

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Apolonijus ŽILYS

**MODERNIOSIOS VISUOMENĖS MIESTO PLĖTRA:
REZIDENCINĖ DIFERENCIACIJA LIETUVOS
DIDMIESČIUOSE**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Kaunas, 2015

UDK 316.334.56 (474.5)
Zi-45

Daktaro disertacija rengta 2009-2015 metais Vytauto Didžiojo universitete.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Vylius Leonavičius

(Vytauto Didžiojo universitetas, Socialiniai mokslai, Sociologija, 05S)

ISBN 978-609-467-151-7

TURINYS

IVADAS.....	8
I. MIESTO PLĖTRA IR REZIDENCINIAI SKIRTUMAI MODERNIAJAME KAPITALISTINIAME MIESTE: SOCIOEKOLOGINIS IR POLITINĖS EKONOMIJOS POŽIŪRIAI.....	21
1.1. Rezidencinė diferenciacija industriniame mieste ir žmogiškoji veikla urbanizacijos metu.....	21
1.2. Miesto plėtros, rezidencinės diferenciacijos mieste ir žemės panaudos aiškinimai miesto ekologijoje.....	25
1.3. Nevienoda miesto plėtra, miesto procesų (natūralus) cikliškumas ir bendroji miesto teorija.....	33
1.4. Naujosios miesto sociologijos (politinės ekonomijos) atsiradimas ir socioekologinės tradicijos kritika.....	38
1.5. Žemės panaudos ir planavimo klausimas moderniajame kapitalistiniame mieste.....	42
1.6. Būsto nuosavybės institutas ir būstas kaip vartojimo strategija kapitalistiniame mieste.....	47
1.7. Gentrifikacija ir socialinės nelygybės geografija šiuolaikiniame mieste.....	53
II. SOCIALISTINĖ MODERNYBĖ IR POSOCIALISTINIS MIESTAS: „KITOKIA“ REZIDENCINĖ DIFERENCIACIJA MODERNIAJAME MIESTE.....	56
2.1. Naujosios miesto sociologijos diskusijos dėl socialistinio miesto projekto.....	56
2.2. Demografiniai ir ekologiniai procesai socialistiniame mieste ir politiniai sprendimai.....	57
2.3. Būsto trūkumo problema socialistiniame mieste ir dvi ekonomikos būsto sektoriuje.....	62
2.4. Socioekologiniai ir klasiniai rezidenciniai skirtumai socialistiniame mieste.....	64
2.5. SSRS modernusis miestas ir jo plėtra sovietiniu laikotarpiu Lietuvoje.....	68
2.6. Lietuvos sovietinės modernizacijos, industrializacijos ir urbanizacijos modelis.....	71
2.7. Posocialistinio miesto socialinės nelygybės organizacija ir rezidencinių skirtumų tendencijos šiuolaikiniame Lietuvos didmiestyje.....	77
2.8. Lietuvos mokslininkų tyrinėjimai apie Lietuvos modernaus miesto plėtrą.....	83
III. TEORINIO MODELIO APIBENDRINIMAS MODERNIOJO MIESTO REZIDENCINIAMS SKIRTUMAMS PAAIŠKINTI.....	96
IV. TYRIMO METODAS.....	102
4.1. Imties sudarymo procedūra ir imties specifikacija.....	105
4.2. Anketos dizainas ir empirinių duomenų analizės struktūra.....	108
4.3. Statistinės analizės metodų apžvalga ir pagrindimas.....	108
4.4. Tyrimo apribojimai.....	111
V. TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ.....	114
5.1. Nepanašumai ir segregacija tarp Lietuvos didmiesčio rajonų.....	114
5.2. Rezidencinė diferenciacija tarp Lietuvos didmiesčio rajonų.....	119
5.3. Rezidencinė diferenciacija tarp Lietuvos didmiesčio būsto valdų.....	126
5.4. Būsto valdų struktūra tarp Lietuvos didmiesčio rajonų.....	134
5.5. Skirtingo laikotarpio būsto produkcijos struktūra Lietuvos didmiestyje.....	136
5.6. Būsto fondo infrastruktūros ir būsto patogumų skirtumai Lietuvos didmiestyje.....	140
5.7. Išlaidos būstui išlaikyti tarp būsto valdų ir rajonų Lietuvos didmiestyje.....	144
5.8. Gyventojų rezidencinis mobilumas tarp Lietuvos didmiesčio būsto valdų ir rajonų.....	148
5.9. Namų ūkių socialinės ir ekonominės galimybės ir rezidencinė diferenciacija Lietuvos didmiesčiuose: Tarp aspiracijų ir galimybių.....	153
VI. DISKUSIJA.....	162
6.1. Lietuvos moderniojo didmiesčio ekologinė ir demografinė struktūra.....	162
6.2. Socialinė ir demografinė būsto sektoriaus struktūra Lietuvos didmiesčiuose ir būsto nuosavybės institutas.....	167
6.3. Bendroji Lietuvos moderniojo miesto rezidencinė situacija.....	174
IŠVADOS.....	177
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	181
PRIEDAI.....	196

Disertacijoje pateikiamų lentelių sąrašas:

- 1 lentelė. Moderniojo miesto rezidencinės diferenciacijos aiškinimai socioekologiniu ir politinės ekonomijos požiūriais.
- 2 lentelė. Tyrimo imties struktūra pagal geografinių klasterių sandarą.
- 3 lentelė. Teorinio modelio Lietuvos didmiesčio rezidencinei diferenciacijai tirti sąsajos su tyrimo analize.
- 4 lentelė. Medianinių pajamų nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo didmiesčio rajono tipo.
- 5 lentelė. Didmiesčių rajonų turinės diferenciacijos proporcijos pagal vidutinio dydžio pajamas.
- 6 lentelė. Amžiaus nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo didmiesčio rajono tipo.
- 7 lentelė. Amžiaus skirtumas didmiesčio rajonuose.
- 8 lentelė. Išsilavinimo nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo miesto rajono tipo
- 9 lentelė. Išsilavinimo priklausomybė nuo miesto rajono tipo.
- 10 lentelė. Tautybės nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo miesto rajono tipo
- 11 lentelė. Tautybės priklausomybė nuo Vilniaus ir Klaipėdos miesto rajono tipo.
- 12 lentelė. Miesto centro binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 13 lentelė. Miesto darbo klasės rajono binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 14 lentelė. Sovietinių daugiabučių rajono binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 15 lentelė. Priemiesčio binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 16 lentelė. Nuosavo būsto valdos binarinė regresija Lietuvos didmiesčiuose, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 17 lentelė. Išsimokamo būsto valdos regresija Lietuvos didmiesčiuose, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 18 lentelė. Nuomojamo būsto valdos binarinė regresija Lietuvos didmiesčiuose, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų.
- 19 lentelė. Būsto rinkos namų ūkių pajamų diferenciacija Lietuvos didmiesčiuose.
- 20 lentelė. Būsto rinkos diferenciacija Lietuvos didmiesčių rajonuose.
- 21 lentelė. Būsto nuosavybės priklausomybė nuo būsto produkcijos laikotarpio Lietuvos didmiesčiuose.
- 22 lentelė. Būstų infrastruktūros skirtumai tarp skirtingo rajono ir skirtingos nuosavybės valdos formų būstų Lietuvos didmiestyje.
- 23 lentelė. Išlaidų būstui struktūra tarp skirtingų rajonų tipų Lietuvos didmiestyje.
- 24 lentelė. Išlaidų būstui struktūra tarp skirtingų rajonų tipų Lietuvos didmiestyje.
- 25 lentelė. Būsto nuomos diferenciacija Lietuvos didmiesčių rajonuose.
- 26 lentelė. Namų ūkių (pagal pajamų šaltinius) klasterių bruožai.
- 27 lentelė. Namų ūkių vidutinių mėnesio pajamų struktūra priklausomai nuo namų ūkių klasterių Lietuvos didmiestyje.

Disertacijoje pateikiamų paveikslėlių sąrašas:

- 1 pav. Burgesso koncentrinio miesto modelis rezidencinei struktūrai paaiškinti.
- 2 pav. Funkcinio miesto regiono populiacijos kaita ir cikliškumas.
- 3 pav. Urbanizacijos lygio dinamika socialistinėse (sovietinėse) šalyse ir Lietuvoje 1950–1990 m.
- 4 pav. Urbanizacijos lygio dinamika Rytų ir Vakarų Europoje 1950–1990 m.
- 5 pav. Čekoslovakijos Respublikos hierarchizuotas miestų tinklas.
- 6 pav. Vieninga apgyvendinimo sistema Lietuvoje.
- 7 pav. Rezidencinių skirtumų moderniajame kapitalistiniame mieste apibendrinimas pagal Burgesso modelį.
- 8 pav. Lietuvos sovietinio miesto rezidencinė struktūra pagal Burgesso modelį.
- 9 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Lietuvos didmiesčio rajonuose.
- 10 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Vilniaus rajonuose.
- 11 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Kauno rajonuose.
- 12 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Klaipėdos rajonuose.
- 13 pav. Pasitenkinimo dabartinio būsto fizine infrastruktūra tarp skirtingų būsto valdų Lietuvos didmiestyje.
- 14 pav. Pasitenkinimo dabartinio būsto fizine infrastruktūra tarp skirtingų rajono tipų Lietuvos didmiestyje.
- 15 pav. Rezidencijos laikotarpio priklausomybė nuo rajono tipo Vilniuje.
- 16 pav. Rezidencijos laikotarpio priklausomybė nuo rajono tipo Kaune.
- 17 pav. Rezidencijos laikotarpio priklausomybė nuo rajono tipo Klaipėdoje.
- 18 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir namų ūkio pajamų tarpusavio ryšiai Lietuvos didmiestyje.
- 19 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Lietuvos didmiestyje.
- 20 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Vilniuje.
- 21 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Kaune.
- 22 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Klaipėdoje.
- 23 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir išlaidų būsto remontui tarpusavio ryšiai Lietuvos didmiestyje.

Disertacijoje vartojamų pagrindinių sąvokų žodynas

Rezidencinė diferenciacija – tai gyventojų sociodemografinių ir socioekonominių charakteristikų bei fiziniai būsto segmentų skirtumai moderniajame mieste, kurie egzistuoja tarp skirtingų miesto kaimynysčių ar būsto valdų. Darbe kartais operuojama smulkesnėmis sąvokomis kaip socioekologiniai ir politiniai ir ekonominiai skirtumai, kurie apibendrina dvi skirtingas rezidencinės diferenciacijos formas. Socioekologiniai skirtumai nusako rezidencinius gyventojų ar būsto standartų skirtumus tarp miesto skirtingų kaimynysčių ir rajonų priklausomai nuo teritorinio vieneto geografinės pozicijos mieste. Politiniai ir ekonominiai skirtumai apibendrina gyventojų sociodemografinius, socioekonominius ir klasinius nepanašumus bei būsto segmentaciją priklausomai politinės ir ekonominės visuomenės organizavimo formos, t. y. priklausomai nuo kapitalizmo ir socializmo gamybos būdo (angl. *mode of production*) ir bendros visuomenės stratifikacinės sistemos (Burgess 1988; Gottdiener 1988, 1994; Flanagan 1993; Szelenyi 1996; Saunders 2001, 2005).

Miesto plėtros (cikliški) etapai – tai bendrosios miesto plėtros stadijų teorijos išskiriama universali modernaus miesto raida, kuri sąlygoja miesto, jo priemiesčių ir viso miesto regiono plėtros tendencijas. Modernaus miesto plėtros stadijų teorija modeliuoja, kad moderniajame mieste plėtra vyksta 4 etapais (urbanizacija, suburbanizacija, deurbanizacija ir reurbanizacija). Ši miesto raida priklauso nuo ekonominių, gyventojų migracijos ir kitų struktūrinių pokyčių, kurie sąlygoja besikeičiančią modernaus miesto rezidencinę struktūrą ir kintančius rezidencinius skirtumus (Klaassen ir kt. 1981; van den Berg ir kt. 1982; Enyedi 1995; Cecchi 2000).

Gentrifikacija – tai apleistų miestų centruose įsikūrusių istorinių kaimynysčių būsto sektoriaus atnaujinimas. Gentrifikacija apibendrina ne tik gerėjančius gyvenimo standartus, bet ir vykstančius rezidencinės struktūros pokyčius, kai dažnai gentrifikuojamų kaimynysčių senuosius (dažniausiai darbo klasės namų ūkius ar skurdesnius) gyventojus pakeičia naujakuriai (dažniausiai aukštesnio išsilavinimo, turtingesni, vieniši ar kohabituojantys jaunieji profesionalai) (Hamnett 2003). Egzistuoja du gentrifikacijos proceso paaiškinimai – pirmasis akcentuoja gentrifikuotojų (t. y. naujakurių) svarbą (Ley 1984; Ley, Dobson 2008; Florida 2014), o antrasis pabrėžia privataus nekilnojamojo turto veikėjų interesą, atnaujinant apleistą būstą ir jį vėliau parduodant brangiau (Smith 1996).

Būsto valda – tai (juridinis) gyventojų nuosavybės santykis su gyvenamu būstu. Lietuvoje pagal LR CK egzistuoja dvi teisiškai apibrėžtos būsto valdos – nuosavas būstas ir (privačiai ar iš savivaldybės) nuomojamas būstas. Šiame darbe būsto valdos analitiškai skirstomos į tris formas:

nuosavą, nuomojamą privačiai ir išsimokamą būstą, nes šios būsto valdos formos apibrėžia skirtingą nuosavybės santykį su gyvenamu būstu.

Būsto nuosavybės institutas – tai socialinės ir ekonominės privilegijos, kurias suteikia būsto nuosavybė ir jo kontrolė modernioje visuomenėje. Tokios privilegijos kaip nuosavybės augimas, teisė į būsto paveldėjimą, galimybė derėtis ir dalyvauti būsto rinkoje, galimybė sutaupyti už būsto išlaikymą išleidžiamas išlaidas ir egzistencinio saugumo jausmo už(si)tikrinimas, gyvenant nuosavame būste – yra būsto nuosavybės instituto bruožai kapitalistiniame mieste (Saunders 1990; Hamnett 2005; Pahl 2001; Ingram-Gilderbloom 2008b).

Socialistinio miesto projektas – tai specifinis urbanizacijos kelias, kuris pasižymi, palyginus su kapitalistiniu moderniuoju miestu, savitais bruožais. Socialistinis miesto projektas rėmėsi komandine ekonomika, miesto plėtros griežtu planavimu kartu su pramonės sektoriaus plėtra, visiška būsto sektoriaus kontrole per būsto politiką, dideliu būsto sektoriaus subsidijavimu ir didelėmis valstybinėmis investicijomis į greitai konvejeriniu būdu pastatomų daugiabučių rajonų produkciją (Andrusz 1992; Musil 1993; Szelenyi 1983, 1996; Tosics 2005).

ĮVADAS

Darbo aktualumas

Modernusis miestas – tai sociologinių tyrimų laboratorija, kuri gali padėti atskleisti gilesnius modernios visuomenės operavimo dėsnius ir netgi jos raidą ar ateities perspektyvas. Lietuvos modernusis miestas, kaip ir bet kuris kitas posovietinis miestas, tampa ne tik politinių ar ekonominių sistemų sankirtų, socialinių skirtumų manifestacijos arena, bet ir leidžia pamatyti bendresnius modernios visuomenės socialinius skirtumus. Lietuviškojo moderniojo miesto pokyčiai per pastarąjį amžių ganėtinai skiriasi nuo Vakarų miesto istorinės raidos, kai modernaus miesto struktūra buvo kuriama ankstyvojo kapitalizmo, sovietinės modernybės ir šiuolaikinės rinkos ekonomikos sąlygomis jau kapitalistinėje visuomenėje. Kyla klausimas kiek kiekvieno socialistinio ir kapitalistinio miesto projektų įgyvendinimas yra atsakingas už esamus rezidencinius skirtumus ir galbūt paslėptas socialines įtampas Lietuvos didmiesčiuose.

Darbe laikomasi požiūrio, kad visų šių skirtumų po 25 sėkmingų rinkos ekonomikos adaptacijos metų negalima priskirti tik kapitalizmo sistemai, ir reikia atsižvelgti į sovietinio modernaus miesto projekto įgyvendinimo specifiką. Tik toks socioistorine analize grįstas analitinis požiūris leidžia pastebėti, kas yra bendra ir kas yra skirtinga tarp dviejų – sovietinio ir kapitalistinio modernaus miesto projektų. Tuo tarpu posocialistinis miestas nėra dar “pilnai subrendęs” kapitalistinis miestas bei išlaiko sovietinės modernizacijos bruožus (Hall 1993; Ladanyi, Szelenyi 1998; Enyedi 1998). Nors sovietinis modernus miestas kaip ir kapitalistinis miestas yra industriniai miestai, kurie yra grįsti ekonomikos plėtra, tačiau Lietuvos modernus miestas (kaip ir bet kuris socialistinis / sovietinis miestas) buvo mažai urbanizuotas palyginus su Vakarų miestais (Szelenyi 1996; Nuissl, Rink 2005; Tosics 2005; Ciesla 2012). Socializmo gamybos būdo ypatumas, kai pirma prioritetu tampa industrinės ekonomikos vystymas, o tik vėliau rūpinamasi urbanizacija ir gyventojų būsto poreikiu, sukūrė žymiai mažesnę, mažiau tankų ir mažiau heterogenišką miestą nei Vakarų kapitalistinėse visuomenėse. Socialistinis miestas dėl idiosinkratiškos socializmo gamybos būdo ir socialistinės organizacijos bruožų sukūrė kvazi egalitarinį miestą, kuriame rezidencinė diferenciacija tarsi neegzistavo palyginus su kapitalistiniu miestu, o kaimynystėje galėjo gyventi tiek aukšto, tiek žemo statuso ar socioekonominės padėties namų ūkiai (Szelenyi 1983; Musil 1980, 1993; Andrusz 1996). Visgi svarbiausias sovietinio miesto projekto palikimas Lietuvoje yra tai, kad daugiausia miesto plėtra vyko dėka tos pačios industrinės sistemos pritaikymo būsto sektoriuje, masiškai statant fordistinės linijos principu paremtus daugiabučius istorinio miesto periferijoje (Vanagas 2003,

2012), bei tai, kad suburbanizacija praktiškai neegzistavo, nes užmiestyje dažniausiai buvo sporadiškai įsikūrę kolūkiai ar maži satelitiniai miesteliai (Bessonova 1992; Miškinis 1989, 1991; Krupickaitė 1999). Tokią sovietinio miesto plėtrą Lietuvoje pakoregavo unikali perspektyvinio ūkio schemos ir vieningos apgyvendinimo sistemos įgyvendinamas (Blažys ir kt. 1976; Januškevičius 1975, 1976; Šešelgis 1970, 1990), nes šios valstybinės programos planingai susiejo ekonomikos plėtrą kartu su urbanizacija, apribojo Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos augimą bei suformavo tolygią urbanizuotą regioninę sistemą (Vanagas 2003, 2012; Krupickaitė 1999). Galima paklausti, ar ir taip mažai urbanizuotas sovietinis Lietuvos didmiestis nebuvo dar mažiau urbanizuotas dėl vykdomos specifinės “lietuviškosios” sovietinės urbanizacijos politikos.

Tačiau griuvus sovietinei sistemai ir kartu atsisiūsius komandinės ekonomikos bei sovietinės urbanizacijos, o Lietuvai pasirinkus kapitalistinės modernybės kelią po 1990 m. – tai paveikė daugiau nei pusamžį diegiamą Lietuvos sovietinio modernaus miesto projektą ir didmiesčių struktūrą. Rinkos ekonomikos sąlygomis pradeda vykti rezidencinė diferenciacija būdinga kapitalistiniams miestams bei iškyla įvairios socialinės, demografinės ir urbanistinės problemos su sovietinės būsto politikos ir produkcijos palikimu (Tsenkova 2005; Stanilov 2007a, 2007b; Aidukaitė ir kt. 2014). Staigi deindustrializacija ir sovietinės ekonominės sistemos griuvimas privertė reorganizuoti ne tik ekonomiką, bet atsisiūsius racionalaus ir technokratiško miestų planavimo (Burneika 2008; Cirtautas 2013), o pereinamuoju laikotarpiu įvykusi privatizacija kardinaliai pakeitė esamą būsto sektorių, kai dauguma miestų gyventojų tapo savo gyvenamo būsto savininkais (Pichler-Milanovich 1999; Tosics 2005; Kovacs ir kt. 2008). Masinė privatizacija sukūrė ne tik būsto savininkų klasę, bet ir davė stimulą atsirasti būsto nuosavybės institutui, kuris yra integrali modernių kapitalistinių miestų dalis. Kaip pastebėta, Vakarų miestuose būsto nuosavybės institutas užtikrina geresnius gyvenimo šansus, nes leidžia sutaupyti būsto išlaidas ar net ilguoju laikotarpiu nuosavas būsto institutas suteikia šansą tapti aktyviais rinkos veikėjais (Saunders 1990; Saunders, Harris 1994; Pahl 2001; Hamnett 2005; Ingram-Gilderbloom 2008a, 2008b). Būsto nuosavybė, priimant strategišką sprendimą rinkos ekonomikoje, jo savininkams gali suteikti visapusišką naudą – nuo egzistencinio saugumo jausmo užtikrinimo iki būsto kaip turimo kapitalo vertės augimo (Turner 1972, 1976; Ingram-Gilderbloom 2008a, 2008b). Čia kyla klausimas, kiek Lietuvoje kaip būsto savininkų visuomenėje, kur daugiau nei 96 proc. būsto sektoriaus yra privatus ir kur valstybės būsto sektoriaus kontrolė yra visiškai minimali (Aidukaitė 2013), tokios būsto savininkų strategijos yra įmanomos ir išpildomos Lietuvos didmiesčių gyventojų? Nors darbe nesiimama nagrinėti tiesioginių būsto savininkų lūkesčių, tačiau tam tikrais aspektais darbe bandoma atskleisti, kiek būsto savininkai gali mėgautis būsto instituto suteikiamais privalumais rinkos ekonomikos

sąlygomis. Tikėtina, kad Lietuvos didmiesčiuose yra susiformavęs dualistinis būsto nuosavybės institutas, o tai yra posocialistinio miesto bruožas, nes šis integruoja dvi gyventojų grupes – būstą įgijusius masinės privatizacijos ir būstą įgijusius įvairiais rinkos ekonomikos būdais (Ruopilla 2005, 2007; Aidukaitė 2013). Vėl kyla klausimas, kiek ši būsto nuosavybės dualizacija pasireiškia kaip rezidenciniai skirtumai, ir ar tai tikrai galima laikyti dar vienu posocialistinio miesto bruožu?

Kitas reikšmingas posocialistinio Lietuvos miesto plėtros rakursas, griuvus sovietinei sistemai, tapo neribotos suburbanizacijos ir priemiesčių plėtros etapas, kuris tolygiai vyksta su miesto depopuliacijos bei miesto išdrikimo procesu (Bardauskienė 2007; Bardauskienė, Pakalnis 2010; Burneika 2008; Burneika, Ubarevičienė 2011). Kaip teigia Stanilov (2007a), posocialistinių priemiesčių plėtra vyksta pagal Vakarų miesto suburbanizacijos prototipą, nes didėjanti automobilizacija, didėjantis vartojimas, vis didesnė būsto pasiūla ir nereguluojama miesto planavimo žemės panauda neapstatytuose plotuose miestų periferijose virsta amerikietiškam miestui būdingu urbanistiniu išdrikimu. Ši suburbanizacija suformuoja tipišką kapitalistiniame miestui būdingą socioerdvinę poliarizaciją, kai turtingesnis visuomenės segmentas apsigyvena priemiesčiuose (Harth ir kt. 1998; Hamilton ir kt. 2005; Brade ir kt. 2009), o seniausias būsto fondas patenka į depopuliacijos ar didėjančios deprivacijos riziką (Häußermann 1996; Häußerman, Vogel 2004; Ruopilla 2005, 2007). Tuo tarpu, Cirtautas (2013) perspėja, kad be sistemingos nacionalinės urbanizuotų vietovių planavimo politikos didmiesčiai ateityje tikėtina patirs deurbanizaciją dėl nevaldomos suburbanizacijos į vis tolimesnę periferiją. Vėl kyla klausimas ar įmanoma atsukti laiką atgal ir vykdyti palaipsnines būsto sektoriaus reformas, kaip tai pavyzdžiui įvyko Čekijoje, kur valstybė turi gana svarų balsą reguliuojant būsto sektorių ir sumažinant būsto degradacijos ir skurdo kišenių atsiradimo riziką socialistiniame būsto produkcijos segmente (Temelova ir kt. 2011). Ar apskritai įmanoma ir kiek įmanoma be didesnės valstybės kontrolės suvaldyti tokią miesto fragmentaciją, paremtą priemiesčių plėtra ir sovietinės urbanizacijos palikimo nuvertinimu rinkos ekonomikos sąlygomis? Ar didmiesčių savivalda turi prisiimti aktyvų (socialinės gerovės teikėjo per būsto politiką) vaidmenį mažinant skirtumus miesto regione, ar ji turėtų ieškoti kitų strategijų deurbanizacijos ir depopuliacijos rizikos kontekste?

Pavyzdžiui, Lietuvos laisvosios rinkos institutas, nuo 2011 m. sudarantis Lietuvos savivaldybių indeksą, pateikia, kad 2012-2014 m. laikotarpiu sėkmingiausia savivaldybė, kurioje užtikrinama žmogaus ekonominė laisvė, tarp didžiųjų miestų yra Klaipėdos miestas, o tarp ne didžiųjų

miestų savivaldybių – Kauno rajono savivalda¹. Šie reitingavimai, kuriuose išskiriami skaidrumo, vartotojų pasirinkimo, konkurencijos skatinimo, mažesnės mokesčių naštos ir efektyvaus viešojo turto valdymo kriterijai, išskiria “idealias savivaldybės” bruožus, kurie kartu apibūdina Lietuvos miestų sėkmingos plėtros garantą (neoliberalioje) kapitalistinėje ekonomikoje ir poindustrinėje visuomenėje. Taigi, šiuolaikinis Lietuvos didmiestis kaip poindustrinis modernus miestas norėdamas pritraukti investicijų, skatinti ekonominę plėtrą bei kartu užtikrinti gyventojų migraciją į miestus, t. y. politiniais ir ekonominiais ryžtingais veiksmais turi pademonstruoti kaip yra įvykdomos kapitalo judėjimo ir žmonių pasirinkimo galimybių didinimo reformos (Braun ir kt. 2007; Braun 2008). Viena iš tokių strategijų galėtų būti reurbanizacinės politikos įgyvendinimas, kai depopuliuoti ir nykstantys industriniai miestų centrai turi iš naujo save atrasti, mažiau dėmesio skirti nepriteklių ir deprivaciją patiriantiems vietos gyventojams bei didinti galimybes sugrįžti ir įsikurti viduriniajai ar aukštesnei klasei (van den Berg, Braun 1999). Viena vertus, reurbanizacija kaip ilgalaikė politinė miesto savivaldos kryptis remiasi prielaida apie nesentimentalaus ir racionaliai apskaičiuojančio *homo economicus* namų ūkio gyvenamosios vietos pasirinkimą; kita vertus, reurbanizacijos šalininkai dažnai teigia, kad ekonominės reformos gali apskritai paskatinti bendrą demografinę inversiją miesto regione, kai turtingas miesto regiono gyventojų segmentas, bėgęs nuo industrinio, purvino ir pavojingo miesto į priemiesčius, masiškai grįžta į atnaujintas, renovuotas ir dideles ekonomines galimybes suteikiančias kaimynystes. Logan ir Molotch (2007) teigia, kad moderniojo kapitalistinio miesto vietinės politikos kuluaruose visuomet vyksta konfliktai tarp skirtingų politinių ir ekonominių interesų, tačiau visos interesų grupės dėl vieno tikslo visuomet sutaria, kad pasisekęs miestas – tai ekonomiškai augantis miestas. Miestas turi tapti nepertraukiamo augimo ir plėtros mašina, o aštrėjantys socioekonominiai skirtumai tarp kaimynysčių negali trukdyti bendrai miesto ekonominio busterizmo (angl. *boostersim*) krypčiai.

Čia iškyla klausimas, kokiomis priemonėmis politinis ir ekonominis elitas turi pasistengti sumasinti grįžti viduriniąją klasę atgal į miestą? Ar užtenka tik ekonominių galimybių užtikrinimo bei verslumo skatinimo, t. y. ekonominio busterizmo politikos? Vakarų Europos miestų tyrėjai (Klaassen ir kt. 1981; Van den Berg ir kt. 1982; Champion 2001) užsimena, kad sėkminga reurbanizacija Europoje gali būti klasifikuota, ne tik, kai suteikiamos galimybės plėtoti ekonomiką, bet ir, kai šis ekonominis bumas pritraukia į miestą jaunos, produktyvius ir darbo rinkoje aktyvius gyventojus, bei pradėdamas fiksuoti mieste teigiamas migracijos saldo. Deja, tačiau patosiškas tonas reurbanizicinei politikai kaip galimybei sumažinti rezidencinius socioekonominius ir sociodemografinius skirtumus tarp jaunesnių-turtingesnių priemiesčių ir

¹ Duomenys laisvai prieinami LLRI tinklalapyje: <http://www.llri.lt/iniciatyvos/lietuvos-savivaldybiu-indeksas>.

senesnių-skurdesnių miesto rajonų tikėtina tėra tik iliuzija, nes didelio masto migracija reurbanizacijos ciklo metu (kaip tai vyko suburbanizacijos metu) nėra aptinkama nei viename moderniam mieste (Ogden, Hall 2000; Champion 2001; Bayona ir kt. 2014; Robert 2014). Reurbanizacijos procesas įvyksta greičiausiai tik dėl miesto revitalizacijos programų įgyvendinimo (Butler 2007; Davidson, Lees 2010; Robert 2014), kai tik į šį atnaujintą būstą įsikėlią sociodemografiškai specifinis gyventojų segmentas – jauni, šeimų nesukūrę, kohabituojantys ir vaikų neplanuojantys profesionalai (Ogden, Hall 2000; Buzar ir kt. 2007; Haase ir kt. 2010). Tai galima pastebėti ir Lietuvos miestuose, kur Vilniaus senamiesčio revitalizacijos programos įgyvendinimas 1998-2005 m. po šios istorinės miesto dalies įtraukimo į UNESCO paveldo sąrašą, buvo praktiškai dotuojamas Lietuvos vyriausybės ir Vilniaus miesto savivaldybės lėšomis (Rutkauskas 2003; VSAA 2006; Raugelienė 2008). Tik čia kyla klausimas, ar ši revitalizacija paskatino reurbanizaciją ar tik vietos gyventojų struktūros pokyčius, kai senesnius ir skurdesnius gyventojus lėtai pakeitė turtingesni, aukštesnio statuso ir jaunesni naujakuriai? Kiek senieji gyventojai tapo rinkos ekonomikos ir politinių procesų pastūmėtos gentrifikacijos aukomis ir buvo priversti išsikraustyti (angl. *displaced*) iš savo kaimynystės, ir kiek jaunesni miesto profesionalai tapo istoriškai vertingo būsto savininkais? Lietuviškos miesto studijos (Standl, Krupickaitė 2004; Mickaitytė ir kt. 2009; Krupickaitė 2014) atskleidžia, kad gentrifikacijos apraiškos bent jau Vilniaus mieste yra gana akivaizdžios, kai gretimose miesto revitalizacijos paliestose kaimynystėse kaip Užupis fiksuojama auganti jaunų su aukštesniu išsilavinimu ir šiek tiek turtingesnių gyventojų proporcija. Kita vertus, galbūt tai yra tik Vilniaus lokalus ypatumas, kuris vargiai įmanomas kituose mažesniuose Lietuvos miestuose, nes čia koncentruojasi didžiausia kūrybinių industrijų ir jaunųjų profesionalų klasė (Černevičiūtė 2006, 2008; Lavrinec 2011a; Lavrinec, Zaporozhets, 2013; Valatka ir kt. 2014), kuri tampa gentrifikacijos proceso iniciatoriais, kurie keičia senų istorinių kaimynysčių sociodemografinę struktūrą apsigyvendami šalia vietinių gyventojų (Lees ir kt. 2008; Zukin 1987; Zukin ir kt. 2009; Florida 2014). Ar nėra Vilniuje pastebima gentrifikacija kaip reurbanizacijos forma, kuri yra stimuliuojama būsto istoriniame centre paklausos? Kita vertus, galbūt apleistų industrinių erdvių miestuose revitalizacija į prabangaus būsto segmentą yra rinkos ekonomikos pasiūlos pusės skatinamos gentrifikacijos apraiškos (Smith 1996), kai sovietmečiu nuvertintos ir apleistos vietos gali pavirsti netradicinėmis vartojimo (Kraniauskas 2011; Kraniauskas ir kt. 2012), o kartu galbūt ir rezidencinėmis vietomis?

Posocialistinio miesto kontekstas reiškia ne ką kitą, kaip dviejų modernių visuomenių – buvusios sovietinės ir dabartinės kapitalistinės sankirtas Lietuvos miesto erdvėse, kurios pasitarnauja kaip demarkacinė linija braižyti socioerdvines distancijas ar artumas. Tiek

sovietinės, tiek kapitalistinės gamybos būdas ir organizacija tampa socialiniu filtru išrūšiuojančiu gyventojus priklausomai nuo jų reikšmingų socialinių požymių, pagal juos surikiuojančiu į konkrečias gyvenamosios vietos gardeles, bei suburiančiu gyventojus į kaimynystes, erdves ir bendruomenes. Lietuviškas miestas kaip bandymų laukas leidžia atskleisti sovietinės ir kapitalistinės modernizacijos panašumus ir skirtumus, atrasti visuomenės modernizacijos ir struktūravimosi bendravardiklį, o kartu galbūt jo tolimesnė raida ir rezidencinių skirtumų konfigūracijos galėtų būti prognozuojamos Vakarų modernaus miesto nueito kelio kontekste. Taigi, šiuos aktualius Lietuvos miesto raidą paliečiančius argumentus ir mokslinius svarstymus bandoma atskleisti darbe, o rezidencinė diferenciacija kaip mokslinės problemos objektas masina kelti mokslines prielaidas ir klausimus.

Mokslinė darbo problema formuluojama šiais klausimais:

- (1) Ar galima Lietuvos didmiesčių diferenciaciją paaiškinti Vakarų modernių miestų raidos kontekste po 25 metų kapitalistinės modernybės kūrybos? Kokioje modernaus miesto plėtros stadijoje atsiduria Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos didmiesčiai?
- (2) Kiek šiuolaikinio Lietuvos moderniojo miesto raida po nepriklausomybės atkūrimo yra vis dar sąlygojama sovietinės urbanizacijos ir pereinamojo laikotarpio, bei kiek miesto struktūra primena kapitalistinį miestą?
- (3) Kurie struktūriniai rezidenciniai Lietuvos didmiesčių kaimynysčių savitumai gali būti apibūdinami kaip posocialistinio (o ne kapitalistinio) miesto bruožas? Kiek/Ar verta kalbėti apie Lietuvos didmiesčių diferenciaciją kaip sovietinės modernizacijos kontekste?
- (4) Kokie yra socioekonominiai ir sociodemografiniai rezidenciniai skirtumai tarp skirtingų Lietuvos didmiesčių kaimynysčių ir būsto valdų?

Objektas – rezidencinė diferenciacija modernios Lietuvos didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje.

Tikslas – ištirti Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos didmiesčių rezidencinę diferenciacijos ypatumus antros Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu.

Uždaviniai:

1. Socioekologinių teorijų požiūriu aptarti Vakarų kapitalistinio modernaus miesto plėtros aiškinimus.
2. Apžvelgti politinės ekonomijos diskusijas ir argumentaciją apie rezidencinių skirtumų priežastis Vakarų moderniajame kapitalistiniame mieste.
3. Aptarti socialistinio miesto rezidencinę diferenciaciją politinės ekonomijos teorijos požiūriu ir sovietinės modernios Lietuvos urbanizacijos atvejį.
4. Apžvelgti posocialistinio miesto realijas, pateikiant nepriklausomos Lietuvos urbanizacijos atvejį.
5. Identifikuoti Lietuvos socioekonominius ir sociodemografinius rezidencinius skirtumus didmiesčio socioekologinėje struktūroje.
6. Išanalizuoti socialinius, ekonominius ir demografinius Lietuvos didmiesčio būsto sektoriaus skirtumus tarp skirtingų būsto valdų tipų.

Ginamieji teiginiai:

1. Šiuolaikinio Lietuvos modernaus miesto rezidencinė diferenciacija primena modernaus kapitalistinio miesto struktūrą dėl vykstančių panašių Vakarų kapitalistiniams miestams būdingų cikliškų etapų (suburbanizacija, deurbanizacija ir reurbanizacija).
2. Nepriklausomybės laikotarpiu būstą privatizavusieji ir būstą įsigijusieji atstovauja skirtingas socioekonominės grupės bei sudaro dualistinį būsto nuosavybės institutą kaip posocialistinio miesto bruožą.
3. Susiformavusi būsto rinka nepriklausomoje Lietuvoje lėmė sparčią priemiesčių plėtrą ir gentrifikacijos apraiškas didmiesčių centruose.

Mokslinis darbo naujumas

Sistemiški Lietuvos urbanizaciją atskleidžiantys tyrimai pradėti vykdyti mokslininkų dar sovietmečiu, o šiose studijose buvo domimasi bendromis Lietuvos urbanizacijos tendencijomis (Šešelgis 1970; Vaitiekūnas 1983, 1989; Miškinis 1991), Lietuvos miestų ir regionų hierarchine tipologizacija (Miškinis 1989; Šešelgis 1990), gyventojų migracijos ir demografinės kaitos pokyčiais (Станкунене, Сипавичиене 1989). Daugelis to meto miesto studijų buvo taikomojo pobūdžio, kur mokslas turėjo padėti suplanuoti miestų plėtrą, kontroliuoti urbanizacijos mastus, racionaliai panaudoti žemę bei tolygiai vystyti sovietinę ekonomiką Lietuvos regionuose (Blažys ir kt. 1976; Januškevičius 1975, 1976; Vanagas 2012). Pirmosios sociologinės studijos apie Lietuvos miesto gyventojus siekė nupiešti sovietmečiu darbininkų gyvenimo būdo ir jų

buities profilius (Daniliauskas, Morkūnas 1978; Daniliauskas, Kalnius 1983), o kiek vėlesnės studijos domėjosi naujų sovietmečių pastatytų daugiabučių mikrorajonų suteikiamos gyvenimo kokybės aspektais (Balčiūnas, Vanagas 1983; Vanagas 1988). Tuo tarpu, prie pirmojo nepriklausomos Lietuvos miesto raidos pažinimo prisidėjo demografai, atskleidę tarptautinės ir vietinės gyventojų migracijos įtaką miesto raidai (Stankūnienė 1995, 1997a, 1997b.); geografs, susisteminę sovietinę ir nepriklausomos Lietuvos urbanizaciją (Krupickaitė 1999); urbanistai ir architektai, pateikiantys suformuotų skirtingo ideologinio laikotarpio erdvių (ne)funkcionalumo sąsajas su esama gyvenimo kokybe mieste (Vanagas 1992, 2003, 2012); ir sociologai, pateikę lokalius skirtingų didmiesčių gyventojų socialinius ir vertybinius profilius (Krukauskienė 1995; Krukauskienė, Kasparavičienė 1998).

Pastaruoju metu buvo atlikta reikšmingų tyrimų ir studijų, kurios yra dedikuotos šiuolaikinei Lietuvos didmiesčio rezidencinei segmentacijai suprasti, bet jos pateikia išsamią analizę pasirenkant vieno atvejo strategiją, t. y. dažniausiai tyrėjai pasirenka narplioti Vilniaus miesto rezidencinę diferenciaciją. Daug prie Vilniaus miesto socioerdvinio struktūravimosi nepriklausomoje Lietuvoje pažinimo prisidėjo Vilniaus universiteto geografs, kurie savo studijose nagrinėjo gentrifkacijos apraiškas Užupyje (Standl, Krupickaitė 2004; Mickaitytė ir kt. 2009), suburbanizacijos ir priemiesčių plėtos Vilniuje atvejus (Burneika 2008; Krupickaitė ir kt. 2010; Ubarevičienė ir kt. 2010; Burneika, Ubarevičienė 2011), bei Vilniaus priemiesčių ir regiono socioerdvines transformacijas ir gyventojų (balsavimo) elgesio pokyčius (Ubarevičienė ir kt. 2012; Savickaitė ir kt. 2013). Kita geografų ir urbanistų Lietuvos miestų tyrimų kryptis yra orientuota į miesto zonavimo problemas, monofunkciškumo ir polifunkciškumo klausimus Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje, poreikį koordinuotai planuoti miestų plėtrą ir miesto išdrikimo sukeltus ilgalaikius pavojus (Baubinas, Krupickaitė 2004; Burneika 2005; Bardauskienė 2007; Bardauskienė, Pakalnis 2010; Kavaliauskas, Šabanovas 2011; Veteikis ir kt. 2011). Tuo tarpu, iš šios geografų studijų gausos giminingiausias šio darbo tikslui yra Valatkos ir kt. (2014) studija, kurioje pirmą kartą analizuojami detalūs Lietuvos surašymo duomenys ir pateikiamos vidinės socioekonominės segregacijos tendencijos skirtingose Vilniaus seniūnijose, bei Krupickaitės (2014) kiekybinis tyrimas apie įvairių Vilniaus kaimynysčių socioekonominę fragmentaciją ir heterogenizaciją. Visgi abi minėtos studijos, nagrinėjančios Vilniaus atvejį, bando tam tikru atveju ekstrapoliuoti ir apibendrinti esamus rezidencinius skirtumus visiems Lietuvos didmiesčiams bei modeliuoti tolimesnes Lietuvos modernaus miesto plėtos perspektyvas. Tačiau šiame darbe yra užsibrėžiama apžvelgti, ar įvairūs gyventojų diferenciaciją skatinantys procesai galėtų būti aptinkami bendrai Lietuvos didmiestyje, pasitelkiant nagrinėti trijų Lietuvos didmiesčių – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos lokalius rezidencinius skirtumus. Šis

detalesnis kitų Lietuvos miestų tyrimų trūkumas yra išreiškiamas pačių geografulių, bei su lūkesčiu žvelgiama į Lietuvos gyventojų surašymo duomenų analizės taikymo galimybes atskleisti kiekvieno Lietuvos miesto vidinę rezidencinę struktūrą (Valatka ir Balčiūnas 2012). Šiuo aspektu urbanistų (Bardauskienė, Pakalnis 2010; Cirtautas 2013, 2014) pastangos yra vaisingesnės, nes jų tyrimuose bandoma apžvelgti sistemingai vykstančius reiškinius Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje bei apibendrinti rezidencinės plėtros ir gyventojų migracijos panašumus ir skirtumus, pasitelkiant Lietuvos Registrų centro ir savivaldybių duomenis apie investicijas į fizinę infrastruktūrą, žemės panaudos keitimo tendencijas ir išduotus statybų leidimus. Visgi, nors šiose geografulių ir urbanistų studijose rezidenciniai skirtumai analizuojami modernios Lietuvos visuomenės transformacijos, politinės ir ekonominės valstybės pokyčio ir būsto sektoriaus segmentacijos kontekstuose, bet kartu jose stokojama gilesnių sociologinių sąsajų, nes orientuojamasi daugiau į šių transformacijų poveikį erdvinei miesto struktūrai ir būsto sektoriui priklausomai nuo geografinės pozicijos mieste. Šiuose tyrimuose daugiau akcentuojamos grėsmės miestui kaip erdvinei struktūrai, nes kapitalizmui “nepaklausios” kaimynystės patenka į riziką dėl gyventojų depopuliacijos, bet kartu nesvarstoma apie tų vietinių gyventojų pasirinkimus, jų aspiracijas ir tikėtinus lūkesčius, bei kaip juos paveikia visuomenės klasinė struktūra.

Tuo tarpu, Lietuvos sociologijos lauke tyrimų apie miestą taipogi gausėja, bet miesto fragmentacija kaip mokslinio intereso sritis sulaukia daugiausiai dėmesio miesto kaip sociokultūrinės erdvės, kaip viską persmelkiančio kapitalizmo ar būsto politikos problemų “konteineris”. Kalbant apie miesto kaip kultūrinės ir istorinės erdvės tyrimus, architektai, urbanistai, menotyrininkai ir istorikai besidomintys urbanizmu bei istorine miesto raida Lietuvoje dažniausiai akcentuoja skirtingų epochų ir laikotarpių modernizaciją bei jų atneštas specifines architektūrinės išraiškas, pastatų statybos ir produkcijos stilistines formas. Jų tyrimai dažniau kalba apie sociologinius Lietuvos miestų paveldosaugos ar istorinių lūžių, lėmusių skirtingą architektūrinę ir morfotipinę miestų raidą, klausimus (Glemža 2002; Tutlytė 2004; Jakaitis 2005; Petrulis 2006, 2009; Drėmaitė 2012; Drėmaitė ir kt. 2010; Janušauskaitė 2013). Reikšmingos sociologinės ir antropologinės studijos nagrinėjančios Lietuvos miestų fragmentiškumą yra parengtos mokslininkų, kurie domisi miesto erdve kaip kultūrinio fabriko vieta ir kūrybinių industrijų erdve (Levickaitė 2010), ar kaip tapatybių konstravimo ir vartojimo sąsajų tarp jaunųjų miesto profesionalų vieta (Černevičiūtė 2006, 2008), ar kaip vieša erdve išpildyti bendruomeniškumo mikro-taktikas (Lavrinec 2011a, 2011b; Lavrinec, Zaporozhets, 2013), ar kaip skirtingas kultūrinės ir kartu socialumo formas išpildančia vieta (Kraniauskas 2011), ar kaip skirtingo kultūrinio vartojimo praktikų žemėlapiu (Tereškinas, Žilys

2014). Klaipėdos universiteto mokslininkų (Kraniauskas ir kt. 2012) parengta studija bando pateikti įvairiapusišką uostamiesčio sociologinį pažinimą, kurioje nagrinėjami įvairūs skirtingų Klaipėdos geografinių erdvių architektūriniai, kriminologiniai, kultūriniai, etniniai ir urbanistiniai diskursai. Šioje studijoje kaip ir Vilniaus universiteto pateikiamoje apybraižoje (Milerius ir kt. 2009) diskutuojama apie Lietuvos didmiesčių rezidencinę diferenciaciją bei bandoma ieškoti tarpdisciplininių sąlyčio taškų stengiantis užčiuopti posocialistinio miesto bruožus, jo specifiką. Kita vertus šios studijos stokoja didesnės koncentracijos išimtinai tik į rezidencinius skirtumus. Tiesa yra sociologinių studijų apie urbanizacijos sąlyčio taškus su Lietuvos visuomenės modernėjimu ir struktūravimusi, bet jose dažnai pačio modernaus miesto plėtra ir struktūravimasis paminimas fragmentiškai tik kaip foninis kintamasis nagrinėti globalų kapitalizmą ir jo santykį su demokratija (Norkus 2008; Rubavičius 2010). Ganėtinau nauji yra Čiupailaitės (2012, 2014a, 2014b) tyrimai, kuriuose domimasi Vilniaus mieste kuriamomis naujomis erdvėmis ir būsto projektais, bei pateikiamos sociologinės refleksijos apie, kiek socialinė įvairovė posocialistiniame mieste galėtų būti suprantama architektūros ir miesto planavimo disciplinose kaip politinis (ir ne tik racionalus mokslinis) klausimas. Apie miesto erdvių transformacijas po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo kelia savalaikiai LSTC mokslininkų tyrimai (Lipnevič 2012; Aidukaitė 2013), kurie vėliau virto į solidžią mokslinę studiją (Aidukaitė ir kt. 2014). Šioje studijoje sistemingai nagrinėjami teisiniai, politiniai ir socialiniai procesai paliečiantys Lietuvos būsto sektorių, gerovės valstybės klausimai ir kartu sovietinės urbanizacijos palikimo – sovietmečiu pastatytų daugiabučių renovacijos problema. Studijoje atskleidžiamos kompleksinės Lietuvos didmiesčių (Vilniaus ir Kauno) daugiabučių rajonų problemos kaip sovietinės produkcijos būstuose gyvenančių asmenų neapibrėžtumo situacija, būstų renovacijos poreikis ir sėkmingų bendrijų veiklos taktikos, kurios atskleidžia vietinės bendruomenės sutelkties formas išlaikant šias kaimynystes kaip kokybišką gyvenamąją aplinką. Visos minėtos sociologinės studijos paliečia modernaus miesto segmentacijos, poliarizacijos ir socioerdvinės diferenciacijos klausimus įvairiais sociologiniais pjūviais, jose diskutuojama apie kapitalizmo ir socializmo reikšmę Lietuvos urbanizacinei formai, bet, visgi, jose pasigendama didesnės orientacijos į Lietuvos modernaus miesto vidinės segmentacijos procesus.

Šis tyrimas, pasitelkiant tradicinę miesto sociologijai kiekybinę metodologiją, bando paaiškinti Lietuvos modernaus miesto rezidencinę diferenciaciją socioekologijos (Čikagos mokyklos ir bendrosios miesto plėtros stadijų teorijos) ir neomarksistinės ir neovėberistinės politinės ekonomijos rėmuose. Nors minėtos teorijos kartais yra taikomos lietuviškose miesto studijose, bet šis disertacinis darbas pretenduoja integruoti minėtus mokslinius požiūrius, ir

atskleisti bendrą šiuolaikinio Lietuvos modernaus miesto rezidencinę diferenciaciją bei papildyti Lietuvos miesto sociologinį pažinimą. Darbo mokslinis naujumas yra grindžiamas tuo, kad rezidencinė Lietuvos didmiesčio diferenciacija yra kompleksiškesnis reiškinys nei tik pereinamojo laikotarpio reformų pasekmė ir kapitalistinės modernybės išraiškas Lietuvos modernaus miesto struktūros į įvairius būsto segmentus. Gilesnis žvilgsnis į socialistinės Rytų ir Vidurio Europos regiono ir sovietinės modernybės būsto politiką bei sovietinės Lietuvos urbanizaciją leidžia darbe apčiuopti specifinius posovietinio miesto bruožus analizuojant sociologinio tyrimo duomenis. Tuo tarpu, jauno Lietuvos kapitalistinio miesto projekto struktūravimasis rinkos ekonomikos sąlygomis ir tolimesnės didmiesčių plėtros perspektyvos gali būti pažintos sudėtingos Vakarų miesto raidos kontekste. Socioekologinis ir politinės ekonomijos požiūrių kapitalistinio modernaus miesto narpliojimas leidžia projektuoti ir spėlioti apie galimas tolimesnes Lietuvos didmiesčių diferenciacijos tendencijas. Kitas šio darbo išskirtinumas iš lietuviškų miesto segmentacija analizuojančių studijų yra tai, kad taikomas klasikinis Čikagos ekologinės tradicijos koncentrinio miesto modelis kaip metodologinis pagrindas, organizuojant ir atliekant apklausą tarp skirtingų Lietuvos didmiesčio kaimynysčių, gali pasitarnauti kaip empirinio sociologinio tyrimo schema ateities tyrinėjimams. Taipogi ši schema analitiškai iš gautų duomenų leidžia atskleisti bendras modernaus miesto, paremto industrializacija ir industrinės visuomenės organizacija, plėtros tendencijas nepriklausomai nuo to, kokioje modernybėje (ar sovietinėje ar kapitalistinėje) miestas yra sukurtas. Taigi teoriniai ir metodologiniai sprendimai išskira šį tyrimą Lietuvos miesto sociologijos, geografijos ir kitų giminingų disciplinų moksliniame lauke.

Darbe naudojami tyrimo metodai

Siekiant apžvelgti Lietuvos didmiesčių rezidencinę struktūrą, skirtumus ir miesto plėtrą ekologiniu ir politinės ekonomijos požiūriu, darbe pasirenkama mokslinės literatūros analizė ir kiekybinė metodologija, analizuojant atliktos anketinės apklausos Lietuvos didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje duomenis. Mokslinės literatūros analizė leido pažinti modernaus miesto kaip sociologijos objekto problematiką rezidencinės diferenciacijos kontekste, pateikti rezidencinius skirtumus aiškinančių sampratų įvairovę, bei, apžvelgus socialistinio miesto projekto įgyvendinimo praktikas ir posocialistinio miesto kontekstą, atsirinkti tas kapitalistinio miesto plėtros paradigmas, kurios leistų paaiškinti šiuolaikinio Lietuvos didmiesčio rezidencinę struktūrą. Kadangi tyrimo objektas reikalauja makro prieigos taikymo, anketinės apklausos imčiai sudaryti buvo naudojama geografinių klasterių atranka iš Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų. Tyrimas buvo atliktas 2012 m. sugrupuojant pasirinktus Lietuvos didmiesčių rajonus

pagal konceptualų E. Burgesso koncentrinį miesto modelį (miesto centras, darbo klasės rajonas, daugiabučių rajonas ir priemiesčiai), o iš kiekvieno atrinkto geografinio klasterio buvo atrinkti viso 1890 respondentų, kai kiekviename geografiniame klasteryje buvo apklausiami bent po 150 Lietuvos didmiesčių gyventojų.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro šios dalys – įvadas, dvi teorines įžvalgas pristatančios dalys, teorinio modelio empiriniam tyrimui pagrįsti apibendrinimas, metodologinė dalis, empirinio tyrimo duomenų analizės ir diskusijų skyriai, tyrimo išvados, literatūros sąrašas ir priedai, kuriuose pateikiama empirinio tyrimo duomenims surinkti naudota anketa. Pirmojoje dalyje yra pristatoma Vakarų moderniojo kapitalistinio miesto genezė, jo plėtra ir įtaka rezidencinei diferenciacijai. Pradžioje gilinamasi į industrinio moderniojo miesto struktūravimąsi kaip skirtingų kaimynysčių ir įvairovės mieste sancaupą Čikagos žmogiškosios ekologinės teorijos aiškinimų kontekste, aptariamas reikšmingas darbiui Burgesso koncentrinis miesto modelis bei kiti poklasikinės žmogiškosios ekologijos rezidencinių skirtumų paaiškinimai. Toliau pristatoma svarbi miesto plėtros stadijų, kitaip vadinama dar bendroji miesto plėtros stadijų teorija, bei vykstantys cikliški miesto kaitos etapai kaip suburbanizacija, deurbanizacija ir reurbanizacija. Galiausiai, pristatomi neovėberistinės ir neomarksistinės politinės ekonomijos požiūriai ir kritika socioekologinei paradigmai, bei pateikiama išsami Vakarų miestų rezidencinių skirtumų aiškinimai žemės panaudos, nekilnojamojo turto kaip kapitalo akumuliacijos strategijos, deindustrializacijos, gyventojų būsto pasirinkimo strategijų, nuosavo būsto instituto teikiamos gerovės ir gentrifikacijos klausimų kontekste. Antrojoje dalyje apžvelgiamas socialistinis miesto projektas, socialistinė būsto politika ir jos skirtumai nuo kapitalistinės, sprendžiant demografinės, politinės, ekonominės ir socialines problemas. Taip pat, šiame skyriuje yra pateikiamas sovietinės būsto politikos įgyvendinimas ir sovietinės Lietuvos urbanizacijos atvejo periodizacija. Galiausiai aptarimai posocialistiniam miestui būdingi rezidencinės diferenciacijos procesai ir Lietuvos pereinamojo laikotarpio bei rinkos ekonomikos režiai posocialistinio modernaus miesto struktūrai. Trečioji dalis yra skirta susumuoti moderniam miestui būdingus rezidencinius skirtumus, apibendrinant kapitalistinio ir socialistinio miesto bruožus, ir pateikti teorinį modelį, kuris leidžia pagrįsti tolimesnę empirinio tyrimo logiką. Ketvirtoji dalis yra skirta aptarti anketinės apklausos, atliktos Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų skirtingose kaimynystėse, pagrindimą, organizavimą, refleksiją į tyrimo apribojimus bei privalumus ir statistinės analizės metodų apžvalgą. Penktojoje dalyje pateikiama empirinio tyrimo duomenų analizė ir jos rezultatai, atskleidžiant rezidencinius skirtumus tarp skirtingų didmiesčio rajonų (miesto centro, darbo klasės rajono, sovietmečio statybos daugiabučių rajono ir priemiesčių) ir

būsto valdų (nuosavo būsto, išsimokamo būsto ir nuomojamo būsto valdų). Analizėje bandoma pateikti šių didmiesčių rajonų ir būsto valdų gyventojų profilį, jų socioekonominę poziciją bei finansinius būsto išlaikymo, rezidencinio mobilumo ir būsto standartų skirtumus. Šeštojoje dalyje bandoma susieti empirinio tyrimo rezultatus su teoriniais požiūriais ir teorinio modelio apibendrinimu bei atskleisti vykstančią Lietuvos didmiesčiuose segmentaciją ir rezidencinę diferenciaciją. Disertacija baigiama išvadomis, panaudotos literatūros sąrašu bei priedais.

I. MIESTO PLĖTRA IR REZIDENCINIAI SKIRTUMAI MODERNIAJAME KAPITALISTINIAME MIESTE: SOCIOEKOLOGINIS IR POLITINĖS EKONOMIJOS POŽIŪRIAI

1.1. Rezidencinė diferenciacija industriniame mieste ir žmogiškoji veikla urbanizacijos metu

Šis poskyris skirtas apžvelgti svarbiausiems *moderniojo industrinio miesto rezidencinės struktūros paaiškinimams*, suformuluotiems gana eklektiškos Čikagos (miesto) mokslininkų sociologų idėjų ir tyrinėjimų. Norint suprasti, kaip atsiranda rezidenciniai skirtumai šiuolaikiniame mieste ir kaip jie užkoduoti modernizacijos proceso eigoje, reikia apžvelgti moderniojo industrinio miesto genezę bei aptarti, kokius rezidencinių skirtumų paaiškinimus ir modelius siūlo žmogiškoji ekologinė teorija.

XX a. pirmosios pusės amerikietiško miesto dinamiškumas, jame ryškėjanti socialinė nelygybė, rezidenciniai skirtumai ir staigi socialinė kaita apibūdina ne tik moderniojo miesto formavimąsi, bet ir modernizacijos bruožus. Pirmieji sociologiniai aiškinimai ir konceptuali funkcinė² rezidencinių skirtumų miestuose analizė buvo grįsta ankstyvosios Čikagos sociologijos mokyklos tyrėjų R. Parko, E. Burgesso, L. Wirtho ir R. McKenzie išvalgomis ir modeliais, sukurtais stebint, kaip Čikaga 1840–1890 metais iš keliatūkstantinės gyvenvietės tapo daugiamilijoniniu miestu ir kaip šis miesto populiacijos sprogdimas sukūrė „naujus“ modernaus gyvenimo skirtumus industriniame mieste. Čikagos mokykla yra Simmelio ir Darvino idėjų sąjunga, bandanti paaiškinti ir atsakyti į klausimą, kas visgi yra modernus miestas. R. Parkas, buvęs Simmelio studentas, pasiskolino idėją apie miestietišką sąmonę (kaip modernaus žmogaus būvį) ir kaip ją formuoja žmonių sancaupa bei jų įvairovė metropolijoje, kokius stimulus ir interakcijas yra priversti patirti miestiečiai kasdienėse situacijose (Flanagan 1993; Gottdiener, Hutchinson 2001). Šis miestietiškos sąmonės ryšys su miesto bruožais – heterogeniškumu ir tankumu geriausiai atsikleidžia kito Čikagos mokyklos klasiko L. Wirtho (1938) miesto koncepcijoje. Jam miestas yra *tankiai didelės populiacijos* apgyvendinta vietovė, kurioje greta reziduoja labai *skirtingi asmenys*. Amerikiečių sociologas buvo labai kritiškas miestietiško gyvenimo būdo skvarbai, nes, anot jo, miestas pasiūlo kitokį – atomizuotą, anoniminį ir individualistinį – gyvenimo būdą, kur bendruomeniški ryšiai ir kolektyvizmas nyksta, palyginti

² Čia funkcinė nereiškia funkcionalistinė, t. y. Čikagos ekologinė mokykla nors ir turi tam tikrų konceptualių sąsajų su struktūrinio funkcionalizmo paradigma, tačiau (bent jau ankstyvoji) ekologinė tradicija tiesiogiai neaiškino rezidencinių skirtumų kaip miesto socialinės struktūros ir tos struktūros funkcijos atitikmenų.

su kaimo gyvenimu. Miestai kaip socialinės struktūros naikina „kaimiško“ kolektyvizmo ir bendruomeniškumo apraiškas, verčia miesto gyventojus *specializuotis ir pasidalyti darbu* (Gottdiener 1994). Didėjantis vaidmenų kiekis ekonomikoje *segmentuoja natūralų žmogaus būvį* (t. y. buvimą bendruomenėje), verčia prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą, tapti individualiu autonomišku vienetu, kuris turi pats pasirūpinti savimi modernioje visuomenėje. *Žmogiškojo veiksmo* (angl. *human action*) specializacija (pvz., šeimos ir darbo vaidmenų atskyrimas) ir asmens autonomiškumas yra miestietiškos asmenybės bruožai, kuriantys socialinę įvairovę moderniuose miestuose (Wirth 1938). Taigi, ankstyvoji Čikagos mokykla sieja rezidencinius skirtumus miestuose kaip gyvenimo modernioje visuomenėje būtinąją sąlygą, kai *rezidenciniai skirtumai aiškinami kaip socialinė įvairovė*, kuri atsiranda dėl mikrolygmenyje vykstančių socialinės kaitos procesų.

Socialinė diferenciacija yra modernaus žmogaus būvio rezultatas ir natūralus poreikis prisitaikyti prie socialinės įvairovės, kai panašias žmogiškąsias veiklas išpildantys asmenys tarpusavyje kooperuojasi, jungiasi į bendruomenes, o skirtingoms bendruomenėms priklausantys individai ar pačios bendruomenės konkuruoja dėl ribotų resursų mieste (Park 1915). *Konkurencinga kooperacija* (angl. *competitive cooperation*) skatina, iš vienos pusės, varžytis ekonomikos sektoriuje, iš kitos pusės, jungtis į koalicijas ir kurti bendrą moralinę santvarką tarp tos pačios darbo jėgos ar vietinių gyventojų. Šitaip Parkas tarsi integruoja ekonominius, antropologinius ir sociologinius paaiškinimus į bendrą miesto žmogiškąją ekologijos teoriją, kuri nusako socioekonominės ir kartu rezidencinės skirtumų priežastis kaip kooperacinio ir konkurencingo elgesio demonstravimą vienu metu³ (Gottdiener 1994).

Čikagos sociologinės mokyklos idėja, bandžiusi taikyti *ekologijos ir biologijos dėsnius*, siekusi paaiškinti nelygybės mieste formas ir rezidencinius skirtumus, kilo iš tuo metu moksle populiarių (neo)darvinizmo ir mokslinio pozityvizmo idėjų. Biologinės analogijos ir socialinis darvinizmas tarp Čikagos mokyklos tyrėjų tapo integralia teorine paradigma šalia simeliškojo sociokognityvinio būvio mieste aiškinimo (Haussermann, Haila 2005). *Kova* dėl ribotos žemės, būsto ar kitų resursų tankiai gyvenamose miestų gyvenvietėse iš žmonių reikalauja nuolatinio budrumo, todėl konkurencija yra natūrali ir amžina miesto būseną. Etninės, rasinės ir kitos socialinės nelygybės formos, pasireiškiančios įvairių grupių klasterizacija skirtingose miesto vietovėse, parodo šios kovos nugalėtojus ir pralaimėtojus, kurie turi susitaikyti su esama

³ Reikia pabrėžti, kad bandymas žmogaus elgesį mieste paaiškinti konkurencijos ir kooperacijos imperatyvais remiasi (amerikietiškojo) liberalizmo ir *laissez-faire* ekonomikos doktrinos postulatais, todėl dažnai Čikagos ekologinė tradicija minima kaip intelektualioji amerikietiško liberalizmo teorija (Smith 1988) ar kaip bandymas holistiškai sujungti kelias disciplinas į bendrą miesto teoriją (Haussermann, Haila 2005). Žmogiškoji veikla, apibrėžiama kooperaciniu ar konkurencišku elgesiu, mikrolygmenyje agreguojasi, todėl kooperatyviu pagrindu susiformuoja skirtingos bendruomenės, kurios tarpusavyje konkuruoja dėl geriausių gyvenamosios vietos ir nišos.

situacija ir adaptuotis arba toliau konkuruoti ir veržtis į patrauklesnes miesto vietas (Savage ir kt. 2003).

Čikagos sociologija (Wirth 1938; McKenzie 1968, 1988) pabrėžia miesto *populiacijos dydžio* svarbą, nes šis komponentas reikšmingai keičia žmogiškąją veiklą į vis sudėtingesnę socialinę organizaciją mieste. Didėjanti populiacija skatina didesnį gyventojų *susisluoksniavimą mieste*, todėl rezidenciniai skirtumai turi būti suprantami kaip miesto augimo ir plėtros rezultatas. Instrumentinis požiūris į socialinį institutą⁴ suponuoja požiūrį, kad individai ar bendruomenės, naudodamosi institutais, gali instrumentiškai ir tikslingai pakeisti savo gyvenamąją aplinką ir jos organizaciją. Taigi galima daryti prielaidą, kad socialinių institucijų skaičius taip pat lemia rezidencinius skirtumus. Ankstyvosios industrializacijos metu miestuose didėjanti populiacija didina *žmonių koncentraciją*, suintensyvina jų specializaciją ir tampa prielaida atsirasti *gausesniam socialinių institucijų skaičiui* ir *institucinei įvairovei*. Šis populiacijos dydžio, žmonių koncentracijos ir institucinės įvairovės miestuose santykis yra tinkamas paaiškinti, kodėl moderniuose (o ne, pavyzdžiui, viduramžių) miestuose rezidenciniai skirtumai yra ryškesni. *Urbanizacija kaip visuomenės modernizacijos procesas*, žmones skatinantis burtis į grupes ir koncentruotis, verčia pakeisti esamą miesto socialinę organizaciją į vis labiau sofistikuoatą ir sudėtingesnę socialinę struktūrą, priverčia visuomenę labiau struktūruotis, o individus – specializuotis miesto aplinkoje (Burgess 1988; Wirth 1938; Hawley 1981, 1985). Taigi žmogiškosios ekologijos požiūriu bendruomenių integracija miestuose, pasinaudojant augančiu institucijų skaičiumi, suprantama kaip neišvengiamas ir socialinį progresą skatinantis procesas, o urbanizacija yra viena iš pagrindinių sąlygų, lemiančių visuomenės struktūrą ir padalijančių miestą įvairiais socioekonominiais pjūviais dėl vis sudėtingėjančios žmogiškosios konkurencinės veiklos (MacDonald 2010).

Vis dėlto kai kurie Čikagos sociologinės mokyklos atstovai atsargiai vertino institucijų įvairovę kaip teigiamą efektą, skatinantį didesnę *konkurenciją moderniam mieste*, nes atkreipė dėmesį į moderniojo miesto plėtros socialinius trūkumus, tokius kaip nedarbas, skurdas ar benamystė (Hawley 1998). Pavyzdžiui, R. D. McKenzie (MacDonald 2010), itin prisidėjęs prie bendro teorinio žmogiškosios ekologijos modelio⁵ konceptualizavimo, ne visais atvejais vertino

⁴ Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Čikagos mokykla savitai formalizuoja socialinio instituto koncepciją, kitaip nei tradicinė (durkheimiškoji) sociologijos mintis. Jeigu, sociologinės tradicijos atveju, socialinė institucija yra suprantama kaip žmonių santykius apibrėžiantys socialinių taisyklių rinkiniai ar būdai (socialinio determinizmo dėsnis), tai McKenzie teigia, kad socialinis institutas yra atskiras ir savarankiškas veikėjas, veikiantis šalia asmenų, o ne determinuojantis individų veiklą (MacDonald 2010).

⁵ Dauguma ankstyvosios Čikagos mokyklos mokslininkų (G. H. Mead, J. Adams, R. Park, E. Burgess, L. Wirth ir kt.) save tapatino su Čikagos sociologijos mokyklos tradicija, tačiau ši mokykla iki McKenzie bandymo susisteminti žmogiškosios ekologijos darbus ir išryškinti pagrindinius analitinius principus buvo gana eklektiška ir nevienalytė.

konkurenciją kaip pozityvią žmogiškąją veiklą. Viena vertus, konkurencija užtikrina individų specializaciją darbo rinkoje, vietinės ekonomikos efektyvumą, prekių kokybę, jų prieinamumą ir paskirstymą; kita vertus, modernių visuomenės institucijų (tokių kaip korporacijos ar stambios įmonės) didėjanti diktatūra, atsiradusi dėl konkurencijos, pradeda prieštarauti natūraliam viešojo intereso ar socialinio gėrio visiems bendruomenės nariams siekiui (MacDonald 2010).

Taip pat McKenzie (Gottdiener 1994) išskiria žmogų kaip unikalų, nes jis gali pats kurti *gyvenamąją aplinką* (angl. *habitat*) ir joje sąmoningai organizuoti savo veiklas dėl gebėjimo mąstyti, nepriklausomai nuo gamtos dėsnių ar gyvenamosios vietos sąlygų. Agreguoti socialiniai ir ekologiniai procesai, tokie kaip žmogiškoji veikla, miesto gyventojų (darbo) specializacija ir institucijų skaičiaus didėjimas, socialinių grupių konkurencija ir kooperacija, bendruomenės dydis ir socialinių ryšių tankumas joje, o ne miesto erdvės sąlygoja rezidencinius skirtumus. Čikagos ankstyvosios sociologijos mokyklos požiūriu, žmogiškasis elgesys, pavyzdžiui, apsigyvenimas ir konkurencija dėl patraukliausios gyvenamosios vietos, yra sąlygotas kelių dimensijų – tai ir sąmoningas, racionalus individo veiksmas, ir socialinė organizacija kaip politinio proceso būdas, ir biologinis bei psichologinis kodai, įspausti žmoguje (Saunders 2001). Visgi, kaip teigia M. Gottdieneris (1994), žmogiškoji ekologinė tradicija iš visų žmogiškąjį elgesį paaiškinančių dimensijų labiau pabrėžė socialinius, biologinius ir psichologinius žmogaus poreikius, kai net, pavyzdžiui, kultūriniai poreikiai buvo suprantami tik kaip psichologinių žmogaus poreikių dalis, o ne kaip atskiras, autonomiškas žmogiškosios realybės mieste dėmuo. Tai yra vienas iš pagrindinių kritikos teiginių žmogiškajai ekologiškai, nes dauguma nelygybės formų gali būti paaiškintos kaip žmogaus biologiniai poreikiai ir jų (ne)patenkinimo variacijos ar kaip tam tikri psichologiniai asmenybės defektai, kurie apriboja pačius individus konkurencinėje kovoje, tenkinant su rezidencija susijusius poreikius (Saunders 2001).

Kita kritiška pozicija, išreikšta dėl Čikagos ankstyvosios sociologijos mokyklos, yra netinkama bendruomenės apibrėžtis, nes bendruomenė suprantama tik kaip *žmogaus veiklų funkcinė asociacija*. Bendruomenė žmogiškosios ekologijos perspektyvoje suprantama kaip gana paprastas ir „primityvus“ socialinis žmonių kolektyvas, nes jis skirtas tik tam tikrai funkcijai atlikti (MacDonald 2010). Taip pat I. Szelenyi (1996) teigia, kad tokia apibrėžtis nuvertina miesto istorinę sanklodą ir devalvuoja bendruomenių miestuose praeitį tik kaip tam tikrus sentimentus, o pasitelkiamas neistoriškas (angl. *ahistoric*) miesto evoliucijos aiškinimas ir materialių sąlygų determinizmas eliminuoja socialinės struktūros (kaip kad klasinė sistema) reikšmę. Pasak Gottdienerio (1994), ne veltui neistoriškas miesto rezidencinių skirtumų aiškinimas tapo naujosios miesto sociologijos kritikos objektu: neovėberistai ir neomarksistai

nesutiko, kad rezidencinė diferenciacija yra nulemta tik amžinos konkurencijos ir adaptacijos prie kintančios (miesto) aplinkos formos, neatsižvelgiant į socialinės struktūros įtaką. Čikagos sociologinė mokykla susilaukė aštrios naujosios sociologų mokyklos kritikos, kadangi pastaroji bandė susieti materialių sąlygų determinizmą nenaudodama klasinės struktūros analizės. Žmogiškoji ekologija suprato rezidencinius skirtumus ir netolygumus industriniame mieste kaip adaptaciją ir prisitaikymą prie ribotų resursų, o ne kaip kovą dėl jų ir nevienodą jų pasiekiamumą, sukurtą kapitalistinės modernybės socialinės organizacijos.

Apibendrinant, Čikagos mokyklos sociologinis moderniojo industrinio miesto rezidencinės struktūros aiškinimas yra sietinas su mikrolygmenyje vykstančiais natūraliais žmogiškosios veiklos imperatyvais ir gyventojų pasirinkimais, kai miesto gyventojai ar bendruomenės tuo pačiu metu demonstruoja kooperacinę ir konkurencinę elgesį. Industrializacijos metu intensyvi urbanizacija ir populiacijos didėjimas ribotame plote (gyventojų tankumas) sukuria prielaidas rasti sudėtingesnei žmogiškajai veiklai, žmonėms specializuotis ir kurti sudėtingesnę socialinę organizaciją, socialinei įvairovei didėti. Dėl šios socialinės įvairovės gyventojai susiskirsto į skirtingas grupes, jos persimaišo, netolygiai pasiskirsto ir jau socialiai homogeniškos grupės susikoncentruoja konkrečiose miesto kaimynystėse. Taigi, socialinė įvairovė paverčiama rezidenciniais skirtumais per riboto žemės ploto pasisavinimo ir žemės panaudos mechanizmus.

1.2. Miesto plėtros, rezidencinės diferenciacijos mieste ir žemės panaudos aiškinimai miesto ekologijoje

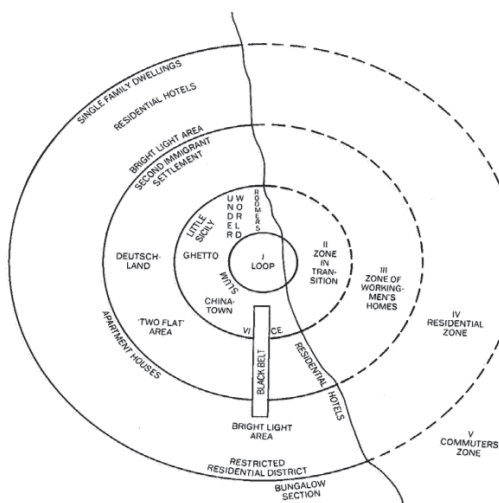
Čikagos sociologijos mokyklos klasikai R. Parkas, L. Wirthas, R. McKenzie ir E. Burgessas bandė paaiškinti moderniojo industrinio miesto fizinę ir socialinę struktūrą kaip žmonių *konkurencijos dėl gyvenamosios vietos* rezultatą socialinės kaitos ir modernizacijos sąlygomis. Pasak jų, miesto struktūra ir jo socialinė organizacija priklauso nuo 3 universalių ekologinių procesų: populiacijos miestuose koncentracijos ir dekoncentracijos, ekologinės (profesinės) specializacijos ir įsibrovimo į kitos grupės gyvenamąją aplinką (Hannigan 2002). Šie ekologiniai procesai mieste suformuoja socialinę įvairovę ir rezidencinius kaimynysčių skirtumus (pavyzdžiui, susisluoksniavimas nuo aukštesnės klasės rajonų iki skurdžių getų), o skirtingos kaimynystės traktuotinos kaip skirtingos rezidencinės zonos dėl natūralių ekologinių procesų sandaugos. Vis dėlto žmogiškosios ekologijos tradicijoje bazinis faktorius, sąlygojantis rezidencinius skirtumus, yra miesto plėtros kaip *žemės panaudojimo* (angl. *urban land use*) klausimas.

Miestas kaip tam tikra ekologinė struktūra turi apgyvendinti ir sutalpinti vis daugiau gyventojų. Taigi *konkurencija dėl žemės* sukelia dvigubą miesto plėtros procesą – vienų žmonių (dažniausiai ekonominių) veiksmų *centralizaciją* miesto ribose ir kitų veiksmų *dekoncentraciją* ir migraciją į miesto periferines zonas. Pavyzdžiui, didėjant miestui ir intensyvejančioms žemės mieste naudojimo, dažnai stambūs verslai kaip ekonominė žmonių veikla laimi konkurencinę kovą dėl įsikūrimo kuo arčiau centro, taip senesnę smulkų verslą ar kitas žmonių veiklas išstumdamas į tolimesnes miesto zonas ar net miesto pakraščius (Gottdiener 1994; McDonald 2010). Funkcinė žmonių veiklos diferenciacija ir erdvinė konkurencija dėl paklausiausios ir geidžiamiausios žemės skatina populiacijos tankėjimą miesto centre intensyviau urbanizacijos laikotarpiu, vis didesnę miesto skvarbą į pakraščius ir paties miesto kaimynsčių susiskirstymą į zonas. E. Burgessas (1988) apibrėžia, kad minėtas fizinis miesto teritorijos didėjimas gali būti apibūdinamas kaip *miesto ekspansija*, kai miesto ekosistema tampa didesnės ir labiau komplikotos *metropolio* (ar miesto regiono) ekosistemos dalimi, kuri apima miestą ir jo priemiesčius.

Ši ekspansija įgyja universalias formas ir logišką seką, o miesto geografinė plėtra nėra chaotiškas procesas, kai miestas dėl sunkiai kontroliuojamo populiacijos augimo netvarkingai plečiasi. Ekspansija yra ne tik procesas, ženklinantis sėkmingą miesto periferinių žemės sklypų kolonizaciją, bet ir įgyja sistemingas *koncentriškų žiedų formas*, kurios atspindi tam tikrose miesto vietovėse dominuojančias žmonių veiklas ar bendruomenes. Pavyzdžiui, svarbiausios regioninės ir vietinės transporto jungtys visuomet susikryžiuoja miesto centre, kur yra didžiausia svarbiausių institucijų koncentracija, didžiausias darbo pasidalijimas ir intensyviausia ekonominių žmogaus veiklų specializacija. Kadangi šių veiklų koncentracija ir bendra miesto populiacija tik didėja, miesto centrinė zona irgi plečiasi, išstumia žmonių veiklas ir bendruomenes gretimose kaimynystėse, esančiose šalia miesto centro. Taigi, ekspansija žymi ne tik miesto plėtimąsi į periferines zonas priemiesčiuose, bet ir pačių vidinių miesto zonų plėtrą ir invaziją į gretimas miesto zonas oficialiose miesto ribose (Savage ir kt. 2003; Knox, Pinch 2010). Žmonių ekologijos atstovai tokią ekspansijos stadiją įvardija kaip sėkmingą perėmimą⁶ (angl. *succession*), kai po naujos žmonių veiklos ar bendruomenės *invazijos ir sėkmingo perėmimo* miestas iš naujo sustruktūrinamas, todėl rezidencinė diferenciacija niekuomet nėra statiška ar nekintanti laike (Burgess 1988; McKenzie 1968, 1988).

⁶ Šis terminas pasiskolintas iš botanikos ir bendrosios biologijos, kur invazijos ir sėkmingo perėmimo procesų seka suprantama kaip tam tikras ekologinis evoliucinis modelis (angl. *IS model – Invasion-Succession model*) (Hannigan 2002).

Visgi Burgessas (1988) teigė, kad tokia intensyvi konkurencija, skirtingos atliekamos žmogiškosios veiklos miesto kaimynystėse ir miesto rezidenciniai skirtumai nebūtų įmanomi be vidinės, vykstančios pačiame mieste, ir išorinės, nukreiptos į miestą, **migracijos**. Gyventojų grupių judėjimas ir bendruomenių fizinis mobilumas į konkrečias miesto vietas ir kaimynystes sukuria **rezidencines juostas** ir kaimynijas, kuriose apsigyvena panašų socialinį statusą, ekonominę padėtį ir demografinius kriterijus atitinkančios gyventojų grupės, užsiimančios labai panašiomis veiklomis ir panašiai organizuojančios savo socialinį gyvenimą šiose kaimynystėse (1 pav.). Miesto centre (angl. *central business district*) susikryžiuoja daugybė žmogiškųjų veiklų, kurios dažniausiai išstumia rezidencinę ar gyvenamąją funkciją iš šios miesto zonos į antrąją miesto zoną, kuri supa miesto branduolį. Antrojoje miesto pereinamojoje zonoje (angl. *transitional zone*) koncentruojasi neturtingiausi miesto gyventojai, kurie yra pirmos kartos imigrantai ar naujakuriai, jie jame dirba sunkiausių ir prasčiausių apmokamus darbus, atstovauja nekvalifikuotam darbo klasės segmentui ir kurie atsiradus galimybei tikisi judėti į kitus, tolimesnius miesto rajonus, kadangi šioje miesto zonoje yra prasčiausias ir kartu pigiausias būstas. Už antrojo koncentrinio žiedo įsikūrusi kvalifikuota ir daugiau uždirbanti darbo klasės dalis (angl. *working class zone / zone of independent workers' home*), kuri gyvena geresniuose vienai šeimai skirtuose substandartiniuose būstuose. Darbo klasės trečioji zona susiformuoja kaip antros kartos miesto naujakurių palikuonių rezidencija, kurie pajudėjo iš prasčiausio – perpildyto (angl. *overcrowded*) ir apleisto būsto – link geresnio būsto segmento. Dėl intensyvios vidinės migracijos ir socialinio mobilumo galimybių susiformuoja ketvirtoji miesto zona (angl. *residential zone / zone of better workers*), kurioje reziduoja turtingiausių kvalifikuotos darbo klasės asmenų namų ūkiai, persikėlę iš trečiosios zonos, ir kitos turtingesnės šeimos. Rezidenciniame – ketvirtajame koncentriname miesto žiede – dominuoja reikšmingai geresnis būstas nei likusiose arčiau miesto centro esančiose zonose: tai dažniausiai yra individualus namas, skirtas vienai šeimai (angl. *one single family house*), ar daugiabučiai kondominiumai, šalia kurių įsikūrę parkai ir kita kokybiškam gyvenimui svarbi socialinė ir fizinė infrastruktūra. Šioje miesto vietoje daugiausiai kuriasi vidurinioji klasė, kurios gausėjimas apibrėžia penktojo koncentrinio žiedo (angl. *commuters zone*) atsiradimą, nes gausėjanti vidurinioji klasė nebeįsitenka oficialiose miesto ribose, plečiasi į miesto neapstatytą periferiją ir formuoja priemiesčius. Priemiesčiai yra tolimiausios miesto vietovės, kurių gyventojai ir bendruomenės yra priverstos kasdien keliauti į miesto centrą.

1 pav. Burgesso (1925) koncentrinio miesto modelio pritaikymas Čikagos rezidencinei struktūrai paaikinti

Svarbu paminėti, kad tokia miesto socialinė struktūra ir rezidenciniai skirtumai atsiranda ne tik dėl *vidinės miesto migracijos*, sąlygotos visuomenės socialinio mobilumo, tendencijų, bet ir dėl *išorinės migracijos į miestą*, kuri paskatina dar intensyviau suktis vidinės miesto migracijos variklį. XX a. pradžioje industrinis modernusis amerikietiškas miestas „sugėrė“ to laikmečio dideles išorinės migracijos bangas (Flanagan 1993), kai brandžios industrializacijos laikotarpiu dauguma naujųjų imigrantų, ieškodami gerai apmokamo ir kvalifikacijos nereikalaujančio darbo, įsikurdavo miesto antrojoje – pereinamojoje – zonoje, kuri buvo šalia pramonės įmonių ir kurioje dominavo pigiausias (ir prasčiausias) būstas. Didelės ir intensyvios išorinės naujakurių migracijos į pereinamąją zoną bangos vertė senesnius gyventojus konkuruoti su naujakuriais dėl gyvenamosios vietos. Senieji gyventojai pasitraukia į tolimesnę antrąją zoną po naujakurių invazijos ir jų sėkmingo gyvenamosios aplinkos perėmimo, taip sukeldami „vilynimo efektą“, nes tapo naujakuriais ir išstūmė tam tikrą dalį trečiojo koncentrinio žiedo senųjų gyventojų. Pastarieji, kraustydami į ketvirtąją zoną, tam tikrą šios rezidencinės zonos gyventojų dalį išstūmė į miesto pakraščius. Taigi išorinė migracija *industrializacijos* laikotarpiu skatina intensyvesnę žemės panaudojimą miesto ribose, intensyvesnę miesto periferinės žemės perėmimą už miesto ribų, miesto plėtrą, didesnę vidinę miesto gyventojų migraciją ir suformuoja bendrą industrinio moderniojo miesto rezidencinę struktūrą. Išorinės ir vidinės migracijos sąlytis su rezidenciniais skirtumais ir kitais miesto socialinę organizaciją palietusiais faktoriais atspindi ir pagrindinę Burgesso (1925) idėją, kad miestui plečiantis pasireiškia žmogiškųjų veiklų ir socialinių skirtumų *centralizacija ir dekoncentracija*: viena vertus, vidinė miesto struktūra yra

koncentruota ir telkiasi apie miesto centrą; kita vertus, dėl nuolatinės konkurencijos dėl gyvenamosios aplinkos (žemės) ir migracijos „koncentruoti“ socialinės gyventojų grupės yra dekoncentruojamos ir segreguojamos.

Visgi šių Burgesso teorinių apibendrinimų negalima prilyginti paprasčiausiam erdviniam determinizmui, kadangi koncentrinis miesto zonų modelis remiasi tuo, kad žmogaus įvairiapusė (socialinė, ekonominė ar net fiziologinė) veikla ir varžymasis (kaip svarbiausia žmogaus elgesio išraiška) visų pirma lemia tai, kaip žemė yra panaudojama ir suskirstoma pagal rangus (pagal kainos, prestižo, rezidencijos, patrauklumo ar kitus požymius) moderniajame mieste (Savage ir kt. 2003). Burgessas savo modeliu bando paaiškinti, kaip socialinius procesus galima susieti su erdviniais mieste išryškėjusiais diferenciacijos procesais kaip tam tikros žmogiškosios veiklos tąsa. M. Gottdieneris ir R. Hutchinsonas (2011) netgi teigia, kad ši idėja iš esmės neprieštarauja vėliau atsiradusiai naujai miesto sociologijai ir miesto politinei ir ekonominei tradicijai⁷, kurios atstovai vėliau kritikavo Burgesso teoretizavimą dėl socialinių faktorių ignoravimo. Burgesso koncentrinis miesto modelis gali būti suprantamas kaip varžybų dėl *erdvinės vietos kaip socialinės pozicijos mieste* teorija, kuri apibendrina ryškiausius to meto industrinio miesto rezidencinius skirtumus, kylančius dėl industrializacijos ir modernizacijos. Šis industrinio miesto modelis puikiai iliustruoja, kaip modernus industrinis miestas susisluoksniuoja ir struktūriškai išsiskaido dėl aktyvios industrializacijos ir migracijos: keliaujant iš priemiesčių į miesto centrą išryškėja miesto fizinės infrastruktūros prastėjimo, būsto fondo didesnio apleistumo, prastėjančios namų ūkių socioekonominė padėtis bei didėjančio skurdo ir etninių mažumų koncentracijos tendencijos. Burgesso idėjos tapo labai reikšmingos vėlesnei miesto sociologijos disciplinai, o rezidenciniai skirtumai buvo aiškinami koncentrinio modelio rėmuose. Pavyzdžiui, H. Hoytas adaptavo Burgesso modelį ir pasiūlė kiek modifikuotą ekologinę moderniojo miesto struktūros sampratą. Hoytas, tyrinėdamas 142 JAV miestų nuomos sektoriaus kainas, pastebėjo, kad aukštesnio statuso būstas koncentruojasi toliau nuo miesto centro labiau nutolusiuose sektoriuose, kur yra įsikūrusi pagrindinė miesto industrija; o miesto fizinė plėtra vyksta ne koncentriniais žiedais, bet apie svarbiausius kelius ir transporto jungtis, kurios kerta miesto centrą (Knox, Pinch 2010).

Visgi žmogiškoji ekologija po Čikagos ankstyvosios sociologijos mokyklos ir Burgesso tapo gana deskriptyvi sociologinių kintamųjų išsidėstymo miesto erdvėse aplikacija ir vizualizacija žemėlapiuose be jokių griežtesnių socialinės teorijos apibendrinimų tyrimuose ar kritikos

⁷ Naujosios miesto sociologijos kritika, nukreipta į žmogiškosios ekologijos tradicijos ir Burgesso rezidencinių skirtumų paaiškinimus ir modelius, pateikta disertacijos poskyryje „Naujosios miesto sociologijos (politinės ekonomijos) atsiradimas ir socioekologinės tradicijos kritika“.

kapitalistinės visuomenės socialinei organizacijai trūkumo. Pasak Friedricho (Hawley 1985), šiuolaikinė žmogiškosios ekologijos tradicija pokariu pasuko visai kitu keliu, atsisakė Čikagos mokyklos idėjų apie žmogiškųjų veiklų individualumą, socialumą, kolektyviškumą ir bendruomeniškumą miestuose. Poklasikinės žmogiškosios ekologijos⁸ atstovai B. Berry ir J. Kasarda (1977) netgi teigia, kad Parko ir jo studentų darbai yra nerelevantiški šiuolaikinei moderniojo miesto aplinkai ir rezidenciniams skirtumams paaiškinti, o bendruomenė mieste turėtų būti suprantama kaip populiacijos, kuri prisitaiko prie kintančių aplinkos sąlygų, socialinės organizacijos forma. Taip pat dauguma poklasikinės žmogiškosios ekologijos tyrinėtojų pradėjo taikyti faktorinės ekologinės analizės⁹ metodologiją ir atmesdavo klasikinės žmogiškosios ekologijos teorinį ir metodologinį eklektiškumą (Shevky, Bell 1955; Sweetser 1965; Berry 1969; Berry, Rees 1969; Murdie 1969; Weclawowicz 1979).

Poklasikinėse žmogiškosios ekologijos studijose socialinė (žmogaus veiklos) dimensija ir socialinė organizacija miestuose, analizuojant rezidencinius skirtumus, tampa antraeiliais faktoriais, ir jie apibrėžiami tik kaip latentiškaai sąlygojantys socialinę nelygybę. Pavyzdžiui, brandžiąją žmogiškąją ekologinę mintį apibendrina POET modelis, kuriame socialinė žmonių veikla yra tik vienas iš elementų žmogaus ekologinės gyvenamosios aplinkos atžvilgiu. Amerikiečių sociologas O. D. Duncano (1961) teigė, kad žmogaus elgesys ir jo sukurta ekosistema priklauso nuo keturių **ekologinio komplekso** (angl. *ecological complex*) **elementų** – populiacijos (P), organizacijos (O), aplinkos (E) ir technologijų (T) ryšio, ir kiekvienas elementas reikšmingai veikia likusius elementus. Pasak Duncano, vieno elemento kaita turi reikšmingą poveikį kitam elementui, todėl visa žmogaus gyvenama vietovė kinta ne tik priklausomai nuo socialinės kaitos ir populiacijos charakteristikų poslinkių, bet ir nuo technologinių inovacijų, kintančios natūralios aplinkos ar besikeičiančios (socialinės) organizacijos. Visi šie elementai koreliuoja tarpusavyje, todėl bet kokia modernios visuomenės transformacija po tam tikro laiko turi stabilizuotis tol, kol išoriniai elementai vėl išjudins bent vieno POET elemento pokyčius, kurie sugriaus esamą *status quo* ir inicijuos pokyčius, vedančius link kitos visų elementų **pusiausvyros** (angl. *equilibrium*) stadijos (Duncan 1969).

⁸ Čia poklasikinė žmogiškoji ekologija apibrėžia (šiuolaikinės) žmogiškosios ekologijos teoriją po Čikagos ankstyvosios (klasikinės) mokyklos etapo (1892–1950 m.) (Smith 1988).

⁹ Poklasikinė žmogiškoji ekologija pasižymi faktorinės analizės taikymu, kai miesto rezidenciniams skirtumams pasitelkiamos statistinės referencijos ir kartografiniai apibendrinimai. Nuo 1950 m. entuziastingai miesto sociologų taikomas faktorinės ekologinės (angl. *factorial ecology*) analizės modeliavimas tapo universaliu metodu tyrinėjant žmogaus gyvenamas vietas (Gottdiener, Hutchinson 2011). Pavyzdžiui, Shevky ir Bello (1955) sociologinėje studijoje apie San Fransiską ir Los Andželą, kur bandoma pagal rangus suskirstyti įvairius miestų (ir juos supančių regionų) zonas priklausomai nuo dominuojančios populiacijos sociodemografinių charakteristikų (išsilavinimo, profesinio statuso, pajamų, vaikų skaičiaus ir pan.), pateikiama faktorinės ekologinės analizės statistinės ir skaičiavimo procedūrų galimybė, kuri vadinama „socialinės vietovės analize“ (angl. *social area analysis*).

Ekologinio komplekso koncepcija leidžia suprasti, kaip miestas yra susijęs su jį supančiu regionu, o jo pokyčiai priklauso nuo miesto priemiesčių kaitos, ir atvirkščiai. Pavyzdžiui, Lyon (Flanagan 1993) teigia, kad taikant POET modelį konceptualiai galima paaiškinti masinės amerikietiško miesto suburbanizacijos procesą pokariu: (populiacijos pokyčiai ir) kūdikių bumas (angl. *baby boomers*) pokariu nulėmė naujo būsto poreikį, kurio negalėjo užtikrinti esamas ir nebeatitinkantis poreikių būsto fondas miestuose (aplinkos elementas), o įvairios valstybinės JAV federalinio būsto departamento subsidijos pirmajam būstui įsigyti (socialinės organizacijos elementas) ir automobilių gausėjimas (technologijos) pakeitė to meto miesto ekosistemos balansą. **Struktūriniai pokario moderniojo miesto pokyčiai**, kai lėtėjo urbanizacijos tempai ir miestai patyrė depopuliaciją, o apie miesto priemiesčių plėtrą kalbama kaip apie miesto išdrikimo (angl. *urban sprawl*) stadiją, yra nulemti **miesto kaip ekologinio komplekso sisteminų pokyčių**. Nors klasikinė žmogiškoji ekologinė tradicija (pvz., Burgesso koncentrinis modelis) pristatė miesto suburbanizaciją ir kintančią struktūrą, atrodo, nesibaigiančios urbanizacijos ir populiacijos augimo sąlygomis, Duncano ekologinis kompleksas rodo, kad negalima suprasti pokyčių, vykstančių miestuose, ar jų struktūros, išskaidant į mažas bendruomenes ar tiriant smulkias žmonių grupes priklausomai nuo gyvenamosios vietos. Amerikiečių sociologo įnašas tampa svarbus žmogiškosios ekologijos tradicijai ir prieštarauja jos ankstyviesiems postulatams, kad miesto bendruomenės yra uždari anklavai, kurie kooperatyviai konkuruoja tarpusavyje dėl geresnės rezidencinės vietos, taip sukurdami sėkmingas ir nesėkmingas, turtingas ir vargingas miesto erdves (Flanagan 1993).

Šis modelis primena to laikmečio socialiniuose moksluose populiarų modernios visuomenės metamodeliavimą bandant paaiškinti žmogaus santykį su jo gyvenamąja aplinka, kaip kad, pavyzdžiui, T. Parsonso pasiūlytas AGIL sistemos modelis, kuriuo siekiama funkciškai ir struktūriškai paaiškinti visuomenės dinamiškumą. Flanagan (1993) netgi teigia, kad Duncano ekologinis kompleksas yra Čikagos sociologijos mokyklos ištakų, žmogiškosios ekologijos tradicijos ir sociologinio parsoniškojo struktūrinio funkcionalizmo paradigmos derinimas, bandant sukonstruoti *grand* teoriją, kai žmogaus santykis su gyvenamąja aplinka galėtų būti suprantamas už miesto ar miestietiško gyvenimo ribų (Poston, Parker Frisbie 1998). Taip pat POET modelis dažnai įvardijamas kaip antropogeninis, kadangi čia susiduria natūrali aplinka (aplinkos elementas) ir žmogaus sukonstruota aplinka ir realybė (organizacijos, technologijų ir populiacijos elementai). Dėl šios priežasties poklasikinėse žmogiškosios ekologijos studijose miestas kaip tyrimų objektas ar tyrimų laboratorija praranda savo vertę, nes dauguma žmogiškosios ekologijos tyrėjų pradeda domėtis bendrai žmogaus elgesio implikacijomis gyvenamajai aplinkai (Catton, Dunlap 1978, 1979; Poston, Parker Frisbie 2005; Scholz 2011).

Žmogiškosios ekologijos kryptis sociologijoje pakrypsta nuo miesto sociologijos link aplinkosaugos sociologijos ar darnios plėtros studijų (Dunlap ir kt. 2002; Tabara, Pahl-Wostl 2007), kurios akcentuoja ne miesto gyvenamąją aplinką (angl. *urban space*), o apskritai **žmogaus gyvenamąją aplinką** (angl. *living space* ar *habitat*) (Freudenburg ir kt. 1995; Hannigan 2002). Šiuolaikinė žmogiškosios ekologijos mokykla brandino sociologines įžvalgas bandydama paaiškinti moderniojo miesto ir jį supančio regiono plėtrą, priemiesčių išdrikimą ir kitus pokario moderniojo miesto fizinių formų kitimus, bet vėlesnės žmogiškosios ekologijos idėjos aiškinant miesto nevienodą plėtrą ir socialines jos pasekmes buvo integruotos į tokias ekonomikos (o ne sociologijos) subdisciplinas kaip vietovių teorija ar regioninė ekonomikos prieiga (Gottdiener 1994).

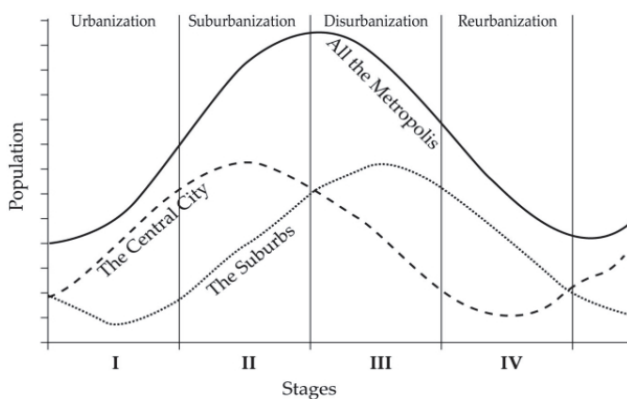
Apibendrinant Čikagos mokyklos ir poklasikinės žmogiškosios ekologijos tradicijos indėlį į moderniojo miesto analizę reikia pažymėti, kad dauguma šių aiškinimų buvo susiję su amerikietiško miesto rezidencinių skurtumų analize. Burgesas, priešingai nei kiti Čikagos miesto sociologijos mokyklos tyrinėtojai (kaip Parkas ar Wirthas), pabrėžė agreguotus skirtumus ne tik individualiame lygmenyje, bet ir makrolygmenyje, t. y. mieste ir jo regione. Jo įžvalgos ir pateiktas koncentrinis miesto modelis apibendrina, kaip miesto rezidenciniai skirtumai atsiranda ir aštrėja kartu su miesto fizine plėtra intensyvios industrializacijos ir ekonominio augimo sąlygomis, kaip (vidinės ir išorinės) migracijos bangos perskirsto ir suskirsto pagal rangus miesto kaimynystes besiplečiančioje miesto ir jį supančių priemiesčių erdvėse. Miestai išsiskaido į diferencijuotas kaimynystes pagal socialinį, ekonominį ar net demografinį rezidencijos statusą, nes gyventojų rezidencijos erdvinė aplinka reprezentuoja pačių gyventojų skirtingą socialinį statusą. Visgi poklasikinė žmogiškoji ekologija atmeta žmogiškosios veiklos imperatyvus kaip svarbiausius determinantus, lemiančius rezidencinius skirtumus, ir aiškina deindustrializuoto/poindustrinio miesto plėtrą kaip gyventojų, technologijų, aplinkos ir socialinės organizacijos tarpusavio sąveiką. Ekologinio komplekso sisteminiai pokyčiai, kai „išsisemia“ intensyvios urbanizacijos ir industrializacijos procesai, sukuria kitokią pusiausvyrą miesto struktūroje ir kitokius rezidencinius skirtumus pokario (deindustrializuotame) mieste. Jeigu Burgeso įžvalgos apibendrina intensyviausią miesto plėtrą industrializacijos metu, tai pokario urbanizacijos situacija Vakarų miestuose bus aptariami kitame poskyryje.

1.3. Nevienoda miesto plėtra, miesto procesų (natūralus) cikliškumas ir bendroji miesto teorija

Miesto plėtos klausimus pindsutrinėje visuomenėje analizuoja ir siekia apibendrinti gana svarbi bendroji miesto plėtos teorija, kartais vadinama *miestų plėtos stadijų teorija* (angl. *theory of urban development stages*)¹⁰, kurios užuomazgos siekia XX a. 7–8 dešimtmečius. Šia teorija siekta apibendrinti ekonominės ir socialinės kaitos reikšmę miesto vystymuisi (Hall 1995, Flanagan 1993). P. Hall ir D. Hay (1980), L.H. Klaassen ir kt. (1981), L. van den Berg ir kt. (1982) analizuodami Vakarų Europos urbanizuotas teritorijas ir miestų plėtrą teigia, jog modernus miestas tarsi turi tam tikrą universalų cikliškumo bendravardiklį, t. y. miestų plėtra (ir rezidenciniai skirtumai) yra evoliucinis ir istorinis reiškinys, kuris gali būti aiškinamas priklausomai nuo įvairių cikliškų demografinių, ekonominių ir socialinių veiksnių pokyčių (Rerat 2010; Yamashita, Ichinose 2013). Šiose studijose bandoma atsakyti į klausimą, kaip miestai turėtų racionaliai ir darniai vystytis, kartu stengdamiesi suderinti ekonominius ir rezidencinius iššūkius su tam tikrais miesto regiono žemės planavimo ar net vietinės socialinės politikos principais (Flanagan 1993; Cecchi 2000; Champion 2001; Antrop 2004). Miesto plėtos teorijos siekia apibendrinti, kad *modernus miestas keičiasi universaliai ir cikliškai*, nepriklausomai nuo visuomenės ar kultūrinių savitumų, t. y. miestai neišvengiamai patiria populiacijos koncentraciją urbanizacijos stadijoje, dekoncentraciją priemiesčių plėtos etape ir vėliau rekoncentraciją, kai gyventojų migracija vėl pakrypsta į miestą (Champion 2001).

L. van den Berg ir kt. (1982) teigia, jog esamos moderniojo miesto struktūros yra dinamiškos sistemos, grįstos miesto gyventojų (angl. *urban actors*) elgesio *cikliškumu*, t. y. miesto sistemos ir ištisi regionai plečiasi, vystosi ar nyksta priklausomai nuo demografinių, politinių, socialinių vertybių ir technologinių kintamųjų. Minėtoje studijoje aptariama Vakarų Europos *funkcinių miesto regionų* (angl. *functional urban regions, FUR*) *kaita* 1950–1975 metais, o ji suskirstoma į 4 pagrindinius nuoseklios sekos etapus (žr. 2 pav.): urbanizaciją, suburbanizaciją, deurbanizaciją ir reurbanizaciją. Funkcinis miesto regionas apibrėžiamas kaip miesto branduolio (angl. *core / the central city*), kuriame vyrauja didžiausia ir tankiausia žmogiškosios veiklos koncentracija, ir jį supančių priemiesčių žiedo (angl. *ring / the suburbs*) suma, o minėtos miesto plėtos stadijos skirtingai veikia tiek miesto branduolio, tiek jo žiedo, tiek bendrą regiono rezidencinę struktūrą.

¹⁰ Kiek rečiau vartojamas „miesto gyvenimo ciklo“ teorijos (angl. *urban life cycle theory*) pavadinimas (Klaassen ir kt. 1981; Cecchi 2000; Braun 2008), kuris tekste kartais vartojamas kaip sinonimas.

2 pav. Funkcinio miesto regiono populiacijos kaita ir cikliškumas (van den Berg ir kt. 1982)

Miestų plėtra ir **urbanizacija** yra pirmoji moderniojo miesto plėtros stadija, kai staigiai didėja miesto populiacija, o ši skatina tolimesnę fizinę ir ekonominę miesto plėtrą. Miesto ribose pradeda dominuoti miesto centras arba tai, kas vadinama miesto branduoliu ar centru. Kadangi urbanizaciją sąlygoja ankstyvoji industrializacija, todėl masinės darbo jėgos migracija, populiacijos koncentracija ir fordistinės industrinės ekonomikos plėtra yra pirmosios miestų gyvenimo stadijos bruožai. Miestas ir miesto centras yra daugiavyskiai, o rezidencinės, darbo, prekybos ir transporto erdvės persidengia ir funkcionuoja greta. Miesto ekonominė plėtra tampa svarbiausiu miesto sėkmės garantu, todėl tik didelio kapitalo industrinės įmonės (su)koncentruoja miesto populiaciją ir sąlygoja urbanizaciją (van den Berg ir kt. 1982; Cecchi 2000).

Visgi ilguoju laikotarpiu ši miesto centro kaip tankėjančios populiacijos rezidencija ir gerovės koncentracija tampa neracionali ir rigidi, o įmonės ir miestiečiai ieško kitų vietų įsikurti, todėl įvyksta lūžis ir prasideda antrasis miesto plėtros etapas – **suburbanizacija**. Miesto funkcinio regiono populiacija yra dekoncentruojama ir pats miestas išsidriekia (angl. *urban sprawl*) visame regione, kadangi dominuojantis miesto centras praranda savo reikšmę dėl staigiai besiplečiančių priemiesčių. Priemiesčių populiacija eksponentiškai auga, o miesto centro populiacijos dekoncentracija stipriai koreliuoja su priemiesčių prieaugiu. Miesto centras išlieka svarbi vieta, kur vis dar koncentruojasi didžiausia miesto ir priemiesčio darbo rinka, todėl suburbanizacija suformuoja švytuoklinę migraciją tarp miesto branduolio ir jo regiono (Klaassen ir kt. 1981). Visgi, miesto branduolys praranda daugiavyskiškumą ir tampa specializuotas veiklas telkiančia vieta: centre koncentruojasi darbo vietos ir įvairios viešosios institucijos, bet ne gyventojų būstai, tad miesto centras pasižymi komercializacija. Ši specializacija ir komercializacija miesto centro funkcijas dar labiau fragmentuoja erdviškai, priklausomai nuo

paros meto, o prastėjanti miesto infrastruktūra ir iš to kylančios problemos sukuria prielaidas dar didesnei miesto gyventojų migracijai į priemiesčius.

Minėta situacija gali būti identifikuojama kaip trečiosios stadijos prielaida, kuri įvardijama kaip **deurbanizacija** (van den Berg ir kt. 1982; Champion 2011). Deurbanizacija charakterizuojama netoli miesto ribų esančių miestelių patrauklumu dėl pigios žemės, todėl migracija į miesto priemiesčius eksponentiškai išauga, o miesto regiono populiacija masiškai dekoncentruojama priemiesčiuose. Kaip teigia van den Berg ir kt. (1982), deurbanizaciją paskatina miesto aglomeracija ir ypač miestų centruose iškilusios socialinės problemos (dėl suburbanizacijos) – tai mažėjantis gyventojų skaičius, didėjantis nedarbas, migruojanti darbo rinka (iš miesto branduolio), augantis nusikalstamumas, socialinės nelygybės ir socialinės atskirties procesai bei didėjantis miestų municipalitetų biudžetų deficitas dėl mažėjančio mokesčių surinkimo. Dėl deurbanizacijos miestas pradeda pralaimėti konkurencinę kovą priemiesčių gyvenvietėms dėl tiek verslo, tiek (darbo) rinkos, tiek gyventojų (t. y. pagrindinės mokesčių mokėtojų bazės) pritraukimo, o miesto branduolio depopuliacija ir priemiesčių populiacija pasiekia aukščiausią tašką. Priemiesčiai tampa sėkmingo gyvenimo vieta, kuri suprantama kaip kokybiško gyvenimo oazė, kur subalansuojamos tiek laisvalaikio, tiek darbo sferos, tiek šeiminio gyvenimo ritmas, o prasčiausias ir nepatraukliausias būstas yra miesto branduolyje. Vidinis miesto branduolio nykimas (angl. *urban decay*) miesto valdžią skatina įsitraukti į konkurencinę kovą su už administracinių ribų esančiomis gyvenvietėmis dėl gyventojų ir iš naujo apsvastyti, kaip būtų galima vėl juos pritraukti, stimuliuojant ekonominį miesto branduolio augimą (Braun ir kt. 2007).

Minėtas miesto nykimas verčia miestų municipalitetų politikus ir pareigūnus imtis entuziastingo ekonominio skatinimo (angl. *urban boosterism*) politikos kaip ekonominio augimo strategijos (Molotch 1982, 1993; Haila 2005). Miestų įsitraukimas į konkurenciją dėl gyventojų ir verslo žymi paskutinį miesto gyvenimo ciklo etapą – **reurbanizaciją**, kai tarsi grįžtama prie pirminių urbanizacijos formų ir prie miesto branduolio populiacijos koncentracijos. Miesto atnaujinimo ir atgaivinimo projektai iš naujo pritraukia buvusius miesto ir dabartinius priemiesčių gyventojus, jiems pasiūlius ne tik miesto branduolio privalumus (tokius kaip centrinė lokacija, atnaujinta infrastruktūra, pigi žemė ir nekilnojamasis turtas), bet ir atitinkamą gyvenimo kokybę per įvairius būsto politikos instrumentus (subsидijos naujiems būstų projektams, turto privatizacija) (Cecchi 2000; Antrop 2004; Braun 2008). Visgi originaliame miesto plėtros stadijų modelyje reurbanizacijos stadija buvo suprantama labiau kaip teorinė galimybė, o ne kaip empirinė realybė, nes iškilo poreikis diskutuoti apie deurbanizacijos sukeltas problemas, tokias kaip didėjančios paslaugų ir prekių kainos dėl ilgesnių kelionių tarp miesto ir priemiesčių, didėjanti

tarša ir energetinių resursų eikvojimas, nepažabotas didelio ploto būstų statybos bei auganti socialinė ir ekonominė skirtis tarp turtingų priemiesčių ir vargingų miesto kaimynysčių (Klaassen ir kt. 1981; van den Berg ir kt. 1982; Champion 2001). Bet, kaip teigia Robert (2014), „pranašystės“ apie reurbanizacijos stadiją Europoje išsipildė XX a. 9-ąją dešimtmetį, kai Vokietijos, Belgijos, Nyderlandų, Skandinavijos ir Šiaurės Italijos miestų branduoliai pradėjo augti po kelių dešimtmečių depopuliacijos dėl municipalitetų atnaujinimo programų (angl. *urban revitalization*) įgyvendinimo, pavyzdžiui, miesto centrų atidavimo pėstiesiems ir viešojo transporto sistemos plėtros (Braun ir kt. 2007; Braun 2008). Ši stadija tarsi atstato gyventojų migraciją į buvusią urbanizacijos laikotarpį, o prie reurbanizacijos projekto įgyvendinimo prisideda šeimos instituto transformacija nuo griežtos šeimos prie fluidiškų namų ūkių formų (kaip vienos iš antrojo demografinio perėjimo ypatybių), kai dauguma sugrįžtančiųjų į miestą yra jauni, kohabituojantys ir vaikų neturintys namų ūkiai (Ogden, Hall 2000; Buzar ir kt. 2007). Kai kurie geografi taip pasitiki reurbanizacijos (kaip paskutine miesto gyvenimo ciklo) galimybe, kad pabrėžia, jog reurbanizacijos stadija vyksta su rezidencijos funkcijos atkūrimu komercializuotame miesto centre, o gyventojai iš priemiesčių migruoja dėl gerėjančių gyvenimo kokybės sąlygų miestų centruose (Haase ir kt. 2010).

Van den Berg ir kt. (1982) bei Klaassen ir kt. (1981) mokslininkų pasiūlytas miesto plėtros stadijų modelis įdomus tuo, kad hipotetiškai išskiria galimybę, jog demografinių migracijos procesų kryptį galima pakreipti atvirkštine eiga ir iš naujo stimuliuoti populiacijos koncentraciją. Tai galima apibūdinti kaip **demografinę inversiją** (angl. *demographical inversion*) miesto regione (Rerat 2012). Visgi, pasak M. Cecchi (2000), miesto centrai reurbanizacijos stadijoje nepatiria urbanizacijos stadijai būdingo „populiacijos sprogimo“ ar didelio regiono kapitalo persikirstymo iš turtingų priemiesčių į skurdesnį miestą: čia miesto atgaivinimo ir atnaujinimo politika **suteikia tik galimybes** grįžti į miesto centrą finansiniams, populiacijos ir darbo rinkos migracijos srautams. Davidsonas ir Lees (2010) pažymi, kad reurbanizacijos stadija Vakarų moderniajame mieste dažnai apsiriboja tik miestų centrų konkrečių **kaimynysčių (fizinė būsto valdos ir infrastruktūros) regeneracija**, bet ne „tikrąją“ viso miesto populiacijos rekoncentracija iš augančių priemiesčių į depopuliuotą miesto centrą. Taigi, reurbanizacija miesto regione pasižymi tik esamų kaimynysčių atnaujinimu bei sutvarkymu ir pasiturinčių priemiesčio gyventojų migracijos srautų nukreipimu į šias kaimynystes, t. y. stambiojo kapitalo ir miesto vietinės valdžios skatinamos **gentrifkacijos** požymiais.

Svarbu paminėti, kad reurbanizacijos stadija dažnai vyksta kartu su (o ne atskirai nuo) deurbanizacijos stadija. Pavyzdžiui, Prancūzijos (Ogden, Hall 2000), Šveicarijos (Reret 2012) ir

Ispanijos (Bayona ir kt. 2014) miestai pasižymi tuo, kad vykstanti miesto reurbanizacija ir naujas miesto populiacijos augimas žymi ne naują miestų plėtros etapą ir priemiesčių nykimą, o situaciją, kai miesto branduolys auga kartu su priemiesčiais, todėl *deurbanizacijos ir reurbanizacijos etapai* galėtų būti traktuojami *kaip vientisas poindustrinio miesto etapas*. Reurbanizacijos ir deurbanizacijos stadijos galėtų būti išsiskirtinos tik analitiškai, nes abi miesto gyvenimo ciklo stadijos vyksta paraleliai ir viena kitai netrukdo, nes (1) nauji (tarptautiniai) imigrantai, „netradiciniai“ namų ūkiai ir jauni profesionalai pasirenka miestų centrus, kai (2) pasikeitus gyvenimo situacijai ir susilaukus vaikų didesni namų ūkiai migruoja į priemiesčius. Bayona ir kt. (2014) netgi pažymi, kad, išskyrus tarptautinių imigrantų skaičių, Ispanijos miestai yra apskritai deurbanizacijos stadijos, o tarptautinė migracija yra pagrindinė sociodemografinė jėga, dar auginanti miestų populiaciją ir leidžianti kalbėti apie miestų reurbanizaciją.

Šiuolaikinė bendroji (ar, kitaip, miesto plėtros stadijų) teorija pradeda domėtis miestų konkurencingumo ir verslumo, regioninės miesto plėtros planavimo ir administravimo galimybėmis, įgyvendinant darnios plėtros principus (angl. *urban sustainability*), ar net inovacinėmis galimybėmis kurti išmanųjį miestą (angl. *smart cities*) (Giffinger ir kt. 2010; van Dijk ir kt. 2013). Bendroji miesto plėtros teorija stipriai evoliucionavo nuo savo ištakų – Čikagos sociologijos ir žmoniškosios ekologijos tradicijų ir tapo tarpdisciplininiu diskursu apie miestą, kur susikryžiuoja regioninės ekonomikos ir rinkodaros, (regioninės ar būsto) politikos, viešojo administravimo ir miesto (regiono) planavimo tyrimų kryptys (van den Berg, Braun 1999; Braun ir kt. 2007; Braun 2008). Visgi ji praranda susidomėjimą vidiniais paties miesto rezidenciniais skirtumais ir diferenciacija, tam tikra prasme atsisako kritinio ar analitinio sociologinio diskurso, kadangi daugiau kalbama apie globalius miestų (o ne miestuose) skirtumus ir bandoma juos tipologizuoti bei reitinguoti miestų konkurencingumą globalios ekonomikos sąlygomis (van den Berg, Braun 1999; Parkinson ir kt. 2003; Giffinger ir kt. 2010). Kita vertus, bendrosios miesto teorijos išskirti miesto raidos etapai apibrėžia moderniojo miesto gyvenimo cikliškumą kaip natūralią evoliucinę seką, kuri leidžia modernioje visuomenėje prognozuoti ir modeliuoti moderniojo miesto plėtrą po intensyvaus industrializacijos ir urbanizacijos etapo. Moderniojo miesto gyvenimas laiko dimensijos atžvilgiu rodo, kad kintanti rezidencinė diferenciacija priklauso nuo makrolygmens funkcinio miesto regiono ciklų, kurie kaip tam tikras natūralus imperatyvas priklauso nuo gyventojų rezidencinės vietos pasirinkimų ir jų migracijos. Ši abstrahuota idėja apie miesto gyvenimo ciklo imperatyvus sietina su žmoniškosios veiklos natūraliais imperatyvais ir pateikia modelį, kaip galima paaiškinti rezidencinius skirtumus per moderniojo miesto genezę – nuo industrinio miesto iki poindustrinio metropolio ar miesto regiono atsiradimo.

1.4. Naujosios miesto sociologijos (politinės ekonomijos) atsiradimas ir socioekologinės tradicijos kritika

Miesto sociologijoje rezidenciniai skirtumai dažnai matuojami kaip socialinės įvairovės ir segregacijos požymis nustatant, kokios, kiek ir kaip miesto erdvėje išsidėsčiusios ir dispersiškai ar koncentruotai pasklidusios socialinės grupės. Vakarų visuomenėse socialinė nelygybė suprantama kaip rinkos ekonomikos ir kapitalizmo jėgų determinuotas fenomenas, kuris gyvuoja sąveikaudamas su kitomis svarbiomis socialinėmis charakteristikomis, tokiomis kaip klasinis susiskirstymas, darbo jėgos ir socialinio statuso diferenciacija (Wilson 1987; de Souza 2005; Massey 1995). Klasikiniu požiūriu Čikagos mokyklos miesto sociologai rezidencinę diferenciaciją suprato kaip neišvengiamybę: žmogus adaptuojasi prie savo gyvenamosios vietos kaip gyvūnas prisitaiko prie jam „natūralios aplinkos“.

Visgi po 6-ojo dešimtmečio miesto sociologijoje iš naujo atrastos K. Marxo ir M. Weberio idėjos paskatino persvarstyti ekologines idėjas, kurios buvo kritikuojamos dėl *natūralumo dėsnių* grindžiamų argumentų. Miesto ekologinė tradicija kritikuota, nes tik deskriptyviai analizavo rezidencinius skirtumus miestuose ir ignoravo žmogaus socialinio pasaulio priešingumą. Miesto sociologija tapo miesto planavimo ir administravimo subdisciplina, nes pradėjo labiau domėtis socialine tvarka bei tos tvarkos užtikrinimu mieste, nebekėlė politinių ir sociologinių klausimų. Taigi, ekologinės miesto sociologijos idėjos naudotos kaip taikomasis instrumentas moderniojo miesto plėtrai užtikrinti, atsiribojant nuo politinių ir ekonominių interesų, nuo kurių vienaip ar kitaip priklausė, kokios miesto plėtros formos bus įgyvendintos. *Naujoji miesto sociologijos mokykla*¹¹, kurioje dominavo neomarksistinė ir neovėberistinė paradigmos, kritikavo brandžią miesto ekologinę tradiciją (Shevky, Bell 1955; Berry, Kasarda 1977; Micklin, Choldin 1984) dėl to, kad ji nesigilino į mieste vykstančius politinius ir ekonominius procesus. Miesto ekologai dažnai ignoruodavo politinių koalicijų, stambiojo verslo (nekilnojamojo turto agentūrų, stambiojo nekilnojamojo turto plėtotųjų ir savininkų) interesus, miesto ekspertų (miesto urbanistų, planuotojų ir administratorių) ar net pačių miesto gyventojų ar namų ūkių pasirinkimų strategijų reikšmę formuojant miesto rezidencinę struktūrą, jo būsto fondo skirtumus ir apskritai aiškindami nevienodą miesto plėtrą. Dauguma brandžios miesto ekologijos tyrėjų buvo labiau susidomėję miesto plėtra, ją tik deskriptyviai ir smulkiai aprašydavo, panaudojant sofistikuotus kartografijos ir statistikos metodus. Smulkus miesto

¹¹ Čia naujoji miesto sociologija (angl. *new urban sociology*) suprantama tiek kaip neomarksistinė, tiek kaip neovėberistinė miesto sociologijos paradigma, kuriai būdingas ne generalizuotas ekologinis miesto plėtros aiškinimas, o istorinė politinių ir ekonominių procesų mieste analizė. Šiame darbe kartais minima politinės ekonomijos miesto analizės (angl. *urban political economy*) tradicija laikoma naujosios miesto sociologijos sinonimu.

rajonų ir kaimynysčių aprašymas ir ekologinės tradicijos orientacija į deskriptyvų miesto skirtumų aprašymą atsirado dėl gyventojų surašymo metodologijos revoliucijos ir kompiuterinių skaičiavimų pritaikymo didelių duomenų masyvui analizuoti: miestų ir priemiesčių gyventojai buvo surašomi priskiriant juos ne stambiams administraciniais vienetams, o smulkiems surašymo vienetams (angl. *census tracts*)¹². Visgi plačiai naudojamų statistinių ir geografinių metodų analizė mažai prisidėjo prie paties miesto kaip socialinio fenomeno pažinimo ir miesto socialinės teorijos plėtojimo (Saunders 2001; Thorns 2002; Savage ir kt. 2003). Tuo tarpu didžiausią proveržį performuluojant reikšmingus ir probleminius miesto sociologijos klausimus (apie miesto plėtrą ir rezidencinius skirtumus) ir įtaką naujosios miesto sociologijos atsiradimui turėjo dvi dominuojančios sociologinės kryptys, kurios užsiėmė tiek miesto ekologijos kritika, tiek savitu socialinės ir rezidencinės nelygybės miestuose aiškinimu, – neomarksistinė ir neovėberistinė miesto sociologijos paradigmos.

Neovėberistinė paradigma artikuliuoja, kad rezidenciniai skirtumai dažniausiai yra sukuriami miesto municipalitete dirbančių miesto profesionalų, ekspertų ir vadybininkų (angl. *urban managers*), kurių sprendimai yra lemiami biurokratiniame miesto planavimo ir aprūpinimo aparate, arba skirtingų klasinių namų ūkių ir asmenų pasitelkiamų strategijų įsigyjant gėdžiamiausią mieste būstą (sektorių) ir turint priėjimą prie jo (Rex, Moore 1967; Pahl, Wallace 1988; Pahl 1987). Tiesa, galbūt labiausiai neovėberistinė miesto sociologijos mokykla pabrėžė *miesto vadybininkų* kaip pagrindinių veikėjų, kurie atliko *vartų sergėtojų*, ar „*sarginių šunų*“ (angl. *urban managers as gatekeepers or middle dogs*), vaidmenį ir turėjo legitimuotą politinę galią spręsti įvairius su (nevienoda) miesto plėtra susijusius klausimus biurokratinėje sistemoje (Dunleavy 1979, 1980; Saunders 1990, 2005). Šią idėją išplėtojo R. Pahl savo chrestomatiniame veikale „Whose City?“ (1975), remdamasis Weberio idėjomis apie politinį biurokratijos dominavimą ir administratorių galią modernioje visuomenėje. Jeigu modernios visuomenės (ir miesto) valdymas bei administravimas remiasi racionalia ir teisine dominavimo tvarka, tai pagrindinis uždavinys, norint paaiškinti socialinius erdvinius miesto netolygumus, yra identifikuoti tuos kertinius miesto veikėjus, kurie yra tos racionalios ir teisinės sistemos dalis ir turi monopolinę legitimuotą politinę galią nuspręsti dėl miesto plėtrai reikšmingų klausimų. Miesto planas, miesto skirstymas į zonas, nustatomos taisyklės mieste, sprendimai dėl infrastruktūros plėtros, miesto administracinių ribų plėtimas, pastatų aukštingumo reikalavimai, apieštų miesto vietovių atgaivinimas, socialinio būsto statyba ir kitos panašios praktikos,

¹² JAV gyventojų surašymo vienetai yra ne nominalios istoriškai ar administraciškai apibendrinamos kaimynystės (pvz., Bruklinas), o gyvenvietės, sudaromos pagal (pvz., Bruklino skirtingus) pašto kodus, gyventojų tankumą ir gyventojų populiaciją. Surašymo vienetą sudaro 1200–8000 gyventojų, kai optimalus gyventojų skaičius tokia vienetu yra apie 4000. Gyventojų surašymo vienetų, kurie pasižymi populiacijos augimu ar mažėjimu, geografinės ribos yra dažnai pakeičiamos. Daugiau informacijos: https://www.census.gov/geo/reference/gtc/gtc_ct.html

susijusios su miesto plėtra, pereina visą miesto biurokratinį institucijų aparatą, kol yra įvykdomos, todėl neovėberistai apibendrina miesto municipalitetuose dirbančius ekspertus ir vadybininkus kaip pagrindinius asmenis ir vartų sergėtojus, lemiančius (nevienodą) miesto plėtrą (Rex, Moore 1967; Savage ir kt. 2003). Miesto vadybininkų sprendimai visų pirma yra susiję su miesto gyventojų skirtingų gyvenimo galimybių struktūrinimu, kadangi ekspertų klasė, pasitelkdama vietinį administracinį ir biurokratinį aparatą, paskirstydavo ribotus resursus erdvėje, o tai tampa prielaida vieniems moderniojo miesto rezidentams tapti „laimėtojais“ dėl ribotų resursų paskirstymo sprendimo, o kitiems – „pralaimėtojais“ (Feagin 1990; Saunders 2005). Žinoma, daugybė resursų gali būti apibrėžiami kaip riboti, tačiau reikšmingiausi sprendimai, miesto politikoje ir biurokratiniame aparate struktūruojantys rezidencinius skirtumus, yra susiję su žemės, fizinio ir finansinio kapitalo ir apstatytos aplinkos (būsto, biurų ir industrinių patalpų statybos) ir infrastruktūros (transporto, švietimo, sveikatos apsaugos ar kt.) klausimais (Thorn 2002: 31). Pahl (1975, 2001) kritiškai vertino miesto administratorių grupės, atsakingos už miesto planavimą ir planų įgyvendinimą, veiksmus: nors miesto planuotojai ir valdytojai turi suteikti geresnes sąlygas visiems miestiečiams gyventi, kurti kuo geresnį ir patogesnį gyvenimą, skurdžias kaimynystes teigiami pokyčiai dažnai aplenkia, nes minėta ekspertų grupė apsiriboja vidurinėsios klasės kaimynysčių planais. Anot britų sociologo, norint suprasti miesto vadybininkų politinius veiksmus ir kaip tie veiksmai prisideda prie nevienodo resursų paskirstymo ir galiausiai prie miesto plėtros, visų pirma reikia suprasti, kad patys miesto vadybininkai nebuvo neutralūs arbitrai, sprendžiantys reikšmingus politinius klausimus. Pavyzdžiui, paradoksas, kurį pastebėjo R. Pahl, tas, kad miesto planavimo ekspertai yra linkę planuoti miesto erdves į „*save panašiams*“ individams (t. y. vidurinėsios ar aukštesniosios klasės jauniems profesionalams) arba bendradarbiauti, priimant politinius sprendimus, su miesto vartų sergėtojais, dirbančiais versle (pvz., stambiais nekilnojamojo turto plėtotojais ar žemvaldžiais, bankais ar kitomis finansinėmis institucijomis ir pan.). Taigi kaimynysčių diferenciacija yra neišvengiamai perėjusi politinį procesą ir perduodama ekonominei sferai ir kapitalo akumuliacijai, kai „... *tie [miesto vadybininkai], kurie turi didžiausią galią nustatyti [politinius paskirstymo] tikslus, planavimo procesą paverčia paprasčiausiu [ekonominio] elito įrankiu*“ (Pahl 1975: 192).

Kita naujosios miesto sociologijos atšaka – *neomarksistai*, kurie, pasitelkdami K. Markso ir L. Althusserio *istorinio materializmo* principą, atkreipė dėmesį į tai, kad nevienoda miesto plėtra gali būti aiškinama kaip kapitalizmo gamybos būdo prieštaravimai. Pavyzdžiui, M. Castells (1976, 1977) teigė, jog bet kokia socialinė diferenciacija nėra natūralus procesas, nes objektyvi geografija ir *natūralaus* veiksmo imperatyvai neegzistuoja. Rezidenciniai skirtumai mieste yra iš

esmės socialiniai (o ne erdviniai) skirtumai, sukurti produktyvaus *kapitalizmo gamybos būdo* (angl. *capitalist mode of production*) ir socialinių bei politinių praktikų, o ne individo pasirinkimo dėl lengvesnės adaptacijos gyventi su į save panašiais individualais. Castells (1977, 1983) teigia, kad rezidenciniai skirtumai yra nulemti kolektyvinio vartojimo (angl. *collective consumption*), jo santykio su miesto erdvėmis, nes kolektyvinis vartojimas gali atskleisti būsto politikos ir būsto prieinamumo neatitiktis, sprendimų galios santykių dinamiką būsto rinkoje. Neomarksistinės *naujosios miesto sociologijos atstovai* (priešingai nei klasikinės Čikagos mokyklos sociologai) siūlė žiūrėti, kaip žmonės skirtingai patiria skirtumus mieste, kaip jie susiduria su dominuojančių grupių sprendimais, ką jie mano apie tai, kam skirtas konkretus būstas ar konkrečios miesto erdvės, kaip rinkos santykiai užprogramuoja skurdžių ir pasiturinčių kaimynsčių atsiradimą ir t.t. Castells (1976) teigė, jog kapitalistinis miestas yra kupinas prieštaravimų ir konfliktų, kai statuso, pajamų ar socialinės ir ekonominės padėties skirtumai yra užprogramuoti kapitalistiniame gamybos būde ir šie nusėda fiziniame miesto erdvėje.

Kritinės politinės geografijos atstovas D. Harvey (2009) savo studijoje apie rezidencinę diferenciaciją Baltimorėje pabrėžė, jog individualių namų statyba priemiesčiuose atspindi kapitalizmo galią reprodukuoti tam tikrą būstą. Vienos šeimos individualus namas priemiestyje atsirado ne dėl būsto poreikio, bet kaip pelną duodantis kapitalistinės sistemos produktas, realizuojamas nekilnojamojo turto plėtotojų ir bendrovių bei naudojamas vidurinėsios klasės šeimų. Kitaip tariant, kapitalizmas veikia ir sukuria, kaip aktyvi sistema, rezidencinius prieštaravimus ir konfliktus mieste, nes socialiniai skirtumai yra reprodukuojami perdėtai investuojant į vieno tipo būstus, duodančius pelną (pavyzdžiui, tai priemiesčiai ar gentrifikuojamos miesto erdvės); o kapitalo akumuliacija ir cirkuliacija likimo valiai, be investicijų palieka likusias miesto vietas. Taip sukuriama skurdžiausias kaimynystės, kurių bendruomenės pirmosios dažniau išgyvena tokias deindustrializacijos pasekmes kaip nedarbas, prastėjanti infrastruktūra ir kitokios problemos (Massey 1995; Wacquant 2010). Taigi rezidencinė diferenciacija aiškinama kaip nekilnojamojo turto rinkos santykių prieštaravimai, kurie atskleidžia bendresnius ir globalesnius kapitalizmo kaip sistemos prieštaravimus komodifikuojant vieno tipo būstą ir paliekant be investicijų kitą būstą įvairiuose miesto rajonuose: vienos vietovės tampa paklausios, ten apsigyvena ir reziduoja vidurinioji ar aukštesnioji klasė (Feagin 1997; Zukin 1998; Zukin ir kt. 2009); kitos miesto vietos tampa neprivilegijuotomis kaimynystėmis, kuriose telkiasi senesni, mažesnes pajamas gaunantys darbo klasės gyventojai (Wilson 1987; de Souza 2005; Fainstein 2011). Taigi kapitalizmas, kaip produktyvi rezidencinius skirtumus kurianti sistema, per būsto diferenciaciją sukuria aštrias

socialines problemas mieste – pavyzdžiui, tai segregacija, neprivilegiuotų kaimynysčių ar net getų atsiradimas.

Kyla natūralus klausimas, kodėl reikėjo plačiai apžvelgti ir skirti tiek dėmesio naujosios miesto sociologijos (miesto politinės ekonomijos) atsiradimo kontekstui ir miesto ekologinės tradicijos kritikai? Šiame disertaciniame darbe laikomasi principo, kad miesto rezidenciniai skirtumai gali būti aiškinami ne tik pasirinkus griežtą poziciją ir konkrečią teorinę priegią iš eklektiško miesto sociologijos teorijų masyvo, bet ir nagrinėjant (bei paaiškinant) besikeičiančių dominuojančių teorinių priegų miesto sociologijoje trajektoriją. Kadangi rezidencinės diferenciacijos moderniajame mieste aiškinimai toliau šiame skyriuje bus aptariamai Vakarų modernaus kapitalistinio miesto vystymosi rėmuose, todėl neovėberistinės ir neomarksistinės mokyklų miesto sociologijos srityje ištakų aptarimas turėtų padėti plačiau atskleisti (vienais aspektais priešinant, kitais derinant) šių teorijų pateikiamus rezidencinių skirtumų ir miesto plėtros (pa)aiškinimus.

1.5. Žemės panaudos ir planavimo klausimas moderniajame kapitalistiniame mieste

Abi viena kitai prieštaraujančios teorinės pozicijos – miesto ekologinė ir naujoji miesto sociologija – pabrėžė, kad mieste esančios žemės nuosavybė ir jos vertė yra vienas centrinių (rinkos ekonomikoje) miesto rezidencinius skirtumus sustruktūrinančių veiksnių. Žemė yra specifinė kapitalistinės nekilnojamojo turto rinkos prekė, nes ji determinuoja gyvybiškai svarbius žmogaus poreikius ir netgi gyvenamąją vietą, o miesto aplinkoje ji tampa ribotu resursu (Harvey 1987, 1996; Feagin 1990). Kapitalistiniame moderniajame mieste žemės sklypų vertė, apibrėžiama per jos kainą, gali drastiškai varijuoti priklausomai nuo žemės sklypo vietos, dydžio, esamos ir (būsimos) potencialios panaudos (Savage ir kt. 2002). Taigi, žemės komodifikacija dėl jos specifinių ypatumų tampa preke ir fundamentaliu socialiniu resursu modernioje visuomenėje. Miesto plėtros koncepcijoje jau užkoduota tai, kad žemės (mainų) vertė gali skirtis skirtingose miesto vietovėse, tad bandymai paaiškinti, kaip atsiranda ir kaip sukuriama (socialinė) ekonominė žemės sklypo vertė, turėtų ir paaiškinti pastarąjį fenomeną.

Feagin (1997) išskiria tris miesto teorinių studijų tradicijas, apibrėžiančias skirtingus žemės vertės nustatymo mieste komponentus ir procesus – tai (1) Čikagos ir miesto ekologinės mokyklos, (2) miesto planavimo ir (3) kritinės miesto paradigmos. (1) Čikagos ankstyvosios *ekologinės mokyklos* atstovai apibrėžė, kad miesto žemės panauda priklauso nuo to, kaip natūralūs žmogiškieji imperatyvai – konkuruoti ir apsigyventi norimoje miesto aplinkoje –

formavo miesto vietoves, tvarką jose. Pavyzdžiui, E. Burgessas (1988) teigė, jog miesto natūralių žemės vietų atsiradimas gali būti suprantamas kaip natūralus socialinis metabolizmas, kuris priklauso nuo įsikūrusių vietinių gyventojų vertybių, kultūrinių normų, socialinių taisyklių, o žemės kainos variacija priklauso nuo pastarųjų veiksnių. Žmonių veikla ir interesai yra geriausia miesto planavimo strategija, nes nereikia pasitelkti jokių socialinės kontrolės ar planavimo strategijų, norint suplanuoti tvarkingą miestą – viskas tarsi įvyksta natūraliai (McKenzie 1968; Hawley 1981, 1985; McDonald 2010). Daugumai Čikagos mokyklos ir miesto ekologinės tradicijos tyrinėtojų žemės planavimas „įvyksta tiesiog natūraliai“, ir tai nėra sąmoningai suplanuotas procesas ekstensyvios urbanizacijos metu. Apibendrinant, *natūrali* žemės kaina ir jos variacija mieste dažnai apibrėžiama kaip *natūralus* liberalios ekonomikos ir konkurencijos rezultatas, kadangi žemės kaina (optimalus paklausos ir pasiūlos santykis) priklauso nuo žemės sklype atliekamos žmonių veiklos ir jos ekonominės naudos (Duncan, Lieberson 1959; Duncan 1961; Berry, Kasarda 1977; Hawley 1981; Micklin, Choldin 1988; Smith 1988). Toks ekologinis ir netgi darvinistinis žemės vertės paaiškinimas orientuojasi į neoklasikinės ekonomikos postulatus, teigiančius, jog žmonės ieško geriausios pozicijos ir vietovės apsigyventi mieste, kuri duotų maksimalią naudą, o žemės kaina nustatoma kaip susitarimas tarp žemės savininko ir žemės naudotojo (Feagin 1997; Logan, Molotch 2007; Gottdiener, Hutchinson 2011). Miesto ekologijos tradicija žemę traktavo kaip gyvybiškai reikšmingą resursą, kurio kaina buvo nustatoma natūraliuose tarpusavio žmonių santykiuose, t. y. liberalioje būsto ar žemės rinkos ekonomikoje (Smith 1988; Gottdiener 1994).

(2) **Miesto planavimo** paradigma apibrėžė žemės vertę kaip ribotą žemės resursą, kadangi miestą reikia funkciškai suskirstyti į zonas pagal atliekamas veiklas ir miesto planuose numatyti visą žemės panaudą. Miesto planuotojai, kaip ir miesto ekologai, tiki, kad miestas ir jo struktūra yra natūralus organiškasis darinys. Kita vertus, ši paradigma kitaip išskiria žemės vertę: atskiras žemės sklypas gali duoti maksimalią naudą tik suplanavus visą miesto žemės panaudą, t. y. išzonavus ir paskirsčius žmogaus veiklos funkcijas visame žemės fonde ir vykdant šį planą. Jeigu miesto ekologiškai mokyklai yra svarbu natūralus žemės panaudos vystymasis ir jos vertės įgijimas liberalioje ekonomikoje, tai miesto planavimo paradigma išskyrė, kad tik pasitelkus racionalias miesto planavimo ir urbanistines žinias galima išgauti optimalią žemės naudą (ir jos vertę). Miesto planuotojų kaip ekspertų funkcija yra ekspertinių žinių taikymas ir intervencija į „natūralius miesto procesus“ dėl žemės vertės mieste maksimizavimo (Feagin, Parker 2002) ar viešo ir privataus interesų suderinimo (Pivo 1984). Pavyzdžiui, „gražaus miesto“ planai ar miesto sodų judėjimo (angl. *garden city movements*) idėjos akcentavo esamų miesto erdvių efektyvumą skatinant funkcinį žemės panaudojimą tarp miesto branduolio ir jo periferinių

rajonų (Thorns 2002). Kaip teigia Feagin (1997), 4–5 dešimtmečiais dauguma miesto planuotojų, pradėję dirbti municipalitetuose ir vykdydami valstybinius užsakymus, bandė taikyti ekspertines žinias ir praktikas (pavyzdžiui, kaštų ir naudos analizę, modeliavimą, sisteminę analizę ir pan.). Vis dėlto kilusių miesto plėtros problemų planavimu racionaliai ir efektyviai visiškai išspręsti nepavyko, o dauguma miesto planuotojų net nekreipė dėmesio į savo veiklą, skatinančią nevienodą miesto plėtrą (Gottdiener, Feagin 1988; Smith 1995; Haila 1991).

Kita svarbi žemės vertės definicija atkeliauja iš (3) (*naujosios*) *neomarksistinės miesto sociologijos* tradicijos, kurios atstovai pabrėžia, kad žemės vertė nustatoma ne racionalių ir technokratiškių planavimu, siekiant didžiausio žemės naudos maksimizavimo, ar yra determinuota natūralių žmogaus santykių ir imperatyvų (liberalioje rinkoje) mieste, o greičiau socialinių jėgų, kurios formuoja nevienodą miestą ir rezidencinę diferenciaciją. Kaip teigia J. Loganas ir H. Molotch (2007: 9), „*žemės vertė yra sociologinis [terminas], ir sociologija yra reikalinga analizuojant kaip ji jos nustatoma ir [kokios] iš to atsiranda pasekmės*“, t. y. žemė įgyja savo vertę žemės rinkoje, kurioje dalyvauja įvairūs veikėjai su skirtinga galia nustatyti žemės kainą. Harvey (1982, 2009) teigė, kad žemė (ir joje stovintis nekilnojamas turtas) yra ypatingas resursas ir išskirtinė prekė (angl. *commodity*) kapitalistinėje ekonomikoje, kadangi ji yra nepajudinama, nemobili ir pastovi. Pagal šią *kapitalo akumuliacijos* teoriją (Harvey 1982) žemė yra gyvybiškai svarbus resursas žmogui, tad komodifikuoto nekilnojamojo turto naudojimas kapitalizmo sąlygomis tampa gyvybiškai svarbus. Harvey (Pivo 1984) pastebėjo dar vieną paradoksą, kad kiekvieno naujo žmogaus, įžengusio į rinką, bandymas įsigyti žemės yra apribotas prieš tai buvusių sandorių, o pirmasis turi tenkintis mažesnėmis pasirinkimo galimybėmis, nes žemė kaip prekė yra ribotas resursas. Taigi, mažas pajamas gaunančių miesto gyventojų galimybės įsigyti geresnį būstą (stovintį brangesniame žemės sklype) sumažėja tokioje atviroje ir konkurencingoje rinkoje, kadangi tokie individai neturi pakankamai resursų tapti žemės ar savo reziduojamo būsto savininkais, ypač stambiems savininkams dominuojant miesto žemės rinkoje ir turint monopolį nustatyti nekilnojamojo turto nuosavybės ar nuomos kainas. Visgi kapitalo akumuliacija nekilnojamojo turto rinkoje ir apstatyta erdvė mieste (angl. *built environment*) atsiranda kaip dviejų kapitalo grandinių sąveika kapitalistinio gamybos būdo sąlygomis. Pirmąją grandinę galėtų būti laikomas produktyvusis gamybos ir paslaugų sektorius, kuris leidžia sukaupti pagrindinį kapitalą kapitalistinėse visuomenėse. Produktivi ir pelninga pirmoji grandinė akumuliuoja vis daugiau kapitalo ir pelno, kuris yra nuolat reinvestuojamas siekiant dar didesnio pelno, tačiau visuomet yra pasiekiamas pirmosios grandinės kapitalo gražos efektyvumo maksimumas ir pelno reinvesticijų optimumas. Tuomet kapitalą valdantys individai ieško tolimesnių investicinių galimybių ir pradeda investuoti į antrąją grandinę –

apstatytą aplinką ir nekilnojamojo turto rinką. Antroji kapitalo grandinė reprezentuoja tiek produktyvų (pvz., biurų pastatai, fabrikai, gamybinės patalpos), tiek vartojamą (pvz., įvairūs būsto segmentai – individualūs priemiesčių rajonai, prabangūs kondominiumai ir pan.) nekilnojamojo turto ir žemės sektorius (Harvey 1996; Savage ir kt. 2003). Harvey (1987) teigia, kad kapitalizmo sąlygomis valdžios politika kartu su verslu, siekiančiu kapitalo prieaugio ir didesnio pelno iš žemės mainų vertės, aktyviai kuria greitai atsiperkančias miesto erdves. Pavyzdžiui, JAV priemiesčiai atsirado tiek dėl (globalių) finansinių institucijų suteiktų pigių paskolų, tiek dėl valstybės dotacijų, tiek dėl mokesčių išlygų ir atsinaus politikos kurso, kai automobilių gausėjimas, neinvestavimas į miesto viešojo transporto infrastruktūrą ir valstybinės investicijos į greitkelių tinklo plėtrą, ypač žemas priemiesčių žemės apmokestinimas (Harvey 2001; Knox 2005; Phelps 2010; Fainstein 2011) sudarė visas sąlygas maksimizuoti pelną iš miestų periferijoje esančios pigios žemės, gaunant ją iš vidurinėsios ar aukštesniosios vidurinėsios klasės, galinčios sau leisti tokio būsto naudotoja.

Loganas ir Molotchas (2007) bando atskleisti žemės mainų vertės maksimizavimo sociologines implikacijas, o ne tik ekonominius kapitalizmo sukuriamus prieštaravimus vykstant intensyviai miesto plėtrai ir suburbanizacijai. Pasak amerikiečių sociologų, ekonomistai dažnai klaidingai aiškina žemę ir jos naudojimą mieste, kai ji suprantama kaip dar viena rinkos prekė. Pagal neomarksistinę Harvey pasiūlytą mintį, žemė nėra dar vienas produktas rinkoje, nes žemė kaip „produktas“ negali būti pakeista jokia kita „produkcija“. Žemės panaudos vertė priklauso nuo pirminio jos savininko ir naudotojo santykio, o drauge ir kaip ji susijusi su kitais žemės idiosinkratiniais naudos požymiais, t. y. žemės ir joje esančio būsto vertė priklauso ne nuo to, kiek kainuoja būstas, bet nuo žemės ir būsto lokacijos mieste (pvz., kiek arti darbovietė ar mokykla, draugai, miesto centras ir pan.) ir kitų reikšmingų socialinių faktorių (koks kaimynystės prestižas, kriminogeninė padėtis ir pan.). Žemės mainų vertė priklauso jau ne nuo žemės panaudojimo vertės, bet nuo miesto verslininkų, ypač nekilnojamojo turto plėtotojų ir stambiojo verslo, interesų, kai skaičiuojama, kokia galėtų būti maksimali žemės vertė, norint padidinti kapitalo grąžą iš turimos žemės nuosavybės (Molotch 1993). Šie ekonominiai veiksniai sukuria prielaidas ne tik ekonomiškai augti ir plėstis miestui, bet ir išgrynina svarbiausią miesto politikos tikslą: politika turi užtikrinti minėtą ekonominį miesto augimo interesą. Logan ir Molotch (2007) teigia, kad (modernus amerikietiškas) miestas yra tarsi **augimo ir plėtros mašina** (angl. *city as growth machine*): visų pirma, moderniojo kapitalistinio miesto ekonominis augimas tiesiogiai priklauso nuo žemės intensyvesnio naudojimo ir miesto fizinės plėtros; antra, lokatioje miesto politikoje dažniausiai vyrauja dominuojančios politinės koalicijos, kurios pasisako už miesto ekonominį augimą ir jo siekį; trečia, miesto ateities

gyvenimas yra formuojamas ir priklauso nuo šių politinių koalicijų, kurios formuoja vietinės politikos kursą, sprendimų. Įvairios interesų grupės, vedamos bendro tikslo (skatinti miesto augimą), dažnai naudojasi jau esama socialinių institucijų santvarka ir politiniu aparatu, nes nori paskatinti intensyvesnę žemės naudojimą ir didinti iš jos gaunamą naudą, pelną (Logan ir kt. 1999).

Kitas svarbus elementas, lemiantis miestų žemės planavimą ir žemės panaudos politiką, yra verslo (ypač tarptautinių stambių korporacijų) kūrimasis ar jų pritraukimas. Kadangi stambiojo verslo investicijų ir kapitalo pritraukimas yra labai svarbus išlaikant miesto plėtrą ir augimą, verslo investicijos dažnai priklauso nuo vietinės valdžios sprendimų dėl mokesčių lengvatų, darbo jėgos organizavimo, transporto išlaidų ir infrastruktūros klausimų sprendimo, užterštumo kvotų nustatymo ir pan. (Molotch 1976, 1982). Augimo skatinimo programos miestuose yra įvairios, vienaip ar kitaip susijusios su politiniais sprendimais, tokiais kaip palanki mokesčių politika, privačios nuosavybės saugumo užtikrinimas ir verslui palankūs darbo santykiai (Molotch 1993; Haila 2000, 2005). Tai kasdienė kapitalistinio miesto politinė situacija; entuziastingas miesto augimo skatinimas (angl. *urban boosterism*) yra svarbi miesto plėtros priemonė ir municipalitetų darbo dalis (Logan ir kt. 1999). Taigi nevienoda miestų plėtra yra susijusi su plataus spektro koalicijomis, kuriose atstovaujami stambiojo verslo interesai (Fleischmann, Feagin 1987; Feagin 1997; Feagin, Parker 2002; Phelps 2010), kaip pagrindiniai veikėjai veikia viešojo (administracinio) aparato ekspertai (Haila 2000, 2005) ir politikai bei vietinės bendruomenės ar iniciatyvinės grupės (Logan, Molotch 2007) sprendžiant įvairius miesto planavimo, žemės įvertinimo ir žemės panaudos klausimus (Platt 2004; Long 2008; Skartvedt 2009; Moore 2013).

Vis dėlto žemės vertė ir jos įkainojimas kapitalistiniame mieste nėra vienintelis rezidencinius skirtumus konstruojantis mechanizmas, tad ir bandymas paaiškinti šiuolaikinio miesto vystymosi netolygumus ir rezidencinę diferenciaciją tik kaip spekuliacijų žeme, kapitalizmo prieštarų, miesto planavimo proceso bei politinio ir ekonominio (žemės mainų vertės) interesų susidūrimą socialinėje ir erdvinėje aplinkose negali būti visapusiškas ir informatyvus atsakymas kalbant apie kapitalistinio moderniojo miesto plėtrą. Anksčiau minėti autoriai dažnai kritikuojami, kad ši miesto politinės ekonomijos šaka (besidominti žemės ir nekilnojamojo turto verte kaip miesto plėtrą aiškinančiais faktoriais) yra per daug deterministinė, atmeta žmogaus veiksnumą (angl. *human agency*) ir visuomenės socialinės stratifikacijos reikšmę (Pahl 1988; Saunders 2005; Savage ir kt. 2003). Tokia paradigma miesto plėtrą aiškina kaip makrostruktūrų ir procesų išdavą kapitalizme, o patys rezidenciniai skirtumai apibrėžiami kaip rigidiški (ilguoju laikotarpiu) ir labai lėtai kintantys. Miesto politinės ekonomijos paradigma kritikuojama dėl

totalumo principo, nes lokalūs demografiniai, kultūriniai ar socialiniai skirtumai ne ką mažiau turi potencialo savaip keisti miesto rezidencinę kompoziciją (Thorns 2002). Tad kitame skyriuje bus stengiamasi aptarti ir apžvelgti, kaip moderniojo miesto rezidencinius skirtumus galima paaiškinti kaip determinuotus visuomenės klasinės struktūros, klasių mobilumo ar pasitelkiamų klasinių strategijų, įsigyjant būstą, procesų visumos.

1.6. Būsto nuosavybės institutas ir būstas kaip vartojimo strategija kapitalistiniame mieste

Šiame poskyryje siekiama atskleisti tipinius moderniojo miesto rezidencinius skirtumus ir kaip jie pasireiškia miesto būsto sektoriuje, kaip klasiniai skirtumai yra susiję su skirtinga prieiga prie įvairių būsto segmentų, kaip šiuos segmentus formuoja socioekonominiai ir demografiniai procesai pačiame mieste, bei kaip būsto nuosavybė tampa reikšmingu faktoriumiu leidžiančiu patiems miesto gyventojams aktyviai prisidėti prie rezidencinių skirtumų kūrybos.

Vienas tokių reikšmingiausių pokyčių, lemiančių miesto rezidencinės diferenciacijos struktūros pobūdį, yra *socialinė ir demografinė šeimos transformacija*. Pokariu daugelis ekonomiškai išsivysčiusių šalių patyrė staigų populiacijos augimą, o kūdikių bumo karta (angl. *baby boomers*) tapo svarbiausiu demografiniu stimulu, lėmusiu staigų miestų populiacijos didėjimą bei pačių miestų plėtrą. Pasak Thorns (2002: 45-46), tai, kad fordistinė-keinsistinė ekonomika Vakarų visuomenėse 1950–1960 metais užtikrino masinį darbo jėgos užimtumą, bei tai, kad šis laikmetis pasižymėjo utopišku tikėjimu apie galimybes išspręsti visuomenės problemas pasitelkiant racionalius ir technologinius sprendimo būdus, leido tam tikrai daliai namų ūkių sukurti pakankamą gerovę, sukaupti finansinį kapitalą ir iškraustyti į miesto priemiesčius kaip gero gyvenimo rezidenciją (Mankiw, Weil 1989, 1991; Hamilton 1991; Greenwood ir kt. 2005). Pavyzdžiui, H. Gans (1982) savo klasikinėje studijoje apie Levitauno (angl. *Levittown*) priemiestį Pensilvanijoje pastebėjo, kad to laikmečio priemiesčių plėtra ir miesto regiono augimas buvo grįstas didėjančiu kūdikių bumo kartos tėvų siekiu kraustyti iš chaotiško, pavojingo miesto ir įsikurti į šeimą orientuotoje ir saugioje socialinėje aplinkoje. Nuosavo būsto troškimas ir poreikis apsigyventi „šeimai palankioje“ aplinkoje parodė, kad tik tam tikras miesto namų ūkių segmentas galėjo sau leisti išsikraustyti į miesto priemiesčius, o likusi miesto gyventojų dalis turėjo pasilikti mieste ir gyventi prastesniuose ir senesniuose būstuose. Industrinėje visuomenėje būstas nebuvo ypatingai brangus, kadangi šeimose vyrai kaip pagrindiniai šeimos maitintojai, dirbdami nekvalifikuotą darbą pramonėje, galėjo visiškai išlaikyti (branduoline) šeimą ir padengti pragyvenimo bei būsto išlaidas (Hamnett 2001; Massey 1995; Pinch 2007). Didžiausią galimybę įsigyti būstą priemiestyje turėjo vidurinėsios ar

aukštesniosios klasės namų ūkiai, o kvalifikuota darbo klasė galėjo sau leisti tik prastesnį tipišką vienos šeimos priemiesčio namo (angl. *one-single family house*) variantą (Gans 1982, Jackson 1987). Taigi, Vakarų moderniojo miesto plėtra, susijusi su priemiesčio populiacijos augimu, tiesiogiai koreliuoja su namų ūkio dydžio augimu pokario metais ir šeimos instituto organizavimo modeliu: visas socialinis gyvenimas ir šeimos institutas miesto priemiesčiuose buvo organizuojamas apie šeimyniškumą (angl. *familialism*), vaikų socializaciją, nuosavo būsto vertės išlaikymą (palyginti su prastu būstu mieste) ir lyčių vaidmenų išlaikymą branduolinėje šeimoje (Thorns 2002, Savage ir kt. 2003). Visgi miesto plėtra visiems namų ūkiams neužtikrino vienodų galimybių tapti mobiliems ir įsikurti tvarkinguose priemiesčiuose, o dauguma žmonių, įstrigusių prasčiausiuose miesto būsto segmentuose, buvo nekvalifikuoti darbininkai, bedarbiai, pirmos kartos imigrantai ar etninės mažumos (amerikietiško miesto kontekste dar ir rasinių mažumų namų ūkiai ir šeimos) (Wilson 1987; Massey, Denton 1988).

Tačiau šeimos transformacija XX a. (ir jos ekonominės bei socialinės aplinkybės) daugiau paaiškina tik demografinį priemiesčių plėtros ir kartu miesto augimo procesą, aiškią rezidencinę skirtį tarp (homogeniškų ir) turtingesnių vidurinėsios ir aukštesniosios klasės priemiesčių ir (heterogeniškų bei) skurdesnių, etniškai įvairių mieste įsikūrusių namų ūkių. Norint paaiškinti rezidencinius skirtumus reikia aptarti ir bendros *klasinės* (ir socioekonominės) modernios *visuomenės struktūros sąsajas su socioerdvinės segregacijos formomis* (tokiomis kaip getai, skurdžios ir trūkumo kaimynystės, gentrifikacijos paliestos kaimynystės). Kaip jau minėta anksčiau, daugumos Vakarų modernių miestų gyvenimas priklausė nuo ekonominės veiklos industriniame sektoriuje: pagrindinės namų ūkių ir miesto gyventojų pajamos, kaip ir įplaukos į miesto biudžetą, priklausė nuo darbo ir šiame sektoriuje sumokamų mokesčių. Vis dėlto 7-ąjį dešimtmetį daugelyje industrinių šalių prasidėjusi *deindustrializacija* ir (globali) *ekonominė restruktūrizacija* skaudžiai palietė tuos regionus ir miestus, kurių industrinė bazė sunyko labiausiai. Dauguma moderniojo miesto gyventojų ir namų ūkių, priklausiusių nuo pajamų ir atlyginimo iš gamybos sektoriaus, pradėjo skursti, nes jų turima kvalifikacija tapo neberekalinga ir netinkama naujai besiformuojančiame poindustriniame paslaugų sektoriuje, o vietinės pramonės darbo rinka vis labiau traukėsi (Wacquant 2010).

Britų geografe D. Massey (1988, 1995) pasiūlė miesto ekonominės ir socialinės kaitos procesus po 7-ojo dešimtmečio suprasti per nusiritusią ekonominės restruktūrizacijos „viruso“ stambios gamybos įmonėse „pandemiją“: nors skirtingi pramonės sektoriai pritaiko skirtingas veiklos efektyvinimo strategijas priklausomai nuo tarptautinės ekonomikos jėgų spaudimo, pagrindinės *ekonominę restruktūrizaciją* skatinančios kryptys yra gamybos racionalizacija, darbo jėgos našumo didinimas, kapitalo mobilumas ir technologinių inovacijų gamyboje diegimas. Šias

strategijas adaptavo pramonės gigantai ir kartu stambūs darbdaviai kaip verslo ir įmonių optimizavimo praktika, todėl masinis nedarbas ir skurdas miestuose labiausiai palietė tradicinę darbo klasę, kurios namų ūkių pajamos ir gerovė tiesiogiai priklausė nuo į vyrų darbo jėgą orientuoto pramonės sektoriaus. Ekonominė restruktūrizacija sukūrė ne tik skurdo koncentraciją darbo klasės gyvenamose miestų kaimynystėse, tačiau ir regioniniu mastu poliarizavo deindustrializuotos ir skurstančios darbo klasės rajonus ir turtingą bei mobilią viduriniąją klasę (Wacquant 2010). Taigi, rezidenciniai skirtumai gali įgyti ir **socialinės poliarizacijos** formas, kai nykstanti industrinė ekonomikos bazė ir augantis paslaugų sektorius miestuose poliarizuoja ir perskirsto klasinę sistemą į du pajamų poliūs: mažai apmokamą, mažai kvalifikuotą aptarnaujančią klasę ir (globalią) kvalifikuotą, profesionaliai pasirengusią ir gerai apmokamą klasę (Sassen 1996, 2001).

Tuo tarpu, britų sociologas P. Saunders (1990, 2005) teigia, kad moderniam mieste rezidenciniai skirtumai atsirado kaip didėjančio vartojimo būsto rinkoje pasekmė ir namų ūkių būsto nuosavybės augimo priežastis. Socioekonomiškai aukštesnių klasių judėjimas į priemiesčius žymi ne tik besikeičiančią miesto socialinę struktūrą ar demografinę kaitą, bet ir **didėjančią privatų vartojimą** ir išaugusį **privatizmą** (angl. *privatism*) moderniose visuomenėse. Castells (1977) teigė, kad visa tai, kuo yra aprūpinama ir kas tiekama gerovės valstybės (pavyzdžiui, viešasis transportas, medicinos paslaugos, švietimas, socialinis būstas) miestuose, gali būti įvardijama kaip **kolektyvinis vartojimas**. Individualaus vartojimo formos ir paslaugos yra esminės kapitalizmo gamybos organizavimo būdai, nes ši (su)vartojama produkcija paskirstoma pagal rinkos ekonomikos mainų principus. Visgi, produktyviai darbo jėgai brandžioje kapitalistinėse visuomenėse nebeužtenka tik individualaus vartojimo, todėl (gerovės) valstybė suteikia viešąjį gėrį; tik šis yra jau vartojamas ne individualiai, o kolektyviai daugybės miesto gyventojų. Castells (1983) pastebėjo, kad kolektyvinis vartojimas turi teigiamų pasekmių kapitalistinėse visuomenėse, nes valstybės intervencija ir jos augantis vaidmuo vartojimo tiekimo grandinėje turi potencialo suburti dideles vartotojų mases, kurios gali virsti (miestuose) paprastų žmonių (angl. *grassroots*) socialiniais judėjimais. Šie judėjimai dėl kolektyvinio vartojimo gali sukurti svarbias (socialines ir kultūrines) tapatybes, kurios nepriklauso nuo kapitalistinės sistemos individualaus vartojimo, ir būti pozityvių pokyčių dalimi. Vis dėlto Saunders kiek pesimistiškai vertino tokias Castells pranašystes, pagal kurias didesnis kolektyvinis vartojimas gali tapti labiau egalitariško ir demokratiško moderniojo miesto projekto įgyvendinimu (Savage ir kt. 2003; Pinch 2007). Britų sociologas (Saunders 2005; Saunders, Harris 1994) pastebėjo kaip tik priešingus procesus kapitalistiniame mieste ir teigė, jog įsivyrąja „populiarusis“ kapitalizmas, grįžtas individualiu vartojimu, o nuosavo būsto dalies

augimas viso būsto fondo struktūroje, mažėjanti valstybės intervencija į miesto plėtrą ir kolektyvinio vartojimo paslaugų (tokių kaip švietimas, sveikatos apsauga ir pan.) privatizacija sukuria dar didesnius klasinius trūkius (angl. *cleavages*) ir pagilina rezidencinius skirtumus mieste.

Dauguma namų ūkių *pasirenka privatų* švietimo, medicinos, transporto, rekreacijos ir laisvalaikio paslaugų teikimą, nors egzistuoja analogiškos kolektyvinės gerovės teikiamos paslaugos (Pahl 1978; Saunders 1990). Šios privačiai vartojamos paslaugos telkiamos apie privatų būstą, o rezidenciniai skirtumai reorganizuojami ne kaip klasinės sistemos prieštaros, bet kaip vartojimo skirtumai (Saunders, Harris 1994). Pagrindiniai politiniai konfliktai kyla tarp gyventojų, gyvenančių skirtingose *būsto valdos* formose (angl. *tenure*), nes miestuose ryškėja ne klasiniai skirtumai, o skirtis tarp tų namų ūkių, kurie turi privatų būstą ir kurie jo neturi, yra priversti naudotis kitomis būsto valdos formomis (pavyzdžiui, nuoma ar gerovės sistemos suteikiamu socialiniu būstu). Privataus būsto savininkai dažniausiai patys kontroliuoja savo būstą ir apie jį orientuojasi kurdami savo gyvenamąją aplinką. Pavyzdžiui, jie dažniausiai renkasi aukštos kokybės paslaugas privačioje rinkoje (pvz., privačias mokyklas, o ne prastas valstybines mokyklas) (Pahl 2001; Ball 2002; Butler 2003). Drauge kolektyvinės gerovės, kurios kontrolė priklauso nuo valstybės ir biurokratų sprendimo, teikimas yra žemesnės kokybės, o teisės į šią teikiamą gerovę nėra ilgalaikės, nes pats būstas dažniausiai nepriklauso gyventojui (Forrest, Murie 1995; Savage ir kt. 2003).

Taigi kuo ypatinga nuosavo būsto valda kaip *būsto nuosavybės institutas* palyginti su kitomis valdos formomis? Saunders (1990) tyrimas Derby, Burnlio ir Slau (Jungtinė Karalystė) miestuose atskleidė, kad dauguma vidurinėsios klasės vaikų užauga privačiame būste, o jų klasinė padėtis priklauso nuo privačios būsto valdos. Taip pat būsto nuosavybės institutas suteikia *geresnius gyvenimo šansus* išlikti aukštesnėje klasėje. Dauguma namų ūkių, reziduojančių nuosavame būste, turi daugiau santaupų ir būstui skiria mažiau išlaidų nei nuomojamoje valdoje gyvenantys asmenys. Drauge būsto nuosavybės institutas kartu su vidurinėsios ar aukštesniosios klasės pozicija suteikia ir kitų konkurencinių pranašumų: aukštesnės klasės namų ūkiai santykinai mažiau sumoka (savo santaupų ar pajamų) už būstą nei darbo klasė, o tai atsispindi ilguoju laikotarpiu, nes būstas kaip investicija turtingesnėms šeimoms atsiperka greičiau (Savage ir kt. 2003: 80). Didesnes pajamas gaunantys asmenys turi geresnes galimybes tapti būsto savininkais, t. y. greičiau ir geresnėmis sąlygomis gauti būsto paskolą su mažesnėmis palūkanomis ir mažesniu (paskolos teikėjo) rizikos įvertinimu (Kutty 1998; Sally ir kt. 1994; Berry, Hall 2001). Kitas svarbus dalykas tas, jog disponavimas nuosavu būstu suteikia galimybę paveldėti būstą jo savininkų vaikams ar artimiesiems, t. y. išlaikoma

būsto kontrolė namų ūkyje (Pahl 1985; Saunders 1990; Hamnett 2001). Šie nuosavo būsto instituto bruožai prisideda prie gilesnio klasinio susiskaidymo ir fragmentacijos mieste, nes būsto nuosavybė suteikia psichologinį (ontologinį), simbolinį, socialinį ir ekonominį saugumo jausmą vidurinėsios klasės būsto savininkams, ko stokoja darbo klasės nuosavo būsto neturintys asmenys (Turner 1972, 1976; Ingram-Gilderbloom, Appelbaum 1988; Saunders, Williams 1989; Saunders 1990; Hamnett 2005). Taip pat ir atotrūkis tarp nuosavą būstą turinčiųjų ir jo neturinčiųjų padidina atotrūkį tarp tų, kurie gali individualiai naudoti paslaugas, ir tų, kurie yra priklausomi nuo valstybės paramos (Pahl, 2001; Noon ir kt. 2014). Bet ši situacija pasikeičia, kai valstybė suteikia galimybę valstybinio (socialinio) būsto gyventojams tapti jo savininkais ir privatizuoti gyvenamąjį plotą (Forrest, Murie 1988, 1995; Hamnett 2001, 2005; Pahl, Wallace 1988).

Apskritai kapitalistinėje visuomenėje būsto nuosavybės institutas suteikia ne tik kontrolę keisti savo būstą ir jį supančią aplinką, bet ir rinkos ekonomikos sąlygomis būsto savininkams planuoti ir aktyviai veikti esamoje rinkoje dėl turimos būsto nuosavybės (Saunders 1990; Saunder, Harris 1994). Ingram-Gilderbloom (2008a) pastebėjo, kad dauguma JAV namų savininkų pasirenka įsigyti būstą ne tik dėl to, kad yra stimuliuojami *vertybinių motyvų* būti „amerikietiškos svajonės“ ar „amerikietiško gyvenimo“ dalimi, bet ir todėl, kad tai puiki *strategija išleisti mažiau* pinigų. Būsto nuosavybė, nepriklausomai nuo asmens ar namų ūkio turtinio statuso, gali suteikti būsto savininkams galimybes prašyti sumažinti mokesčius už sumokamas paskolų palūkanas ar prašyti kitų mokesčių lengvatų rinkoje, o tai gali būti vienas svarbiausių motyvų įsigyti būstą.

Kitas Ingram-Gilderbloom (2008a) įvardijamas būsto nuosavybės privalumas yra *būsto visapusiškos* (socialinės, ekonominės ir statuso) *vertės augimas* ilguoju laikotarpiu, palyginti su kitomis nuosavybės ar vartojimo formomis. Pavyzdžiui nuo pokario laikotarpio JAV gali būti apibūdinama kaip būsto savininkų visuomenė, kur būsto nuosavybė tapo asmeninės sėkmės ir sukauptos gerovės ženklu, o pokario būsto vertės augimas buvo sukurtas pačios valstybės vykdomos politikos, kuri įvairiomis federalinėmis programomis skatino būsto nuosavybės įsigijimą (Carliner 1998; Collins ir kt. 2002). Forrest ir Murie (1988, 1995) taip pat pastebėjo Jungtinėje Karalystėje po socialinių būstų privatizacijos (angl. *Right-to-Buy*), kad daugumos privatizuotų būstų kaina pakyla, todėl dauguma britų šeimų gyvenančių socialiniame būste stengėsi privatizuoti gyvenamą būstą.

Trečiasis svarbus faktorius, pabrėžiantis būsto nuosavybės instituto viršenybę prieš kitas būsto valdos formas, tas, kad būstų savininkai dažnai turi *galimybę derėtis* su bankais ir finansinėmis

institucijomis dėl paskolos refinansavimo ir būsto išpirkimo finansinės naštos sumažinimo (Ingram-Gilderbloom 2008a). Viena tokių namų ūkių strategijų yra būsto vertės kilimas dėl didėjančių nekilnojamojo turto kainų, būsto renovacijos ir investicijų į būsto atnaujinimą ar net dėl „gerėjančios“ kaimynystės, kai būsto kaina auga dėl kaimynystės socialinių pokyčių. Tokioje situacijoje asmenys, mokantys būsto paskolą, gali kreiptis į paskolą suteikusį banką ar instituciją ir derėtis dėl mažesnių palūkanų. Kita strategija leidžia ne tik sutaupyti būsto savininkams, bet ir tapti aktyviais nekilnojamojo turto rinkos veikėjais ir iš to užsidirbti: po kelerių metų pabrangęs būstas gali būti parduotas brangiau, o buvusio būsto savininkai (pardavėjai) gali pretenduoti į mokesčių lengvatas, nes gautas pelnas (buvusios ir dabartinės būsto kainos skirtumas) nėra apmokestinamas kaip pelnas, gautas iš kitų formų investicijų Vakaruose (Saunders 1990; Hamnett 2005). Visi įmanomi būsto savininkams naudos atvejai, pasak Ingram-Gilderbloom (2008b), sukuria ne tik ekonomines prielaidas tapti būsto savininkais, bet ir įsigyjant būstą tapti **aktyviais investuotojais ir (nekilnojamojo turto) rinkos dalyviais**.

Apibendrinant galima teigti, kad XX a. modernios visuomenės demografiniai pokyčiai, vykę sinchroniškai su miesto ekonominės restruktūrizacijos ir deindustrializacijos procesais, reikšmingai prisidėjo prie socialinių skirtumų ir rezidencinės diferenciacijos ryškėjimo. Minėti pokyčiai transformavo ekonominės miesto organizacijos būdą per gerovės sistemos kaitą, o kolektyvinio vartojimo privatizacija ir augantis privatus vartojimas nuosavą būstą įtvirtino kaip erdvę, apie kurią organizuojamas privatus kokybiškas vartojimas. Tapimas būsto savininku gali lemti mažesnes išlaidas, skirtas pastogei užsitikrinti, ir netgi tapti finansiniu įrankiu pagerinti savo socioekonominę situaciją ir apskritai judėti klasine hierarchija į viršų. Būsto nuosavybė kaip socialinis institutas suteikia finansinį pranašumą ar geresnę klasinę poziciją bendrojoje visuomenės stratifikacijos struktūroje, nes būsto nuosavybė kaip būsto valda yra trokštamiausias būdas turėti būstą kapitalistiniame mieste. Visgi, nors nuosavo būsto institutas kapitalistiniame mieste suteikia tam tikrą namų ūkių konkurencinį pranašumą, tačiau vien tik spekuliacijų žeme ir būsto nuosavybės instituto mechanizmų veikimas rinkos ekonomikos sąlygomis iki galo nepaaiškina, kodėl miesto centre egzistuoja dvilypis būsto skirtumas ir kodėl, laikantis bendrosios miesto teorijos (Klaassen ir kt. 1981; van den Berg ir kt. 1982), po priemiesčių plėtos pastebima migracija atgal į miesto centrą. Reurbanizacijos klausimai dažniausiai politinės ekonomijos požiūriu analizuojami kaip gentrifikacijos proceso dalis, aptariant šio proceso politines ir ekonomines pasekmes miesto rezidencinei struktūrai.

1.7. Gentrifikacija ir socialinės nelygybės geografija šiuolaikiniame mieste

Miestų plėtros stadijų bendroji teorija teigia (Braun ir kt. 2007; Braun 2008), kad depopuliaciją patiriantiems miestams privalu aktyviai įsitraukti į konkurenciją dėl gyventojų ir verslo investicijų, o reurbanizacijos procesų skatinimas gali būti stimuliuojamas įvairiomis ekonominėmis programomis ar miesto atgaivinimo projektais. Miesto atnaujinimo ir revitalizacijos projektai turėtų būti orientuoti ir būti skirti pritraukti vidurinėsios ar aukštesniosios klasės priemiesčių gyventojus, jiems pasiūlant miesto privalumus ir atitinkamą gyvenimo kokybę per įvairius būsto politikos instrumentus (Cecchi 2000). Vis dėlto miesto politinės ekonomijos teorijos požiūriu šis reurbanizacijos etapas turi įvairių ekonominių ir politinių pasekmių ir yra vertintinas atsargiai, t. y. turi būti taikomas ne tik kaip politinis instrumentas, kuriuo siekiama išgelbėti miestą, bet ir vertinama, kaip reurbanizacija paveikia miestuose gyvenančius skurdesnius gyventojus ir jų gyvenimo kokybę. Dažniausiai reurbanizacijos politinės ekonomijos implikacijos mieste įsikūrusioms kaimynystėms yra analizuojamos kaip gentrifikacijos proceso rezultatai (Butler 2007; Van Criekingen 2009).

Pirmą kartą **gentrifikacija** kaip mieste vykstantis procesas buvo paminėtas R. Glass kaip apleistose miestų centrų kaimynystėse būstų renovacijos fenomenas, kuris atskleidžia ne fizinį kaimynsčių atnaujinimą, bet ir už jo slypinčius socialinius procesus (Hamnett 2003; Lees ir kt. 2008). Pagal pirminę gentrifikacijos koncepciją, šis terminas apibendrina vidurinėsios ar aukštesnės vidurinėsios klasės migraciją į Londono centre įsikūrusias darbo klasės kaimynystes, kai reikšmingas fizinis būsto atnaujinimas, besikeičianti būsto nuosavybės forma (mažėjantis nuomos sektorius ir didėjanti nuosavą būstą turinčių namų ūkių dalis), augančios (nuomos, nuosavybės ar net vietinių paslaugų) kainos, mažėjanti nuo seno čia gyvenančios darbo klasės gyventojų dalis bei ją keičianti ir **didėjanti vidurinėsios ar aukštesniosios klasės namų ūkių proporcija** signalizuoja apie vykstančią gentrifikaciją (dažniausiai senuosiuose istoriniuose miestų centruose) kaimynystėse ar rajonuose. Tačiau šis apibrėžimas per kelis dešimtmečius gerokai pasikeitė ir įtraukė platesnius socialinės kaitos procesus: „*Gentrifikacija yra socialinio ir erdvinio pereinamojo laikotarpio iš industrinės į poindustrinę miesto ekonomiką manifestacija, grįsta finansinėmis, verslo ir kūrybinių industrijų paslaugomis, kurios yra susijusios su darbo vietų ir darbo pobūdžio kaita profesinėje, klasinėje, pajamų ir uždarbio, gyvenimo stilių ir būsto rinkos struktūrose*“ (Hamnett 2003: 2402).

Kanadiečių sociologas D. Ley (1984, 2003) pastebėjo, kad moderniojo industrinio miesto ekonomikos kokybinis perėjimas į poindustrinį paslaugų ekonomikos centrą lemia minėtą

profesinės struktūros kaitą, kai darbo rinkos dominuojamą poziciją užima nebe darbo pobūdis, susijęs su masine darbo klasės integracija į darbo rinką, o įsiliejimas į labiau efektyvumu pagrįstas finansinio, verslo ir paslaugų sektoriaus veiklas. Ši struktūrinė klasinės kompozicijos kaita keičia *kultūrinės orientacijos ir vartojimo preferencijas* visuomenėje, o gausėjančios „naujosios“ paslaugų sektoriuje dirbančios vidurinėsios klasės individai pasižymi specifiniu būsto vartojimu. Gentrifikatoriams (dažniausiai jauniems profesionalams dirbantiems miesto centre) saugus gyvenimas priemiesčiuose suprantamas kaip nuobodus, čia iš naujo bandoma atrasti „pamirštas“ miesto vietas, pilnas socialinės įvairovės ir greito miestietiško gyvenimo tempo. Šie naujieji vidurinėsios klasės atstovai yra pagrindiniai gentrifikatoriai ir būsto vartotojai skurdžiuose miestų centruose poindustrinėje visuomenėje, nes toks *būstas pasižymi istorinėmis, architektūrinėmis ir estetiškomis išraiškomis ir formomis* (Zukin 1998; Zukin ir kt. 2009). Jie supranta tokį būstą kaip savo *tapatybės erdvės ir naujų namų konstravimą*, kuris skiriasi nuo į šeimą orientuoto, ramaus ir nuobodaus priemiesčių gyvenimo (Ley 2003; Butler ir kt. 2007; Lees ir kt. 2008).

Kitas požiūris, kuris gali būti apibūdintas kaip gentrifikacijos socialinė kritika, yra N. Smithas (1996) *nuomos skirtumo teorija* (angl. *rent-gap theory*) bei hipotezė apie gentrifikacijos ištakas ir jos intensyvėjimą kapitalistiniame mieste po XX a. 7-ojo dešimtmečio. Amerikiečių kritinės sociologijos mokyklos atstovas klausia, ar tikrai auganti naujoji vidurinioji klasė su „kitokiu“ (būsto) vartojimu yra tas pagrindinis gentrifikaciją skatinantis veiksnys. Anot jo, pasiūlos veiksniai ir būsto rinkos pasiūlos struktūriniai komponentai ir veikėjai (pavyzdžiui, su būsto eksploatacija susijęs verslas, nekilnojamojo turto agentūros, statybų rangovai ir naujų apartamentų ar projektų plėtotojai) sąmoningai stengiasi sukurti „gentrifikacijos kišenes“ miestų centrų kaimynystėse, kur skurdžios ir kartu nuvertintos kaimynystės pertvarkomos, atnaujinamos, atgaivinamos ir parduodamos naujiems gyventojams – gentrifikuotojams, tikintis gauti didelę kapitalo grąžą iš nuvertinto ir apleisto miesto centre esančio būsto. Smithas (1992) teigia, kad kultūrinis gentrifikacijos priešasčių aiškinimas ignoruoja tikruosius kapitalizmo sistemos mechanizmus mieste, kur *nekilnojamojo turto rinkos pasiūlos veikėjų strategijos* – nuo žemės (į)vertinimo iki naujų būstų finansavimo ar senų renovavimo – yra pagrindiniai šio proceso vėliavnešiai. Jis suformuluoja „nuomos skirtumo“ teoriją kaip bandymą paaiškinti, kai makrostruktūriniai rinkos ekonomikos mechanizmai pirma pateikia kaip nevertingą, o vėliau realizuoja (siekiant maksimalios kapitalo grąžos) miesto centre esantį būstą kaip ypač vertingą. Smithas (1996) įvardija šį skirtumą tarp potencialiai ateityje aukštos vertės žemės ir dabartinės nuvertintos žemės (dėl nuvertintų ir nusidėvėjusių pastatų) miestų centruose kaip „nuomos

skirtumą“: *kuo didesnis nuomos skirtumas – tuo didesnis gentrifikacijos veikėjų¹³ pelnas*. Šis skirtumas didėja tol, kol nekilnojamojo turto plėtotojai ir agentūros nuvertintos miestų centru žemės sklypuose pamato potencialų pelną ir aktyviai prisideda pakeičiant sukurtas „skurdo kišenes“ į „gentrifikuojamas kišenes“, t. y. apleistas kaimynystes į viduriniajai klasei pritaikytas apartamentų sritis. Visgi nors nuomos skirtumo argumentas yra svarbus norint suprasti poindustrinio miesto centro rezidencinę diferenciaciją, N. Smith kritikuojamas už tai, kad jis ne tik nuvertina didėjančios vidurinėsios klasės ir gentrifikatorių, esančių gentrifikacijos paklausos pusėje, vaidmens reikšmę, bet netgi apskritai neigia naujosios vidurinėsios klasės egzistavimą, jų aktyvų vaidmenį gentrifikacijos procese (Hamnett 2003; Ley, Dobson 2008; Lees ir kt. 2008).

Apibendrinant galima sakyti, kad gentrifikacija kaip šiuolaikinio moderniojo miesto politinė problema gali būti vertinama dviprasmiškai – kaip miesto ir miestietiško gyvenimo būdo renesansas (Florida 2014) ar kaip dėl globalaus stambiojo kapitalo neoliberaliojo miesto įgyvendinimas (Smith 1996). Visgi politinės ekonomijos požiūriu gentrifikacija yra svarbus procesas, formuojantis ir struktūriškai keičiantis nusistovėjusią rezidencinę moderniojo miesto struktūrą, kai vis labiau sujaukiama „tvarkinga“ skirtis tarp turtingesnių priemiesčių ir skurdesnių miesto (centro) kaimynysčių. Šis procesas gali būti (pa)aiškinamas politinės ekonomijos požiūriu: pelno siekimas rinkos sąlygomis iš būsto rinkos pasiūlos pusės (Smith 1992, 1996) ir kaip konkretaus miesto gyventojų estetiško ir „sukultūrinto“ būsto paieška, apibrėžianti būsto paklausos pusę (Lee 1984, 2003).

¹³ N. Smitho teorijoje gentrifikacijos veikėjai yra nekilnojamojo turto rinkoje dalyvaujančios stambaus kapitalo interesų grupės, o ne D. Ley išskirti jaunųjų miesto profesionalų grupė, kurie perka atnaujintą būstą mieste.

II. SOCIALISTINĖ MODERNYBĖ IR POSOCIALISTINIS MIESTAS: „KITOKIA“ REZIDENCINĖ DIFERENCIACIJA MODERNIAJAME MIESTE

2.1. Naujosios miesto sociologijos diskusijos dėl socialistinio miesto projekto

Sovietinis miestas gali būti apibrėžiamas kaip atskiras „kitokios“ – socialistinės modernybės ir kartu sovietinės – epochos produktas dėl trijų priežasčių: visų pirma, socialistinis miestas skiriasi nuo to miesto, kuris egzistavo prieš Antrąjį pasaulinį karą; antra, socialistinis miestas nors ir gali būti apibrėžtas kaip modernybės produktas, tačiau moderniojo sovietinio miesto plėtrą stimuliuojančios jėgos skiriasi nuo socialinių, politinių ir ekonominių procesų, veikusių Vakarų kapitalistinių miestų; trečia, dauguma socialistinio bloko miestų tapo panašūs savo fiziniu, demografiniu ir socialiniu profiliais dėl vykdomos panašios socialistinės modernizacijos politikos (Tosics 2005). Szelenyi (1983, 1996) teigia, jog reikia klausti ne ar socialistiniame mieste yra rezidencinių skirtumų kaip socialinės nelygybės atspindžių, bet kaip ji sukuriamą ir kuo ji skiriasi nuo Vakarų moderniajame mieste pasireiškiančios socialinės nelygybės, nors paties socialistinio miesto projekto įgyvendinimas rėmėsi egalitariškumo ir rezidencinių skirtumų mažinimo principais.

Neovėberistinės naujosios miesto sociologijos mokyklos atstovai (Pahl 1975, Szelenyi 1981, 1996) kritikavo neomarksistinę mokyklą, nes neomarksistinės miesto politinės ekonomijos mokyklos atstovai sugebėjo atsakyti, kad daugybę socialinės nelygybės formų moderniajame mieste sukuria kapitalistinis gamybos būdas, klasių kova dėl kolektyvinio vartojimo, žemės ir būsto komodifikavimas rinkos sąlygomis. Vis dėlto neomarksistai negalėjo iki galo paaiškinti, kaip atsiranda rezidenciniai skirtumai moderniajame socialistiniame mieste. Neovėberistine mintimi besiremiantis vengrų sociologas Szelenyi (1983) pateikia du teiginius, kurie tampa svarbia socialistinio miesto rezidencinių skirtumų analizės prieiga: (1) jeigu egzistuoja kapitalistinis gamybos būdas, reprodukuojantis „tipiškus“ kapitalizmui būdingus rezidencinės diferenciacijos šablonus mieste, tai turėtų egzistuoti ir panašus socialistinio gamybos būdo principas, formuojantis socialinės nelygybės formas socialistiniame mieste; ir (2) jeigu kapitalistinio miesto rezidenciniai skirtumai atsiranda kaip ekonominių ir politinių procesų išraiška, tai norint rasti atsakymą į klausimą, kodėl egzistuoja nevienoda socialistinio miesto plėtra, reiktų nagrinėti socialistiniame mieste vykdomų politinių sprendimų ir komandinės ekonomikos mechanizmo visumą.

Planinės ekonomikos sistema buvo svarbus veiksnys, palaikęs rezidencinę diferenciaciją socialistiniame mieste, o *socialistinis gamybos būdas* (pavyzdžiui, būsto statybos analizė) sukūrė rezidencinius skirtumus ir socialinę nelygybę moderniajame socialistiniame mieste (Enyedi 1990, 1995; Musil 1980; Tosics 2005). Neovėberistai ir neomarksistai pabrėžia, kad socialistinio miesto projektą reikia traktuoti ne kaip „kitokią“ industrializacijos stimuliuojamą urbanizacijos atmainą, kaip tai bandė daryti žmogiškoji ekologinė paradigma, o kaip *istoriškai paaiškinamą visuomenės organizacijos* klausimą. Bendroji miesto teorija ar atgimstanti ekologinė tradicija teigia, kad miesto struktūra ir plėtra priklauso išimtinai nuo industrializacijos proceso, o visuomenės politinės ekonomijos organizacija gali suteikti tik kiek kitokį urbanizacijos atspalvį. Neovėberistai (kaip ir neomarksistai) pabrėžia, kad miesto struktūra ir nevienoda plėtra yra nevienodos visuomenės struktūros ir visuomenės stratifikacijos istorijos atspindys, kai industrializacija tik paaštrina rezidencinius skirtumus mieste. Taigi, norint suprasti rezidencinius skirtumus ir nelygybės dinamiką moderniajame socialistiniame mieste, reikia remtis ne tik modernizacijos teorija¹⁴, bet ir *istoriška miesto vystymosi* paradigma¹⁵ (Szelenyi 1996; Tosics 2005; Haussermann, Haila 2005). Tačiau dėl tam tikrų neomarksistinės miesto teorijos „spragų“¹⁶ bandant istoriškai paaiškinti rezidencinę socialistinio miesto diferenciaciją, daugumą socialistinio miesto rezidencinių skirtumų tyrinėjimų atliko neovėberistai, kurių idėjos bus pristatomos šiame skyriuje.

2.2. Demografiniai ir ekologiniai procesai socialistiniame mieste ir politiniai sprendimai

Socialistinis, ar sovietinis, miesto projektas tiek ideologine (vertybine), tiek įgyvendinimo esybe yra modernybės ar fordistinio konvejerinio gamybos būdo taikymo būsto gamyboje rezultatas, kuris skyrėsi nuo kapitalistinio miesto. Pavyzdžiui, dauguma pokario miestų tyrinėtojų teigė, kad svarbiausia spręstina problema moderniajame mieste buvo gyvenamojo būsto trūkumas ir prastėjantis būsto fondas. Dažnai ši problema Vakarų miesto planuotojų, municipalitetų, (ar net nacionalinės) valdžios institucijų, politinių reglamentų bei dokumentų (kaip įsipareigojimų visuomenei išraiška) buvo įvardyta kaip adekvataus *būsto prieinamumo* (angl. *adequate*

¹⁴ Turima omenyje modernizacijos teorija, žmogiškosios ekologijos ir bendrosios miesto teorijos siūlomas priežastinis ryšys, rodantis, kad urbanizacija ir miesto plėtra tiesiogiai priklauso nuo industrializacijos tempų, kai pačios industrializacijos organizavimas tik latentiskai veikia miesto plėtrą.

¹⁵ Turima omenyje istorinė miesto vystymosi paradigma, naujosios miesto sociologijos (neomarksistų ir neovėberistų) siūlomas priežastingumas, kai politinė ir ekonominė visuomenės raida, jos stratifikacinė struktūra ir industrializacijos organizavimas lemia moderniojo miesto plėtrą.

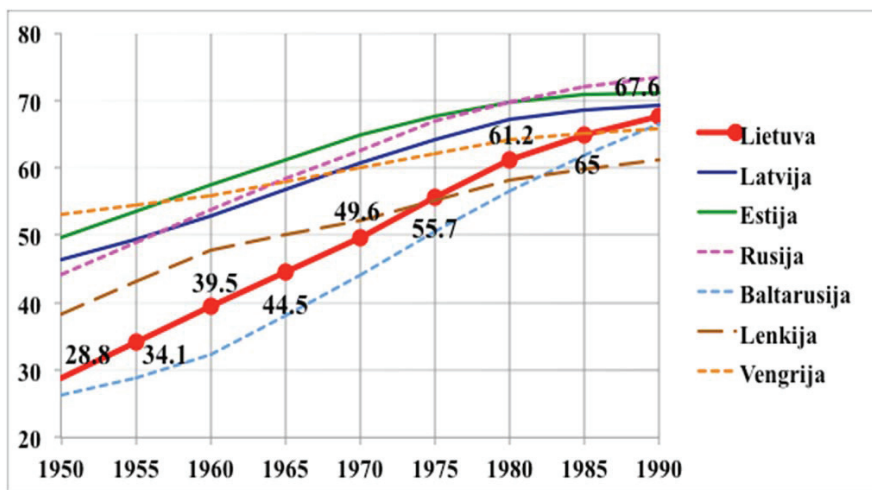
¹⁶ Neomarksistinės paradigmos stiprioji rezidencinių skirtumų analizė pusė buvo neomarksistų pasiūlytos išvalgos apie būsto ir žemės rinkos mechanizmų įtaką rezidencinei kapitalistinio miesto struktūrai, tačiau privačios rinkos nebuvimas komandinės ekonomikos sąlygomis neleidžia paaiškinti socialistinio miesto rezidencinės struktūros.

housing affordability) problema, nes ne visi miesto gyventojai rinkos sąlygomis galėjo sau leisti reziduoti tinkamame būste karo nualintose visuomenėse. Tačiau būsto prieinamumas socialistinio miesto projekte tarp politikų, miesto planuotojų ar administracijos neegzistavo kaip reikšminga politinė problema, nes socialistinė visuomenė turėjo užtikrinti būsto, kaip ir kitų reikšmingų resursų, egalitarinį paskirstymą ir prieinamumą visiems visuomenės nariams. Dažniausiai dokumentuose, susijusiuose su būsto problema, polemizuojama ir juose dominuoja adekvataus **būsto trūkumo** formuluotė (Struyk 1996; Pichler-Milanovich 1999), kuri ne tik apibrėžė kiek *kitokius* socialistinio miesto projekto įgyvendinimo prioritetus, palyginti su Vakarų kapitalistinio miesto projektu, bet kartu atskleidžia *kitokias* socialistinio būsto fondo problemas. Drauge adekvataus būsto *trūkumo* problema eiliniam socialistinio miesto gyventojui ar namų ūkiui buvo ne tik politinė deklaracija dokumentuose, bet ir praktinis kasdienis klausimas, apibrėžiantis būsto trūkumą. Šis klausimas buvo svarbesnis nei būsto *prieinamumas* (kuris kapitalistinės visuomenės kontekste paliečia būsto įperkamumo ar galimybės jį įsigyti klausimus), kadangi valstybės suteikiamo būsto kaina, išlaikymas ir priežiūra buvo stipriai subsidijuojami valstybės lėšomis. Komandinės ekonomikos sąlygomis valstybinis aprūpinimas būstu galėjo būti palaikomas tik iš ekonomikos ir būsto rinkos¹⁷ praktiškai eliminavus privačius rinkos santykius. Pavyzdžiui, Pichler-Milanovich (1999) teigia, kad būsto įsigijimo ir išlaikymo išlaidos dėl dosnių valstybinių subsidijų sudarė ypač mažą dalį visų namų ūkio bendrųjų išlaidų (tik apie 3–6 proc.).

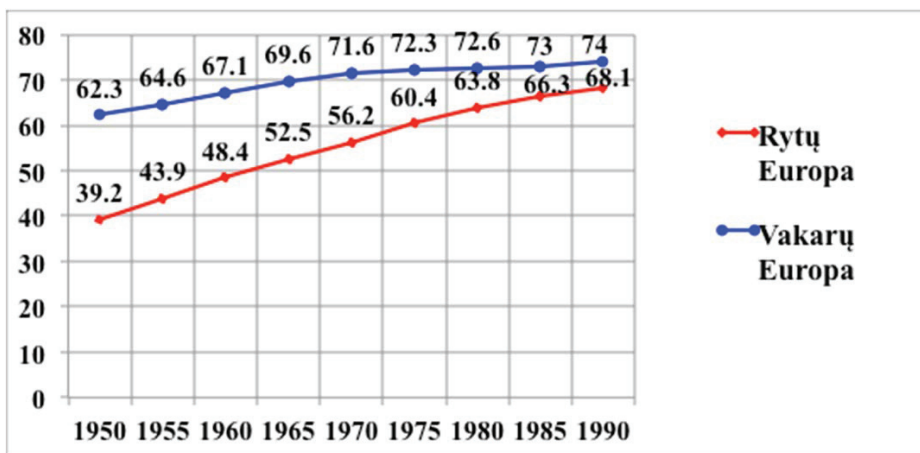
Socialistinis miestas yra savitas moderniojo miesto modelis, palyginti su kapitalistiniu miestu, dėl **pokarinės demografinės situacijos specifikos** socialistinėse šalyse ir to, kaip šią problemą bandyta spręsti politinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, urbanizacija ir migracija iš kaimiškųjų vietovių į miestus parodė to meto Centrinės ir Rytų Europos iki-socialistinių visuomenių demografinius bruožus: nemažai šio regiono populiacijos vis dar gyveno kaimiškose ir mažai urbanizuotose vietovėse (žr. 3 pav.), miestai buvo santykinai maži, o urbanizacijos lygis – gana žemas, palyginti su Vakarų Europa (žr. 4 pav.). Taigi, jau pati socialistinio miesto projekto pradžia pokariu pasižymėjo žemu urbanizacijos lygiu, arba žemu urbanizacijos „startiniu tašku“, todėl naujai besiplėtojančiam socialistiniam miestui teko atlaikyti didesnes periferinių ir

¹⁷ Tiesa, reikia paminėti, kad socialistinis miesto projekto įgyvendinimas skirtingose socialistinėse šalyse skyrėsi priklausomai nuo to, kiek dominuojanti valstybinė būsto statyba galėjo užtikrinti ir patenkinti visuotinį būsto poreikį ir kiek socialistinė aprūpinimo būstu sistema eksperimentavo su oficialia būsto politika įsileisdama privačią rinką ir derindama ją su valstybiniu aprūpinimu. Tam tikros ekonominės reformos socialistinėse šalyse sukūrė įvairias socialistinio miesto projekto variacijas, todėl įvairiose šalyse neegzistavo vienodas socialistinis miesto projektas. Pavyzdžiui, Vengrijoje (Szelenyi 1983, Hegedus, Tosics 1992) buvo eksperimentuojama su privačiomis būsto paskolomis ir valstybinis aprūpinimas būstu derinamas su privačių bankų veikla išduodant paskolas būstui įsigyti. Jugoslaviškasis būsto modelis (Kos 1992, Mandić 1992) užtikrino labiau lokalizuoto būsto statybos ir aprūpinimo juo sprendimo galimybes. Tam tikru laikotarpiu buvo sukurta galimybė įsigyti kooperatinį būstą daugelyje socialistinių šalių ir pan.

agrariųjų gyvenamųjų vietovių gyventojų migracijos bangas, sugerti intensyvesnius urbanizacijos procesus, greičiau atnaujinti karo metu sugriautą miestų gyvenamąjį būstą ir plėsti naują būsto fondą. Norint įgyvendinti socialistinį miesto projektą, iš karto teko spręsti svarbius specifinius tų visuomenių kontekstinius uždavinius, nes problema buvo ne prieinamo adekvataus būsto trūkumas, su kuo susidūrė kapitalistinis miestas, bet apskritai gyvenamojo būsto fondo trūkumas (Tosics 2005).

3 pav. Urbanizacijos lygio dinamika socialistinėse (sovietinėse) šalyse ir Lietuvoje 1950–1990 m. (sudaryta autoriaus pagal JTO duomenų bazės¹⁸ duomenis)

4 pav. Urbanizacijos lygio dinamika Rytų ir Vakarų Europoje 1950–1990 m. (sudaryta autoriaus pagal JTO duomenų bazės¹⁹ duomenis)

¹⁸ Pateikiami duomenys iš JTO Ekonomikos ir socialinių reikalų departamento duomenų bazės: <http://esa.un.org/unpd/wup/DataQuery/>

¹⁹ Pateikiami duomenys iš JTO Ekonomikos ir socialinių reikalų departamento duomenų bazės:

Kita demografinė problema, su kuria susidūrė socialistinės visuomenės, buvo ta, kad socialistiniai miestai buvo *mažai urbanizuoti* (angl. *under-urbanized*), kai kapitalistiniai miestai pasižymėjo *per didelę urbanizaciją* (angl. *over-urbanized*). Pasak Szelenyi (1996), mažai urbanizuotų ir smarkiai urbanizuotų visuomenių skirtumą reikėtų suprasti platesniame visuomenės modernizacijos procesų (ypač industrializacijos) kontekste. Dauguma kapitalistinių miestų gali būti įvardyti (bent ankstyvosiose industrializacijos stadijose) kaip ypač urbanizuoti, nes modernėjant visuomenėms miestų populiacija auga greičiau nei daugėja darbo vietų mieste, o gyventojų migracija iš kaimiškųjų vietovių į miestus nesustoja nepaisant to, kad atvykėliams rasti darbą galimybių nėra daug. Pirmosiose industrializacijos ir urbanizacijos stadijose tokie miestai pasižymi pertekliniu gyventojų skaičiumi ir darbo trūkumu, o ryškiausiai tokie kontrastai matomi besivystančių šalių miestuose, kur socialinės nelygybės ir skurdo kontrastai ypač ryškūs (Gugler 1981; Renaud 1981; Henderson 2003). Socialistiniame mieste galima pastebėti priešingą situaciją: socialistinėse visuomenėse darbo vietų industriniame sektoriuje skaičius augo greičiau nei didėjo miesto gyventojų skaičius, o industrializacijos mastai ir darbo pasiūla lenkė tuomečius urbanizacijos mastus²⁰ (Konrad, Szelenyi 1977; Murray, Szelenyi 1984; Musil 1980, 1993; Sykora, Ouredničėk 2007; Sjoberg 1999; Hirt 2006; Ciesla 2012). Taigi, mažai urbanizuotas socialistinis miestas yra politinio prioretizavimo rezultatas, kai pasirinkta politinė strategija intensyvinti industrializaciją derinama su kuo mažesnėmis, bet intensyviau išnaudojamomis investicijomis į miesto aplinką. Būsto trūkumo problema buvo sprendžiama ne tik kuo mažiau investuojant į miesto infrastruktūrą ir jo būsto fondą, bet ir darbininkais paverčiant kaimiškųjų vietovių gyventojus, kurie vis dar gyveno mažai urbanizuotose vietovėse ir gana didelius atstumus kasdien vykdavo į darbą miestuose (Ciesla 2012; Nussl, Rink 2005; Tosics 2004).

Tačiau kyla klausimas, kaip vyko socialistinio miesto būsto fondo plėtra ir kaip buvo sprendžiama būsto prieinamumo problema, jeigu darbininkų, dirbančių pramonės įmonėse, skaičius miestuose didėjo, o pačių miesto gyventojų skaičius miestuose ir urbanizacijos lygmuo tokiais tempais neaugo. Pasak (po)socialistinio miesto tyrėjų (Murray, Szelenyi 1984; Hegedus ir kt., 1996; Hegedus, Tosics, 1998; Ladanyi ir Szelenyi, 1998), bent pirmojoje socializmo kūrimo stadijoje, iki 1970-ųjų metų, planuotojai ir biurokratai stengėsi išlaikyti naujus

<http://esa.un.org/unpd/wup/DataQuery/>

²⁰ Išskirtina ir tai, kad per mažai urbanizuotas miestas yra įmanomas tik susiklosčius specifinei socialinei, ekonominei ir politinei situacijai, t. y. kai privati nuosavybė pakeičiama centralizuotai planuojama komandine sistema ir ši tampa pagrindiniu socioekonominės organizacijos būdu mieste. Kadangi visi ekonomikos resursai komandinėje ekonomikoje buvo reguliuojami įvairių valstybinių institucijų (administracinių ir) politiniais sprendimais, o miesto infrastruktūra ir būsto fondo plėtra buvo traktuojamos kaip per daug brangios ir neatsiperkančios, palyginti su investicijomis į produktyvų (sunkiosios) pramonės sektorių. Dėl šios politinės priežasties dauguma neproduktyvių investicijų į miestą (tokių kaip būstas ir pan.) priklausė nuo produktyvaus industrijos (ypač sunkiosios pramonės) sektoriaus įmonių išlaidų, kurias kontroliavo pati valstybė (Szelenyi 1996).

darbininkus senuose gyvenamuosiuose būstuose, kurie buvo šalia miesto regiono ar netgi tolimesnėse kaimiškiose vietovėse, suteikiant jiems galimybes migruoti į darbo vietas naudojantis pigia (subsidijuojama) viešojo transporto infrastruktūra. Minėta socialistinio miesto struktūra kai kurių posovietinio miesto tyrinėtojų (Enyedi 1990, 1995; Kok, Kovacs 1999; Tammaru ir kt. 2004; Tosics 2004, 2005; Sykora 2009; Šimon 2014) apibūdinama kaip išskirtinis *Rytų Europos urbanizacijos modelis*, kai migracija į priemiesčius vyksta ne dėl miesto gyventojų migracijos iš miesto į miesto pakraščius, bet dėl to, kad ne visi norintieji tapti miesto gyventojais gali pasinaudoti galimybe įsikurti mieste, todėl dauguma tokių rezidentų migruoja iš tolimosios periferijos į miesto pakraščius. Darbininkai, negalintys sau leisti įsikurti mieste, kaip naują gyvenamąją vietą rinkdavosi mažiau politinio ir miesto planavimo aparato reguliuojamus miesto pakraščius ar jų supančius regionus (Hamilton 1979) arba pasilikdavo gyventi jau esamuose palydoviniuose miesteliuose ar gyvenvietėse periferijoje (Ladanyi, Szelenyi 1998); taip buvo sprendžiama būsto trūkumo mieste problema. Dėl šios priežasties Rytų Europoje vykusį urbanizaciją ir suburbanizaciją socialistiniu laikotarpiu gali būti apibendrinama kaip *bendrojo miestų ciklo teoriją* patvirtinantis atvejis, kur socialistinio miesto ciklo stadijos industrializacijos metu primena kapitalistinio miesto cikliškumą (van den Berg 1982; Enyedi 1990, 1996; Tosics 2005). Abiem atvejais socialistinio miesto plėtra gali būti aiškinama kaip industrializacijos ir ekonominės miesto plėtros procesai, nes tiek socialistinis, tiek kapitalistinis miestai neišvengia miesto plėtros ir priemiesčių plėtros procesų, nors jie yra saviti ir netapatūs. Šie savitumai aiškinami (1) *specifinėmis* politinėmis ir ekonominėmis aplinkybėmis, kurios pakeičia visuomenės urbanizacijos būdą, bet ne urbanizacijos kelią (Hall 1993, Enyedi 1996), ar tuo, kad (2) socialistinės visuomenės nesugebėjo pereiti iš industrinės į poindustrinę visuomenę (Enyedi 1998; Castells 2007).

Burgesso bandymas pritaikyti *koncentrinį (industrinį) miesto modelį* aiškinant *socialistinio industrinio miesto plėtrą* reikalautų patikslinimo, nes čia industrializacija buvo kontroliuojama administracinėmis priemonėmis siekiant tam tikrų ekonominių, politinių ir ideologinių tikslų. Pavyzdžiui, Ladanyi ir Szelenyi (1998) išskiria ir tai, kad namų ūkių rezidencijų koncentracija miesto periferijoje ir kaimiškiose vietovėse buvo paranki tuometei sistemai, nes tokie gyventojai galėjo patys apsirūpinti maistu, nereikėjo rūpintis jų būstu, o tai palengvino būsto trūkumo problemos sprendimą. Taigi, socialistinio miesto plėtra ir augimas negali būti aiškinami tik kaip determinuota žmogiškosios ekologijos komplekso faktorių²¹ visuma, nes augantis socialistinis metropolis susiformuoja kaip specifinės politinės ir ekonominės situacijos

²¹ Tokių faktorių kaip konkurencija dėl vietos apsigyventi miesto ribose, migracijos į miestą ir miesto ekspansijos į periferiją ir miesto regioną.

padarinys, kai naujakuriai, spręsdami įsikūrimo ir apsigyvenimo klausimus, įsikuria miesto periferijoje (o ne miesto ribose) (Szelenyi 1983, 1996).

Apibendrinant galima teigti, kad socialistinės visuomenės pasižymėjo specifiniu demografiniu kontekstu ir problemomis (palyginti su Vakarų moderniuoju miestu), kurios galėtų būti aiškinamos ne kaip universalios moderniojo miesto plėtos, o specifinės socialistinės visuomenės raidos sukeltos problemos. Demografinės problemos, tokios kaip būsto trūkumas ir „paveldėtos“ per mažai urbanizuotos visuomenės, socialistinių šalių erdvėje buvo sprendžiamos politiniais būdais, kurių socioekonominė organizacija ir pasirinktos demografinių problemų sprendimo strategijos sukūrė savitą ekologinę-rezidencinę moderniojo miesto struktūrą.

2.3. Būsto trūkumo problema socialistiniame mieste ir dvi ekonomikos būsto sektoriuje

Szelenyi (1983) teigia, kad kapitalistiniame ir socialistiniame miestuose egzistuojanti rezidencinė nelygybė yra skirtingo pobūdžio, dinamikos ir turinio, ir gali būti aiškinama kaip dviejų skirtingų gamybos būdų (angl. *mode of production*) kokybinis skirtumas. Vienas ryškiausių tokių skirtumų tas, kad būsto paskirstymo funkcija komandinės ekonomikos sąlygomis atiteko politinio planavimo institucijoms ir valstybinio administracinio paskirstymo aparatui, o kapitalistinio miesto būsto fondo struktūrą ir skirtumus mieste formuoja rinkos veikėjai ir skirtingų ekonominių pajėgumų namų ūkių pasirinkimai ir galimybės. Taigi, jeigu socialistinės sistemos būsto fondo plėtra priklausė nuo komandinės ekonomikos specifikos ir jos mechanizmų, kai būstas buvo suplanuojamas, pastatomas, sukuriamas, realizuojamas ir paskirstomas tarp įvairių komandinės ekonomikos grandinių. Vadinasi, socialinę nelygybę ir rezidencinius skirtumus socialistiniame mieste sukuria socialistinis gamybos būdas, todėl norint suprasti rezidencinius skirtumus, tampa svarbu išsiaiškinti, kaip (ir kodėl taip) organizuojama valstybinė būsto rinka ir ekonomika (Alexeev 1988a, 1991; Musil 1980).

Didžiausias socialistinio ir kapitalistinio miestų skirtumas tas, kad pirmajame didžiausia būsto fondo plėtra ir paskirstymas priklausė nuo politinės galios institucijų sprendimų ir šių institucijų centralizuotai koordinuojamų būsto sektoriui reikalingų resursų paskirstymo, kai privatus būsto naudojimas buvo praktiškai eliminuotas. Taigi, socialistinio miesto būsto statyba buvo organizuojama *kitaip*, t. y. ji buvo visai dekomodifikuota, nes valstybė užtikrino tolygią ir kolektyvinę prieigą prie būsto. Kapitalistiniame mieste dekomodifikacija pasižymėjo tik tam tikri būsto rinkos fragmentai, tokie kaip gerovės valstybės ir būsto politikos pagalba

skurdžiausiems asmenims, o būsto įsigijimą lemdavo namų ūkio ar asmens socialinė ir ekonominė padėtis bei pajamų diferenciacija (Musil 1993).

Politiškai išsikeltas ekonomikos organizavimo tikslas, pagal kurį didžiausius perteklinius investicijų srautus reikėjo nukreipti į produktyviają sritį – gamybą ir sunkiąją pramonę, turėjo padėti greičiau atkurti ir sustiprinti socialistinių šalių ekonominę ir karinę galią (Castells 2007). Bet makroekonominis požiūris tai reiškė nepakankamas valstybės investicijas į ekonomikos vartojimo sektorius, tokius kaip būstas ar miesto infrastruktūra. Kadangi darbuotojų atlyginimai buvo reguliuojami centralizuotai ir visiškai priklausomi (ne nuo rinkos mechanizmų, o) nuo politinio ir industrinio aparato finansinių srautų ir sprendimų, todėl atlyginimas buvo susietas tik su atliktu darbu ir atskirtas nuo asmens ar namų ūkio vartojimo kaštų (tokių kaip švietimas, sveikatos apsaugos paslaugos, naudojimas viešąja infrastruktūra ir būsto kaina) (Alexeev, Gaddy 1993; Struyk 1996). Standartinis darbininko atlyginimas nepadengė išlaidų, susijusių su tuo, ką Castells (1977, 1983) įvardijo kaip „kolektyvinį vartojimą“. Dauguma investicijų į būstą ir jo išlaikymą buvo susietos ne su būsto gyventojų išlaidomis (darbininkų atlyginimu), o su valstybinių įmonių (dirbančių produktyviajame ekonomikos sektoriuje) sumokamų mokesčių srautu. Centralizuotos valdžios institucijos rūpinosi kolektyviniu vartojimu (pavyzdžiui, aprūpinimu būstu ir jo priežiūra), jos suplanuodavo ir paskirstydavo būstą, infrastruktūrą, komunalines paslaugas ir kitas vartoti skirtas paslaugas mieste priklausomai nuo to, kokias pajamas sugeneruodavo ir mokesčius sumokėdavo įmonės, dirbančios produktyviuose pramonės sektoriuose (Szelenyi 1996; Pichler-Milanovich 1999; Tsenkova 2009).

Kitas svarbus socialistinio būsto sektoriaus makroekonominis požymis, lėmęs socialistinio miesto projekto savitumą (Hegedus, Tosics 1992, 1998), tas, kad socialistiniame būsto sektoriuje *dominavo politinė partinė galia*, kuri kontroliavo finansinius resursus ir jų cirkuliaciją ekonomikoje. Įvairios būstą planuojančios ir skirstančios valstybinės institucijos galėjo nuspręsti, kur ir kaip nukreipti būstui statyti svarbias investicijas, o politinį tokios sistemos tvarumą užtikrino finansinis monopolis. Todėl būsto sektoriuje šešėlinė kvazirinka buvo subordinuota oficialios valstybinės būsto rinkos atžvilgiu. Apskritai ši fragmentacija būsto sektoriuje tarp *oficialios valstybinio aprūpinimo* ir *šešėlinės privačios rinkos* kėlė įtampą bendroje socialistinio aprūpinimo būstu sistemoje. Namų ūkiai turėjo dvi galimybes veikti būsto sektoriuje socialistiniame mieste: arba *likti oficialioje sistemoje* ir reikalauti spęsti būsto trūkumo problemą, arba *išeiti iš oficialiosios būsto sistemos* ir ieškoti šios problemos sprendimo būdų *šešėlinėje kvazibūsto rinkoje*. Pirmoji galimybė dažnai įgydavo tokias namų ūkių strategijas kaip paprastas *laukimas gauti būstą* ar bandymas išnaudoti savo asmeninius ryšius valstybinėse institucijose, atsakingose už būsto skyrimą. Antroji galimybė išėjusiesiems iš

valstybinės būsto sistemos reikšdavo savo santaupų panaudojimą ir bandymą individualiomis jėgomis statyti nelegalius namus miesto periferijoje ar net nelegaliai nuomotis valstybei priklausantį būstą mieste²². Atskirose socialistinėse šalyse netgi ieškota įvairių ir greitesnių galimybių būsto trūkumo problemai spręsti ir eksperimentuota su esama centralizuotu valstybinio aprūpinimo būstu sistema, *oficialiai įsileidžiant daugiau privačios rinkos* į valstybės reguliuojamą sektorių (kaip Vengrijoje) (Hegedus, Tosics 1992; Tosics 2005) ar perduodant daugiau atsakomybės ir galios skirstyti būstą vietiniams municipalitetams (kaip Jugoslavijoje) (Kos 1992; Mandic 1992), ar įsileidžiant privataus būsto institutą su ribotomis savininkų teisėmis ir panaudojant pačių gyventojų lėšas (statant kooperatinį būstą) (Mužiol-Weclawowicz, 2012). Vis dėlto asmenims ar namų ūkiams išėjimas iš oficialios būsto sistemos kaip aktyvi būsto problemos sprendimo strategija buvo ribotų galimybių taktika ir sunkesnis kelias, nes tokie namų ūkiai turėjo išleisti didelę dalį savo santaupų, išnaudoti savo asmeninius ryšius įgyjant teisę į valstybinę žemę, nelegaliai gauti statybinių medžiagų iš valstybinių būsto įmonių bei pasinaudoti šeimos narių ar pažįstamų pagalba kaip statyboms reikalinga darbo jėga (Szelenyi 1983; Ladanyi, Szelenyi 1998; Hegedus, Tosics 1998).

Apibendrinant galima sakyti, kad socialistinis būsto politikos modelis buvo ypatingas dėl minėtų unikalių (makro)ekonominių charakteristikų, nes sukūrė du būsto sektorius – dominuojantį valstybinį ir subordinuotą kvazi privatų. Šis dualumas skatino didesnę socialistinio miesto fragmentaciją ir rezidencinius skirtumus dėl specifinių ekonominių, politinių ir demografinių procesų sovietinėje modernybėje.

2.4. Socioekologiniai ir klasiniai rezidenciniai skirtumai socialistiniame mieste

Šiame skyriuje stengiamasi apibendrinti socialistinio miesto rezidencinius skirtumus, šių skirtumų santykį su socialistiniu gamybos būdu, socioekologinius skirtumus socialistinio miesto būsto sektoriuje ir jame vykusius socialinės segregacinius procesus bei kaip bendroji socialistinės (sovietinės) visuomenės stratifikacija organizavo socialinę nelygybę ir rezidencinius skirtumus, kokias būsto klases sukūrė. Tiesa, aptariami socioekologiniai ir klasiniai rezidenciniai skirtumai socialistiniame mieste²³ nebuvo identiškai visose socialistinėse šalyse, nes skyrėsi socialistinių šalių urbanizacijos ir miestų planavimo strategijos, pasirinkti plano įgyvendinimo būdai ir tradicijos (Musil 1993; Tsenkova 2005; Hirt 2006). Kita vertus,

²² Tiesa, išėjimo iš oficialios būsto sistemos strategija dažnai priklausydavo nuo šalies būsto ar regioninės politikos, būsto statybos apimčių ir būsto deficito problemos aktualumo, nuo konkrečios šalies ar socializmo brandos laikotarpio (Enyedi 1996).

²³ Šioje vietoje socialistinis miestas atspindi tiek socialistinių, tiek sovietinių šalių miestus.

darbe laikomasi vėberiškojo *idealiojo tipo*²⁴ požiūrio, kad socialistinio gamybos būdo bendrumai socialistinėse šalyse sukuria panašius, socialistiniam miestui būdingus rezidencinius skirtumus atvejus, todėl aptariamai konkrečių socialistinių šalių atvejai leistų apytikriai išryškinti svarbiausius klasinius ir socioekologinius rezidencinius skirtumus socialistinėje modernioje visuomenėje.

Socialistinis miesto projektas rėmėsi kitokiu visuomenės organizavimo būdu nei rinkos visuomenėje, tad sukūrė specifinę klasinę struktūrą. Sekant vėberiškosios sociologijos paradigma, rinka struktūruoja asmenis, juos suskirsto į skirtingas gyvenimo šansus turinčias klases ir statusų grupes, kai užimama pozicija visuomenės socioekonominėje struktūroje tampa reikšminga siekiant gauti būstą. Būstas kaip vartojimo produktas deficitinėje būsto rinkoje tapo reikšmingu ir ribotu resursu visoje socialistinio miesto klasinėje struktūroje, todėl kokios klasės gali prieiti prie būsto atskleidžia esminius stratifikacijos mechanizmus, jie struktūruoja ir organizuoja rezidencinius skirtumus. Pasak Szelenyi (1983), būstas kaip vartojimo prekė yra socialistinės visuomenės klasinę struktūrą specifiskai organizuojantis elementas, nes užimama *klasinė* pozicija bendroje visuomenės hierarchijoje nebūtinai sutampa su tuo, kad aukštesnei klasei priklausantis asmuo gyvena geresniame būste²⁵.

²⁴ Šiame poskyryje nebandoma referuoti, kad aptariamai atvejai reprezentuoja visas įmanomas urbanizacijos variacijas socialistinėse šalyse. Aptariamais ir pateikiamais socialistinio miesto atvejais siekiama parodyti aiškesnį vaizdą, kas yra būdinga apskritai socialistinio miesto rezidencinei diferenciacijai ir kaip ši „kokybiškai“ skiriasi nuo kapitalistinio miesto diferenciacijos.

²⁵ Szelenyi (1983) savo klasikinėje studijoje apie Segedo ir Pėčo miestų rezidencinius skirtumus identifikuoja 5 būsto klases socialistiniame mieste priklausomai nuo to, kokiame „tipiniame“ būste jos įsikūrusios: (1) nacionalizuoti prieškarinio statybos modernūs namai ir naujai pastatyti valstybiniai būstai daugiabučiuose, kurie atitenka būsiniams gyventojams be jokių didesnių papildomų investicijų ar individualių santaupų išlaidų bei kurių statyba ir išlaikymas pareikalauja didžiausių valstybinių resursų ir subsidijų; (2) nacionalizuoti prieškarinio statybos seni, prastos kokybės būstai, kurie nors aprūpinimo būstu sistemoje klasifikuojami kaip ir pirmos klasės būstai, bet kurių fiziniai standartai yra žymiai prastesni (dažniausiai be bazinių komunalinių patogumų ir būsto ūkio paslaugų), nes sumokama nuoma nepadengia būsto priežiūros išlaidų, o valstybinės subsidijos tokiems būstams išlaikyti yra reikšmingai mažesnės; (3) privačios vilos, erdvūs namai ir butai apartamentuose, kurie gali būti apibūdinti kaip geriausias būstas leidžiamos privačios būsto rinkos sektoriuje ir kuris finansuojamas stambaus valstybinių organizacijų kapitalo ar privačių bankų; (4) naujai pastatyti privatūs nuosavi vienai šeimai skirti namai, kuriuose trūksta komunalinių patogumų ir paslaugų; (5) ir prasčiausi privatūs nuosavi vienai šeimai skirti namai, kurie primena labiau tipinį kaimiškosios vietovės būstą. Kaip labiausiai privilegijuota būsto klasė gali būti apibūdinti tie socialistinio miesto gyventojai, kuriems atiteko visiškai ar iš dalies subsidijuotas modernus valstybės būstas (toks kaip valstybės pastatyti daugiabučiai ir kondominiumai), kadangi šio aukščiausio būsto standartus turinčio būsto išlaikymas, išlaidos ir nuoma kainavo tiek pat, kiek bet kuris prasčiausias kitas valstybinis būstas. Minėtieji gyventojai neišleidžia sukauptų individualių santaupų įsigydami būstą ir dažnai netgi gauna jį tam tikromis lengvatinėmis sąlygomis (pvz., labai greitai pakylama sąraše būstui gauti, jei asmuo yra palankus politiniam aparatui, priklauso nomenklatūrai ar ypač aukšta jo profesinė kvalifikacija). Taip pat minėtas būstas yra aprūpintas geriausiomis komunalinėmis paslaugomis ir valstybinių būsto priežiūros institucijų dėmesiu visame mieste. Labiausiai nepriviligijuota būsto klase tampa tie asmenys, kurie turi išleisti savo santaupas ir ieškoti būsto antrinėje šešėlinėje ar leidžiamoje kvaziprivačioje būsto rinkoje. Privačiai pasistatomas būstas ir jo išlaikymo ar infrastruktūros išlaidos priklauso nuo namų ūkio pajamų, o prie tokio būsto gyvenimo sąlygų pagerinimo valstybė prisideda menkai arba visiškai neprisideda.

Rezidencinė diferenciacija socialistiniame mieste ir *geresnio būsto įgijimas* priklausė nuo tuometės *gyventojų profesinės ir klasinės padėties*, nors socialistinio miesto projektas rėmėsi kolektyviniu aprūpinimu būstu, būsto sektoriaus dekomodifikacija ir deklaracijomis apie egalitarinio miesto kūrimą. Valstybės subsidijuotuose kooperatyvuose ar kondominiumuose, nuosavuose apartamentuose dominuoja biurokratai, profesionalai, ekspertai ir kvalifikuoti darbininkai, tai žemiausiame privačios būsto segmente – kaimiškose ir senuose darbo klasės rajonuose nuosavuose būstuose didėja darbininkų (ypač nekvalifikuotų) proporcija. Čia išryškėja socialistinio miesto paradoksas, palyginti su kapitalistiniu miestu, nes rezidencija nuosavame name miesto periferijoje (priemiestyje) nereprezentavo privilegijuotos padėties socialistinio miesto aprūpinimo būstu sistemoje, kai toks pat būstas Vakaruose brandžios rinkos ekonomikos sąlygomis simbolizavo aukštesnio statuso gyvenimo stilių. Pavyzdžiui, Vengrijoje (Szelenyi 1983; Enyedi 1990, 1995; Tosics 2005, 2006), Čekoslovakijoje (Musil 1980, 1993), Lenkijoje (Muziol-Weclawowicz, 1992; Weclawowicz 1979, 1998) ar Balkanų šalyse (Hirt, Kovachev 2006; Hirt, Stanilov 2006; Tsenkova 2005, 2009) dauguma mažus atlyginimus gaunančių nekvalifikuotų darbininkų savo iniciatyva pasistatydavo nuosavus namus miestų periferijoje, už administracinių miesto ribų, šalia gamyklų, darboviečių.

Kaip teigia Szelenyi (1983: 53-54), socialistiniame mieste „*aukštesnę socialinę stratą labiau įmanoma aptikti valstybinio būsto sektoriuje, o žemesnę socialinę stratą – rinkos sektoriuje*“. **Būsto nuosavybės institutas** visai kitaip veikia *valstybinio aprūpinimo būstu sistemoje* nei rinkos sistemoje, kai būsto nuosavybė nesuteikia geresnių gyvenimo galimybių žemesnei klasei, o valstybės subsidijuojama valstybinio būsto nuoma suteikia geresnes gyvenimo sąlygas ir poziciją socialistinėje stratifikacinėje sistemoje. Pavyzdžiui, dauguma aukštesnei stratai priklausiusių asmenų labiau apsimokėjo pasilikti „benamiais“ laukiant valstybinio būsto eilėje, nes jie galėjo lengvai kilti sąrašu aukštyn dėl savo (valstybinei ekonomikai reikalingos) kvalifikacijos ar palankumo politinei sistemai (Alexeev 1986; Hamilton, Burnett 1979; Szelenyi 1983). O turimo nuosavo būsto „klubui“ išskirtinai priklausė arba žemės ūkiu užsiimantys asmenys, arba, kiek mažiau, (nekvalifikuoti ar į pensiją išėję) darbininkai. Būsto nuomos fondu mėgavosi aukštesnei biurokratinei struktūrai ir nomenklatūrai priklausę asmenys ar kvalifikuoti ir jauni profesionalai. Vis dėlto dauguma kvalifikuotų darbuotojų ir socialistinė „vidurinioji klasė“ ne(pa)juto realių už būsto politiką atsakingų institucijų privilegijų, nes dėl bendro būsto trūkumo praktiškai visiems teko laukti eilėje (Szelenyi 1983).

Visgi žvelgiant struktūriškai, oficialiai gavę valstybinį būstą profesionalų klasė ir kvalifikuotas darbo klasės segmentas tampa labiau privilegijuoti nei nekvalifikuoti darbininkai, nes „vidurinioji klasė“ retai kada išleisdavo savo santaupas būstui įsigyti, o nekvalifikuoti

darbininkai turėjo išleisti savo santaupas įsigydami prasčiausią būstą. Toks socialistinėje ir rinkos visuomenėse egzistuojantis *būsto nuosavybės instituto paradoksas* iliustruoja, kad rezidencinė diferenciacija modernioje visuomenėje priklauso nuo to, kaip organizuojama būsto sistema, kaip konstruojama bendra modernios visuomenės klasinė sistema ir kokius *šansus įgyti būstą* ta sistema suteikia.

Pasak Szelenyi (1983: 108-127), *socialistinio miesto socioekologinė struktūra* įgyja kiek kitokias formas nei modernus amerikietiškas ar europietiškas miestas. Vengrų sociologas, taikydamas Burgesso koncentrinio modelio principus, išskiria 5 stambias socialistinio miesto zonas: miesto centras, pereinamoji miesto juosta (angl. *transitional zone*)²⁶, mišrus rezidencinis-industrinis rajonas, naujų (stambiaplokščių) daugiabučių namų rajonai ir užmiesčio nelegalių individualių namų anklavai. Nors *miesto centre* dominavo seniausias būstas, kurio reikšmingiausias branduolys buvo vertingas istoriniu ir architektūriniu aspektu, ir koncentravosi svarbiausios institucijos, ši miesto vieta buvo apleista ir stokojo joje esančio būsto priežiūros palyginti su naujais daugiabučių rajonais. Visgi *pereinamoji miesto juosta*, prasidedanti už senojo miesto ribų, buvo labiausiai apleista miesto oficialios aprūpinimo būstu sistemos, o renovacijos programos aplenkdamas šią rezidencinę zoną, palyginti ir su miesto centro kaimynystėmis. Pereinamoji zona įsiterpė tarp miesto centro ir mišraus rezidencinio-industrinio rajono ir ją galima tarsi skirstyti į du segmentus: pirmajame segmente dominavo geros kokybės būstas (pavyzdžiui, iki karo statytos vilos ar mažaaukščiai daugiabučiai), o antrajame pereinamosios juostos segmente vyravo iki karo statytas kaimiško tipo individualus būstas. Antrajame pereinamosios miesto juostos segmente tiek prieškario, tiek pokario laikotarpiu dažniausiai gyveno skurdžiausi ir seniausi miesto gyventojai. Trečioji zona gali būti įvardijama kaip *mišrus industrinis-rezidencinis rajonas*, atsiradęs socialistinio miesto plėtros laikotarpiu. Ši „mišri“ miesto kaimynystė pirmiausia atsirado kaip socialistinės valdžios investicija į industrinį sektorių, ir tik po tam tikro laikotarpio pradėta investuoti į būsto statybą. Vis dėlto intensyvi urbanizacija ir būsto statyba, siekiant panaikinti chronišką būsto trūkumą, už mišraus industrinio-rezidencinio rajono sukūrė didelius *naujų daugiabučių rajonus*. Šiuose „užmiesčiuose“ buvo statomi greitai surenkami stambiaplokščiai daugiabučiai namai, kurių mikrorajonuose buvo sukonzentruota visa to meto transporto ir socialinė infrastruktūra. Naujas būstas socialistiniuose daugiabučiuose buvo geriausia vieta gyventi visame mieste, nes komunalinės paslaugos, būsto kokybė ir jo priežiūra buvo labiausiai valstybės subsidijuojami. Naujų daugiabučių rajonai socialistiniame mieste simbolizavo „gero socialistinio gyvenimo“

²⁶ *Pereinamoji miesto juosta* šio darbo metodologinėje, empirinėje ir diskusinėje dalyse bus referuojama ir apibendrinama kaip *senasis darbo klasės rajonas*, nes buvo pasirinkta antroji pereinamoji miesto juostos zona, kur gyveno daugiausiai (nekvalfikuotų) darbo klasės gyventojų.

statusą, kai už miestą juosiančių daugiabučių zonų sporadiškai kilo vienos šeimos *individualaus būsto gyvenamieji rajonai*.

Taigi kaip klasinis susiskirstymas su nelygybės formomis persidengia Vakarų moderniajame mieste, taip ir socialistinės visuomenės klasinė stratifikacija veda link socialistinio miesto rezidencinės diferenciacijos, nes: „*socializmą padaro socializmu: <...> [bendros] ekonominio elgesio pasekmės klasinėje sistemoje <...> [ir] klasinės [sistemų] pasekmės socialistinėje miesto ir būsto politikoje* (Szelenyi 1983: 11)“. Socioekologinės tendencijos rodo, kad egalitarinio socialistinio miesto projektas liko neįgyvendintas, o mieste stebima vidinė segregacija ir rezidenciniai skirtumai atskleidžia, kad specifiskai organizuojama būsto politika, miestų planavimas, finansavimo sistema ir būsto statyba sukuria kitokį modernų miestą, palyginti su Vakarų kapitalistiniu miestu.

2.5. SSRS modernusis miestas ir jo plėtra sovietiniu laikotarpiu Lietuvoje

Sovietinis miestas pasižymėjo panašiomis socialistinio miesto projekto savybėmis ir kontekstiniais aspektais, tačiau socialinė nelygybė ir nevienoda prieiga prie valstybinės būsto skirstymo sistemos buvo žymiai ryškesnė nei daugelyje socialistinių šalių (Alexeev 1981b; Alexeev, Gaddy 1993). Šį skirtumą atspindi tai, kad SSRS miestuose egzistavo dar *didesnis tinkamo ir adekvataus būsto stygius*, ilgesnės eilės būstui gauti, buvo plačiau paplitusios pažinčių biurokratiniame aparate ir kyšių strategijos įgyjant būstą, žemesni oficialūs standartai naujam kokybiškam būstui pastatyti (pvz., būsto plotas, tenkantis vienam gyventojui), *griežtesnė gyventojų migracijos į miestus kontrolė* bei rigidiškesnė biurokratinė sistema (Kalinina 1992; Bessonova 1992; Bertaud 1997; Renaud 1995a, 1995b). Nors, viena vertus, pritaikyta konvejerinė būsto gamyba ir staigi būsto fondo plėtra miestuose įvardijama kaip įspūdinga ir neturinti analogų moderniajame pasaulyje, kita vertus, adekvataus gyvenamojo būsto trūkumo problema nebuvo išspręsta net iki Sovietų Sąjungos subyrėjimo (Andrusz 1996).

Sovietinė būsto paskirstymo sistema gali būti apibūdinama kaip M. Weberio conceptualizuotų dominavimo formų *biurokratijos* ir gerontokratijos amalgama būsto politikoje. Asmuo ar namų ūkis iki oficialaus būsto paskyrimo turėjo pereiti visas biurokratinės procedūras: pirma, oficialiai gauti būsto komiteto pritarimą būti įtrauktam į laukiančiųjų būsto eilę, antra, sulaukti vietinės tarybos sprendimo dėl būsto skyrimo. Tiesa, gauti būstą iš valstybinės įmonės ar organizacijos buvo lengviau, o ir biurokratijos mažiau. Visgi įtraukimas į sąrašą būstui gauti dar neužtikrino būsto gavimo, kadangi pats sąrašas buvo sudaromas prioritetine tvarka, pagal kurią buvo reglamentuojama, kad konkrečios socialinės grupės ar asmenys turėjo didesnes galimybes gauti

didesnį ar geresnį būstą. Pavyzdžiui, pakilti sąrašė prioritetine tvarka buvo galima, jeigu asmens tuometis gyvenamasis būstas neatitiko to meto (ir taip menkų sovietinių) kokybiško būsto standartų ar būsto reikėjo ilgalaikiams valstybinių įmonių darbininkams, ilgai gyvenusiems bendrabučiuose. Kitas svarbus biurokratinis sovietinės būsto sistemos bruožas tas, kad per mažai urbanizuotame mieste naujų gyventojų migracija į miestus ar gyvenvietes buvo reguliuojama pasitelkiant gyvenamosios vietos registracijos (rus. *propiska*) sistemą, praktiškai uždraudus būsto nuosavybės institutą ir eliminuojant bet kokias galimybes privačiai pasistatyti būstą miesto periferijoje, naudojantis šešėline ekonomika ar tarpusavio ryšiais (kai tai egzistavo daugelyje socialistinių šalių) (Andrusz 1992, 1996). Būsto trūkumo ir jo prieinamumo problema buvo sprendžiama gana lėtai ir vangiai, palyginti su bendru sovietinės visuomenės būsto poreikiu. Tiek ankstyvieji Komunistų partijos siekiai reformuoti būsto sistemą dažnai baigdavosi nesėkmėmis, nes buvo susiduriama su ideologiniais prieštaravimais norint ką nors pakeisti ir užtikrinti individualias teises į būstą, tiek net Gorbačiovo *perestroika* ir *glasnost* politikos kursas neišsprendė fundamentalių aprūpinimo būstu problemų, nes naujasis sovietinės (būsto) sistemos kursas susidurdavo su senėjančiu biurokratinio aparatu, dar lėtesniu sprendimų priėmimo procesu ir didėjančia korupcija oficialioje būsto sistemoje (Kalinina 1992).

Pasak Andrusz (1992: 192-193), sovietiniame mieste trūko privataus būsto instituto platesnio teisinio reglamentavimo ar didesnės privačios nuosavybės integracijos į oficialią būsto sistemą, nes pačioje visuomenėje egzistavo „privačios nuosavybės etikos“ ir vertybinis privataus intereso vakuumas. Dauguma pagrindinių būsto sistemos veikėjų (nuo namų ūkių ar gyventojų iki politikų ar biurokratų) nelabai suprato, kaip galima ir reikėtų integruoti privataus būsto institutą, kiek reikėtų įsileisti privačios rinkos ir kokias galimybes suteikia privataus būsto institutas sprendžiant būsto trūkumo problemą totalitarinėje valstybinio aprūpinimo sistemoje (Bessonova 1992, Renaud 1992, 1995a, 1995b).

Kalbėti apie vientisą *sovietinę aprūpinimo būstu sistemą* laiko požiūriu yra sunku, nes pati sistema keitėsi ir galima išskirti ne vieną, o kelis sovietinės aprūpinimo būstu sistemos tipus priklausomai nuo skirtingo laikotarpio. Stalinistinė ar Chruščiovo vykdyta politika turėjo reikšmingų rezultatų formuojant sovietinio miesto struktūrą, tačiau Brežnevo (po 1964 m.) suformuluotos būsto politikos gairės galėtų būti apibendrintos kaip susiformavęs sovietinis aprūpinimo būstu modelis (angl. *matured soviet housing model*), nes 7-ąjį dešimtmetį urbanizacijos mastai buvo intensyviausi, o sovietinio miesto plėtra reikšmingiausia. Sovietinis aprūpinimo būstu modelis pasižymėjo keliomis svarbiomis charakteristikomis, kurias sunkiai galima aptikti kitų socialistinių šalių miestų projektuose. Visų pirma, *privati rinka* buvo visiškai *eliminuoata iš būsto fondo*, kuris totaliai priklausė valstybei, o ir valstybė neleido jokio

eksperimentavimo su kvazi rinkos mechanizmais, bandant spręsti būsto trūkumo problemą, kaip tai buvo daroma socialistinėse šalyse (Szelenyi 1983; Tosics 2005; Tsenkova 2005). Taip pat jeigu didelės su būsto išlaidomis susijusios subsidijos buvo apskritai socialistinio miesto bruožas, tai sovietiniame mieste miesto gyventojams ir namų ūkiams **būsto nuomos kaina** praktiškai nesiskyrė, nepriklausomai nuo būsto kokybės, standartų ar net valstybinių išlaidų jo priežiūrai. Skirtasis būstas priklausė arba nuo gyventojų darbo vietos, arba nuo jo gyvenamosios vietos; taigi bet kokie individualūs namų ūkių poreikiai buvo ignoruojami ir laikyti nereikšmingais (Bessonova 1992; Renaud 1992; Bertaud, Renaud 1997).

Dėl naujo būsto statybos miestuose buvo sprendžiama pagal nustatytą politinio aparato ir finansavimo institucijų tvarką, todėl gyventojams patiems savarankiškai apsirūpinti būstu, susimokant valstybinėms statybos įmonėms šešėlinėje rinkoje (kaip tai buvo įmanoma kitose socialistinėse šalyse), buvo praktiškai neįmanoma. Nors ir buvo sukurta galimybė įsigyti kooperatinį būstą ir įsileista kvazi privati rinka, ji buvo visiškai subordinuota valstybinio aprūpinimo sistemos atžvilgiu. Norintiems pasistatyti kooperatinį būstą gyventojams reikėjo konkuruoti su subsidijuojamomis valstybinėmis būsto statybos įmonėmis; o ir kooperatinis būstas buvo brangesnis būsto įsigijimo būdas nei gaunamas valstybinis būstas. Kitas reikšmingas sovietinio ir socialistinio miestų skirtumas tas, kad būsto statyba ir finansavimas buvo orientuoti į **tipinių daugiabučių statybas**, pasitelkus greitai surenkamas stambiaplokščių pastatų statybų technologijas ir dažniausiai projektą perduodant tik vienai regioninei centralizuota būsto statyba užsiimančiai statybų įmonei (Bessonova 1992). Šis sovietinio miesto bruožas yra ypač charakteringas, nes sovietiniame mieste buvo visiškai **eliminuota priemiesčių atsiradimo galimybė**, o valstybinės įmonės išimtinai statė tik daugiabučius²⁷. Pasak Kalininos (1992), konvejeriniu būdu statomi tik kolektyviniai dideli daugiabučiai ir miniatiūrinė individualaus būsto tipo (individualus namas, skirtas vienam namų ūkiui, ar kondominiumai, ar mažaaukščiai daugiabučiai kolūkiuose) dalis sovietiniame mieste nebuvo atsitiktinumas, o būsto politikos tikslų rezultatas ar net pagrindinis orientyras. **Būsto statyba priklausė nuo sudarytų planų ir finansavimo**, o ne nuo stambių statybos trestų ar įmonių apsisprendimo, ką ir kur statyti, kadangi būsto statyba, jo planavimas ir finansavimas buvo dvi autonomiškos, atskiros sovietinio aprūpinimo būstu sistemos grandys. Būsto statybos planai ir didesnis finansavimas priklausė ne nuo statomo būsto tipo (kaip kad kapitalistiniame ar net iš dalies socialistiniame mieste), o nuo pastatyto būsto ploto (gyvenamojo naudingojo ploto kvadratinį metrų), todėl stambios būsto statybos įmonės nebuvo suinteresuotos mažesnių namų ar individualaus būsto

²⁷ Pavyzdžiui, kaip teigia Kalinina (1992) SSRS 95 proc. standartinių naujų sovietiniais metais statytų būstų sudarė stambiaplokščiai daugiabučiai, iš kurių 29 proc. buvo keturaukščiai, 26 proc. penkiaaukščiai ir net 37 proc. – devynaukščiai.

statyba, kuri reikalavo didesnių investicijų nei standartinio daugiabučio statyba. Tačiau tokie būsto planavimo grandinės tikslai lėmė ne tik išimtinai stambiaplokščių daugiabučių plėtrą miestų periferijose, bet dauguma statybos įmonių ir organizacijų nusprendavo seną (dar iki sovietinių metų paveldėtą) būsto fondą ne rekonstruoti, o nugriauti ir pastatyti naujus standartinius daugiabučius. Dauguma miesto centrų atgaivinimo ir lūšnynų atnaujinimo projektų palietė senuosius miestų centrus, kuriuose senas būstas buvo traktuojamas kaip netinkamas gyventi, ir jo renovacija buvo per daug brangi, tad buvusiuose sovietiniuose miestuose galima matyti drastišką sovietinę invaziją į miestų senamiesčius. Tuo metu tik kolūkiai (o ne kooperatyvai ar individualūs asmenys) galėjo už(si)tikrinti stabilų statomo individualaus būsto finansavimą, nes kolūkių plėtra buvo remiama atskiru nuo bendros būsto statybos biudžetiniu asignavimu (Bessonova 1992; Kalinina 1992). Taigi, netgi ir egzistuojantys *sovietiniai priemiesčiai*, kurie buvo *kolūkiai su individualaus tipo būstu* (modernizuoti kaimai), įsikūrę šalia miestų (Struyk 1996), ganėtinai skyrėsi nuo socialistinio miesto priemiesčių, kuriuose gyveno darbininkai, negalintys sau leisti įsikurti mieste ir pasistatę (dažnai nelegalų) nuosavą būstą ar pasinaudoję oficialioje aprūpinimo būstu sistemoje leidžiamomis kvazi privačios būsto rinkos priemonėmis.

Nors sovietinis miestas remiasi labai panašiais socialistinio miesto projekto įgyvendinimo principais, kartu jo socioekologinė ir fizinė struktūra, valstybinio aprūpinimo būstu sistema ir būsto trūkumo sprendimo strategijos skiriasi nuo socialistinio miesto ir gali būti išskirtas kaip unikalus socialistinio miesto atvejis. Sovietinis miestas pasižymėjo žymiai didesne biurokratine miesto planavimo mašina, griežtesniu miesto plėtros administravimu, kuris labiausiai prioritetizavo tipiškus ir standartinius daugiabučius kaip greitą būsto trūkumo problemos sprendimą. Kitas svarbus sovietinio miesto bruožas tas, kad bet koks žemės panaudojimas be valstybės žinios nebuvo toleruojamas. Nacionalizuotas žemės fondas ir jo valstybinė kontrolė užtikrino, kad priemiesčių plėtra buvo apribota iki minimumo ir įgydavo daugiau kolūkio ar palydovinių miestelių su individualiu būstu formas, o kartu ir neprilygo savo morfotipine ar socialinės organizacijos forma „nelegaliems“ socialistinio miesto priemiesčiams.

2.6. Lietuvos sovietinės modernizacijos, industrializacijos ir urbanizacijos modelis

Lietuvos sovietinė urbanizacija ir didmiesčių plėtra sovietiniais metais gali būti apibūdinamos kaip atskiras sovietinės urbanizacijos atvejis, kuris skyrėsi ir turėjo savitumą nuo kitų sovietinių valstybių urbanizacijos. Lietuviška ekstensyvi urbanizacija, kurią skatino spartus pramonės

vystymasis, jos įgyvendinimas priklausė nuo specifinio Lietuvai urbanizacijos plano vykdymo ir Lietuvai būdingų kontekstinių visuomenės detalių.

D. Krupickaitė (1999) savo atliktoje studijoje apie Lietuvos urbanizaciją analitiškai išskyrė keturis sovietinės urbanizacijos laikotarpius. Pirmasis laikotarpis apima *pokarį* (1940–1950 m.), kai reikėjo atstatyti pagrindinę miestų infrastruktūrą, ekonomikos sektorių ir stabilizuoti gyventojų skaičių karo nuniokotuose Lietuvos miestuose. Karo metu visi Lietuvos miestai neteko didelės dalies miestiečių dėl holokausto, dėl lenkų kilmės gyventojų migracijos į Lenkiją, dėl turtingesnės gyventojų klasės trėmimų, taip pat dėl miesto gyventojų pasitraukimo iš miestų į kaimiškas vietas dėl sunkių pokario sąlygų²⁸ (Vaitekūnas 2006; Stankūnienė 1997b). Kaip teigia Stravinskienė (2014), tyrinėjusi stalinistinio laikotarpio Vilniaus demografinės struktūros pokyčius ir partinės vadovybės dokumentus, buvo priimti keli sprendimai dėl šio Vilniaus demografinio vakuomo užpildymo naujais gyventojais: pirma, buvo numatyta prarastą gyventojų skaičių kompensuoti mobilizuojant kitų Lietuvos regionų gyventojus, tačiau ši mobilizacija nepasiteisino ir žlugo dėl prastų gyvenimo sąlygų karo nuniokotame Vilniuje²⁹. Buvo imtasi kito politinio žingsnio – tai profesionalų ir darbuotojų iš kitų sovietinių respublikų kvietimas; daugumą jų sudarė rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai. Stankūnienė (1997b) mini, kad demografinio vakuomo problemą pavyko šiek tiek (iš)spręsti švytuokline migracija, kai nemažai Baltarusijos gyventojų kasdien vykdavo į darbą Vilniuje.

Visgi po pokario miestų stabilizacijos periodo, kaip kad teigia Krupickaitė (1999), 1950–1958 m. laikotarpį galima laikyti santykinai *stichiškos miestų plėtros etapu*: spartėjanti pramonės plėtra ir įsibėgėjanti industrializacija reikšmingai augino darbininkų skaičių, o tai kėlė tam tikras su urbanizacija susijusias problemas, tokias kaip būsto trūkumas mieste bei neadekvati miesto infrastruktūra, palyginti su realiu gyventojų prieaugiu. Per šį dešimtmetį miesto gyventojų skaičius Lietuvoje paaugo 10,7 proc., ir miestuose 1960 m. gyveno apie 39,5 proc. visų Lietuvos gyventojų³⁰. Kaip pastebi Krupickaitė (1999: 61), pramonė buvo vystoma ten, kur tai daryti

²⁸ Pavyzdžiui, Vilniuje demografinis gyventojų vakuumas buvo ryškiausias, kur žydų ir lenkų kilmės gyventojai iki karo sudarė miesto daugumą (Stankūnienė 1995, 1997a; Stravinskienė 2006), o Klaipėdoje šis vakuumas atsirado dėl vokiečių kilmės gyventojų repatriacijos ir pasitraukimo karo metu. Šį demografinį vakuumą dar labiau pagilino bendri susitarimai tarp tarybinės Lietuvos ir socialistinės Lenkijos, kai vokiečių, lenkų ir žydų kilmės gyventojams pirmaisiais pokario metais buvo leista išvykti į Lenkiją (Stravinskienė 2006). Tokia proga pasinaudojo apie 40 000 lenkų tautybės Lietuvos gyventojų, kurių dauguma rezidavo Vilniuje ar Vilnijos krašte, todėl netgi nacionalinio lygmens sovietinė valdžia suvokė, kad mažas Vilniaus gyventojų skaičius yra politinis trukdis Lietuvoje plėtoti miesto planavimo ir sparčios industrializacijos sovietinius planus.

²⁹ LSSR LKP CK buvo nuspręsta Vilniuje mobilizuoti apie viso 20 000 Lietuvos gyventojų, kurių 40 proc. sudarė Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Ukmergės apskričių gyventojai. Tačiau realiai buvo mobilizuota tik apie 2000 gyventojų. Taip pat pastebėtina, kad Kaunas ir Kauno apskritis irgi turėjo tam tikrą demografinį vakuumą, todėl tuo metu tiek Klaipėdos, tiek Vilniaus apskričių aprūpinti gyventojais negalėjo (Stravinskienė 2014).

³⁰ Pateikiami duomenys iš JTO Ekonomikos ir socialinių reikalų departamento duomenų bazės:

<http://esa.un.org/unpd/wup/DataQuery/>

buvo patogiau. Pavyzdžiui, pasak Petrulio (Janulytė-Bernotienė ir kt. 2011), Kaune industrijos atkūrimas ir industrializacija vyko spontaniškai, kur net miesto centre gamyklų statyba³¹ nebuvo suderinta su generaliniu miesto planu ar miesto architektais. Nors didžiausi Lietuvos miestai turėjo patvirtintus generalinius miesto planus, kurie griežtai reglamentavo miesto plėtrą, tačiau juose numatyti miesto plėtros mastai ir gyventojų migracija į miestus neatitiko realios situacijos. Pavyzdžiui, tuo metu buvęs Vilniaus miesto vyriausiasis architektas Mikučianis (2001) prisimena, kad 1948–1953 m. generaliniame Vilniaus miesto plane nebuvo numatyta tokia miesto plėtra, spartus gyventojų skaičiaus augimas ir intensyvėjantys transporto srautai, kokie buvo iš tikrųjų. Architektas pabrėžė, kad vietos lygmeniu sparčiai reaguoti į kintančią situaciją ir daryti miesto generalinio plano pakeitimus buvo galima gana operatyviai, tačiau bet kurio sovietinio miesto planas (išskyrus Maskvos ir Sankt Peterburgo) kaip politinis dokumentas turėjo būti patvirtintas TSRS liaudies komisarų tarybos ir derinamas su valstybinio planavimo institucijomis Maskvoje. Generalinio plano patvirtinimo ir įgyvendinimo procedūra buvo hierarchizuota administraciškai, kad atitiktų to meto politinius ir ekonominius sovietinės visuomenės tikslus, o pats planas turėjo apibrėžti pageidaujamą ir kontroliuojamą sovietinio miesto plėtrą ir urbanizacijos formas. Bet ilgai trunkanti procedūra neleido užtikrinti efektyvių ir operatyvių plano pokyčių pagal tikruosius migracijos į miestus ir urbanizacijos mastus, o centralizuotos sovietinio planavimo aukščiausiosios institucijos (Maskvoje) turėjo galią (pa)koreguoti anksčiau miesto urbanistikos skyriui pateiktą planą, ir pagal tas korekcijas šis planas turėjo būti vykdomas. Tai sukūrė sistemines Lietuvos miestų planavimo problemas, kai, pavyzdžiui, generaliniame Vilniaus miesto plane iki 1970 m. buvo numatomas miesto augimas iki 350 000 gyventojų, kurių kiekvienam turėjo tekti bent 9 m² naudingo gyvenamojo ploto, bet Maskvos centrinės sovietinės planavimo institucijos pakoregavo miesto planą, ir jis buvo skirtas iki 250 000 gyventojų turinčiam miestui. Tai lėmė, kad postalinistiniu laikotarpiu iki XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos Vilniaus miesto plėtra buvo sąlygota gyventojų tankumo mažinimo proceso, statant mažesnio aukštumo kaimynystes³² nei buvo numatyta; o tai lėmė, kad valstybinio aprūpinimo sistema turėjo koegzistuoti kartu su individualia statyba³³. Visgi,

³¹ Petruolis (Janulytė-Bernotienė ir kt. 2011: 47-49) mini, kad pokariu atsiradusi „Pergalės“ gamykla Kauno centre, kiek vėliau „Raudonojo spalio“ fabrikas prie Kauno pilies, Radijo gamyklos korpusas prie Prisikėlimo bažnyčios ar Petrašiūnų rajono pavertimas pramoniniu rajonu bei Žaliakalnyje suformuotas Žaliakalnio pramonės centras simbolizuoja ne tik industrijos prioritizavimą kaip modernaus miesto plėtros viziją, tačiau ir kad „senasis“ miestas, pastatytas dar iki sovietinių metų, turėjo atlikti tas pačias industrinės gamybos ir darbininkų rezidencines funkcijas kaip ir „naujasis“ sovietinis miestas. Darbininkų rezidencijos funkcija stichiškos miestų plėtros etapu buvo subordinuota „liaudies plano“ ir industrijos plėtros atžvilgiu, nes dauguma rajonų turėjo „aptarnauti“ konkrečias pramonės zonas.

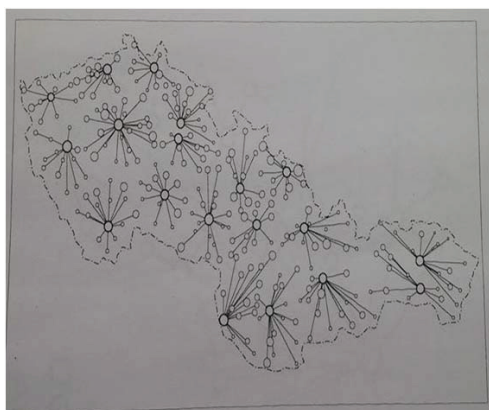
³² Mikučianis (2001: 98) pažymi, kad 100 000 gyventojų mažesnis generalinio plano įvykdymas lėmė tai, kad Vilniaus Žvėryno, Šnipiškių (dešiniojo Neries kranto už Lvovo g.) rajonai ir dalis Antakalnio buvo užstatyti neaukštais pastatais.

³³ Mikučianis (2001) Valakampius išskiria kaip geriausią to meto Vilniaus priemiesčių augimo atvejį.

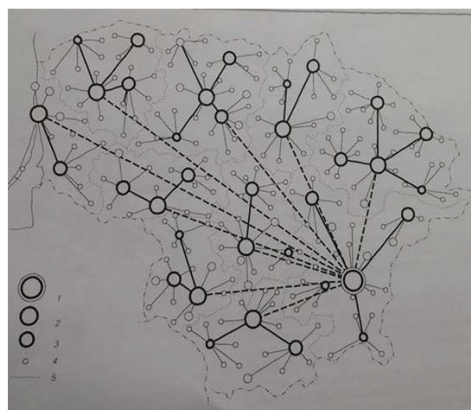
individuali namų statyba ir plėtra Vilniuje apribota 1958 m., kai buvo uždraustas „neracionalus sklypų skyrimas“ Vilniaus miesto ribose. Pasak Mikučiano (2001: 98-99), minimali individuali būstų statyba buvo sąlygota tuo metu centrinių planavimo institucijų uždėtų „apynasrių“ miesto planavimo institucijoms ir Lietuvos būsto statybos įmonėms, kurios, norėdamos patenkinti augantį būsto poreikį dėl vis didėjančios gyventojų migracijos, turėjo derinti valstybinę būsto statybą ir nepageidaujamą privačią namų statybą. Ši paradoksali situacija atskleidžia, kad Lietuvos didmiesčių plėtra priklausė nuo *vietinių miesto vadybininkų* (architektų ir kitų profesionalų, dirbusių miesto planavimo procese) gebėjimų suderinti miesto planavimo normatyvus su gyventojų būsto poreikiu, administraciniu būdu derinant valstybinio būsto statybą ir „inovatyviai“ nelegalią individualaus būsto statybą. Šie miesto vadybininkai atliko „sarginių šunų“ vaidmenį (Pahl 1975), nes saugojo būstą kaip reikšmingą resursą, laviruodami tarp kelių interesų ir „produktyviai“ kurdami socialinius-erdvinius netolygumus mieste per generalinio plano įgyvendinimą.

Sparčiai, bet stichiškai augant didiesiems miestams, regioniniu mastu nekoordinuotos ar menkai industrializacijos kontrolės sąlygomis Lietuvoje atsirado poreikis racionaliai planuoti miestų plėtrą ir miestų tinklą. Krupickaitė (1999) teigia, kad 1960–1979 metus galima apibūdinti kaip *tolygaus sovietinio miesto ir jo regiono plėtros laikotarpį*, kuriam didžiausią įtaką padarė 1964 m. priimtos Vieningos Lietuvos TSR miesto perspektyvinio vystymo schemos nuostatos. Pagal jas Lietuvos didmiesčiai, miestai ir miesteliai buvo suranguoti hierarchiškai, taip bandant kontroliuoti urbanizacijos ir industrializacijos procesus, tolygiai paskirstyti ekonomiką, miesto gyventojus ir darbo jėgą visuose Lietuvos regionuose, net išryškinant miestų generalinių planų ruošimo gaires (Januškevičius 1975; Blažys ir kt. 1976). Pagal šias nuostatas miestai buvo suskirstyti į 5 hierarchinius lygmenis: (1) 5 Lietuvos didmiesčiai su lėto gyventojų augimo perspektyva, (2) 5 regioniniai centrai su spartaus vystymosi perspektyva, (3) 6 maži industriniai centrai, (4) 47 maži miestai, kuriuose ribotina pramonės plėtra, ir (5) 51 mažas miestelis (Januškevičius 1976; Krupickaitė 1999). Taigi, Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų plėtra buvo santykinai ribojama ir kontroliuojama dėl vieningos Lietuvos plėtros perspektyvos, plėtrą siejant su industrializacijos sektoriaus planavimu Lietuvos regionuose. Šios schemos sudarymo metodologija ir idėja buvo pasiskolintos iš geografijoje populiarios W. Christallerio centrinės vietovės teorijos (angl. *central place theory*; vok. *die Zentralen Orte*) (Burneika 2008). Centrinės vietovės teorija bandė funkciškai modeliuoti, kaip tolygiai išdėstyti industriją, paslaugų sektorių, rinką, žmonių populiaciją ir jų rezidavimo vietas geografinėje erdvėje taip, kad resursai būtų pasiekiami visiems regiono gyventojams vienodu atstumu ir kad būtų sukurta „tobula“ rinka pasinaudojus prekių ir darbo vietų dispersiniu planavimu (Mulligan 1984). Šis

vokiečių geografo modelis turėjo nemažai įtakos poklasikinės žmogiškosios ekologijos tyrimams ir miesto planavimo teorijai Vakaruose, nes ji modeliavo žmogaus natūralios veiklos elementų (tokių kaip konkurencija ir kooperacija) derinimą (Berry, Garrison 1958a, 1958b) kartu su racionalių (miestų) planavimu ir jo įgyvendinimo principais (Clark, Rushton 1970; Mulligan 1984; Taylor ir kt. 2010). Taigi galima daryti prielaidą, kad Lietuvos regionų ir sovietinių miestų planavimas ir plėtra buvo grįsti funkciškumu ir žmogiškosios ekologijos principų taikymu generaliniuose miestų ir regionų vystymo planuose, tik jau esant ne rinkos ekonomikos, o komandinės ekonomikos sąlygoms. Vieningos Lietuvos TSR miesto perspektyvinio vystymo schemos nuostatos, apibrėžiančios industrializacijos ir urbanizacijos santykio planavimą ir įgyvendinimą Lietuvoje, papildė 1958–1960 metais sukurta vieningos apgyvendinimo sistemos schemą (žr. 6 pav.) Lietuvoje, kuri įtvirtino miestų hierarchiją. Ši vieninga Lietuvos apgyvendinimo sistema buvo adaptuota iš panašią apgyvendinimo sistemą diegusios socialistinės Čekoslovakijos Respublikos (žr. 5 pav.). Schema siekta apriboti Lietuvos didmiesčių (ypač Vilniaus ir Kauno) plėtrą ir plėtoti subalansuotą, dispersišką ir tolygų miestų potencialą (Vanagas 2003: 143).

5 pav. Čekoslovakijos Respublikos hierarchizuotas miestų tinklas (Vanagas 2003)

6 pav. Vieninga apgyvendinimo sistema Lietuvoje (Vanagas 2003)

Nors perspektyvinio vystymo schema ir vieninga apgyvendinimo sistema buvo urbanizacijos planavimo pamatas (Vanagas 2012), leidęs suformuoti regionų struktūrą Lietuvoje, dėl netikslių demografinių darbo jėgos migracijos į miestus prognozių šie projektai nebuvo sėkmingai įgyvendinti. Pasak Šešelgio (1970, 1990), viena svarbiausių priežasčių, kodėl nebuvo įgyvendinti šie planai, buvo ta, kad ministerijos ir kitos valstybinės institucijos nepaisė nustatytų planų ir dažniausiai pasirinkdavo plėsti esamas gamybos įmones jau egzistuojančioje mieste

aplinkoje, tad ir didesnio didmiesčių prieaugio nei buvo numatyta nebuvo išvengta. Pavyzdžiui, Kauno miesto generalinis planas buvo koreguojamas 1970-aisiais, po dešimtmečio, nes miestas augo žymiai sparčiau nei buvo numatyta ir suplanuota 1960 m. (Janulytė-Bernotienė ir kt. 2011).

Visgi šios schemas tapo administracinio planavimo ir miesto plėtros plano įgyvendinimo ašimi iki 8-ojo dešimtmečio pabaigos, nes minėtas laikotarpis pasižymėjo ekstensyviausia urbanizacija dėl sparčių industrializacijos tempų. Miestų augimas ėmė lėtėti apie 1976 m. (Stankūnienė 1997a), kai sulėtėjo kaimo gyventojų migracija ir įmonėse didėjo darbo našumas, nedidinant darbininkų ir miesto gyventojų skaičiaus (Stankūnienė ir Buška iš Krupickaitė, 1999). Laikotarpis nuo 1980 iki 1990 metų apibendrinamas kaip *sovietinės Lietuvos urbanizacijos modelio* išsikristalizavimas, kai urbanizacijos poslinkiai ir migracija į miestus buvo mažesnė nei anksčiau. Pavyzdžiui, JTO Ekonomikos ir socialinių reikalų departamento duomenimis, Lietuvos urbanizacijos lygis per minėtą dešimtmetį paaugo „tik“ 5,4 proc., kai, palyginti su 1970–1980 metais, užfiksuotas 11,6 proc. miesto gyventojų prieaugis, o kai kuriais atvejais netgi stebėtas miestų gyventojų skaičiaus mažėjimas. Krupickaitė (1999) tai sieja su dviem aplinkybėmis: minėtu metu vyko tam tikra didžiųjų miestų suburbanizacija³⁴, o švytuoklinė migracija iš kitų rajonų į Vilnių, Kauną ir Klaipėdą buvo gana didelė ir įprasta, tad darbuotojai didmiesčiuose taip sprendė būsto trūkumo problemą.

Be specifinės sovietinei Lietuvai būdingos urbanizacijos planavimo tradicijos, Lietuvos modernųjų miestą formavo ir sovietinės gyventojų aptarnavimo sistemos įgyvendinimas. Vanagas (2012) išskiria, kad sovietinis miestas buvo planuojamas pagal *hierarchizuotą visuomeninių centrų išdėstymo schemą*, kai miesto plėtra planuojama išskaidant miestą pagal (rezidencijos, gamybos, poilsio ir paslaugų teikimo) funkcijas. Hierarchizuota visuomeninių centrų išdėstymo mieste schema rėmėsi tuo, kad bazinis miesto planavimo elementas tampa kaimynija³⁵, prie kurios „pririšamos“ kasdienio aptarnavimo įstaigos, t. y. kiekvienoje kaimynijoje ar 500 metrų spinduliu apie ją privalėjo būti tokios kaimynijos gyventojus aptarnaujančios institucijos kaip vaikų darželiai, aštuonmetė mokykla, maisto parduotuvė ir kiti

³⁴ Tiesa, norėčiau paprieštarauti Krupickaitėi dėl išvados, kad nuo 1980 m. didmiesčiuose galima aptikti suburbanizacijos požymių, nes sovietiniai Lietuvos priemiesčiai ir palydoviniai miesteliai neatitinka jokių socialinės organizacijos parametrų, kurie būtų būdingi idealiu atveju (pvz., homogeniški viduriniojo klasės anklavai, kuriuose dominuoja jaunos šeimos su vaikais) „tipiniams“ Vakarų modernųjų miestų priemiesčiams, nepaisant to, kad Lietuvos sovietiniai priemiesčiai pateko į didmiesčio regiono įtakos zoną.

³⁵ Kaimynija – tai teritorinis vienetas, kuriame reziduoja ne daugiau kaip 5–6 tūkst. gyventojų. Pasak Vanago (2011), kaimyniją kaip gyvenamojo komplekso elementą pirmasis išskyrė C. Perry, teigęs, kad kaimynija (angl. *neighbourhood unit*) turi atitikti šiuos reikalavimus: centre turi būti mokykla, kurią juosia kaimynijos žalioji zona; vidaus susisiekimas yra paremtas pėsčiųjų takais; prekybos ir aptarnavimo centrai grupuojasi prie kaimynijos pakraščių ir šalia sankryžų; o kaimyniją juosia svarbiausi miesto keliai, bet jie kartu nekerta ir neatiskiria kaimynijos.

buitinio aptarnavimo centrai. Kelioms miesto kaimynijoms buvo skirtos periodinio aptarnavimo įstaigos, tokios kaip vidurinė mokykla, poliklinika, prekybos centras, biblioteka, vaistinė ir kt., o epizodinio aptarnavimo įstaigos – teatras, muziejus, sporto kompleksai, viešosios bibliotekos, kino teatrai, stambūs prekybos centrai, viešbučiai – buvo skirti visoms mieste esančioms kaimynijoms aptarnauti ir dažniausiai centruodavosi miestų centruose. Visas šis hierarchizuotas miesto gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklas buvo planuojamas apie kaimynijas ir naujo sovietinio būsto fondo plėtrą, kuri įgydavo *mikrorajonų* statybų formą, taikant masinės statybos technologijas, prie kurių buvo priskiriamos atitinkamo pobūdžio mikrorajoną aptarnaujančios įstaigos (Hamilton, Burnett 1979). Masinės daugiabučių statybos susiejimas su mieste teikiama gerove užtikrino³⁶, kad sovietiniais metais statytų daugiabučių mikrorajonai tapo tam tikra sovietinės gerovės oaze ir geriausia rezidencijos vieta Lietuvos sovietiniame mieste. Naujausias būstas, orientuotas apie pramoninę ir darbo zonas, centralizuotas komunalinių paslaugų teikimas, tankiausias viešojo transporto tinklas ir didžiausi viešųjų finansų srautai, subsidijuojant sovietiniais metais statyto būsto išlaidymą, lėmė, kad aukščiausių turimą rezidencijos statusą turėjo sovietiniai gyvenamieji rajonai, kurie dažniausiai buvo statomi už senojo miesto, t. y. tuometėje miesto periferijoje (Leonavičius, Žilys 2009).

Taigi, apibendrinant Lietuvos sovietinio moderniojo miesto profilį galima teigti, kad jis buvo formuojamas pagal socialistinei ideologijai keliamus reikalavimus ir principus, kai siekta administraciškai kontroliuoti miestų plėtrą per industrializacijos ir darbo sferos kontrolę. Lietuvos miestai, kaip ir kiti priklausantys socialistinių šalių blokui, pasižymėjo per maža urbanizacija, o miesto veidą formavo kontekstinės Lietuvos istorinės ir politinės aplinkybės. Bandant (at)sekti Lietuvos sovietinės urbanizacijos raidą, galima teigti, kad pats sovietinio modelio įgyvendinimas Lietuvoje priklausė nuo istorinio sovietinės visuomenės laikotarpio, kai miesto planuotojų ir vadybininkų pasitelkiami įvairūs politinio administravimo ir planavimo būdai suformavo reikšmingą Lietuvos miesto struktūrinį-fizinį ir socialinį-demografinį profilį.

2.7. Posocialistinio miesto socialinės nelygybės organizacija ir rezidencinių skirtumų tendencijos šiuolaikiniame Lietuvos didmiestyje

Sovietinis/socialistinis miestas, kitaip nei kapitalistinis miestas, buvo formuojamas kišantis valstybei, nes ji naudojo turimą politinę galią darbininkų masėms ir kartu urbanizacijos procesams kontroliuoti, kadangi visa būsto rinka, miesto planavimas ir ekonomikos sektoriaus

³⁶ Minėta masinės statybos ir miesto plėtros hierarchizuota kaimynijos schema buvo įgyvendinama visuose SSRS miestuose, taigi ir Lietuvoje, nes visi miesto generaliniai planai turėjo remtis šiomis griežtomis Statybos normomis ir taisyklėmis (rus. *Строительные нормы и правила/ СНиП*) (Vanagas 2011).

kontrolė priklausė nuo valstybinio aparato. Pasak A. Hartho ir kt. (1998), tai lėmė, jog sovietiniame mieste buvo gana maži rezidenciniai skirtumai, nes ideologiškai naudojantis administraciniais instrumentais siekta įgyvendinti egalitarinio aprūpinimo būstu politiką. Sovietinėje sistemoje buvo stengiamasi užtikrinti lygybę ir vienodą prieigą prie vieno standartinio būsto versijos visiems gyventojams, o būsto politika buvo naudojama kaip vienas iš daugelio instrumentų šiam tikslui užtikrinti (Struyk 1996). Visgi sovietinei sistemai socialinių ir rezidencinių skirtumų panaikinti nepavyko, nes ji konstravo *specifinius*, sovietinio bloko šalims būdingus rezidencinius skirtumus (Szelenyi 1983, 1996). Pasak Pichler-Milanovich (1999), posovietinių Europos šalių naujos būsto politikos kūrimas ir įgyvendinimas yra unikalūs atvejais pasaulyje, kadangi tai tiek sovietinės aprūpinimo būstu politikos, tiek jau posovietinės makroekonominės situacijos rezultatas. Būsto trūkumas, ilgos norinčiųjų gauti būstą eilės, esamo būsto nusidėvėjimas ir nepriežiūra buvo sovietinės urbanizacijos problemos, kurios ne tik liko neišspręstos, bet ir buvo perkeltos naujoms demokratinėms, rinkos ekonomikos sąlygomis veikiančioms valstybėms.

Perėjimas iš sovietinės planinės ekonomikos į *rinkos ekonomiką* yra reikšmingas veiksnys, lėmęs dabartinį posocialistinio miesto veidą. Pavyzdžiui, socialistiniame mieste matomi rezidenciniai skirtumai (gero būsto skyrimas priklausomai nuo asmens amžiaus, kvalifikacijos ir išsilavinimo, lojalumo partinei sistemai ir šeimos dydžio) pereinant į rinkos ekonomiką transformuojasi į kitokius rezidencinius netolygumus, kai tampa svarbu finansinė ir socioekonominė diferenciacija, statusas bei ekonominiai resursai naujoje kapitalistinėje ekonomikoje (Enyedi 1998; Murie ir kt. 2005; Hamilton ir kt. 2005). Węclawowicz (1998) mini, kad posovietiniame mieste galima pamatyti besiklostančią poliarizaciją, kuri būdinga kapitalistiniams miestams, tarp naujojo besiformuojančio elito ir į skurdą patekusių gyventojų, kurių dauguma pirmaisiais socializmo griuvimo metais neteko darbo³⁷. Ši socioekonominė pajamų poliarizacija atsispindėjo ir būsto sektoriuje, kai rezidencinius skirtumus atspindi jau ne priėjimas ar gyventojų galimybė prieiti prie valstybinio būsto sektoriaus, bet asmens ir jo šeimos finansinės galimybės įsigyti būstą (Struyk 1996; Murie ir kt. 2005). Drauge G. Węclawowicz (1998) perspėja, kad šiuolaikinių posocialistinių kapitalistinių miesto rezidencinių skirtumų negalima prilyginti Vakarų kapitalistinio miesto skirtumams, nors galbūt ir galima išvelgti panašius poliarizacijos³⁸ procesus būsto rinkoje. Reikšmingi socialiniai skirtumai posovietinio

³⁷ Pavyzdžiui, tuometė darbo klasė, dirbusi industriniame sektoriuje, turėjo persiorientuoti į vadinamuosius darbus be perspektyvos (angl. *dead-end jobs*), tokius kaip darbas turguje ar nelegali prekyba dėl (privatizacijos sukeltos) staigios deindustrializacijos ir masinio nedarbo (Węclawowicz 1998).

³⁸ Vakaruose socialinės poliarizacijos fenomenas apibūdinamas kaip platesnis procesas, kai mažėjant ir traukiantis viduriniajai klasei dėl globalizacijos ir neoliberalizmo darbo struktūroje formuojasi du poliai (Sassen 2001). Socialinė poliarizacija aiškinama tuo, jog ekonomikos restruktūrizacija išryškina ne tik du socialinius poliūs

miesto rajonuose atsiranda, nes pereinamuoju laikotarpiu posovietiniame mieste neproporcingai daug vidurinėsios klasės atstovų staiga atsidūrė socialinės hierarchijos apačioje. Didžiausią spaudimą pajuto buvusi darbo klasė, kuri turėjo persiorientuoti rinkos ekonomikos sąlygomis; todėl darbo klasės transformacija posovietiniame kontekste sukūrė dvi sąlygines grupes – laimėtojus ir pralaimėtojus, viduriniąją klasę ir žemesnę stratą (Enyedi 1998; Hamilton ir kt. 2005).

Anot Hartho ir kt. (1998), *posocialistiniame mieste* pastebimi kapitalistinio miesto socioekonominiai skirtumai ir rezidencinė diferenciacija, o esama pajamų poliarizacija išryškina tris svarbias *rezidencines tendencijas*: senųjų miestų centrų *gentrifikaciją*³⁹; *rezidencinės kompozicijos kaitą daugiabučių* mikrorajonuose⁴⁰; aukštesnio socialinio statuso ir didesnes pajamas gaunančių asmenų migracijos į priemiesčius tendenciją ir pačių *priemiesčių plėtros mastus*.

(1) Nors *gentrifikacija* kaip vienas segregacijos ir rezidencinių skirtumų požymių yra specifinė posovietiniame mieste (Ruopilla 2005, 2007; Murie ir kt. 2005), palyginti su Vakarų miestais, ir dažnai apsiriboja tik miesto centruose esančių būstų fizine renovacija ir modernizacija (t. y. fizinės aplinkos tobulinimu) ir maža rezidencinės kompozicijos kaita, šie procesai, anot Häußermanno (1996, 2004) ir Ruoppila (2005, 2007), dar tik įsibėgėja. Pasak šių mokslininkų, ateityje, tikėtina, bus stebima vidurinėsios klasės migracija į šiuos miesto rajonus, kokia matoma ir Vakarų miestuose. Posovietinio miesto centras atgimė ir tapo naujo ekonomikos sektoriaus – paslaugų ir vartojimo – traukos centru. Miestų centrai asocijuojasi su vieta verslui plėtoti, o tai kuria naujus požiūrius, aspiracijas ir troškimus, gyvenimas miesto centre suprantamas kaip gero gyvenimo ir ekonominio bei kultūrinio vartojimo vieta. Dėl šios priežasties gentrifikaciją skatinantys vienetai, tokie kaip nekilnojamojo turto agentūros, jauni profesionalai ar šeimos su didesnėmis pajamomis pirkdami būstą telkiasi miestų centruose, taip konstruodami ryškesnius socialinius skirtumus tarp savęs ir skurdesnių vietinių gyventojų

(aukštas pozicijas užimantys ir neribotas finansines galimybes turintys asmenys ir šią klasę aptarnaujanti klasė su mažomis pajamomis), bet kartu pertvarko miestą į du miestus, kur viename gyvena „laimėtojai“, o kitame – naujosios ekonomikos „pralaimėtojai“.

³⁹ Gentrifikacija suprantama kaip vyksmas, kai sovietinės sistemos nuvertintame senajame miesto centre esantis būstas įgauna kitokią prasmę naujojoje kapitalistinėje ekonomikoje: būstas miesto centre tampa komodifikuota preke, skirta besikuriančiai viduriniajai klasei. Kapitalizmo sąlygomis miesto centras tampa vartojimo centru, – tai skatina vidurinėsios klasės ar daugiau pajamų gaunančių namų ūkių migraciją ir kapitalo koncentraciją, bet drauge išstumia (angl. *displacement*) senuosius gyventojus, negalinčius išlaikyti brangstančio būsto, į – dažniausiai – skurdesnes miesto vietas.

⁴⁰ Kai kurie mokslininkai (Harth ir kt. 1998; Dekker ir kt. 2005) teigia, jog posocialistinėse šalyse pastebima tendencija, kad socializmo laikotarpiu statytų daugiabučių demografinė kompozicija kinta iš heterogeniškos populiacijos į homogeniškesnę žemesnes pajamas ir žemesnį išsilavinimą turinčių gyventojų grupę. Minėti autoriai mano, kad šios miesto dalys pamažu praras turėtą gero ir kokybiško gyvenimo kaimynystės socialinį statusą, ir gali tapti neprivilegiuotomis miesto rezidencinėmis zonomis.

kaimynysčių (Bernt, Holm 2005; Sykora 2005). Stanilov (2007b) išskiria, kad posovietinių miestų valdžia dažnai laikosi vieningos miesto planavimo strategijos, statybos ar renovacijos leidimų išdavimai rezidenciniam plotui plėtoti miestų centruose yra gana griežtai ribojami, palyginti su kitomis miesto vietomis. Pasak jo, griežti (architektūriniai, aukštingumo ar kiti miesto centrui būdingi) apribojimai ir taisyklės skatina tolimesnius senųjų gyventojų migracijos srautus; juos pakeičia turtingesni aukštesniosios klasės gentrifikuotojai. Daugumą naujai statomų, renovuojamų būstų (pavyzdžiui, kondominiūmus, loftus ar prabangius apartamentus) miestų centruose geba įsigyti ne senieji gyventojai, o turtingesnė miestų populiacijos strata. Drauge miesto centro *komercializacijos* skatinama komercinio ploto plėtra tampa senųjų gyventojų spąstais, nes kinta vietinė paslaugų ir prekių ekonomika, kuri daugiau orientuojasi į turtingesnius naujų gyventojų sluoksnius, o ne senuosius mažiau pasiturinčius gyventojus.

(2) Tuo metu *sovietiniais metais statytų daugiabučių* mikrorajonai, sovietiniais metais simbolizavę gero gyvenimo ir būsto darbininkui sąlygas, lėtai praranda savo turėtą statusą dėl naujosios vidurinėsios klasės kraustymosi į priemiesčius⁴¹ (Szelenyi 1996; Stanilov 2007a, 2007b). Neomarksistinė miesto sociologija suteikia teorines prielaidas pagrįsti teiginį, kad kapitalizmas, būstą mieste skirstydamas į zonas, yra didesnius rezidencinius skirtumus reprodukuojanti sistema, nes turtingesni miesto gyventojai gali rinktis būstą pagal savo finansines galimybes ar kitus resursus, kai kiti gyventojai dėl šių resursų ribotumo turi likti vis labiau savo statusą prarandančiuose daugiabučių rajonuose (Häußermann 1996; Häußermann, Vogel 2004). Tai paskatino miesto tyrėjų diskusijas apie sovietiniais metais statytų mikrorajonų fizinį nykimą, urbanistinį smukimą (angl. *urban decay*) ir hipergetizaciją⁴², kadangi šie posovietiniuose miestuose esantys rajonai yra vieni pigiausių, palyginti su kitais būsto segmentais, dėl blogėjančios fizinės būklės. Pavyzdžiui, Taline (Kährlik 2002; Ruopilla, Kährlik 2003; Ruopilla 2005, 2007) ar Budapešte (Enyedi 1998) pastebimas neigiamas migracijos saldo, kai didžiausi gyventojų srautai pasiskirsto iš daugiabučių rajonų į priemiesčius arba į gentrifikuotus miesto centro rajonus. Pasak Hartho ir kt. (1998) bei Temelová ir kt. (2011),

⁴¹ Pavyzdžiui, buvusios Rytų Vokietijos miestuose daugiabučiai buvo masiškai griunami, kadangi dauguma namų liko apleisti ir nenaudojami. Po susivienijimo Vokietija bandė eksperimentuoti modernizuodama ir renovuodama sovietiniais metais statytų daugiabučių mikrorajonus, stengėsi palaikyti ankstesnius būsto standartus ir tokio būsto statusą; tačiau dauguma gyventojų, turėdami pasirinkimą, gyvenamąją vietą rinkosi iš miesto būsto fondo, nes jų mobilumas ir gyvenamoji vieta neapribojė nuo valstybės aparato sprendimų (Harth ir kt. 1998; Nuißl, Rink 2005; Brade ir kt. 2009).

⁴² Drastiškus masinės būsto politikos kontrastus tarp sovietinio ir posovietinio miestų projektų lėmė radikaliai sumažėjusios investicijos į būsto fondą, dėl ko prasidėjo daugiabučių kvartalų rezidencinio statuso degradacija. Visų pirma, daugybės daugiabučių kvartalų statyba ir išlaikymas priklausė nuo valstybinių subsidijų, kurios siekė net ~ 3-5 proc. to meto socialistinių šalių nacionalinio šalies produkto, todėl bet kokie valstybinės finansinės paramos pokyčiai ar svyravimai veikė būsto statybą ir būsto fizinę būklę (Pichler-Milanovich 1999). Tačiau dauguma to meto nepriklausomų ir skurdžių posovietinių šalių negalėjo palaikyti tokio būstų subsidijavimo lygio ir pirmaisiais nepriklausomybės metais šios išlaidos sumažėjo iki 1 proc. nacionalinio produkto ar dar mažesnių subsidijų (Struyk 1996).

daugiabučių rajonuose gali vis labiau išryškėti *skurstančios kaimynystės*, kurių būsto fondas gali pritraukti į socialinę ar ekonominę atskirtį papuolusius gyventojus.

Kita vertus, Leibnico instituto tyrėjų atlikta penkių posovietinių miestų (Brade ir kt. 2009) lyginamoji studija rodo, kad nors daugiabučių rajonai susiduria su didesne rizika virsti vienomis labiausiai segreguotų posovietinių miestų vietų, kartu šių miestų specifiškumas lemia, jog vienuose miestuose daugiabučių kvartalai vis dar *išlaiko tinkamo būsto statusą*, kituose miestuose tokie rajonai nėra patrauklūs. Studija atskleidė, jog įvairesnė būsto paklausa ir platesnės galimybės rinktis iš įvairaus laikotarpio būsto posovietiniame mieste neskatina vietinės miesto populiacijos pasilikti sovietiniais metais statytų namų rajonuose ir pasirenkamos kitos miesto vietovės (centras ar priemiesčiai). Vis dėlto tuose posocialistiniuose miestuose, kuriuose susiformavusioje būsto rinkoje vis dar dominuoja sovietiniais metais statytas būstas, dauguma gyventojų daugiabučių rajonus vertina kaip jų poreikius (pa)tenkinančią kaimynystę. Taigi, įvairesnio būsto pasirinkimo stygius mieste gali formuoti miesto gyventojų nuostatas pasilikti daugiabučių rajonuose ir nelaikyti jų nepatrauklia kaimynyste, nes žmonės tarsi neturi kito pasirinkimo. Temelová ir kt. (2011), tyrinėdami Čekijos miestus, pastebėjo panašią tendenciją, jog būsto rinkos ribotumai ar galimybės rinktis būstą iš konkrečiu metu egzistuojančio būsto fondo reikšmingai lemia *pačių daugiabučių rajonų vidinę diferenciaciją* ir gyventojų nuomonę apie skirtingų rajonų patrauklumą: vieni daugiabučių rajonai išlaiko sovietiniais metais turėtą statusą, kiti jį praranda. Kovacs ir kt. (2008) atlikta lyginamoji posocialistinių miestų studija atskleidė, kad nors ir pastebimas sovietiniais metais statytų daugiabučių kvartalų fizinės būklės prastėjimas, tai nėra bendra visų posovietinių šalių miestų tendencija. Didžiausią neigiamą poveikį posovietinio miesto rinkoje daugiabučių kvartalų kaip rezidencinių vietų patrauklumui daro maža jų paklausa ir per didelė įvairaus būsto bendrojoje metropolio rinkoje pasiūla; ekonominiai suvaržymai ir mažas pasirinkimas pigesnio būsto segmentuose gali tapti tokių miesto rajonų „išsigelbėjimu“, nes butas tipiniame sovietiniame daugiabutyje taptų prieinamas jauniems ir mažas pajamas gaunantiems asmenims. Sailer-Fliege (Stanilov 2007b) savo tyrimo išvadose konstatuoja, kad sovietinių daugiabučių statuso kaip kokybiško gyvenimo zonos redukcija nėra vienakryptė ir kad šios didelės miesto zonos neturėtų virsti neapgyvendintomis dykromis ar neprivilegiuotomis kaimynystėmis. Pavyzdžiui, Sofijoje (Bulgarijoje) pastebima atvirkštinė tendencija, kai jaunoms šeimoms įperkamu naujų rezidencinių projektų plėtra vyksta šalia sovietiniais metais statytų daugiabučių rajonų, o plėtotojai stengiasi išnaudoti visą egzistuojančią socializmo laikotarpiu sukurtą fizinę, transporto ir socialinę infrastruktūrą (Tsenkova 2005).

(3) Kitas gana svarbus posocialistiniame mieste vykstantis procesas yra *spartėjanti priemiesčių plėtra*. Ją lemia didėjančios būsto kainos miesto centruose ir *pigios užmiesčio nenaudojamos*

žemės įsigijimo galimybės, kai žemės ūkio paskirties sklypą užmiestyje galima lengvai paversti gyvenamosios paskirties žeme. Besiformuojanti žemės rinka, priešingai nei valstybinės komandinės ekonomikos sąlygomis, suteikia žemei mainų ir monetarinę vertę, o neapstatytų žemės sklypų už miesto ribų pirkėjais dažniausiai tampa vidurinėsios klasės namų ūkiai. Priemiesčių plėtra yra „*rinkos jėgų triumfas prieš [žemės] reguliaciją*“ (Stanilov 2007b: 185). Sovietinio plano ir bet kokių su žeme susijusių sandorių suvaržymų atsikratymas, įtvirtinant žemę kaip turintį savo *vertę* resursą, skatina agrarinės paskirties miesto pakraščius paversti ištiesiomis priemiesčio rezidencinėmis zonomis. Miesto periferijoje esanti žemė intensyviai naudojama tų miesto gyventojų, kurie įstengia „nusipirkti“ gyvenimą priemiesčiuose, todėl rezidencinė priemiesčių plėtra posovietiniuose miestuose, kaip ir Vakarų moderniajame mieste, yra *vidurinėsios klasės* fenomenas (Brade ir kt. 2009). Posocialistinio miesto priemiesčių plėtra vyksta ne tik dėl vidurinėsios ar aukštesniosios klasės migracijos iš miesto į priemiesčius, bet ir dėl to, kad stambūs investuotai ir nekilnojamojo turto plėtotojai pasirenka miesto centrus kaip patraukliausias vietas investuoti ir taip po truputį išstumia vietinius vidurinėsios klasės gyventojus (Stanilov 2007b). Miesto centras paverčiamas verslo, kapitalo ir investicijų koncentracijos vieta ir praranda savo rezidencinę paskirtį, kai centre gali apsigyventi pakankamai didelės pajamas turintys gyventojai. Ši situacija primena tai, ką Burgessas (1988) išskyrė kaip universalų moderniojo miesto plėtros požymį: miestų centrai okupuojami stambiojo verslo ir komercinių žmoniškųjų veiklų, kurios telkiasi miesto centre, dekoncentruoja ir dispersiškai išsklaido miesto centre ar šalia jo gyvenančių populiaciją į kitas miesto erdves ar rajonus. Nors miesto centro komercializacijos ir gentifikacijos procesas nėra išskirtinis globaliame kontekste, išskirtinė šio proceso dinamika laike: jeigu Vakarų Europos ir JAV miestuose šis procesas vyko gana lėtai, per keletą dešimtmečių, tai posovietiniuose dideliuose miestuose, tokiuose kaip Praha, Budapeštas ar Maskva, šis procesas įvyko gana chaotiškai bene per dešimtmetį (Eneyedi 1998; Sykora, Ouredniček 2007; Sykora 2009; Tsenkova 2009). Stanilov (2007b) išskiria kelis bruožus, pagal kuriuos posovietinės Europos miestuose vykstanti suburbanizacija ir priemiesčių plėtra yra labai panaši į Vakarų moderniojo priemiesčio prototipą. Visų pirma šiose naujose miesto rezidencijos vietose dominuoja individualus ir *privatus vartojimas*, o viešasis ar kolektyvinis interesas yra pagrindinio gyvenimo stiliaus antitezė kaip ir brandžiose kapitalistinėse visuomenėse; gyvenamosios aplinkos ir rezidencijos kūrimas apie individualų būstą ir individualų vartojimą tampa ištrūkimo iš kolektyvinio sovietinio gyvenimo būdo simboliu. Priklausomybė nuo automobilio ir *automobilių gausėjimas* yra dar vienas naujųjų priemiesčių plėtros bruožas. Visgi nors sovietiniais metais statyti palydoviniai miesteliai, esantys prie pat didmiesčių, prijungti prie viešojo transporto sistemos, tačiau naujai pastatytų priemiesčių, orientuotų į individualų vartojimą, viešojo transporto paslaugų kokybė

yra prasta arba tokių paslaugų nėra iš viso, o gyvenančiųjų priemiesčiuose mobilumas priklauso nuo asmeninio automobilio turėjimo. Vis dėlto individualus nuosavas namas priemiestyje vis dar išlieka prabanga ir vidurinei klasei posocialistiniuose miestuose, o besiformuojantys priemiesčių anklavai yra gana homogeniški pagal savo socialinį statusą; čia dominuoja jaunos vidurinėsios klasės šeimos. Stanilov (2007b) teigia, kad posovietinio miesto socialinė įvairovė priemiesčiuose gali būti aptinkama tik ten, kur sovietiniais metais statyti kaimai ar palydoviniai miestai tapo naujųjų priemiesčių centrais ar tolimesnės tokio būsto plėtros pasieniu ir kur senieji gyventojai iki šiol gyvena šalia turtingų naujakurių.

Apibendrinant posocialistinio miesto raidos tendencijas galima išskirti, kad kapitalistinio miesto kūrimas ant sovietinės/socialistinės urbanizacijos pamatų perkonfigūravo šio Europos regiono modernaus miesto plėtrą ir struktūrą. Posocialistinis miestas pasižymi vis didesne rezidencine segmentacija dėl besiformuojančios ar susiformavusios nekilnojamojo turto rinkos, o jame pastebimos kapitalistiniams miestams panašios tendencijos kaip miesto centrų komercializacija, gentrifikacija ir priemiesčių, kuriuose įsikuria vidurinė klasė, plėtra. Kita vertus, daugiabučių rajonai pastatyti socialistinės/sovietinės būsto produkcijos atsiduria didžiausioje neapibrėžtumo situacijoje, kai nėra aišku, kokie galėtų būti šių rajonų ateities scenarijai. Ar daugiabučių rajonai vis dar išliks įvairios kaimynystės, ar taps nepaklausiu būsto segmentu dėl didėjančių galimybių pasirinkti būstą, kai to pasirinkimo negalintys turėti skurdžiausi gyventojai bus priversti likti anksčiau aukštu statusu pasižyminčiose kaimynystėse.

2.8. Lietuvos mokslininkų tyrinėjimai apie Lietuvos modernaus miesto plėtrą

Sovietų sąjungos subyrėjimas ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. simbolizuoja kokybiškai naują Lietuvos visuomenės raidos etapą, kai totalitarinė politinio aparato valdoma valstybė yra transformuojama į demokratija ir laisvos rinkos sąlygomis grįstą valstybę. Šis istorinis etapas nulėmė ne tik kapitalizmo kaip pagrindinės ekonominės sistemos pritaikymą, bet ir planinės ekonomikos griuvimą bei intervencinės, visą būsto sektorių kontroliuojančios, sovietinės būsto politikos atmetimą, o toks kardinalus posūkis iš sovietinės modernybės į kapitalistinę paveikė modernaus miesto plėtros tendencijas bei jį "išlaisvino", kalbant rinkos ekonomikos diskursu, iš griežtų sovietinio urbanizacijos planavimo gniaužtų. Šiame poskyryje bus apžvelgiama kaip Lietuvos didmiesčiai keitėsi per pastaruosius pereinamojo laikotarpio ir kapitalizmo kūrimo bei 25-ius nepriklausomybės metus, bei bandoma paaiškinti kaip ši modernizacijų kaita sąlygojo makro-struktūrinius pokyčius visuomenėje ir kartu rezidencinei diferenciacijai mieste.

Svarbus faktorius, sąlygojęs nepriklausomos Lietuvos moderniojo didmiesčio plėtrą, yra planinės ekonomikos žlugimas ir staigi **deindustrializacija**: Lietuvoje įgyvendinta perspektyvinio vystymo schema ir diegta vieninga apgyvendinimo sistema, kuri susiejo urbanizacijos tempus su racionaliu komandinės ekonomikos pramonės ir ūkio planavimu, tapo neberekšmingos dėl besikuriančios laisvos rinkos ir staigios deindustrializacijos. Sovietinės ekonomikos pagrindą sudarė sunkiosios ir gavybos pramonės sektorius iki pat XX a. 9-ojo dešimtmečio, visos Sovietų Sąjungos ekonomikos sistemos griuvimo. Jau XX a. 8-ąjį dešimtmetį industrinės kapitalistinės visuomenės buvo persiorientavusios iš industrinės į informacinėmis technologijomis ir technologijų plėtra grįstą ekonomiką. Sovietinis gamybos modelis buvo nebeefektyvus, nes dauguma investicijų buvo nukreiptos į technologinių inovacijų taikymą karo pramonėje, o ne į vartojimo sektorių; dauguma gaminamos produkcijos buvo sunkiai realizuojama ir negalėjo konkuruoti su kapitalistinių valstybių produkcija atviros rinkos sąlygomis; visas gamybos procesas buvo per daug biurokatiškai organizuotas, technologijos buvo „atsilikusios“ ir orientuotos į gamybą, o ne į poindustrinę ekonomiką (Eneyedi 1998; Castells 2007; Norkus 2008). Dėl minėtų priežasčių Lietuvos (kaip ir kitų posovietinių šalių) pramonės sektorius patyrė neišvengiamą ir staigią deindustrializaciją. Šiuo pereinamuoju laikotarpiu (1991–1995 m.) Lietuvos pramonės sektorius susitraukė, dauguma svarbiausių įmonių buvo privatizuotos ar restruktūrizuotos, o pramonės sukuriamas BVP 1991 m. nuo 44,4 proc. sumažėjo 1995 m. iki 25,8 proc. Nors įvykusi deindustrializacija sietina su ekonomine restruktūrizacija ir „privalomai pageidautinu“ perėjimu į rinkos ekonomiką (Barta 1998), pereinamuoju laikotarpiu sovietinės (socialistinės) pramoninės bazės sunykimas buvo paskatintas ne įmonių optimizavimo, gamybos racionalizavimo, darbo našumo didinimo, kapitalo mobilumo ir technologinių inovacijų diegimo pramonėje, t. y. ekonomikos vartimo poindustrine, kaip tai vyko Vakarų kapitalistiniuose miestuose (Massey, Meegan 1982; Massey 1995). „Lietuviškoji“ deindustrializacija įvyko ne kaip ekonominės restruktūrizacijos rezultatas globalaus kapitalizmo sistemos rėmuose, o greičiau kaip politinės ir ekonominės santvarkos pokyčio pasekmė, siekiant kuo greičiau pereiti prie kapitalistinės rinkos ekonomikos. Nors deindustrializacija universaliai sukuria prielaidas atsirasti tam tikrai socialinei pajamų struktūros poliarizacijai modernių visuomenių miestuose (Sassen 1996), bet posocialistinių ir posovietinių šalių deindustrializacija išsiskiria tuo, kad neproporcingai didelė dalis sovietinės vidurinėsios (darbo) klasės atstovų tapo naujos rinkos pralaimėtojai ir bedarbiais arba turimas darbas nebeužtikrino jų gerovės (Węclawowicz 1998). Pavyzdžiui, pirmaisiais nepriklausomybės metais iki 1995 m. Lietuvos ūkis patyrė staigų nuosmukį⁴³, o pradėtas kurti kapitalizmas ir kartu modernusis kapitalistinis miestas rėmėsi privačios nuosavybės instituto sukūrimu vakuume.

⁴³ Pavyzdžiui, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, (1) nedarbo lygis nuo 1991 m. buvusių 0,2 proc.

Vykdoma *gyvenamojo būsto privatizacija* buvo tik viena privačios nuosavybės instituto kūrimo proceso dalių: 1991 m. sausį prasidėjusi ir 1995 m. liepą pasibaigusi gyvenamojo būsto (fondo) privatizacija buvo pirmosios bendros valstybinės žemės, žemės ūkio ir valstybinių gamybos įmonių bei būsto fondo privatizacijos fazės⁴⁴ dalis (Maldeikis 1996; Sabaliauskaitė 2000; Jurgaitytė 2005). Ši privatizacijos schema minėtu laikotarpiu leido įsigyti valstybinę nuosavybę už valstybės suteiktus investicinius čekius⁴⁵ (angl. *vouchers*), o net beveik penktadalis (~ 19 proc.) visų investicinių čekių buvo panaudota būstui privatizuoti ir įsigyti (Jurgaitytė 2005). Ši privatizacija per pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės penkmetį leido sukurti būsto savininkų visuomenę dėl palankių aplinkybių, nes privatizacijos taisyklės nustatė, kad asmuo, norintis privatizuoti valstybinę nuosavybę, investiciniais čekiais gali padengti net iki 80 proc. privatizuojamo būsto kainos. Nors privatizacija nėra baigtinis procesas būsto fonde⁴⁶, dėl minėtos pirmosios privatizacijos fazės tempo, pasinaudojus investiciniais čekiais, 1995 m. apie 95 proc. viso būsto fondo jau sudarė privatus būstas (Sabaliauskaitė 2000). Dauguma sovietinio būsto nuomininkų, pasinaudoję investiciniais čekiais, per dieną tapo būsto savininkais nepriklausomoje Lietuvoje, o būsto savininkų klasė miestuose dėl vykdomų būsto sektoriaus reformų atsirado rinkos vakuume. Staigi *būsto politikos* kurso (iš viską prisiimančios sovietinės sistemos būsto fondo kontrolės į privačią rinką ir nuosavybės santykiais grįstą būsto rinką) kaita gali būti datuojama jau 1992 metais, kai buvo patvirtinta valstybinė būsto programa „Būstas“. Programa „Būstas“ tapo nepriklausomos Lietuvos būsto politikos stuburu privatizacijos laikotarpiu, nes ja siekta laipsniškai (1) pereiti nuo valstybinio aprūpinimo būstu link privataus būsto nuosavybės didinimo; (2) pereiti nuo tolygaus egalitarinio link individualiu pasirinkimu grįsto būsto įsigijimo; (3) pereiti nuo išimtinai valstybinės link diferencijuotos (privačios, valstybinės ir kt.) būsto statybos; (4) sukurti teisinę bazę, reglamentuojančią privatizacijos proceso struktūrą (Jurgaitytė 2005). Kita svarbi praktika, prisidėjusi prie būsto savininkų klasės sukūrimo, buvo *restitucijos* procesas, kurio įgyvendinimas buvo žymiai komplikuočiau ir iki šiol nėra baigtas, varijuoja priklausomai nuo savivaldybės. Pavyzdžiui, 2015 m. Vilniaus mieste

1995 m. pakilo iki 6 proc.; (2) metinė infliacija (vartotojų kainų pokyčiai, apskaičiuoti pagal vartotojų kainų indeksą) 1991 m. sausį buvo 8,6 proc., o 1992 m. siekė jau 54 proc., 1993 m. sumažėjo iki 9,5 proc., buvo stabilizuota 1994 m. įvedus litą, kai infliacija siekė 4,8 proc.

⁴⁴ Nepriklausomoje Lietuvoje privatizacijos programa skirstoma į 3 fazes: pirmoji privatizacijos fazė (1991–1995 m.) buvo įgyvendinama per investicinių čekių naudojimą; antroje fazėje (1995–1997 m.) panaikintas investicinių čekių galiojimas ir buvo galima privatizuoti mažas arba vidutines įmones, už jas sumokant pinigais; trečioji fazė (nuo 1997 m.) buvo nukreipta į stambių valstybinių įmonių privatizavimą.

⁴⁵ Pasak Sabaliauskaitės (2010: 10), investiciniai čekiai buvo geriausia priemonė pereinamoju laikotarpiu privatizuojant būstą ir sukuriant privačią būsto savininkų klasę bei būsto rinką „iš nieko“, o ne gyventojų pinigines namų ūkių perlaidos ar išpirkimas, nes (1) gauti ir išdalyti investicinius čekius buvo gana paprasta; (2) investiciniai čekiai leido sukurti būsto rinką vakuume ir „naujiems“ būsto savininkams būsto kainą suvokti hiperinfliacijos sąlygomis, kai gyventojų santaupos greitai nuvertėja; (3) valstybei atsikratyti brangių įsipareigojimų dėl valstybinio būsto fondo išlaikymo, kuriam sovietiniais metais prirėkdavo net iki ketvirtadalio savivaldos biudžeto.

⁴⁶ Privatizacija vyksta iki šiol; dažniausiai savivaldybės privatizuoja savo disponuojamą įvairios paskirties nekilnojamąjį turtą ir taip siekiama papildyti savivaldos biudžetą.

restitucijos situacija yra prasčiausia iš visų trijų didmiesčių⁴⁷: tik 43,38 proc. piliečių, turinčių teisę į žemės nuosavybę, atkūrė nuosavybę, Kauno mieste tokių yra 84,57 proc., o Klaipėdos mieste net 99,54 proc. Vis dėlto ši praktika Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse nebuvo pagrindinis būsto nuosavybės instituto pagrindas, kadangi restitucijos procesas labiau palietė ne būsto sektorių, o miškų, žemės ūkio paskirties ar kitų žemės sklypų grąžinimą ar kompensacijas už prarastą nekilnojamąjį turtą (Jurgaitytė 2005).

Pakitusį valstybės vaidmenį ir institucinių veikėjų galios persiskirstymą būsto politikos lauke, pastarąjį kontroliuojant nebe valstybinei aprūpinimo būstu sistemai, o *gyventojų pasirinkimams*, atspindi ne tik teisinės bazės, bet ir investicijų srautų pokyčiai. Pavyzdžiui, 1993–1997 metais privačios būsto savininkų investicijos padidėjo nuo 65,9 iki 90,2 proc., kai tuo pačiu metu valstybinės sumažėjo nuo 29,7 iki 8 proc. nuo visų investicijų į Lietuvos būsto fondą (Jurgaitytė 2005). Šie rodikliai atskleidžia ne tik tai, kad svarbiausiais būsto fondo dalyviais tampa privataus būsto savininkai, o valstybė kaip aktyvi veikėja pasitraukia iš būsto politikos (Aidukaitė 2013); svarbu paminėti ir tai, kad sukurta „skurdi“ būsto savininkų „klasė“ negalėjo užtikrinti tokių pačių būsto fondo plėtros apimčių, kokias užtikrino sovietinė aprūpinimo būstu politikos ir statybos sistema Lietuvoje⁴⁸. Taip pat pakitusi būsto politikos aplinka suponuoja ir kitas su būstu susijusias problemas, kai sovietinę būsto trūkumo problemą pakeičia nuomojamo ar *nuosavo būsto prieinamumo problema*⁴⁹ kapitalistiniame mieste. Kaip teigia Tosics (2003), lyginamuoju požiūriu 1993–1998 metais Baltijos šalyse, ypač Vilniuje, pastebimas didesnis būsto prieinamumas nei buvusiose Jugoslavijos šalyse ar kitose posocialistinėse šalyse dėl kelių priežasčių: (1) spartesnis ekonomikos augimas po struktūrinių reformų užtikrino didesnę namų ūkio medianinių metinių pajamų augimą nei medianinės būsto kainos kilimą; (2) tačiau staigi būsto sektoriaus transformacija, užtikrinant lengvą kelią privatizuoti būstą, verčia susimąstyti apie tai, kad tam tikrai nuosavo būsto savininkų daliai taps vis sunkiau išlaikyti turimą būstą; (3) o būsto nuomininkams būsto išlaikymas ir nuoma taps didesne našta būsto sektoriuje, kuriame dominuoja privataus būsto savininkai. Baltijos šalyse įvykusi masinė būsto fondo privatizacija sukūrė ne tik naują *būsto savininkų klasę*, bet ir liberaliam kapitalistiniam miestui būdingą būsto prieinamumo problemą, nes drastiškai sumažėjęs valstybinei būsto statybai ir privatizavus praktiškai visą būsto fondą, naujiems namų

⁴⁷ Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos pateikiami duomenys: <http://www.geoportal.lt/mapbasic/nzt>

⁴⁸ Pavyzdžiui, 1990–1994 m. naujo būsto statyba krito apie 70 proc., o minėtu 1993–1997 m. laikotarpiu apskritai kapitalo ir investicijų srautas į būsto sektorių nuo 22,9 proc. sumažėjo iki 10,2 proc. (Jurgaitytė, 2005).

⁴⁹ Šie du skirtingi sovietiniame ir kapitalistiniame miestuose sprendžiami būsto politikos klausimai aptariami poskyryje „Demografiniai ir ekologiniai procesai socialistiniame mieste ir politiniai sprendimai“.

ūkiams po privatizacijos tapti būsto savininkais tampa vis sudėtingiau dėl riboto pasirinkimo būsto rinkoje (Aidukaitė ir kt. 2014; Tsenkova 2003, 2009; Ruopilla 2007).

Jeigu privatizacija pereinamuoju laikotarpiu sudarė galimybę sukurti būstų savininkų klasę kompaktiškuose sovietiniuose miestuose, kur dauguma būstų savininkų rezidavo sovietiniais metais pastatytame būsto fonde, tai besiformuojantis kapitalizmas, nekilnojamojo turto rinka sukūrė galimybes Lietuvos didmiesčiui plėstis ir segmentuotis (Burneika 2008). Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis pasižymėjo labiau miesto plėtra sovietinio miesto ribose, kur miesto užstatymas buvo gana kompaktiškas, o dauguma gyventojų rinkosi rezidenciją miestuose, todėl *miestų centrų komercializacija*, o ne suburbanizacija buvo ryškiausias Lietuvos moderniojo to meto didmiesčio plėtros bruožas (Cirtautas 2013). Kaip pažymi Burneika (2008), posovietinės didžiųjų Lietuvos miestų socialinės erdvinės transformacijos sietinos su laisvosios rinkos ekonomikos sąlygomis, kurios keičia sovietinio miesto karkasą, o ekonominė plėtra (ypač Vilniuje) sukuria naujas komercines ir paslaugų sektoriaus erdves miestų centruose, kurios praktiškai neegzistavo sovietiniu laikotarpiu. Pasak geografo, šios transformacijos sukuria socialinio konflikto tikimybę dėl ryškėjančio skirtumo tarp senųjų ir naujųjų būstų fragmentų miesto ribose, nes posovietiniame mieste namų ūkiai ir gyventojai individualiai renkasi savo rezidenciją, o sovietinės būsto politikos sukurtas rezidencinis vienodumas ir egalitarizmo įgyvendinimas *sovietiniais metais statytų daugiabučių rajonuose* tikėtina vis labiau nyksta.

Vienas svarbiausių faktorių, lėmusių sovietmečiu statytų daugiabučių turėto statuso redukciją, yra neišgrynintos liberalios būsto politikos krypties pasirinkimas po totalinės būsto aprūpinimo sistemos žlugimo, o masinis būsto nuosavybės instituto sukūrimas pasitelkiant privatizaciją gali būti išskiriamas kaip posocialistinės būsto politikos bruožas (Aidukaitė 2013). Kaip teigia Aidukaitė ir kt. (2014) masinės privatizacijos įgyvendinimas pirmajame nepriklausomos Lietuvos dešimtmetyje (kaip ir kitose posocialistinėse šalyse) sukūrė ganėtinai specifinę situaciją, kai po privatizacijos laikotarpio didžiausias būsto savininkų segmentas, gyvenantis sovietmečiu pastatytame būste, susiduria su būsto nusidėvėjimo, senėjimo, prastėjančių gyvenimo standartų ar net fizinės degradacijos rizika. Studijoje atskleidžiama, kad politinių partijų susidomėjimas opiais būsto sektoriaus klausimais nėra politiškai ir ideologiškai išgrynintas, o dauguma partinių deklaracijų polemizuojama *apie daugiabučių renovaciją* kaip išsigelbėjimą įvairių kitų problemų (makro-ekonominio naudingumo, energetinio saugumo ar būsto fondo priežiūros decentralizacijos (Leonavičius, Genys 2012)) rėmuose, bet ne vietinių gyventojų gyvenamos aplinkos poreikių, jų intencijų pasilikti ir būsto aprūpinimo kaip gerovės visuomenės užtikrinimo kontekste. Šis paradoksalus politinis diskursas apie daugiabučių

renovaciją, kur gyventojų poreikiai tampa antraplaniais, yra santykinai padiktuotas ES fondų uždavinių, kurie ir akcentuoja šias problemas. Kaip vienas iš argumentų šiai prielaidai pagrįsti yra dabartinės Lietuvos daugiabučių renovacijos programos atvejis, kurios tikslai yra suderinti su paraleliai ES vykdomos JESSICA programos finansavimo priemone tiems projektams, kurie atliepia „*energijos veiksmingumo didinimą*“⁵⁰. Būsto renovacijos programų kaita priklausomai nuo kintančių ES programų finansavimo priemonių ar nuo besikeičiančios valdžios vykdomųjų sprendimų⁵¹ (Leonavičius, Žilys 2009) sukelia neapibrėžtumo rizikas toliau palikti tam tikras sovietmečiu pastatytų daugiabučių kaimynystes, kurios nespėjo pasinaudoti dosnesnėmis valstybinėmis būsto atnaujinimo programomis, likimo valiai. Žinoma kyla klausimas, kodėl renovacija Lietuvos miestų kaimynystėse yra svarbi ir ar ši gali būti efektyvi priemonė? Pastebėta, kad modernizuoti daugiabučiai, prie kurių renovacijos prisidėjo bendrija, gali signalizuoti apie juose esančią aktyvią vietinę bendruomenę, kaimyniškumą ir bendruomenės orientaciją į viešą interesą artimiausioje gyvenamoje aplinkoje, o padidėjusi atnaujinto būsto vertė gali *palaikyti tokių kaimynysčių gyvybingumą* (Aidukaitė ir kt. 2014). Visgi bandyti atsakyti į klausimą, ar Lietuvos miestams yra būdinga vidinė daugiabučių rajonų rezidencinė diferenciacija, ką pastebėjo Temelová ir kt. (2011) Čekijos miestuose, kai diferencijuojasi renovuotos ir nerenovuotos kaimynystės mikro-lygmeniu, yra gana sunku, tačiau tokia prielaida tikėtina.

Kita vertus, Čiupailaitė (2012), tyrinėjusi Vilniuje atsirandančius naujus būsto projektus ir jų reikšmę socialinei ir erdvinei miesto landšafto kaitai, klausia, ar tikrai ši fragmentacija ir didėjanti socialinė įvairovė kelia socialines įtampas: sociologė pateikia nuomonę, kad nepriklausomoje Lietuvoje plėtojami būsto projektai, įsiskverbiančys šalia jau egzistuojančių sovietinio miesto rajonų, sukuria rezidencinę socialinę įvairovę, kuri dažnai nėra aptariama kaip politinis klausimas. Didėjanti rezidencinė diferenciacija ir socialinė įvairovė dažniausiai aptariama mokslinio racionalumo, estetinės architektūros disciplinos ir miesto planavimo rėmuose, kai pagrindiniai tų būsto projektų įgyvendintojų (architektų ir projektų plėtojų) diskurse ir kalbėsenoje ignoruojami tikrieji gyventojų norai ir poreikiai (Čiupailaitė 2014). Burneika ir kt. (2010) savo studijoje mini, kad vykstanti fragmentacija ir didėjanti įvairovė miesto kaimynystėse gali būti suprantamos ne tik ekonominių permainų rėmuose, bet ir kaip

⁵⁰ Šis tikslas yra orientuotas į energetinio pastatų efektyvumo kaip tvarios (angl. *sustainable*) miestų plėtros ir atnaujinimo galimybę, t. y. ES lygmeniu JESSICA programa labiau akcentuoja energetinės taupos kaip ekologinės problemos sprendimą. Visgi, šis finansavimas didinant energetinę taupą kaip ekologinių procesų užtikrinimą nebūtinai atspindi Lietuvos kontekstą, bet pats platus programos tikslas apie energetinę taupą leidžia „pakišti“ ir finansuoti kitų, aktualesnių problemų – energetinio saugumo ir būsto renovacijos klausimų sprendimą.

⁵¹ Pavyzdžiui, 2009 m. balandžio 15 d. Lietuvos Vyriausybės aktu valstybinė parama ir kompensacija daugiabučių, pastatytų iki 1993 m., renovacijai sumažinta nuo 50 proc. iki 15 proc., o minėtą aktą, priimtą socialdemokratų daugumos sudarytos Vyriausybės, panaikino konservatorių daugumos sudaryta Vyriausybė.

institucinių veikėjų aktyvus įsitraukimas į miesto formavimą ir jo plėtrą. Minėtoje studijoje teigiama, kad formalūs instituciniai rinkos ekonomikos veikėjai (nuo investuotojų iki bankų, teikiančių paskolas, nuo architektų iki statybos bendrovių) kuria posovietinio miesto erdves, kai jų individualius sprendimus ir veikimo galią riboja jų finansiniai ištekliai. Šių veikėjų finansinės galimybės nėra vienintelis apribojimas, jų sprendimai turi būti aprobuoti miesto planavimo procedūrų (tokių kaip miesto bendrasis planas) ir savivaldos įstaigų administracinių taisyklių visumos, t. y. miesto plėtra priklauso ir nuo to, ką Pahl (1975) įvardijo kaip miesto vadybininkus, kurie turėdami legitimuotą galią sprendžia miesto plėtros klausimus per biurokratinės procedūras. Burneika ir kt. (2010) mini, kad, pavyzdžiui Vilniaus miesto plėtros kryptį ir sprendimus formuoja miesto plėtrai advokataujančios koalicijos (angl. *pro-growth coalitions*), sudarytos tiek iš politinių ir savivaldos administracijos veikėjų, tiek iš stambių nekilnojamojo turto plėtotojų. Tai primena Logan ir Molotch (2007) išskirtą moderniojo kapitalistinio miesto fenomeną, kai *miestas* tampa *ekonominio augimo mašina*, o pageidautina miesto plėtra politiniame diskurse suprantama kaip ekonominė miesto plėtra, kuri užtikrinama „minkštai“ kontroliuojant esamą žemės panaudą ir privačios žemės ar nekilnojamojo turto savininkams suteikiant visas galimybes plėtoti savo sklypus ar būstą.

Vienas tokių Lietuvos didmiesčio kaip moderniojo kapitalistinio miesto požymių yra *gentrifkacijos procesas*, pasižymintis nebe valstybės kvartaline senamiesčio ar naujamiesčio renovacija, vykusia sovietiniais metais (Glemža 2002; Drėmaitė ir kt. 2010; Janušauskaitė 2013), o privačiam kapitalui patrauklių, istorinę ir kultūrinę vertę turinčių, bet sovietiniais metais apleistų kaimynysčių atnaujinimu, jų fizinės ir socialinės struktūros pokyčių rinkos ekonomikos sąlygomis (Standl, Krupickaitė 2004; Krupickaitė 2014). Vilniaus atveju po senamiesčio kaimynysčių atnaujinimo sekė tam tikri gentrifkacijos procesai, nes būstas tokioje kaimynystėje tampa „gera“ vieta gyventi ir atspindi tam tikro miestiečių segmento (kaip jaunieji profesionalai) specifinius rezidencinius lūkesčius ir aspiracijas, susijusius su istoriniu ar „sukultūrintu“ būstu. Pasak Rutkausko ir kt. (2003) bei Raugalienės (2008), greitas Vilniaus senamiesčio atgaivinimas nebūtų buvęs įmanomas be jo įtraukimo 1994 m. į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą⁵², kas paskatino įgyvendinti „Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategiją“⁵³. Šis

⁵² Po Vilniaus senamiesčio įtraukimo į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą, Pasaulio bankui remiant 1995–1996 m. tarptautinė ekspertų grupė parengė Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategiją, kuri įvardijo būtinybę įkurti Senamiesčio atnaujinimo agentūrą; ją 1998 m. įsteigė Vilniaus miesto savivaldybė. (Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros/VSAA informacija iš <http://www.vsaa.lt>).

⁵³ Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros atvejo studijoje (VSAA, 2006: 13-14) įvardijama, kad bandant įgyvendinti Vilniaus senamiesčio atnaujinimą pagal strategiją, 1997 m. Vilniaus savivaldybė bandė sukviesti potencialius investuotojus į konferenciją ir pateikti verslui pasiūlymą atnaujinti istorines miesto vietas, išsaugant istorinį paveldą. Studijoje minima, kad pasiūlymas nesudomino privačių investuotojų, išskyrus vieną „<...>jauną, aktyvų vietinį nekilnojamojo turto vystytoją, dirbantį Užupyje <...> Jis tapo Vilniaus meru 2011 m.“. Taigi Artūro Zuoko (tuo metu) kaip nekilnojamojo turto plėtra užsiimančio verslininko suinterisuotumas (bei, tikėtina, vaidmuo)

atgaivinimas pastūmėjo gretimų, su senamiesčiu besiribojančių istorinių kaimynysčių, tokių kaip Užupis ir Paupys, atgaivinimą ir atnaujinimą⁵⁴. Būtent Lietuvos didmiesčiuose vykstančios gentifikacijos etaloniniu pavyzdžiu laikoma Užupio rajono rezidencinė kaita, kur stigmatizacija, prasta reputacija ir prastu būsto fondu pasižyminti kaimynystė apgyvendinama aukštesnio socialinio statuso vilniečių. Senieji Užupio gyventojai po truputį buvo išstumti naujakurių gentifikatorių ir tikėtina buvo priversti migruoti į kitas miesto vietas bei patirti gentifikacijos „šalutinį poveikį“ – išvietinimą (angl. *displacement*). Užupį gentifikatoriai iš vieno pigiausių būsto segmentų Vilniuje pavertė vienu brangiausių miesto rajonų, nes apleisto rajono fizinė būklė pastebimai gerėja, o rajono kaip menininkų „inkubatoriaus“ etiketė iš skurdžios kaimynystės tampa Užupyje esančio būsto pridėtine verte. Visgi Užupio gentifikacijos atvejis atskleidžia, kad Lietuvos miestuose tai nėra būdas atgaivinti skurdžias kaimynystes ar galimybė suformuoti socialiai įvairius (angl. *socially mixed*) miesto rajonus, nes tai gali būti dar viena skurdžiausiai gyvenančių žmonių socialinės atskirties forma (Standl, Krupickaitė 2004). Bet norvegų geografas A. Holt-Jensen (2005) Užupio gentifikacijos atvejį įvardija kaip pasisekusį miesto atgaivinimo atvejį, nes rajone buvo išvengta didelių naujų projektų įgyvendinimo ir pačioje kaimynystėje daugiau vyko esamo istorinio būsto atnaujinimas. Holt-Jensen pažymi, kad Užupis yra gana išskirtinis gentifikacijos atvejis, nes kaimynystės pokyčius paskatino labiau ne turto plėtotojų užmačios, o pačių gyventojų migracija į seną apleistą rajoną, kuriame pokyčiai gali būti siejami su laikotarpiu, kai dar sovietiniais laikais čia pradėjo kurtis menininkai. 1981 m. Dailės akademijos, po 1990 m. – alternatyvios bendruomenės bei dailės galerijų įsikūrimas sukūrė specifinę kaimynystę, kur menų institucijų koncentracija ir kultūriškai sofistikuoto gyvenimo ritmas sukultūrina būstą, nurodo estetinį skonį vertinančius miesto gyventojus (dažniausiai jaunųjų profesionalų ar aukštesnio statuso gyventojų rezidenciją) (Holt-Jensen 2005; Mickaitytė ir kt. 2009).

Vilniaus senamiesčio atgaivinimo programos procese suponuoja ekonominių ir politinių interesų persidengimą miesto planavimo, nekilnojamojo turto rinkos plėtros ir miesto valdymo procesuose. Realūs senamiesčio kompleksiniai atnaujinimo darbai prasidėjo tik 1998 m., kai statybos ir restauracijos darbams finansavimą iš bendro biudžeto skyrė Vilniaus savivaldybė ir iki 2002 m. Lietuvos Vyriausybė, suteikdama specialias subsidijas šiai programai įgyvendinti. Bendradarbiavimas tarp savivaldybės ir privačių investuotojų bei pirmosios privačių investuotojų investicijos į senamiesčio atnaujinimą buvo skirtos po poros programos vykdymo metų, 2000 m. Verta pastebėti, kad didelę senamiesčio atgaivinimo programos, vykdytos 1998–2005 m., finansavimo dalį prisiėmė Lietuvos Vyriausybė (15,6 mln. eurų) ir Vilniaus savivaldybė (12,2 mln. eurų), palyginti su privačiomis iniciatyvomis ir verslu (0,6 mln. eurų) (Raugelienė, 2008).

⁵⁴ UNESCO ataskaitoje minima, kad Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra, įkurta Vilniaus miesto savivaldybės, prioretizuoja Užupio ir Paupio kaip iš trijų prioritetinių kvartalų, į kurį turėtų būti nukreipta Vilniaus senamiesčio revitalizacijos programa. Kitos dvi kaimynystės yra senamiesčio kvartalas Nr. 45 (apribotas Savičiaus, Augustijonų, Bokšto ir Šv. Kazimiero gatvių) ir Daukanto aikštė (kvartalas prie Prezidentūros). Ataskaitoje pasiūlyta senus apleistus namus visiškai renovuoti ar net perstatyti visą rajoną (Lincourt 2000). Taigi, Senamiesčio revitalizacijos programa davė postūmį Užupio gentifikacijai vyksti, kaip ir kiti toliau tekste minimi politiniai, ekonominiai ir socialiniai faktoriai.

J. Černevičiūtė (2006, 2008) teigia, kad Lietuvoje gyvenimo stiliaus išraiška ir jo pozicionavimas per vartojimo praktikas tampa klasinės ar net bendros Lietuvos stratifikacijos dalimi kapitalistinėje poindustrinėje visuomenėje. Sociologė užsimena, kad jaunieji profesionalai (angl. *yuppie*) savo gyvenimo stiliaus etiką konstruoja per išskirtinį vartojimą ir sofistikuotus skonius; jie taip kuria savąsias tapatybes poindustrinėje ir vartotojiškoje visuomenėje. Minėtos subkultūros atstovai – tai dažniausiai jauni nevedę ar šeimos nesukūrę profesionalai, dirbantys aukštos specializacijos reikalaujantį darbą, savo didžiausią kasdienės veiklos dalį dažniausiai skiriantys darbui kūrybinių industrijų sektoriuje (Levickaitė 2010). Būtent pastaroji vidurinėsios klasės dalis savo rezidencijai linkusi pasirinkti sukultūrintą produkciją, taigi ir būstą, kuris atspindi sofistikuotą skonį, tapatumą ir neordinarų gyvenimo stilių (nebūdingą priemiesčiams), o kartu ir *apibendrina gentrifikacijos paklausos pusę* (Ley 2003, Lees ir kt. 2008). Tiesa, įvairiuose Lietuvos didmiesčiuose tikėtinas jaunųjų profesionalų rezidencijos vietas susiejant su kultūrinio vartojimo praktikomis išskyla savitas vaizdas, palyginti su Vakarų miestu, nes kultūrinio kapitalu pasižymi tiek miesto centrų, tiek priemiesčių gyventojai⁵⁵ (Tereškinas, Žilys 2014). L. Kraniuskas (2011) studijoje apie Klaipėdos miestą pastebi, kad tam tikri festivaliai ir šventės skatina kalbėti apie miesto erdvių atnaujinimo diskursą, kur sovietiniais metais nuvertintos istorinio miesto ar buvusios industrinės erdvės paverčiamos pasilinksminimo ir vartojimo vietomis, o tai gali tapti prielaida kalbėti apie gentrifikacijos potencialą kapitalistiniame mieste. Kita vertus, miesto centre buvusių industrinių erdvių antrinis panaudojimas ir privataus kapitalo injekcijos į apleistas ir “naujai” atrastas istorines kaimynystes leidžia diskutuoti nėra skatinama didmiesčiuose *gentrifikacija iš pasiūlos pusės*. Kaip teigia N. Smith (1992) nuvertintos miestų ribose erdvės yra patrauklios nekilnojamo turto vystytojams, kurie matydami tam tikras mieste “skurdo kišenes”, bando revitalizeuoti ir pritaikyti apleistas kaimynystes viduriniajai klasei ignoruojant vietinių senųjų gyventojų poreikius. Vilniuje Žirmūnuose, Naujamiestyje ar net Užupyje loftų koncentracija⁵⁶, Kaune carinių Žemųjų Šančių kareivinių, Žaliakalnio Karigės baldų fabriko ir Sanitas gamyklos konversijos⁵⁷, Klaipėdoje komisariato Vytauto g. ir Žvejų g. prie Danės upės⁵⁸ buvusių

⁵⁵ Pasak Butler ir Watt (2006) egzistuoja gana aiški socioerdvinė ir kultūrinio vartojimo perskyra vakarų poindustriniuose miestuose, kai priemiesčiuose reziduoja į masinę kultūrą orientuoti gyventojai, o vidurinėsios klasės fragmentas su sofistikuotu skoniu ir specifinėmis kultūrinio vartojimo praktikomis dominuoja gentrifikuotose rajonuose mieste. Tuo tarpu, ši kultūrinio vartojimo skirtis tarp miesto centro ir priemiesčių rezidentų nėra tokia ryški (Tereškinas, Žilys 2014).

⁵⁶ Čia minima Žirmūnų Kalvarijų g., Naujamiesčio Švitrigailos ir Ševčenkos g. įsikūrę loftai. Tuo tarpu, pagal InReal duomenis Užupyje 2014m. buvo vystomi 6 lofto tipo projektai, kuriuose yra 141 butas; kai 2013m. buvo pastatyta tik 12 butų (Razmaitė, <http://vz.lt/?PublicationId=5bab7439-72f5-4d71-be30-da5f0e2e7fef>).

⁵⁷ - Ž. Šančių kareivinės buvo pastatytos 1886-1896m. cariniu laikotarpiu kaip Kauno tvirtovės dalis. Kareivinės tarnavo pagal paskirtį iki pat 1992m., t. y. iki kuomet iš nepriklausomos Lietuvos pasitraukė Sovietų Sąjungos kariuomenė. Privatizuotos ir vėliau apleistos kareivinės labai sunyko, tačiau 2008m. aukcione įsigytos 3 kareivinės konvertuojamos į būstus paskatinti konvertuoti likusias kareivines (Architektūros ir urbanistikos tyrimų centro duomenų bazės duomenys: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1551>). Tuo tarpu, sovietmečiu 1952m.

sandėliavimo patalpų pritaikymas komercijai ir rezidencijai – tai tik keletas įgyvendintų ar įgyvendinamų stambaus nekilnojamo turto vystytojų rezidencijai projektų, kurie fragmentuoja miesto kaimynystes, bei sukuria gentifikacijos “taškus”, kur šalia skurdesnių senųjų gyventojų apsigyvena aukštesnio statuso naujakuriai. Pasiūlos pusės gentifikacija gali būti paskatinama ne tik privataus kapitalo, bet ir miesto koordinuojamos konkrečių kaimynysčių revitalizacijų programos, kaip tai atsitiko Vilniaus senamiesčio atveju. Spekuluojant, galima svarstyti ar tam tikrose tarpukario Kauno Žaliakalnio ir Naujamiesčio kaimynystėse, kurioms siekiama suteikti UNESCO Pasaulio paveldo ženklą, kaip tai buvo padaryta Vilniaus senamiesčiui, nėra potencijos įvykti gentifikaciniais pokyčiams dėl miesto valdžios skatinamos istorinių miesto erdvių regeneracijos ir tarptautinės kultūros politikos įsipareigojimų⁵⁹.

Tuo tarpu priemiesčių plėtra yra antrojo Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio realybė, kai pasibaigusios institucinės ir administracinės reformos (kaip beveik baigta žemės restitucija), susiformavusi privati žemės ir būsto rinka leido išpildyti turtingėjančio Lietuvos miestų gyventojų segmento rezidencinius norus gyventi individualiame būste. Kaip teigia M. Cirtautas (2013), pagrindinių Lietuvos miestų plėtra įgyja ne tik *suburbanizacijos*, bet ir miesto išdrikimo (angl. *urban sprawl*) formą, ir priemiesčių plėtra apima jau ne tik artimame užmiestyje šalia miesto oficialios ribos, bet ir miesto regiono pakraščiuose (angl. *outskirts*) išskylančius išstisus rajonus vienos šeimos namų ūkio tipo namų. Ši plėtra būdinga šešioms didžiausių miestų savivaldybėms, kurių miestų regionuose, t. y. miesto ir jį juosiančios periferijos, populiacijos migracijos srautai apibrėžia keletą priemiesčių plėtros etapų. Cirtautas išskiria tris nepriklausomos Lietuvos migracijos tipus funkciniam miesto regione, priklausomai nuo miesto atvejo: (1) miesto augimas kartu su priemiesčių išdrikimu, (2) miesto nykimas kartu su priemiesčių išdrikimu ir (3) miesto erozija kartu su priemiesčių išdrikimu. Vilniaus atvejis reprezentuoja išsiliejimo efektą (angl. *spillover effect*), miesto plėtrą kartu su miesto išdrikimu, t. y. miesto populiacija auga kartu su tuo pačiu metu vykstančia suburbanizacija, nes dalis miesto populiacijos nusprendžia kraustytis į priemiesčius dėl prasto gyvenamojo būsto mieste, o naujakuriai kraustosi į mieste atsilaisvinusį būstą. O Kauno ir Klaipėdos miestų regionuose pastebimas priemiesčių populiacijos augimas stagnuojančios ar net mažėjančios miesto

pastatytas Karigės baldų fabrikas Žaliakalnyje buvo konvertuotas 2004-2007m. “YIT Kausta” statybos įmonės į 186 butų rezidencinį kompleksą. Vaistų ir medikamentų gamykla “Sanitas” išsikraustė iš Kauno Naujamiesčio (šalia traukinių stoties) į naujas patalpas Aleksote, o senąsias sovietmečiu pastatytas gamybines patalpas konvertavo “Invalda Real Estate” statybų kompanija į loftus.

⁵⁸ Buvęs sovietinės policijos komisariatas įsikūręs Klaipėdos miesto centre Žvejų g. konvertuotas į bustus. esančių uosto sandėlių, kurie buvo pastatyti dar XIX a., buvo konvertuotos į komercines ir rezidencines patalpas.

⁵⁹ 2015m. Kaunui buvo suteiktas Europos paveldo ženklas už tarpukario (1919-1940m.) architektūrą; minimi 42 stambūs objektai besidriekiantys Kauno Naujamiesčio ir Žaliakalnio seniūnijose (Creative http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/news/2015/0311-ehl-sites-designated_en.htm). Šis ženklas tapo postūmiu Kauno miesto savivaldybei siekti, kad tarpukario architektūra taptų penktuoju Lietuvos objektu, įtrauktu į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą (Kauno savivaldybė, <http://kaunas.lt/index.php?4147495842>).

populiacijos sąskaita; šie migracijos srantai funkciniam miesto regione primena suburbanizacijos *poslinkį į deurbanizaciją* ir primena riostainio efektą (angl. *doughnut effect*). Kiti didieji Lietuvos miestai – Šiauliai, Panevėžys ir Alytus – tarsi peržengia suburbanizacijos stadiją ir įgyja visus deurbanizacijos bruožus, nes miesto populiacija smarkiai mažėja, miestiečiai migruoja ir dispersiškai pasiskirsto miestų periferijoje, o dauguma šių miestų pasižymi santykinai didesnėmis ekonominėmis problemomis, tokiomis kaip nedarbas, žemos gyventojų pajamos ar prastėjanti miestų infrastruktūra.

Pastebima, kad intensyvi suburbanizacija, virstanti miesto išdrikimu, ne tik skatina vidinį miesto gyventojų „perrūšiavimą“ ir rezidencijos fragmentaciją pagal tam tikrus rezidentų socialinius, ekonominius ir demografinius bruožus, palyginti su miestuose reziduojančiais; bet pati suburbanizacija, pereinanti į deurbanizaciją, diferencijuoja priemiesčius. Cirtautas (2014) teigia, kad Lietuvos miestuose pastebimi besikristalizuojantys trijų formų priemiesčiai – priemiesčiai miesto ribose, jų periferijoje; priemiesčiai, įsikūrę už administracinių miesto ribų; ir autonomiškos priemiestinės gyvenvietės (angl. *self-sufficient suburban settlements*)⁶⁰. Dauguma autonomiškų priemiestinių gyvenviečių atsiranda kaip naujos gyvenvietės šalia senų kaimų ir juos vėliau įtraukia į gyvenvietę. Jeigu pirmosios priemiesčių formos (miesto ribose ar už jų esantys priemiesčiai) primena „įprastą“ moderniesiems kapitalistiniams miestams būdingą suburbanizacijos etapą⁶¹, tai bendrosios miestų teorijos rėmuose autonomiškos tolimos priemiestinės gyvenvietės jau rodo, kad Lietuvos didmiesčių funkciniam regionams būdingi deurbanizacijos procesai, kai miesto (branduolio) populiacija vis labiau decentralizuojama ir priemiesčiai tampa ne tik „keliautojų“⁶² rezidavimo vieta, bet ir daugiafunkcėmis savarankiškomis gyvenvietėmis (Hall 1995; Champion 2001; Antrop 2004). Cirtautas (2014) netgi mano, kad Lietuvos didmiesčių priemiesčiai yra heterogeniški, atlieka tiek rezidencines, tiek komercines ir infrastruktūros funkcijas, nors didžiausią žemės dalį miesto periferijoje užima gyvenamosios paskirties žemė, kas yra dar vienas deurbanizacijos ypatumų (Cecchi 2000; Haase ir kt. 2010).

⁶⁰ Cirtautas (2014) teigia, kad antrasis Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetis yra reikšmingiausias kalbant apie dabartinių suburbanizacijos ir priemiesčių plėtros procesus, palyginti su pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu. Pasak jo, 1995–2006 m. buvo stebima intensyvi miesto ribose esančių priemiesčių žemės sklypų panauda; 2001 m. identifikuotina, kad didžiuosiuose miestuose formuojasi pagrindiniai priemiesčių anklavai; jau 2011 m. žemės sklypai, kuriuose statomi individualūs tipiniai vienos šeimos namai, išsiplečia visoje miesto periferijoje – tiek miesto ribose, tiek šalia miesto administracinių ribų, tiek jau tolimesnėse kaimiškiose vietovėse.

⁶¹ Pavyzdžiui, Burgesso (1988) kapitalistiniame industrinio miesto modelyje tai išskirtina kaip miesto metropolizacijos bei ekspansijos į miesto periferiją procesas dėl centralizuotos dekoncentracijos.

⁶² „Keliautojais“ vadinamos Burgesso išskirtos prie miesto prisiliejusios vidurinėsios klasės kaimynystės (angl. *commuters zone*) priemiesčiuose, kuriuose gyventojai reziduoja, tačiau dieną keliauja į mieste įsikūrusias darbo vietas.

Lietuvos priemiesčių plėtra kritikuojama dėl to, kad nėra racionaliai planuojama atsižvelgiant į bendrus vidinės migracijos ir išorinės migracijos srautus, t. y. kai žemės panauda (ypač netolimame užmiestyje) yra vis intensyvesnė, o miestų gyventojų skaičius mažėja (Bardauskienė, Pakalnis 2011). Nesubalansuota ir nekontroliuojama suburbanizacija, perauganti į deurbanizaciją, neužtikrina ilgalaikio Lietuvos miesto augimo ar vystymosi tvarumo (angl. *sustainability*), kurį sunku įgyvendinti dėl menko žemės panaudos reguliavimo, ydų savivaldybių teritorijos bendruosiuose planuose, kurie sudaromi neatsižvelgus į bendrus miesto regiono demografinius pokyčius, ir bendrai tinkamo miesto planavimo priemonių nepaisymo (Cirtautas 2013, 2014). Lietuvos priemiesčių plėtra ir suburbanizacija, priešingai nei daugelyje Vakarų Europos miestuose, yra sąlygota liberalių valdžios planavimo aktų ir tinkamų miesto planavimo instrumentų trūkumo, kurie leistų labiau koordinuoti miestų plėtrą į periferiją (Bardauskienė, Pakalnis 2011; Cirtautas 2013).

Kita vertus, viešajame politiniame diskurse vis labiau išreiškiama priešinga nuomonė, teigianti, kad miestų teritorijų planavimo taisyklės⁶³ (LLRI 2012) ir žemės paskirties keitimą nustatančios taisyklės Lietuvoje per griežtos, o detaliųjų planų rengimas užtrunka per ilgai ir jis neatitinka šiuolaikinės poindustrinės neoliberalios ekonomikos poreikių. Šis poreikis reformuoti miestų teritorijų planavimą į dar mažiau viešų (savivaldos) institucijų kontroliuojančią sistemą atsiranda kaip privataus (žemės savininko) intereso gynyba ar atstovavimas rinkos sąlygomis, o Lietuvos teritorijų planavimo įstatymas, apibrėžiantis žemės savininkų vaidmenį ir kartu miesto plėtros taisykles, tampa pagrindinių šių reformų taikiniu. Nepriklausomoje Lietuvoje bandymai reformuoti miesto planavimo įstatymus nukreipti į siekį dar labiau „išlaisvinti“ privatų interesą teritorijų planavimo procese iš bet kokių politinės ir administracinės kontrolės formų⁶⁴, yra

⁶³ Pavyzdžiui, Lietuvos laisvosios rinkos institutas savo ataskaitoje (2012: 10) pabrėžia, kad teritorijų planavimas Lietuvoje yra per griežtas ir nepaiso privačios nuosavybės žemės instituto: „Teritorijų planavimo įstatymo pakeitimų iniciatoriams pateikėme pastabas, kad teritorijų planavimo reguliavimas turi būti mažinamas ne tik apibrėžtiems ypatingos valstybinės svarbos projektams, bet ir kitų subjektų įgyvendinamiems projektams, o privati nuosavybė negali būti nustumta į antrą planą siekiant teritorijų planavimų tikslų. Toks teritorijų planavimo reguliavimas stabdo individualią ekonominę veiklą, investicijų pritraukimą.“

⁶⁴ Vienas geriausių tokios reformos pavyzdžių yra 2008 m. Aplinkos apsaugos komiteto pirmininko socialdemokrato B. Braausko įstatymo projektas (projekto Nr. XP-3015(3)), kuriame buvo pasiūlytos Teritorijų planavimo įstatymo (TPI) 22 straipsnio 3 dalies pataisos, kurios leistų lengvesnį teritorijų apstatymą urbanizuotose ar urbanizuojamose teritorijose. Pagal ankstesnį TPI, norint plėtoti objektą teritorijoje reikėtų parengti teritorijos detalų planą, tačiau siūlomos pataisos leistų nerengti detaliojo plano, jeigu plėtojamas objektas atitinka funkcinių suskirstymą pagal zonas savivaldybių parengtuose bendruosiuose planuose gyvenamosiose vietovėse iki 3 tūkst. gyventojų. Kitaip tariant, žemės savininkas galėtų lengviau plėtoti ir organizuoti statybas menkai urbanizuotose vietovėse (pvz., miestų pakraščiuose ar kurortuose), nes nereikėtų derinti statybų pagal „griežtą“ detalų planą, kuris kartu su Detaliųjų planų rengimo taisyklėmis apibrėžia žemės savininko vaidmenį statybų metu, jo atsakomybę, žemės sklypo parametrus ir būtinybę suderinti bei informuoti apie plėtojamą objektą bendruomenei, o jis galėtų remtis tik daugiau „politiniu“ savivaldybės lygmeniu bendruoju planu, kuriame konkretizuojami tik teritorijos naudojimo prioritetai ir (miesto) suskirstymas į zonas. Reikėtų pridurti, kad šis „liberalus“ įstatymo pataisų projektas susilaukė daugybės politinių diskusijų ir netgi pasipriešinimo iš Liberalų ir centro sąjungos pirmininko ir buvusio LR aplinkos ministro A. Čapluko ir nebuvo priimtas.

sietini su moderniojo kapitalistinio miesto bruožu, rodančiu, kad žemės sklypų (nuo individualaus mažo sklypo iki didelės teritorijos) savininkai stengiasi maksimizuoti turimą žemės (mainų) vertę⁶⁵ (Harvey 1982, 2009).

Bandant apibendrinti nepriklausomos Lietuvos urbanizacijos kontekstą, galima teigti, kad didmiesčiuose vykstantys priemiesčių plėtros, gentrifikacijos apraiškos kartu su miesto centru revitalizacija vis labiau išryškina kapitalistiniam miestui būdingus rezidencinės segmentacijos bruožus. Kita vertus, staigus perėjimas iš sovietinės sistemos į kapitalistinę sukuria neapibrėžtumo situacijas sovietmečiu pastatytame būsto fonde gyvenantiems, o pasirinkti to perėjimo būdai kaip privatizacija, gana liberalus miesto planavimas ir “minkšti” žemės panaudos įstatymai gali apibendrinti posocialistinio miesto ypatybes. Visgi, ar tokios keliamos prielaidos iš lietuvių mokslininkų atliktų tyrimų situacijos apžvalgos yra pagrįstos, bus bandoma atsakyti šio darbo empiriniu tyrimo rezultatais.

⁶⁵ Pasak Harvey (1982, 2009), žemės ir nekilnojamojo turto vertė gali būti išskaidoma į panaudos (angl. *land use value*) ir mainų vertę (angl. *land exchange value*). Žemės panaudos vertė nustatoma pagal asmens ar jų grupės žemės naudojimo tikslus, t. y. paties žemės savininko ar jo naudotojo poreikių, t. y. nepriklausomai nuo ekonomikos, žemės sklype visuomet „užkoduota“ jos panaudojimo galimybė. Žemės mainų vertė nustatoma ją parduodant ar nuomojant žemės sklypą rinkoje, t. y. mainų vertė atsiranda tik kapitalizmo sąlygomis.

III. TEORINIO MODELIO APIBENDRINIMAS MODERNIOJO MIESTO REZIDENCINIAMS SKIRTUMAMS PAAIŠKINTI

Šiame skyriuje pristatomas disertacinio darbo teorinis modelis, apibendrinami miesto plėtros analizės ir rezidencinės diferenciacijos teoriniai požiūriai, pateikti teorinėje darbo dalyje. Šis teorinio modelio apibendrinimas atspindi pateikto empirinio tyrimo struktūrą ir tyrimo metu apie Lietuvos didmiesčių rezidencinę diferenciaciją surinktų duomenų analizę.

Teorinėje dalyje aptarti du svarbiausi – socioekologinis ir politinės ekonomijos požiūriai, sociologiškai aiškinantys moderniojo miesto rezidencinę struktūrą, leidžia kompleksiskai suprasti miesto plėtros procesus ir jo susisluoksniavimą priklausomai nuo modernios visuomenės konteksto ir miesto raidos etapo (žr. 1 lentelę). Pagrindinis šių požiūrių skirtumas tas, kad abi paradigmos pateikia kitokias moderniojo miesto rezidencinių skirtumų aiškinimo priežastis: socioekologinis remiasi apibendrinta modernizacijos teorija, teigiančia, kad industrializacija yra pagrindinis miestą ir jo socialinę struktūrą formuojantis komponentas; o politinės ekonomijos požiūris akcentuoja visuomenėje užkoduotas politines ir ekonomines priežastis, kai moderniojo miesto skirtumai atsiranda priklausomai nuo to, kaip organizuojama industrializacija kapitalizmo ir rinkos visuomenės sąlygomis, kaip ši organizacija atspindi visuomenės socialinę (klasinę) struktūrą ir kaip pats miestas vystėsi istoriškai.

1 lentelė. Moderniojo miesto rezidencinės diferenciacijos aiškinimai socioekologiniu ir politinės ekonomijos požiūriais

Miesto tipas	Socioekologinis požiūris (Čikagos sociologijos mokykla, žmogiškoji ekologijos tradicija ir bendroji miesto teorija)	Politinės ekonomijos požiūris (Neovėberistinė ir neomarksistinė miesto sociologija)
Miesto rezidencinių skirtumų priežastys	Industrializacija ir poindustrializacija	Procesai, sąlygoti kapitalizmo politinių ir ekonominių priežasčių
Brandusis industrinis miestas (XIX a. – XX a. 6 deš.)	Urbanizacija Industrializacija → Urbanizacija ir „natūrali“ žmogiškoji veikla; miesto plėtra už miesto ribų, metropolizacija	Urbanizacija ir industrializacija kaip ankstyvosios kapitalistinės visuomenės produktas
Deindustrializuotas miestas (XX a. 7–8 deš.)	Suburbanizacija Miestas kaip gyvenamoji ekologinio komplekso išraiška; funkcinio miesto regiono atsiradimas	Priemiesčių plėtra kaip klasinis ir erdvinis susiskirstymas Spekuliacijos žeme ir kapitalistinės būsto ir žemės rinkos jėgų sąlygotas procesas, skirtas konkrečiam miesto gyventojų socialiniam segmentui; nuosavo būsto instituto suteikiamos geresnės gyvenimo galimybės rinkoje ir visuomenėje
Poindustrinis miestas (nuo XX a. 9 deš.)	Deurbanizacija ir reurbanizacija Priemiesčių plėtra ir kartu miesto centro atgaivinimas; migracija iš priemiesčių į miestą	Miesto išdrikimas dėl priemiesčių plėtros ir gentrifikacija Miesto išdrikimas ir gentrifikacija kaip būsto nuosavybės pasirinkimo strategija: jauni asmenys dominuoja miesto centre; priemiesčiuose „tradicinės“ branduolinės šeimos būstas

Socioekologinis požiūris, integruojantis Čikagos (miesto) sociologijos, poklasikinės žmogiškosios ekologijos ir bendrosios miesto teorijos paradigmas, apibrėžia, kad miestų rezidenciniai skirtumai gali būti aiškinami „natūraliais“ miestą kaip ekosistemą ar gyvenamąją aplinką sąlygojančiais veiksniais. Čikagos mokyklos klasikai pirmieji išskyrė miestą kaip socialinį fenomeną, kuriame struktūruojasi ir buriasi žmonės, o miestas gali būti apibrėžiamas kaip rezidencinių skirtumų sancaupa ekologinėje sistemoje. Pavyzdžiui, Parkas (1915) ir Wirthas (1938) teigė, kad šie skirtumai atsiranda kaip skirtingų žmogiškųjų veiklų (apsigyvenimo, prisitaikymo prie aplinkos, įsikūrimo, konkurencijos ir pan.) sancaupa mieste, o žmonių elgesio skirtumai (iš mikrolygmens) virsta rezidenciniais skirtumais (makrolygmenyje), nes miestas suburia mases įvairių žmonių, kurie yra priversti specializuotis tam tikrose žmogiškose veiklose ir dalytis darbu. Taigi, ši socialinė įvairovė yra natūrali žmogaus prisitaikymo prie miesto kaip gyvenamosios aplinkos išraiška. Burgessas (1988), pateikdamas koncentrinio miesto modelį, pabrėžia, kad socialinės įvairovės ir žemės panaudojimas specializuotoms žmogiškosioms veikloms sukuria ir įtvirtina socialinius skirtumus, kurie įgyja skirtingų kaimynysčių ir rezidencinių zonų formas, kuriose apsigyvena skirtingo statuso, socioekonominės ir demografinės padėties gyventojų grupės ir bendruomenės. Pagal koncentrinį modelį industrinis miestas plečiasi ir skirstosi į zonas ne chaotiškai, o pagal tam tikras rezidencines juostas. Visgi modernus miestas nesiplečia eksponentiškai, o priemiesčių plėtra ir miesto depopuliacija pokario laikotarpiu aiškinama kaip miesto ekologinio komplekso pokytis, kai miesto fizinė aplinka ir socialinė organizacija reagavo į įvairius pokyčius ir naujus miesto populiacijos poreikius. Galiausiai bendroji miesto teorija kaip socioekologinis požiūris teigia, jog modernūs kapitalistiniai miestai apie save suformuoja funkcinį miesto regioną, o kintanti rezidencinė diferenciacija priklauso nuo makrolygmens funkcinio miesto regiono ciklų (urbanizacijos, suburbanizacijos, deurbanizacijos ir reurbanizacijos) ir gyventojų migracijos tame regione.

Politinės ekonomijos požiūris atmeta funkcinę ir natūralumo principais grįstą rezidencinių skirtumų analizę bei akcentuoja, kad industrializacija ir kapitalizmas kaip industrializacijos organizavimo būdas sukuria prielaidas mieste atsirasti vidinei struktūrai. Svarbu pabrėžti, kad miesto politinės ekonomijos paradigma yra kritinė miesto sociologijos teorija, kuri remiasi tiek neomarksistinėmis, tiek neovėberistinėmis idėjomis apie skirtingus kapitalizmo gamybos būdo bruožus, kurie suformuoja rezidencinius skirtumus moderniajame mieste. **Neomarksistinės** miesto analizės prielaidos grįstos tuo, kad rezidencinius skirtumus sukuria produktyvus kapitalizmas privačioje žemės ir būsto rinkoje. Žemė kapitalizmo sąlygomis tampa preke ir įgyja vertę rinkoje, o nekilnojamojo turto sektorius yra integrali rinkos ekonomikos dalis, kurioje

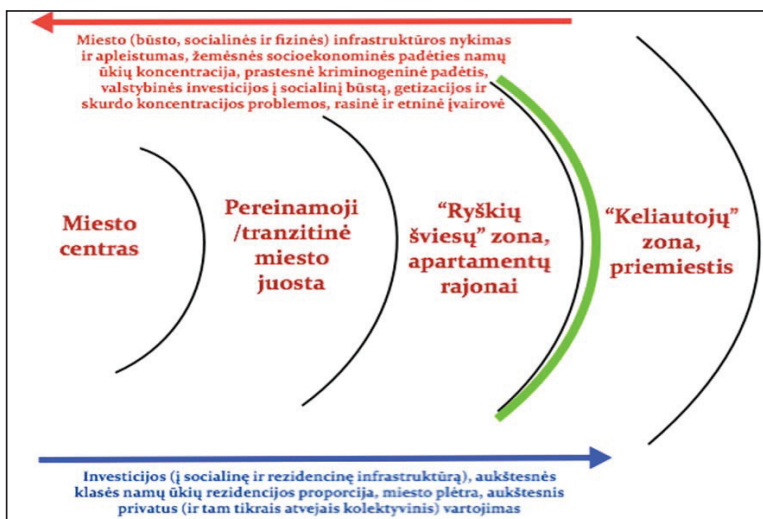
vyrauja pelno maksimizavimo tikslas. Žemės vertė ir nekilnojamuoju turtu spekuliuojama, nes spekuliacija leidžia akumuliuoti dar didesnę kapitalą. Harvey (1987) teigia, kad dėl šios priežasties verslas ir nekilnojamojo turto plėtotojai siekia didesnio pelno iš žemės mainų, taip pat aktyviai kuria greitai atsiperkančias miesto erdves, tokias kaip priemiesčiai. Šios miesto vietovės reprezentuoja ne tik skirtingai apstatytą miesto fizinę aplinką, bet ir jose apsigyvena skirtingos socialinės ir ekonominės padėties gyventojai. Priemiesčių plėtra iliustruoja vis ryškėjančią socialinę-erdvinę skirtį ir poliarizaciją tarp turtingesnių vidurinėsios ar aukštesniosios klasės priemiesčių ir skurdesnių miesto kaimynysčių. Visgi, miesto kaimynysčių skurdas nėra tik kapitalo žemės ir būsto rinkoje akumuliacijos išraiška.

Neovėberistinės miesto sociologijos mokyklos atstovas Saunders (1990) teigia, kad ne tik nekilnojamojo turto rinkos mechanizmų makroprocesai apibendrina didėjančius rezidencinius skirtumus mieste, bet ir didėjantis vartojimas bei išaugęs privatizmas. Dauguma skurdžių ir turtingų miesto gyventojų bei namų ūkių pasineria į individualų vartojimą, kurį stengiasi konstruoti apie savo gyvenamąjį būstą. Nuosavas būstas tampa geidžiamiausia būsto valda kapitalistinėje būsto rinkoje, todėl bet kokia galimybė įsigyti nuosavą būstą apibūdina geresnes asmens gyvenimo galimybes, aukštesnę poziciją klasinėje struktūroje ir netgi lengvesnę kopimą socialinio mobilumo laiptais aukšty. Šis „populiarusis“ kapitalizmas ir ribota galimybė turėti privatų būstą sudaro prielaidas atsirasti nuosavo būsto institutui, kuris gali būti įgyvendinamas tik kapitalizmo sąlygomis. Nuosavas būstas kaip institutas individui suteikia egzistencinio saugumo jausmą dėl gyvenamosios vietos, socialinio mobilumo, asmeninio statuso pagerinimo galimybę, ir būsto savininkui suteikia tam tikrus instrumentus planuojant ir „žaidžiant“ privačioje (būsto) rinkoje pagerinti savo rezidencinę situaciją (Pahl, 2001; Ingram-Gilderbloom 2008b). Viena iš dažniausiai pasitaikančių tokių situacijų Vakarų kapitalistiniuose miestuose yra pigesnio ir kartu prastesnio gyvenamojo būsto miesto centre įsigijimas, kai jame apsigyvenantys dar negaunantys didelių pajamų, bet viduriniajai klasei priskirtini jauni asmenys gali išlošti rinkoje, kai jų būsto vertė padidėja dėl gentifikacijos (Butler ir kt. 2007; Lees ir kt. 2008). Nors poindustriniame mieste priemiesčių plėtra nesibaigia, ji sulėtėja, nes pastebima tendencija, kad bevaikiai jauni profesionalai, dirbantys miesto centre, dažnai pasirenka jau ne „nuobodžius“ priemiesčius kaip gero gyvenimo aplinką, bet skurdesnes ir kartu „intriguojančias“, kultūrinio gyvenimo kupinas miesto (centro) kaimynystes. Ši gyventojų migracija negali būti suprantama tik kaip miesto vystymosi cikliškumas, t. y. reurbanizacijos stadija be socialinės klasės segmentacijos ir būsto kaip vartojimo praktikos įtakos gentifikacijai (Van Criekingen 2009). Tokie miesto gyventojai su savo skoniais ir būsto kaip kultūrinio kapitalo orientacijomis yra naujas specifinio vartojimo ieškantis vidurinėsios klasės segmentas, kuris struktūriškai pakeičia

industrializacijos ir deindustrializacijos sukurtą rezidencinę skirtį tarp skurdesnių miesto kaimynsčių ir turtingesnių priemiesčių, o kartu ir įsiterpia tarp senųjų skurdesnių miesto centro gyventojų (Ley 2003; Butler, Watt 2006).

Vis dėlto šie moderniojo miesto rezidencinės diferenciacijos paaiškinimai negali būti tiesmukai pritaikomi Lietuvos didmiesčių rezidencinei struktūrai tirti, neatsižvelgiant į jų istorinį kontekstą. Pabrėžtina, kad rinkos ekonomika Lietuvoje gyvuoja tik 25 metus ir „lietuviškasis“ kapitalizmas negali būti prilygintas brandžiam kapitalizmui (Norkus 2008), todėl bet kokie nekontekstualūs socialinių nelygybių aiškinimai riboja gilesnį sociologinį pažinimą. Šiame darbe remiamasi teiginiu, kad Lietuvos moderniojo miesto projekto⁶⁶ įgyvendinimas iš esmės buvo sovietinio miesto projekto realizavimas, kur daugiau nei 50 metų funkcionavo socialistinis gamybos būdas ir kiti istoriniai, demografiniai, socialiniai, politiniai ir ekonominiai kontekstai, palyginti su Vakarų brandžiuoju kapitalistiniu miestu. Tik aptarus ir supratus moderniojo socialistinio (sovietinio) miesto projektą ir jame vykusius rezidencinius miesto struktūros kitimo procesus, galima kalbėti apie rinkos ir kitų socialinių jėgų įtaką rezidencijai dabarties laikotarpiu. Kaip atsparos taškas bandant palyginti ir atsekti, kas priklauso kapitalistiniam ir *kas* – socialistiniam laikotarpiui ir *kaip jie* „įspaudė“ savą rezidencinę struktūrą Lietuvos moderniajame mieste, laikytasi **vėberiško idealiojo tipo** požiūrio, taikytas Burgesso koncentrinis modelis kaip metodologinė prieiga renkant duomenis. Šis modelis darbe traktuotinas kaip rezidencinių skirtumų (industriniame) moderniajame kapitalistiniame mieste idealusis tipas (žr. 7pav.), kai bet kokie socialistinio miesto skirtumai ar panašumai gali pateikti atsakymus į anksčiau pateiktus klausimus – *kas* ir *kam priklauso*. Taip pat Burgesso modelis kaip analitinis (ir metodologinis) instrumentas gali atskleisti socioekologinius rezidencinius skirtumus ir derinti politinės ekonomijos požiūrį su socioekologine tradicija. Ši disertacija nėra pirmasis mėginimas pritaikyti Burgesso modelį sociologiniuose tyrimuose, siekiant atskleisti socioekologinių ir politinės ekonomijos veiksnių įtaką: Rex ir Moore (1967) studija apie Jungtinės Karalystės (kapitalistinio) Birmingamo miesto būsto klasių segmentaciją ir Szelenyi (1983) socialistinės Vengrijos Pėčo ir Segedo miestų tyrimai yra chrestomatiniai miesto sociologijos tyrimų pavyzdžiai.

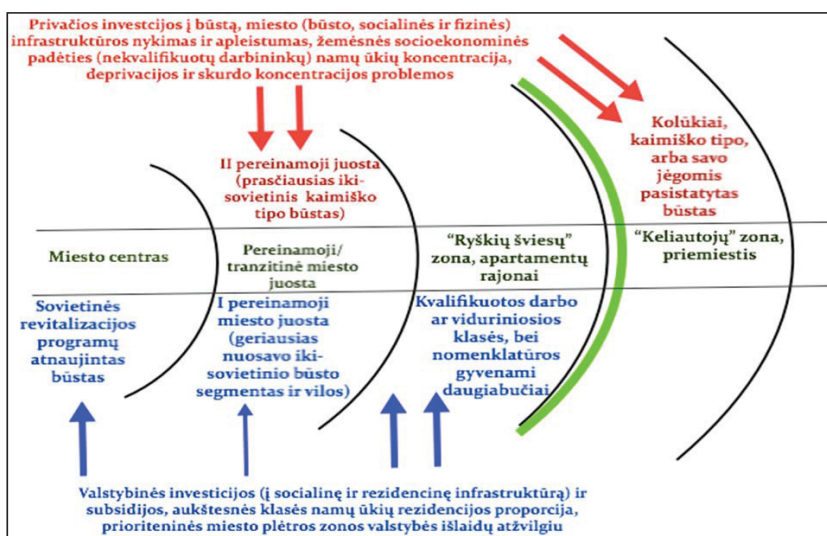
⁶⁶ Dažnai diskutuojama, kas yra moderniojo miesto pradžia Rytų ir Centrinėje Europoje, remiantis argumentu, kad dar iki socializmo šio regiono visuomenėse vyko industrializacija ir urbanizacija. Visgi masinė „Rytų bloko“ visuomenių modernizacija vyko socializmo laikotarpiu, nes buvo intensyviausi urbanizacijos ir industrializacijos mastai ir susiformavo racionalus biurokratinis visuomenės administravimas ir valdymas.

7 pav. Rezidencinių skirtumų moderniajame kapitalistiniame mieste apibendrinimas pagal **Burgesso modelį**

Kalbant apie *moderniojo socialistinio miesto projekto* specifiką, palyginti su kapitalistiniu miestu, pabrėžtina tai, kad jis buvo per mažai urbanizuotas (t. y. miesto gyventojų skaičius buvo mažesnis nei darbuotojų skaičius mieste) ir netgi ne „miestietiškas“ iki pat socializmo gyvavimo pabaigos. Tai, kad socialistinis miestas buvo per mažai urbanizuotas, nebuvo atsitiktinumas: iki karo daugelis socialistinių valstybių nebuvo urbanizuotos, o didėjančius migracijos srautus iš kaimiškųjų vietovių į miestus ribojo pati valstybė dėl specifinių politinių ir ekonominių priežasčių. Socialistinė valstybė kontroliuodama komandinės ekonomikos procesus ir aprūpinimo būstu grandinę (nuo būsto suplanavimo iki statybos) visų pirma teikė prioritetą sparčiai industrializacijai pasiekti ir pramonei vystyti, o dėl investicijų stygiaus stengiantis riboti urbanizaciją ir kuo mažiau investuoti į (mažiau atsiperkantį) būsto sektorių. Nuolatinis tinkamo būsto deficitas socialistiniuose miestuose tapo tokia opia problema, kad po XX a. 7-ojo dešimtmečio ėmė įsibėgėti urbanizacijos mastai, o valstybinė politika atkreipė dėmesį į gyvenamojo ploto trūkumą miestuose. Atsiradus ir prigijus greitai surenkamų stambiaplokščių daugiabučių statybos technologijai valstybinė būsto gamyba pajėgė patenkinti miesto gyventojų būsto poreikį ir investavo į miesto periferijoje (plynuose laukuose) naujai statomus daugiabučių kvartalus. Visgi būsto trūkumo problema taip ir liko neišspręsta socialistiniuose ir sovietiniuose miestuose. To meto socialistinės visuomenės klasinė struktūra atsispindėjo ir miesto rezidencijos struktūroje, kai galimybę gauti geresnį būstą (daugiabučiuose ar miesto centre esantį būstą) turėjo ne visos socialinės grupės. Drauge gyvenimas priemiesčiuose, kurie dažniausiai buvo kolūkiai arba kaimiško tipo sodybos užmiestyje, nereiškė geresnio būsto, kaip kad Vakarų

kapitalistiniame mieste, ir čia koncentravosi skurdžiausi socialistinio ir sovietinio miesto gyventojai. Szelenyi (1983, 1996) teigia, kad socialistinio ir sovietinio miesto variantas pasižymėjo kitokia rezidencine socioekologine struktūra nei modernusis kapitalistinis miestas, nes socializmas kaip modernios visuomenės *modus operandi* veikė pagal visai kitus politinius ir ekonominius principus. Reikia paminėti, kad ir pats Lietuvos urbanizacijos modelis, ir miestai tam tikra prasme buvo unikalūs, nes stengtasi įgyvendinti vieningo apgyvendinimo ir krašto vystymo politiką. Lietuvos sovietinio miesto rezidencinius skirtumus atspindinti schema pagal Burgesso modelį pateikiama 8 pav., kur raudonos rodyklės rodo privačias pačių gyventojų investicijas į būstą, o mėlynos – valstybinio aprūpinimo būstu investicijas ir subsidijas.

8 pav. Lietuvos sovietinio miesto rezidencinė struktūra pagal Burgesso modelį (sudarė A. Žilys)

Praėjus daugiau nei dviem dešimtmečiams po socializmo griuvimo Rytų Europos ir Lietuvos miestuose ryškėja kapitalistiniame miestui būdingi rezidencinės struktūros bruožai. Vieni ryškiausių rezidencinių skirtumų, priklausančių jau nuo būsto ir žemės rinkos, o ne valstybinės politikos ir komandinės ekonomikos, yra tai, kad miestų centrai patiria greitą gentifikaciją ir komercializaciją; miestų periferijose dygsta ištisi tipiniai vakarietiški priemiesčių rajonai, o socialistiniu laikotarpiu pastatyti daugiabučių kvartalai atsiduria neapibrėžtumo ir rizikos situacijoje, jiems kyla grėsmė tapti skurdesnėmis kaimynystėmis. Taigi Lietuvos moderniojo miesto raidoje susikryžiuoja dvi – socialistinė ir kapitalistinė – modernybės, ir nors kapitalizmo jėgos formuoja dabartinę Lietuvos didmiesčių rezidencinę diferenciaciją, kyla klausimas, kokias formas ši diferenciacija įgyja ant padėtų buvusios socialistinės modernybės pamatų. Į šį klausimą ir bandoma atsakyti toliau pateikta empirinių duomenų analize.

IV. TYRIMO METODAS

Disertacijos pagrindiniams ginamiesiems teiginiams pagrįsti apie Lietuvos moderniojo didmiesčio rezidencinę diferenciaciją pasirinktas *kiekybinis tyrimo metodas* ir apklausos metu surinktų mokslinio tyrimo⁶⁷ duomenų analizė. *Anketinė apklausa* atlikta 2012 m. balandžio–birželio mėnesiais, taikant tiesioginio interviu (angl. *face-to-face*) namuose PAPI (angl. *paper and pencil interview*) būdą ir atrinktiems Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos respondentams pateikiant klausimus apie jų socialinį-demografinį statusą, socioekonominę padėtį, gyvenamąjį būstą ir namų ūkio sudėtį tyrimo metu (daugiau informacijos apie anketą žr. poskyryje „Tyrimo dizainas“). Anketinės apklausos metodas kaip *dedukcinė* duomenų rinkimo strategija suteikia galimybę patikrinti apibendrintą teorinį modelį ir surinkti didesnę kiekį duomenų apie Lietuvos didmiesčių respondentus bei apibendrintai kalbėti apie diferenciacijos formas. Taigi aptartas Burgesso koncentrinio miesto modelio taikymas Lietuvos didmiesčiui (žr. 8 pav.) leido deduktyviai ir konceptualiai išskirti keturias „tipines“ kaimynystes, kurios gali būti identifikuotos Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestuose. Šio darbo autoriaus apibendrinta ir patikslinta Burgesso miesto struktūros schema yra naudojama kaip metodologinis instrumentas naudojama, sudarant tyrimo imtį, bei reprezentuoja modernaus miesto socioerdvinį karkasą.

Kaip pagrindinis tyrimo metodas buvo pasirinkta apklausa, o ne oficialiosios statistikos Lietuvos gyventojų surašymo duomenys dėl kelių svarbių priežasčių, iš kurių pagrindinė yra teorinio modelio apie rezidencinius skirtumus patikrinimas Lietuvos didmiesčių atveju. Nors 2011 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo (toliau LGBS) anketa yra išsami bei atitinka daugelį šiame darbe naudojamo anketinio tyrimo naudotų indikatorių ir sociodemografinių klausimų, bet darbe naudojamo anketinio tyrimo klausimų formuluotės yra informatyvesnės ir aprėpiama daugiau svarbių rezidencinius skirtumus apibrėžti parametru, reikalingu patikrinti išsikeltą teorinį modelį. Keletas anketinės apklausos būdu surinktų duomenų pranašumų palyginus su 2011 m. LGBS duomenimis:

- (1) LGBS klausimyne būsto nuosavybės klausimas (III sekcija 3 klausimas⁶⁸) išskiria tik LR teisiniuose aktuose apibrėžtus santykius su gyvenamu būstu (nuosavas ir nuomojamas būstas), kuomet disertacinio tyrimo anketoje klausimas apie būstą yra orientuotas *identifikuoti valdos formą* (angl. *tenure*), kuri nebūtinai yra apibrėžiama teisinio

⁶⁷ Disertacijoje naudojami tyrimo „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ duomenys, kurį koordinavo Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių tyrimų centras. Disertacijos autorius prisidėjo prie pačios apklausos instrumentarijos rengimo, paruošimo ir kitų projekto veiklų.

⁶⁸ Šio klausimo formuluotė LGBS yra: *Būsto nuosavybė: (1) privati fizinė asmenų; (2) privati juridinių asmenų; (3) valstybės; (4) savivaldybės; (5) kita (bendroji fizinių ir juridinių asmenų ar pan.)*.

reglamentavimo ir santykio su būstu: tyrimo anketoje (žr. Priedas Nr. 1: A4 klausimas) išskiriamos visiškos nuosavybės, išsimokamo būsto nuosavybės, nuomojamos būsto valdos formos/būsto klasės⁶⁹, kurios yra suderintos su disertacijos ginamųjų teiginių ir hipotezių testavimu:

- 1.1. Nors **išsimokamas būstas** yra juridiskai priskirtinas kaip privati nuosavybė ar kaip nuosavo būsto valda, tačiau šiame darbe – tai svarbi atskira analitinė kategorija, kuri reprezentuoja atskirą būsto klasę. Išsimokamas būstas reprezentuoja besiformuojančią ar susiformavusią būsto rinką bei iliustruoja brandaus modernaus kapitalistinio miesto gyventojų segmentą, kurie būsto nuosavybę įgyja pasinaudodami kapitalistiniame mieste rinkos finansiniais instrumentais (kaip paskola, hipotekos draudimas, išsiperkamoji nuoma ar pan.). Tuo tarpu, LGBS neišskiria šios nuosavybės formos kaip atskiro indikatorius.
- 1.2. Taipogi, tikėtina, kad LGBS kaip oficialus Lietuvos Respublikos tyrimas galėjo gauti deklaratyvius duomenis apie **nuomojančius būstą** gyventojus pagal gyventojų gyvenamosios vietos deklaraciją, kuri nebūtinai atskleidžia tikrąją rezidenciją. Nors surašymo lape, yra išskiriamos privačios ir nuomos būsto valdos formos bei klausime, kam priklauso būsto nuosavybė, tačiau surašymas galėjo pasirodyti kaip “tikrinanti” biografinius faktus, įpareigojanti “įregistruoti” asmeninius duomenis ir tam tikru laipsniu gąsdinanti valstybinė procedūra⁷⁰, tad tikėtina dalis būstą besinuomojančių asmenų kaip dabartinę nuolatinę gyvenamą vietą įrašė savo deklaruotą gyvenamą vietą, o ne dabartinį nuomojamą būstą. Taipogi, reikia paminėti, kad gyventojų deklaracija yra susijusi su būsto šildymo ar kitomis lengvatomis, todėl besinuomojantys būstą asmenys galėjo pasirinkti “saugesnį” – vietos deklaracijos variantą vardan patogumo. Kitas svarbus aspektas leidžiantis pagrįsti teiginį apie nematomą Lietuvos oficialioje statistikoje būsto nuomos fondą yra tai, kad didžioji nuomos dalis yra šešėlinė ir “neprofesionali” verslo veikla; todėl tikėtina, kad bet koks nuomojamo būsto deklaravimas LGBS metu buvo gerai apsvarstytas dėl minėto aspekto. Kritikuotina ir tai, jeigu norima tyrinėti pasitelkus Lietuvos Statistikos departamento (toliau LSD) oficialiuosius duomenis apie būsto

⁶⁹ Šio klausimo formuluoatė tyrime yra: *A4. Norėčiau paklausti, kam nuosavybės teise priklauso būstas, kuriame dabar gyvenate? (1) Mano ar mano partnerio (-ės) išsimokėtas būstas ar nuosavybė; (2) Mano ar mano partnerio (-ės) asmeninė nuosavybė, bet dar moku (-a) kreditą bankui; (3) Paskirtas socialinis būstas; (4) Nuomojamas būstas; (5) Giminaičiams ir artimiesiems priklausantis būstas; (6) Dovanotas ar paveldėtas būstas; (7) Kita.*

⁷⁰ Šią prielaidą apie LGBS kaip gąsdinančią valstybinę procedūrą galima pagrįsti tuo, kad Lietuvos statistikos departamentas (toliau LSD) LGBS metu žiniasklaidoje ragino nesurašytus gyventojus prisidėti prie surašymo, nes kitaip grėsė bausia iki 1000 Lt nesudalyviusiems LGBS.

nuomą (ar apskritai skirtumus tarp būsto valdų) tarp gyventojų grupių, kad to praktiškai neįmanoma atlikti, nes LSD renka apie būsto nuomą duomenis renka ne kaip informaciją apie asmens rezidenciją (gyventojų statistiką), bet kaip verslo statistikos informaciją (t. y. nuomojamas būstas oficialioje statistikoje figūruoja kaip ekonominės veiklos rūšis (EVRK 2 red. rodiklis))⁷¹.

- (2) Anketinis tyrimas (priešingai nei antrinių duomenų analizė) leidžia išsiskirti tyrėjui parankius analitinius indikatorius tolimesnei tyrimo duomenų analizei. Šiuo atveju naudojamo tyrimo duomenims rinkti vienas svarbiausių indikatorių – geografinė klasterių apibrėžtis (žr. toliau “Imties sudarymo procedūra ir imties specifikacija”) yra grindžiama *tyrimo teoriniu modeliu*. Išsiskirti geografiniai klasteriai, grįsti Burgessio koncentrinio miesto modeliu kaip analizės schema, yra formuluojami kaip svarbus indikatorius, leisiantis atskleisti socioekologinius rezidencinius skirtumus. LSD pateikia turimus oficialios statistikos ir LGBS duomenis tik savivaldybių lygmenyje, tuo tarpu norint pamatyti *vidinę miesto rezidencinę struktūrą* reikalinga analizė, kuri būtų pagrįsta smulkesniais analitiniais erdviniais vienetais, pavyzdžiui *seniūnijomis*. Nors LGBS klausimyne buvo klausama gyventojų apie jų gyvenamą seniūniją (I sekcija: Adresas/Gyvenamoji vieta), tačiau suteikiami LSD 2011 m. LGBS duomenys yra pateikiami savivaldybių lygmenyje bei neleidžia atskleisti (Vilniaus Kauno ir Klaipėdos miestų ir rajonų) savivaldybių rezidencinių skirtumų seniūnijų lygmenyje⁷².
- (3) Taip pat, LGBS neapalpė ir nebuvo klausama apie *tyrimui kitus reikšmingus Lietuvos didmiesčių gyventojų sociodemografinius bruožus*. Pavyzdžiui, LGBS nebuvo klausama ar namų ūkyje gyvenantys kohabituoja (jeigu šie nėra susituokę), apie asmenines ir namų ūkio vidutines mėnesio pajamas, apie subjektyvų prisiskyrimą socialiniam sluoksniui, apie išlaidas būstui išlaikyti, apie atsikraustymo į dabartinį būstą datą ir pan. Šiuos klausimus padengė analizuojamo tyrimo anketa.
- (4) Vienas iš svarbesnių anketinės apklausos pranašumų lyginant su LGBS yra galimybė pakartoti tyrimą pigesnėmis finansinėmis, žmoniškųjų resursų ir svarbiausia laiko sąnaudomis. Kadangi LGBS vykdomas periodiškai kas dešimtmetį, anketinė apklausa suteikia galimybę nebūtinai tokio ilgo periodiškumo etapo, t. y. anketinė apklausa leidžia atlikti *longitudinius tyrimus dažnesniu laiko periodiškumu*. Kadangi pateikiamas

⁷¹ Čia kalbama apie pateikiamą informaciją LSD oficialiojoje duomenų bazėje, kur vienintelė išskiriama nuomojamo būsto kategorija yra socialinis būstas, suteikiamas savivaldybės: <http://osp.stat.gov.lt>

⁷² LSD 2011m. LGBS duomenų bazėje pateikiama tik savivaldybių lygmens duomenys: <http://osp.stat.gov.lt/2011-m-surasyimas>

tyrimas yra tik vienapjūvė studija (angl. *cross-sectional study*) apie rezidenciją Lietuvos didmiesčiuose, ši gali būti lengvai replikuojama kitų tyrėjų su tais pačiais geografiniais klasteriais (ar papildant šį sąrašą kitomis didmiesčių seniūnijomis) ir tyrimo instrumentu⁷³. Žinoma anketinė apklausa turi ir tam tikrų apribojimų palyginant su gyventojų surašymo duomenų masyvo teikiamomis galimybėmis, apie kurias reflektuojama “Tyrimo apribojimai” poskyryje.

4.1. Imties sudarymo procedūra ir imties specifikacija

Sudarant tyrimo imtį taikytas vienas iš klasterinės imties sudarymo procedūros metodų, grįstas geografinė apibrėžtimi – rajonų atranka (angl. *area sampling*), dar vadinama geografinių klasterių (vienetų) atranka. Svarbiausias tyrimo atrankos elementas buvo respondentų gyvenamosios vietos ir rezidencijos kelių pakopų geografinė apibrėžtis:

(1) Pirmoji geografinės apibrėžties pakopa. Respondentai tyrimo metu turėjo gyventi Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų savivaldybėse ar priemiesčiuose (kai kurios gyvenvietės, pasirinktos kaip „miesto priemiestis“, peržengė oficialias miestų savivaldybių ribas). Empiriniam tyrimui pasirinkti 3 didžiausi Lietuvos miestai, pasirinkimą pagrindžiant Čikagos sociologijos mokyklos idėjomis, kad miesto populiacijos dydis yra svarbus faktorius, skatinantis atsirasti didesniam gyventojų tankiui ir socialinei įvairovei, kuri gali būti traktuojama kaip rezidenciniai skirtumai (Wirth 1938; Burgess 1988).

(2) Antroji geografinės apibrėžties pakopa. Ji nusakė konkretaus atrinkto miesto rajono poziciją mieste; buvo išskirti ir pasirinkti keturi *tipiški* geografiniai klasteriai Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje pagal Burgesso modelio klasifikaciją. Iš viso buvo atrinkta 12 klasterių, reprezentuojančių tris miestus (žr. 2 lentelę): miesto centras; senasis darbo klasės rajonas, besiribojantis su miesto centru; sovietinių daugiabučių mikrorajonas; priemiestinė dalis.

⁷³ Visa tyrimo pateikiama metodologija, bei tyrimo duomenys yra prieinama ir pateikiama LiDA Lietuvos HSM duomenų archyve.

2 lentelė. Tyrimo imties struktūra pagal geografinių klasterių sandarą

Miesto centras	Vilnius: Senamiesčio seniūnija Naujamiesčio seniūnija	Kaunas: Centro seniūnija: Senamiestis ir Naujamiestis	Klaipėda: Senamiesčio, Naujamiesčio, Rotušės, Lietuvininkų mikrorajonai
Senasis darbo klasės rajonas šalia miesto centro	Vilnius: Naujininkų seniūnija	Kaunas: Vilijampolės seniūnija: Vilijampolė ir Panerys	Klaipėda: Žvejybos uosto, Vėtrungės, Baltijos mikrorajonai
Sovietinis daugiabučių mikrorajonas	Vilnius: Žirmūnų seniūnija	Kaunas: Dainavos seniūnija	Klaipėda: Pempininkų, Neringos, Debreceno, Eglės, Žardininkų mikrorajonai
Priemiestinė dalis	Vilnius: Riešės seniūnija: Didžioji Riešė Avižienių seniūnija: Avižieniai ir Bendoriai Pašilaičių seniūnija: Tarandė Zujūnų seniūnija: Zujūnai ir Antezeriai	Kaunas: Eigulių seniūnija: Kleboniškis Šilainių seniūnija: Vytėnai Domeikavos seniūnija: Domeikava ir Saliai Eigulių seniūnija ir Karmėlavos seniūnija: Naujasodis	Klaipėda: Kalotė, Medelynas, Miško Dvaras, Labrenčiškės

Klasterių pavadinimai apibendrina ne tik klasterio geografinę padėtį miesto erdvinėje struktūroje, bet ir tam tikrus *atrankos principus*⁷⁴, kurie buvo derinami su konceptualiais Burgesso kaimynsčių bruožais:

- **Miesto centras** (angl. *central business district*) – tai Lietuvos didmiesčių iki sovietinių metų statyta ir seniausia miesto dalis, kurios morfologinė struktūra praktiškai susiformavo dar prieš sovietinį laikotarpį. Visų trijų didmiesčių atveju, miesto centras apima Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos senamiesčius ir/ar naujamiesčius, susiformavusius dar iki 1945 m.
- **Senasis darbo klasės rajonas** (angl. *transitional zone*) – tai iki-sovietinę praeitį menantis stigmatizuotas⁷⁵ rajonas, kurio istorija yra susijusi su (nekvalifikuotos) darbo klasės koncentracija, kuris yra įsikūręs netoli senojo miesto centro. Šis rajonas gali būti apibūdinamas kaip pereinamoji juosta ar tranzitinė miesto kaimynystė, kurioje galima aptikti ir iki sovietinių metų ir sovietiniais metais statytą būstą. Szelenyi (1983) šią miesto zoną socializmo laikotarpiu vadina mišriu industriniu-rezidenciniu rajonu.
- Rezidencinė zona (angl. *residential zone*) apibrėžia *apartamentų* kaimynystes, kurios dažniausiai įsikuria už pereinamosios zonos. Kaip rezidencinė zona pasirinkti tipiniai 6–7 dešimtmečiais statyti gyvenamieji mikrorajonai. Šie mikrorajonai reprezentuoja būstą, kuriam statyti panaudota greitai montuojamų stambiaplokščių namų

⁷⁴ Sudaryti konkrečius klasterius pagal išsiskirtas reikšmingas charakteristikas padėjo konsultacijos ir grupinės diskusijos (angl. *focus group*), į kurias buvo suburti ekspertai: miestų savivaldybių miesto planuotojai, urbanistai, socialinės rūpybos institucijų ir vietinių švietimo įstaigų atstovai, seniūnai ir kt. Grupinės diskusijos surengtos 2012 m. vasario–kovo mėnesiais.

⁷⁵ Kiekvienas senasis darbo klasės rajonas turi tam tikrą stigmą ir neoficialų rajono pavadinimą.

technologija. Po Brežnevo valdymo laikotarpio kaimynystės reprezentuoja pirmuosius sovietinio būsto konvejerinio gamybos būdo taikymo atvejus ir vieną ekstensyviausių Lietuvos sovietinės urbanizacijos periodų, Vieningos Lietuvos TSR miesto perspektyvinio vystymo schemos nuostatų ir Vieningos Lietuvos apgyvendinimo sistemos įgyvendinimo laikotarpį. Kitas svarbus 6–7 dešimtmečiais statytų mikrorajonų pasirinkimo kriterijus tas, kad šie rajonai yra vienas seniausių sovietinės būsto segmentų ir patenka į depopuliacijos ir turėto “geros rezidencijos” statuso praradimo rizikos zoną.

- **Priemiesčiai** (angl. *commuter zone*) apima miesto periferijoje esančias rezidencines zonas, kuriose dominuoja mažaukštis individualaus tipo užstatymas. Kai kurie pasirinkti priemiesčiai peržengia oficialias trijų didmiesčių ribas ir tęsiasi gretimose rajono savivaldybėse. Nors dauguma atrinktų priemiesčiuose esančių būstų buvo pastatyti nepriklausomoje Lietuvoje, kai kurios gyvenvietės turi sovietinę praeitį – tai buvę kolūkiai, sodininkų bendrijos ar gyvenvietės, kuriose buvo įsikūrusi smulkioji pramonė⁷⁶.

Žinoma, šių klasterių tipologija sąlyginė, bet, remiantis M. Weberio *idealiuoju tipo* modeliu, tampa metodologiškai svarbu išskirti ir selektyviai pasirinkti elementus, turinčius *analitiškai* atskleisti šio darbo objektą – rezidencinius skirtumus ir jų savitumus. Kadangi tampa reikšmingas klasterio *idealiuoju tipo* pobūdis, analizuojant duomenis paties klasterio išskirtinumas ar specifinis kontekstas mieste arba minimoje tipologizacijoje nėra svarbiausias klausimas⁷⁷. Taip pat panašią analitinę Lietuvos didmiesčio vidinę struktūrą nagrinėdamas Vilniaus atvejį išskiria Burneika ir kt. (2011: 46), kurie savo studijoje apie posovietinį Vilnių pateikia istorinę ir fizinę struktūros landšafto schemą: viduramžiais susiformavęs miesto senamiestis, carinės Rusijos imperijos metu susiformavęs Naujamiestis, sovietiniais metais statytų daugiabučių mikrorajonai ir naujausia miesto dalis – priemiesčiai. Sipavičienė, Tureikytė

⁷⁶ **Vilniaus „sovietiniai“ priemiesčiai:** (1) Avižieniuose sovietiniais metais veikė sodininkystės tarybinis ūkis, Kirovo kolūkis ir Vilniaus valstybinis žirgynas. (2) Zujūnų statusas sovietiniais metais buvo kaimiškoji vietovė, čia veikė Buivydiškių ūkis-technikumas. (3) Didžiojoje Riešėje veikė Gulbinų paukštininkystės tarybinis ūkis (Lietuvos TSR administracinis suskirstymas 1985). **Kauno „sovietiniai“ priemiesčiai:** (1) Domeikavoje buvo įsikūręs „Naujo gyvenimo“ kolūkis (Lietuvos TSR administracinis suskirstymas 1959) ir mašinų stoties ūkio centrinė gyvenvietė (Visuotinė lietuvių enciklopedija 2004). Domeikavos statusas iki šiol yra „kaimas“, kuris pagal savo gyventojų skaičių yra didžiausias kaimas Lietuvoje. (2) Salių kaime dominuoja sodybinio tipo pastatai ir iki šiol yra registruota Kauno sodininkų bendrija „Saliai“. (3) Nors Sargėnai 1972 m. buvo prijungti prie Kauno miesto, ši gyvenvietė iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo ganėtina izoliuota ir išsidėsčiusi atokiau nuo Kauno miesto nei nuo Domeikavos. Taip pat Sargėnuose sovietiniais metais veikė keramikos gamykla. **Klaipėdos „sovietiniai“ priemiesčiai:** (1) Kalotė sovietiniais metais priklausė Kretingalės apylinkei, kurioje buvo įsikūrę Ivano Černiachovskio, „Švyturio“ Vytaučių kolūkiai ir Kretingalės tarybinis ūkis (Lietuvos TSR administracinis suskirstymas 1972, 1985). Kalotė 1995 m. tapo Klaipėdos miesto dalimi.

⁷⁷ T. y. šiame darbe nebūtina atsakyti į klausimą *kodėl* (net jeigu, pavyzdžiui, Vilijampolės duomenys neatitinka darbo klasės rajono klasterio analizės rezultatų, nes tai gali būti susiję su pačios Vilijampolės specifiniais ir lokaliais šio rajono socialiniais bruožais).

(1997) ir Stankūnienė (1997a) tyrime apie Vilniaus sociodemografinį profilį naudojo tam tikrą geografinių klasterių atranką tiriant Vilniaus 4 kaimynystes, jų sociodemografinius ir migracijos jose skirtumus, būsto kokybę ir kt. rodiklius. Cirtautas (2013) nagrinėdamas Lietuvos priemiesčių plėtrą ir žemės panaudojimą didmiesčiuose bei miesto regiono ekspansiją į periferiją modeliuoja ir apibendrintai taiko modelį, kuriame analitiškai išskiriamos 4 koncentrinės miesto zonos.

Išsiskirtuose klasteriuose buvo numatyta apklausti bent po 150 respondentų. Vadovautasi svarbia atrankos taisykle: iš vieno namo negali būti apklausti daugiau nei 5 respondentai, kad būtų užtikrinta didesnė respondentų sklaida geografiniame klasteryje. *Galutinis imties tūris – 1 890 respondentų*, kurių amžius – 18 metų ar vyresni, atsako dažnis buvo 47,3 proc. Stengtasi užtikrinti, kad imties sociodemografinė struktūra pagal lyties ir amžiaus rodiklius atitiktų 2011 m. Lietuvos statistikos departamento pateiktus nacionalinius duomenis.

4.2. Anketos dizainas ir empirinių duomenų analizės struktūra

Tyrimo duomenims apie Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos didmiesčių rezidencinius skirtumus surinkti naudota anketa (žr. Priedas Nr. 1) yra gana didelės apimties instrumentas net su 14 klausimų bloku, kuriame paliečiami įvairūs klausimai – nuo respondento gyvenamojo rajono patrauklumo vertinimo iki rajono teikiamų kultūrinių pramogų identifikavimo, nuo respondento požiūrio į gyvenamosios vietos kriminogeninę situaciją iki atsakymų apie „kaimynišką“ elgesį. Vis dėlto šio darbo rėmuose naudoti atskiri klausimai iš šių teminių klausimų blokų: A dalis apie didmiesčio gyventojų gyvenamąją vietą ir gyvenimo dabartiniame būste sąlygas; C dalis apie respondentų ir jų dabartiniame būste esamo namų ūkio sociodemografinės ir socioekonominės charakteristikas; E dalis apie respondentų užimtumą, darbinį statusą ir vietinės darbo rinkos vertinimą; INT dalis klausimų, į kuriuos atsakė patys interviu ėmėjai po anketinės apklausos apie respondento rezidencijos vietą (tai klausimai apie respondento miestą, geografinį klasterį ir konkretaus didmiesčio rajono įvardijimas).

4.3. Statistinės analizės metodų apžvalga ir pagrindimas

Miesto sociologijos empirinėse studijose ir šio tyrimo analizėje, matuojant rezidencinius skirtumus ir segregaciją, svarbūs nepanašumo ir segregacijos indeksai, kurie dažnai parodo geografinio klasterio (miesto rajono) dviejų grupių proporcijų skirtumus, o jų suma žymi, kokių šių grupių socialinių skirtumų yra mieste.

Nepanašumo (angl. *dissimilarity*) indeksas (D) – tai nepanašumo matas, skirtas identifikuoti tai gyventojų populiacijos daliai, kuri turėtų pakeisti savo gyvenamąją vietą mieste, kad atitiktų tos grupės proporcijos dalį visame mieste. Be to, nepanašumo indeksas lygina dviejų grupių proporcijas tarp geografinių klasterių bei kinta tarp 0 (rodančio, kad konkreti socialinės grupės proporcija tarp geografinių klasterių yra visiškai ir vienodai lygi ir kad ši proporcija atitinka socialinės grupės proporciją mieste) ir 100 (rodančio atvirkštinį rezultatą, t. y. visišką socialinės grupės segregaciją). Mažesnė nepanašumo indekso išraiška atskleidžia mažesnę proporcinę diferenciaciją tarp kaimynysčių ir visame mieste.

Segregacijos indeksas (vienos socialinės grupės) (S) apskaičiuojamas norint sužinoti, kaip kinta vienos iš socialinių grupių proporcija, priklausomai nuo visos miesto socialinės grupės proporcijos ir nuo viso geografinio klasterio santykio su miesto populiacija skirtumo. Savo funkcija ir apskaičiavimo metodika šis indeksas labai panašus į nepanašumo indeksą, tačiau nustatant segregacijos indeksą atsižvelgiama į socialinės grupės proporciją geografiniame klasteryje, priklausomai nuo viso miesto populiacijos, o nustatant nepanašumo indeksą atsižvelgiama į tos socialinės grupės proporciją kiekviename geografiniame klasteryje. Šis kinta kaip ir nepanašumo indeksas – nuo 0 iki 100: 0 reiškia, kad segregacijos visiškai nėra, o 100 – kad mieste egzistuoja visiška segregacija.

$$D = \sum_{i=1}^n \frac{\left| \left(\frac{x_i}{X} \right) - \left(\frac{y_i}{Y} \right) \right|}{2} \times 100\%$$

$$S = \sum_{i=1}^n \frac{\left| \left(\frac{y_i}{Y} \right) - \left(\frac{t_i}{T} \right) \right|}{2} \times 100\%$$

Y – atskirties grupės bendra populiacija mieste; y_i – atskirties grupės populiacija geografiniame klasteryje; X – vyraujančios grupės bendra populiacija mieste; x_i – vyraujančios grupės populiacija geografiniame klasteryje; t_i – geografinio klasterio populiacija; T – miesto populiacija.

Sociologinėse socialinės stratifikacijos studijose minėti indeksai dažnai naudojami skaičiuojant ir matuojant segregacijos gylį mieste ar geografiniame vienetė, todėl jų naudojimas paprastai apibrėžia dviejų grupių nevienodą sklaidą rajone ir mieste. Kita vertus, šie rodikliai nebuvo apskaičiuojami norint padaryti tiesmuką išvadą apie tai, ar segregacija yra, ar jos nėra Lietuvos didmiestyje. Indeksai dažniausiai reikalingi analizuojant visuotinio surašymo duomenis arba namų ūkių ar būstų apklausas, kurių imties tūris ypač didelis, todėl šio tyrimo metu gauti indeksai labiau suponuoja prielaidas apie gyventojams būdingus rezidencinius skirtumus miesto rajonuose ir segregacijos galimybę. Dėl šios priežasties buvo skaičiuojamos binarinės (logistinės) regresijos ir taikomi kiti statistiniai metodai, kaip Fišerio ir ANOVA testas, Medianos testas, Pirsono Chi-kvadrato ir Cramerio koeficientai.

Pažymėtina, kad gauti rezultatai (tiek indeksai, tiek regresijos) analizuojami kartu, nes vieni kitus papildo. Dar viena priežastis, dėl kurios kiti statistiniai skaičiavimai derinami su indeksais – daugybės metodologų ligšioliniai nesutarimai dėl to, kuris indeksas leidžia tiksliausiai nustatyti segregacijos padėtį mieste, tad iki šiol vyksta indeksų karas (angl. *indeces war*), kuriame akcentuojami kokybiniai įvairių indeksų privalumai ir trūkumai (Duncan, Duncan 1955; Duncan, Lieberman 1959; Massey, Denton 1988; Taylor ir kt. 2000). Pateikiamoje analizėje indeksai suprantami ne kaip visiškai skirtingi, o greičiau kaip vienas kitą papildantys, nes norima išsiaiškinti, ar skirtingais matavimais galima nustatyti tas pačias tendencijas ir tuose pačiuose miestų rajonuose.

Nors regresijos modeliai dažniausiai taikomi, nes leidžia pagal nepriklausomus kintamuosius nuspėti priklausomą kintamąjį ir išmatuoti priežastingumo ryšius, vis dėlto remiantis analizėje pateiktais regresijos modeliais nepretenduojama tiesmukai teigti, jog respondentų ypatumai *daro įtaką*; stengiamasi išnaudoti kitą regresinio modelio funkciją – *kiek galima paaiškinti*, jog konkreti populiacija gyvena konkrečioje miesto vietoje (Fielding, Gilbert 2000). Be to, taikant regresijos modelį galima atsakyti į tam tikrus klausimus: ar priklausomų kintamųjų (respondentų sociodemografinių ypatumų) sklaida, paaiškinanti priklausomą kintamąjį (gyvenamąją vietą konkrečiame miesto rajone), yra „reali“; kiek ir kokiais miestiečių ypatumais galima paaiškinti rezidencijos vietą mieste; ar galima pagal turimus duomenis nuspėti tolesnius (šiuo atveju – rezidencinių skirtumų atsiradimo ir segregacijos) procesus (Freund, Wilson 1993; Fox 1997). Kadangi dauguma respondentų sociodemografinių kintamųjų yra kokybinio pobūdžio ir tai apriboja galimybes taikyti regresinius modelius, todėl buvo pasirinktas binarinės (logistinės) regresijos metodas. Jam naudoti 2 svarbiausių klausimų – apie respondento rezidenciją rajone/geografiniame klasteryje (miesto centras, darbo klasės tipo rajonas, sovietinių daugiabučių mikrorajonas ir miesto priemiestis) ir būsto valdą (būsto nuosavybė, išsimokamas būstas ir nuomojamas būstas)⁷⁸ klausimai buvo perkoduoti į 7 binarinius fiktyvius kintamuosius⁷⁹ (angl. *dummy variable*). Kitas bene svarbiausias aspektas, kodėl buvo taikoma regresija kaip statistinis metodas – gautos indeksacijos rezultatų tikrinimas: minėtos tradicinės indeksacijos pasitelkiamos, kai apklausų imtis yra gana didelio tūrio (dažniausiai tai būna namų ūkių tyrimai, kurių imtys dažnai viršija 10 000 respondentų) ar kai

⁷⁸ Originalaus klausimo apie būsto nuosavybę (žr. Priedas Nr. 1: A4 klausimas) 7 kategorijos buvo rekonstruotos į naują kintamąjį su 3 kategorijomis: jeigu išsimokamo būsto ir nuomojamo būsto kategorijos išliko, tai būsto nuosavybės kategoriją sudarė originalaus klausimo asmeninės ar respondento partnerio būsto nuosavybės, giminaičiams/artimiesiems priklausančio būsto ir dovanoto/paveldėto būsto kategorijos. Tuo tarpu, paskirtas socialinis būstas ir kitą būsto nuosavybės formą apibendrinančios kategorijos buvo eliminuotos iš naujo kintamojo ir apskritai iš duomenų analizės

⁷⁹ 7 binarinius fiktyvius kintamuosius sudaro 4 binariniai kintamieji, atkleidžiantys kokiam iš 4 geografinių klasterių jis gyvena (miesto centre, darbo klasės rajone, sovietinių daugiabučių rajone ir priemiestyje su atsakymo kategorijomis – gyvena/negyvena), ir 3 binariniai kintamieji, atkleidžiantys kokioje iš 3 būsto valdų jis gyvena (nuosavame būste, išsimokamame būste ir nuomojamame būste su atsakymo kategorijomis – gyvena/negyvena).

tiriami visuotinio surašymo duomenys. Aptariamo tyrimo tūris trijuose miestuose (12-oje geografinių klasterių) yra tik 1 890 respondentų, todėl siekiant apsidrausti ir padaryti tikslias galutines inferencines išvadas buvo pasitelkti binarinės regresijos modeliai, kurie leidžia *statistiškai reikšmingai* iš naujo įvertinti rezultatus pagal modelio daugiavariantiškumą.

Taip pat, tyrimo duomenų analizėje yra naudojami statistiniai metodai kaip Medianos testas, Cramerio V ir Kontingencijos koeficientai kitiems rezidenciniams skirtumams ar požymiams Lietuvos didmiestyje identifikuoti (pvz.: būsto valdų skirtumams tarp miesto rajonų skirtumams identifikuoti ir pan.) (daugiau žiūrėti Priedas Nr. 2). Galiausiai paskutiniame duomenų analizės poskyryje, kuriuo siekiama atrasti bendrų sąsajų tarp būsto valdų, namų ūkio pajamų, išlaidų būstui ir miesto rajono yra naudojama k-vidurkių klasterizacija išskirti namų ūkio pajamų šaltinio klasterius, bei daugialypė atitikties analizė (angl. *multivariate correspondence analysis*) su simetrine normalizacija toms sąsajoms identifikuoti.

4.3. Tyrimo apribojimai

Vienas didžiausių tyrimo apribojimų yra tyrimo *imties tūrio santykinis negausumas*. Nors analizuojamos apklausos objektų gausa (N = 1890) būtų adekvati reprezentatyviai Lietuvos apklausai nagrinėti, tačiau miesto sociologijos tyrimuose vyrauja dažniausiai ne apklausų analizė, o visuotinio gyventojų rašymo duomenų masyvo tyrimai, kadangi toks didelis duomenų masyvas dažnai padeda išsiaiškinti rezidencinės diferenciacijos režius įvairiais administraciniais lygiais (angl. *tracts*). Kadangi Statistikos departamentas nesuteikia galimybės prieiti prie gyventojų surašymo neapdorotų duomenų masyvo (angl. *raw data*) ir nepateikia detalesnių surašymo duomenų, dėl šios priežasties pasinaudota instrumentiškai ir teoriškai konceptuali Burgesso miesto koncentrinio zonų modeliu išskiriant tipiškiausius Lietuvos didmiesčio rajonus trijuose didmiesčiuose, kai 12 išskirtų Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos klasterių reprezentuoja bent po 150 respondentų. Taip pat keltinas rimtas metodinis klausimas, ar minėtas respondentų skaičius gali reprezentuoti kiekvieną konkretų geografinį klasterį esant standartiniam 95 proc. pasikliautinajam intervalui. Šio darbo autorius atkreipia dėmesį į šį empirinio tyrimo apribojimą (trūkumą), tad ateityje, norint pakartoti panašų tyrimą, reikėtų nusitaikyti į dar mažesnius geografinius klasterius nei oficialios seniūnijos ribos ir juos susmulkinti į seniūnaitijas, kvartalus, mikrorajonus ar kitokias „natūralias“⁸⁰ kaimynystes, kurios gali peržengti oficialias teritorines ir administracines ribas. Svarbu pažymėti, kad per apklausą surinkti duomenys leidžia

⁸⁰ Natūralios kaimynystės čia galėtų būti suprantamos kaip Čikagos ekologinės tradicijos apibūdinami natūralūs miesto rajonai (angl. *natural areas*), kuriuose egzistuoja homogeniška ar panaši ekonominė, socialinė, kriminogeninė populiacijos struktūra, panašus socialinės deorganizacijos lygis, dominuoja panašūs namų ūkiai ir bendruomeniniai ryšiai, pagrįsti tarpusavio kooperacijos ryšiais.

lanksčiau analizuoti ir pažvelgti į esamą teritorinį ir administracinį susikirstymą nei antrinių gyventojų surašymo pagal teritorinį susiskirstymą duomenų analizė, pateikiant ir renkant duomenis pagal tyrėjui svarbias erdvinių vienetų ribas ir priklausomai nuo tyrimui reikšmingų faktorių. Dėl šių priežasčių reikia pripažinti, kad šiame darbe pateikiama ***tam tikrų klasterių geografinė aprėptis*** (pagal seniūnijų ribas) ***ir plotas yra gerokai per dideli, palyginti su klasterių imties kvotomis***, nes standartinė kvota (bent 150 respondentų) negali vienodai reprezentuoti visų klasterių vienodai, nes gyventojų populiacija ir tankumas nėra vienodi atrinktuose klasteriuose/seniūnijose.

Bene svarbiausias tyrimo apribojimas (atsiskleidęs duomenų analizės etape) yra ***mažas respondentų atsakymų apie jų asmenines ir namų ūkio pajamas skaičius***. Jau pats disertacijos objektas – rezidencinė diferenciacija, kuri (kaip ir bet kuris tyrimas, besiremiantis visuomenės stratifikacijos ar ekonominės struktūros analize) užkoduoja socioekonominių pjūvių būtinumą analizuojant duomenis. Tai, kad 56,4 proc. (1168) atskleidė savo asmenines pajamas ar tik 36,4 proc. (754) respondentų atskleidė savo namų ūkio pajamas, labai apriboja šio tyrimo analizę ir galutines išvadas, todėl minėti kintamieji nebuvo įtraukti į svarbiausią daugiamatės statistikos analizę (pvz., binarines logistines regresijas). Veikiausiai šį duomenų apie pajamas trūkumą lėmė klausimų koduotė, kadangi respondentų buvo prašyta nurodyti (asmenines ir namų ūkio) pajamas ne pasirenkant iš suranguotų kategorijų, o jas pasakant skaitmenine forma. Vis dėlto pajamų indikatoriai empirinėje analizėje nepaliekami nuošalyje ir yra nagrinėjami, tik jie analizuojami pagal kitus statistinius kriterijus ir tik apibendrinant Lietuvos didmiesčių socioekonominę diferenciaciją, nedarant atskirų rajonų ir būsto valdų kiekviename didmiestyje pajamų pjūvių, nes tokios išvados būtų labai spekuliatyvios. Taip pat bandant ieškoti išeities iš susiklosčiusios daugiamatės statistikos analizėje daug kur buvo pasirinkti namų ūkio pajamų šaltinius apibendrinantys klausimai kaip namų ūkio pajamų rodiklio substitutai. Pavyzdžiui, binarinėse regresinėse analizėse buvo naudojami ne asmeninių ir namų ūkio pajamų kintamieji, bet atskiras blokas klausimų, kuriais buvo klausama, kas sudaro dabartinio namų ūkio pajamas. Respondentų atsakomumas apie namų ūkio pajamas (C12.1-C12.6 klausimai žr. Priedas Nr. 1), buvo žymiai aukštesnis, kuomet mažiausiai atsakė apie tai, ar namų ūkio pajamas sudarė pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kitokios nuosavybės (atsakomumas buvo net 97,4 proc.).

Kitas tyrimo apribojimas, susijęs su anketos klausimų struktūra, tiksliau – ***klausimų, susijusių su platesnio namų ūkio profilio identifikavimu, yra jų negausumas***. Empirinėje darbo dalyje pateikiami ir analizuojami reikšmingi kintamieji, kurie apibūdina rezidencinius skirtumus pagal namų ūkio sudėtį, asmenų skaičių namų ūkyje, asmenų, gyvenančių viename namų ūkyje, amžių, pagal namų ūkio pajamų šaltinius ir namų ūkio vidutinės mėnesio pajamas. Visgi, jei

tyrimas būtų orientuotas į namų ūkio apklausos (angl. *household survey*) tipą, klausiant apie santuokos ar prokreacinius ketinimus, santuokos ir skyrybų metus, namų ūkio vartojimo išlaidas, mobilumą ir ketinimus keltis į kitą būstą, sprendimus dėl vaikų ugdymo, mokyklos pasirinkimo ir panašius klausimus, būtų suteikusi platesnį supratimą apie namų ūkių rezidencinius skirtumus šiuolaikiniame Lietuvos didmiestyje. Atsižvelgiant į šių klausimų, orientuotų į platesnio namų ūkio profilio identifikavimą, trūkumą, darbo empirinėje ir diskusinėje dalyse plačiau atskleidžiami individualaus, o ne namų ūkių lygmens rezidenciniai skirtumai.

Kiti tikėtini tyrimo apribojimai susiję, su tyrimo instrumentu – anketa, tokie kaip kalbos barjeras ar klausimyno sudėtingumas, nėra šio tyrimo trūkumas, nes, nors klausimynas pateiktas lietuvių kalba, tik 3 proc. respondentų kilo sunkumų *dėl lietuvių kalbos žinių barjero*, ir tik 2,3 proc. respondentų klausimyną ir klausimus pavadino „sunkiai suprantamais“. Tačiau *dėl anketos solidaus dydžio* (vidutinė apklausos trukmė buvo 45 min.) verta paminėti, kad *respondentų nuovargis galėjo turėti reikšmės renkant patikimus duomenis: labai pavargo* 9,4 proc., *pavargo* – 31,9 proc. respondentų.

V. TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ

5.1. Nepanašumai ir segregacija tarp Lietuvos didmiesčio rajonų

Šiame poskyryje bus pristatoma duomenų analizė, kuri yra skirta identifikuoti kiek miesto centras, senasis iki-sovietinis darbininkiškas rajonas, sovietinis daugiabučių rajonas ir priemiesčio zona yra nepanašūs ir segreguoti savo pajamų, amžiaus, išsilavinimo ir etniškumo pjuvais. Analizėje pateikiamos nepanašumo ir segregacijos indeksų reikšmės tarp išskirtų geografinių klasterių, stengiantis apibendrinti tiek bendrai Lietuvos didmiesčio, tiek kiekvieno didmiesčio atskirus atvejus. Šios indeksacijos leidžia identifikuoti, kokie egzistuoja vidiniai rezidenciniai skirtumai miestuose, bei kurie miesto rajonai yra nepanašausi ar labiausiai segreguoti (minėtais) rezidencinius skirtumus apibūdinančiais pjuvais (Massey, Denton 1988; Pew Reaserch Center 2012; Valatka ir kt. 2014).

Gauti indeksai (4 lentelė) parodo, kad pajamų sklaida Lietuvos didmiesčių rajonuose skiriasi, o Lietuvos didmiesčiuose asmenys ar namų ūkiai diferencijuojasi pagal pajamas. Lietuvos didmiesčio gyventojų pajamų nepanašumo indeksas yra 10 proc., o tai yra gana žemas segregacijos rodiklis, palyginti su Vakarų miestais, ypač JAV, kuriose šis rodiklis svyruoja nuo 20 proc. iki 40 proc.⁸¹ Pastebima bendra tendencija, kad labiausiai prie nevienodos miesto gyventojų pajamų sklaidos „prisideda“ darbo klasės ir priemiesčių rajonai. O nagrinėjant atskirai kiekvieno miesto nepanašumo indeksus, ryškiausi populiacijų ekonominiai skirtumai matyti tarp Vilniaus ir Klaipėdos miestų darbo klasės ir priemiesčių rajonų (skirtumai atitinkamuose Kauno miesto rajonuose gerokai mažesni). Grupės asmenų, gaunančių vidutinio dydžio ar mažiau pajamų, segregacijos indeksas parodo tą pačią tendenciją: labiausiai segreguoti pagal turtą Vilniuje yra Naujininkai ir priemiesčiai, Klaipėdoje – Žvejybos uostas bei gretimi mikrorajonai ir priemiesčiai, o Vilijampolės ir Kauno priemiesčių segregacijos lygis yra žemiausias. Vis dėlto šis rodiklis yra santykinai mažas, kad galima būtų teigti esant ryškesnę segregaciją, o medianos testas (5 lentelė) atskleidžia, jog Kaune nėra didelės asmeninių pajamų diferenciacijos miestų rajonuose. Tačiau matyti bendra tendencija, kad miestų priemiesčiai yra turtingesnių miestiečių rezidencijos vieta, o Vilniuje dar šiuo aspektu ryškėja ir miesto centro klasteris, kuriame gyvena santykinai panašus skaičius tiek didesnes, tiek mažesnes nei vidutines medianines pajamas gaunantys miestiečiai.

⁸¹ *Pew Research Centre: Pew Social and Demographic Trends*. Žr.: <http://www.pewsocialtrends.org/income-segregation/new-york-city/>.

4 lentelė. Medianinių pajamų* nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo didmiesčio rajono tipo

	<i>Nepanašumo indeksas</i>				<i>Segregacijos indeksas, kai gyventojai gauna vidutinio dydžio ar mažiau pajamų</i>			
	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Miesto centras	0,33	1,48	0,65	0,45	0,15	0,70	0,33	0,22
Darbo klasės rajonas	4,28	7,01	3,08	4,60	1,94	3,30	1,54	2,21
Sovietinių daugiabučių rajonas	0,80	1,17	0,35	1,32	0,36	0,56	0,18	0,64
Priemiestis	4,75	6,71	2,06	6,39	2,16	3,16	1,03	3,06
Bendras indeksas	10,17	16,38	6,16	12,78	4,62	7,72	3,07	6,12
N	1 065	382	349	334	1 065	382	349	334

*Lyginamos proporcijos tarp tų, kurie gauna daugiau, ir tų, kurie gauna vidutinio dydžio arba mažiau pajamų. Vidutinės pajamos skiriasi pagal miestą. Apskritai vidutinės pajamos yra 1 200 Lt: Vilniuje – 1 200 Lt, Kaune – 1020 Lt, Klaipėdoje – 1 200 Lt.

5 lentelė. Didmiesčių rajonų turtingos diferenciacijos proporcijos pagal vidutinio dydžio pajamas

	Bendras Lietuvos didmiesčio		Vilnius		Kaunas		Klaipėda	
	>1 200 Lt, %	<= 1 200 Lt, %	>1 200 Lt, %	<= 1 200 Lt, %	>1 020 Lt, %	<= 1 020 Lt, %	>1 200 Lt, %	<= 1 200 Lt, %
Miesto centras	45,96	54,04	50,00	50,00	50,96	49,04	46,99	53,01
Darbo klasės rajonas	36,84	63,16	32,61	67,39	43,68	56,32	39,08	60,92
Sovietinių daugiabučių rajonas	43,97	56,03	45,13	54,87	50,59	49,41	45,87	54,13
Priemiestis	57,49	42,51	63,29	36,71	54,79	45,21	67,27	32,73
χ^2 testas	20,352***		16,571**		2,109		11,190*	
Vidutinio dydžio pajamos	1 200 Lt		1 200 Lt		1 020 Lt		1 200 Lt	
N	1 065		382		349		334	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

Amžius tampa svarbia kategorija bandant apibūdinti posovietinio miesto segregacijos formas (Weclawowicz 1998). Iš 6 lentelės paaiškėja, kad Lietuvos miestuose *nepanaši* yra demografinė darbo klasės ir miesto priemiesčių rajonų struktūra. Amžiaus kintamasis miesto rajonus skiria dar labiau (Lietuvos miestuose 15 proc. populiacijos, priklausomai nuo rajono, skiria amžiaus kintamasis) nei turtingas pasiskirstymas. Iš Vilniaus miesto rajonų pagal populiaciją nepanašiausi yra Naujininkų ir priemiesčių gyventojai, o nepanašumo indeksas siekia net 27 proc. Vilniaus populiacijos. Kaune nepanašumo indeksas yra mažiausias iš visų miestų – 10 proc. Kauno populiacijos. Kaune išryškėja kiek kitokia segregacinė dinamika –

nepanašiausi rajonai savo amžiaus struktūra yra miesto centras ir Vilijampolė. Klaipėdoje egzistuoja dar kitokia amžiaus nepanašumo dinamika – daugiabučių ir priemiesčių gyventojų pasiskirstymas nepanašiausias, o nepanašumo indeksas rodo, kad Klaipėdoje gyvena 23 proc. miestiečių, kurių amžiaus dispersija yra sutelkta skirtingose kaimynystėse. Segregacijos indeksas senų žmonių grupėje atkartoja tuos pačius rezultatus kiekviename mieste atskirai ir Lietuvos miestuose apskritai. Visgi bandant pažvelgti kiek ši segregacija ir nepanašumai yra statistiškai reikšmingi, Fišerio testas ir dispersinė analizė (7 lentelė) parodė statistiškai reikšmingą skirtumą tik pagal Vilniaus rajonų amžiaus pasiskirstymą ($F=10,206$, $df=3$, $p=0,000$): vidutiniškai priemiesčio gyventojas yra 10 metų jaunesnis už asmenį, gyvenantį Naujininkuose. Apibendrinant galima teigti, kad nors indeksai parodė egzistuojant skirtumų tarp priemiesčių ir darbo klasės rajonų (priemiesčiuose gyvena santykinai didesnė jaunų žmonių populiacija), tik Vilniaus mieste amžiaus rodiklis yra statistiškai reikšmingas.

6 lentelė. Amžiaus* nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo didmiesčio rajono tipo

	<i>Nepanašumo indeksas</i>				<i>Segregacijos indeksas 65 m. ir vyresnių asmenų grupėje</i>			
	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Miesto centras	1,34	3,91	3,09	3,73	1,17	3,36	2,66	3,36
Darbo klasės rajonas	4,93	10,90	5,17	3,31	4,31	9,36	4,44	2,99
Sovietinių daugiabučių rajonas	2,37	2,48	0,71	7,30	2,07	2,13	0,61	6,58
Priemiestis	5,96	9,47	1,37	7,72	5,21	8,13	1,17	6,96
Bendras indeksas	14,61	26,75	10,34	22,06	12,76	22,98	8,89	19,89
N	1 890	617	633	640	1 890	617	633	640

*Lyginamos 16–64 m. ir 65 m. bei vyresnių gyventojų populiacijos.

7 lentelė. Amžiaus skirtumas didmiesčio rajonuose

	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Miesto centras	41,24	41,89	38,48	43,91
Darbo klasės rajonas	42,04	45,92	38,98	41,16
Sovietinių daugiabučių rajonas	41,46	43,75	36,09	43,97
Priemiestis	39,84	35,30	40,70	43,48
F testas	1,359	10,206***	1,617	1,337
df	3	3	3	3
N	1 890	617	633	640

*** $p=0,000$; ** $p<0,01$; * $p<0,05$

S. Ruoppila ir A. Kährrik (2003) savo tyrime apie Taliną nustatė, kad posovietiniame mieste vis labiau ryškėja ne tik amžiaus ar turtinė, bet ir išsilavinimo diferenciacija, priklausomai nuo miesto vietovės. Nepanašumo indeksai (8 lentelė) dar labiau skiria ir

diferencijuoja miestų gyventojus pagal jų išsilavinimą nei pagal turtinę padėtį ar amžiaus kintamąjį. Lietuvos didmiestyje egzistuoja 34 proc. nepanašų išsilavinimą (vidurinį ir aukštesnį arba žemesnį) turinčių asmenų pasiskirstymas skirtingų tipų miesto rajonuose, o nepanašiausi yra darbo klasės rajonas, miesto centras ir priemiesčiai. Vilniuje šis indeksas rodo, kad čia gyvena net 40 proc. segreguotos populiacijos: Naujininkuose segreguota 20 proc. šios seniūnijos gyventojų, o priemiesčiuose – 11 proc. Kaune nepanašiausios ir labiausiai segreguotos kaimynystės šiek tiek skiriasi nuo Vilniaus, bet yra išsidėsčiusios tuose pačiuose rajonuose kaip ir nepanašaus amžiaus kintamojo atveju: Vilijampolėje gyvena 19 proc., Kauno centre – 12 proc. pagal išsilavinimą segreguota grupės. Klaipėdoje tendencija atitinka Vilniaus miesto rezultatus: 11 proc. Žvejybos uoste ir gretimuose mikrorajonuose gyvenantys asmenys bei 8 proc. – priemiestinėje zonoje turėtų “persikelti”, kad sumažėtų skirtingai išsilavinusių klaipėdiečių pasiskirstymo netolygumai tarp rajonų. Bet Klaipėdoje segreguotos populiacijos yra mažiausiai iš visų miestų: tik 26 proc. klaipėdiečių, priklausomai nuo išsilavinimo, “turėtų pakeisti” gyvenamąją vietą mieste, kad mieste būtų vienodas šių socialinių grupių pasiskirstymas. Segregacijos indeksas parodo tokią pačią žemesnį išsilavinimą turinčių miestiečių situaciją. Šios tendencijos statistinį reikšmingumą parodo gautos Cramerio V koeficiento reikšmės (9 lentelė), nors išsilavinimo priklausomybė nuo rezidencijos miesto rajone yra gana maža, o ji egzistuoja visuose miestuose bei yra didžiausia Vilniuje.

8 lentelė. Išsilavinimo* nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo miesto rajono tipo

	<i>Nepanašumo indeksas</i>				<i>Segregacijos indeksas žemesnį nei vidurinį išsilavinimą įgijusių gyventojų grupėje</i>			
	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Miesto centras	7,70	3,31	12,42	4,70	7,28	3,17	11,42	4,50
Darbo klasės rajonas	16,93	20,31	18,55	11,36	16,01	19,48	17,06	10,87
Sovietinių daugiabučių rajonas	2,40	6,46	2,11	1,74	2,27	6,20	1,94	1,67
Priemiestis	6,83	10,54	4,02	8,40	6,46	10,11	3,70	8,04
Bendras indeksas	33,87	40,61	37,09	26,20	32,02	38,96	34,12	25,08
N	1 869	615	624	630	1 869	615	624	630

*Lyginamos žemesnį nei vidurinės mokyklos diplomą gavusių ir vidurinį ar aukštesnį išsilavinimą įgijusių gyventojų populiacijos.

9 lentelė. Išsilavinimo priklausomybė nuo miesto rajono tipo

	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Pearsono chi kvadrato koef.	63,488***	22,235***	37,952***	10,047*
df	3	3	3	3
Cramerio V koef.	0,184***	0,190***	0,247***	0,126*
N	1 869	615	624	630

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

Nepanašumo ir segregacijos indeksai miesto sociologijos studijose dažniausiai pasitarnauja kaip įrankis nustatant dažniausiai vakarų Europos, JAV ar net posocialistiniuose miestuose tuos rajonus ar gyvenvietes, kur gyvena disproporcionaliai tautinės ar rasinės grupės palyginti su dominuojančia tautine ar rasine grupe. Netgi galima teigti, kad šie metodologiniai instrumentai turi galias istorines šaknis kaip rasinės ar etninės nelygybės miestuose tyrimo instrumentai (Massey, Denton 1988). Kadangi Kauno miesto imtį sudaro etniškai homogeniška populiacija (pateko beveik 97 proc. lietuvių), todėl atsisakyta skaičiuoti nepanašumo skirtumus etniniu požiūriu tarp Kauno ir bendro Lietuvos didmiesčio rajonų, kadangi pastarojo rezultatus iškreiptų Kauno etninis homogeniškumas nepriklausomai nuo rajono tipo. Tad pats skirtingas etninių mažumų pasiskirstymas skirtingų miestų rajonuose yra greičiau lokalūs atvejai nei bendri Lietuvos didmiesčio rezidencinių grupių bruožai. Taigi, galima daryti išvadą, kad didžiausią etninę disproporciją tarp skirtingų miesto rajonų egzistuoja Vilniuje, o ne Klaipėdoje (10 lentelė): nepanašumo ir segregacijos indeksai indikuoja, kad etniniu atskaitos tašku Vilniaus 26 proc. ar 21 proc. populiacijos gyvena segreguotai, kai Klaipėdoje šis rodiklis siekia tik 5-6 proc. Daugiausia prie disproporcionalių lietuvių ir nelietuvių rezidencijos „prisideda“ Naujininkų rajonas (nors ir kiti Vilniaus rajonai panašiai segreguoti), kas indikuoja, kad lietuvių ir nelietuvių klasterizacija egzistuoja darbo klasės rajone palyginus su kitais Vilniaus tirtais rajonais. Tuo tarpu, Klaipėdoje nepanašumo indeksai nėra dideli ir tikėtina, kad etninę segregaciją tarp lietuvių ir nelietuvių nėra žymi. Tą iliustruoja ir tai, kad (11 lentelė) neegzistuoja priklausomybė tarp Klaipėdos rajonų ir tautybės, kai Vilniuje aptinkamas silpnas statistiškai reikšmingas ryšys (Cramerio $V=0,223$, $p=0,000$).

10 lentelė. Tautybės* nepanašumo ir segregacijos indeksai priklausomai nuo miesto rajono tipo

	<i>Nepanašumo indeksas</i>		<i>Segregacijos indeksas tarp lietuvių ir nelietuvių populiacijos</i>	
	Vilnius	Klaipėda	Vilnius	Klaipėda
Miesto centras	5,60	2,06	4,56	1,84
Darbo klasės rajonas	7,08	1,19	5,76	1,12
Sovietinių daugiabučių rajonas	6,66	1,77	5,38	1,58
Priemiestis	6,02	0,89	4,86	0,78
Bendras indeksas	25,37	5,91	20,56	5,32
N	607	628	607	628

*Lyginamos Vilniuje ir Klaipėdoje lietuvių ir nelietuvių gyventojų populiacijos.

11 lentelė. Tautybės priklausomybė nuo Vilniaus ir Klaipėdos miesto rajono tipo

	Vilnius	Klaipėda
Pearsono chi kvadrato koef.	31,839***	2,953
df	2	2
Cramerio V koef.	0,223***	0,048
N	607	628

*** $p=0,000$; ** $p<0,01$; * $p<0,05$.

Apibendrinant, nepanašumo ir segregacijos indeksai bei juos papildantys kiti panaudoti statistiniai kriterijai, atskleidė tam tikras tendencijas, kad išsiskiria priemiesčiai kaip jaunesnių, turtingesnių ir darbo klasės rajono kaip senesnių, mažiau pasiturinčių ir su žemesniu išsilavinimu miestiečių rezidencija. Tuo tarpu etniškumo diferenciacija atsiskleidė tik lokaliu aspektu Vilniuje, kur kiek didesnė nelietuvių koncentracija yra aptinkama darbo klasės (t. y. Naujininkų) rajone.

5.2. Rezidencinė diferenciacija tarp Lietuvos didmiesčio rajonų

Šiame skyriuje bus bandoma apžvelgti, kokie egzistuoja bendrai Lietuvos didmiestyje ir kiekvieno didmiesčio atveju rezidenciniai skirtumai tarp miesto centro, darbo klasės, daugiabučių ir priemiesčių rajonų. Socioekologiniai skirtumai tarp rajonų bus nagrinėjami taikant binarinės (logistinės) regresijos analizę, kai priklausomu kintamuoju yra binarinis kintamasis, kuris perkoduotas priklausomai ar respondentas gyvena ar negyvena minėtuose rajonuose. Nepriklausomais kintamaisiais atskleisti rezidencinius skirtumus tarp rajonų buvo pasirinkti tiek individualaus pobūdžio (šeiminė padėtis, išsilavinimas ir subjektyvi savi-identifikacija su socialiniu sluoksniu), tiek namų ūkį apibendrinantys (ar namų ūkio pajamas sudaro atlyginimai, pensijos ir kt. pajamų šaltiniai, bei kiek vaikų ir pensinio amžiaus asmenų gyvena namų ūkyje) kintamieji.

Miesto centras. Duomenų adekvatumo regresijos modeliui, teisingos duomenų klasifikacijos ir pačios regresijos statistinio reikšmingumo sąlygos yra tenkinamos logistinės regresijos modeliui, kuris yra skirtas išsiaiškinti apie miestų centruose gyvenančių miestiečių tikėtiną sociodemografinį profilį (12 lentelė). Visuose Lietuvos didmiesčių centruose padidėjus vienai – išsilavinimo kategorijai, 18 proc. padidėja tikimybė, kad toks asmuo bus linkęs gyventi miesto centre. Bet apibendrinant namų ūkių, kurie reziduoja miesto centre, pajamų šaltinius pažymėtina, kad 32 proc. mažiau tikėtina, jog tai bus namų ūkiai, kurių pajamos yra atlyginimai, ir 97 proc. labiau tikėtina, jog tai bus namų ūkiai, kurių pajamų dalis bus bedarbio pašalpos ar kompensacijos. Taip pat tikėtina, kad, mažėjant vaikų, augančių šeimoje, skaičiui, 18 proc. sumažės ir tikimybė, jog tokios šeimos negyvena miestų centruose. Dar vienas svarbus gyvenančiųjų mieste bruožas yra tai, kad tie, kurie gyvena miestų centruose, bus linkę tapatintis su aukštesniu socialiniu sluoksniu. Nagrinėjant atskirai Kauno ir Vilniaus miestų centrų gyventojų regresinius modelius pagal sociodemografinius ypatumus, pastebėtina, kad nebūtinai statistiškai skirtingi kintamieji sutampa Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos regresiniuose modeliuose. Taigi, galbūt analizėje galima kalbėti apie kiekvieno miesto vidinio kontekstualumo svarbą. Egzistuoja didesnė tikimybė, kad Vilniaus miesto centre gyvens asmuo, turintis aukštesnį

išsilavinimą, tapatinantis save su aukštesniu socialiniu sluoksniu, ir bus namų ūkiai, kurių pajamas sudarys bedarbio pašalpos ar kompensacijos, o ne atlyginimai ar pajamos iš privačios veiklos. Be to, didėja tikimybė, kad asmuo, kuris turi aukštesnį išsilavinimą, yra nevedęs (netekėjusi) ir tapatinasi su aukštesniu socialiniu sluoksniu, bei šeimos, kuriose yra mažiau vaikų ar pensinio amžiaus asmenų ir į kurių pajamas neįeina atlyginimas, gyvens Kauno miesto centre. Regresinė funkcija išskyrė dvi kategorijas, kurios gali apibūdinti Klaipėdos miesto centro gyventojus – didesnė tikimybė, kad čia reziduos našlystėje gyvenantys asmenys ir bus namų ūkiai, kuriuose mažai vaikų. Reikia pridurti, kad Klaipėdos miesto centrui taikyta binarinė logistinė regresija pažeidžia duomenų adekvatumo modeliui sąlyga.

12 lentelė. Miesto centro binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų

Kintamasis	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>		<i>Vilniaus miesto centro</i>		<i>Kauno miesto centro</i>		<i>Klaipėdos miesto centro</i>	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Šeiminė padėtis</i>								
Gyvenantis santuokoje	1,00		1,00		1,00		1,00	
Našlys(-ė)	1,229	0,777-2,040	0,630	0,305-1,604	1,823	0,741-4,487	2,654*	1,596-6,423
Nevedęs / netekėjusi	1,293	0,870-1,805	1,403	0,635-2,403	2,159*	1,064-4,379	0,778	0,490-1,481
<i>Išsilavinimas</i>	1,180**	1,062-1,250	1,226***	1,007-1,307	1,434**	1,232-1,670	0,287	0,782-1,076
<i>Atlyginimas</i>	0,677*	0,490-0,944	0,769	0,396-1,494	0,426**	0,246-0,736	0,740	0,602-2,043
<i>Pajamos iš privačios veiklos</i>	0,892	0,653-1,219	0,317**	0,164-0,611	1,652	0,976-2,793	1,144	0,653-2,004
<i>Bedarbio pašalpos ar kompensacijos</i>	1,973**	1,180-3,247	3,561**	1,457-8,348	1,124	0,472-2,674	2,475	0,821-7,456
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	0,821*	0,662-0,936	1,005	0,701-1,350	0,710*	0,519-0,970	0,658*	0,482-0,900
<i>Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje</i>	0,841	0,653-1,099	0,597	0,365-1,076	0,566*	0,340-0,941	1,397	0,936-2,083
<i>Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu</i>	0,792**	0,686-0,970	0,729*	0,521-0,988	0,640*	0,435-0,943	0,810	0,603-1,088
Konstanta	0,390*		0,311		0,313		1,671	
N	1 666		543		549		574	
Nagelkerke R ²	0,047		0,130		0,169		0,068	
Hosmerio-Lemeshow testas	P=0,780		P=0,780		P=0,119		P=0,047	
Regresijos modelio χ^2	54,563***		54,563***		69,546***		26,935*	
Modelis klasifikuoja teisingai	73,2 %		74,2 %		72,5 %		75,1 %	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinas intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjantį vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pensijų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Apibendrinant galima teigti, kad Vilniaus ir Kauno miestų centruose gyvenantys asmenys ar namų ūkiai labiau atitinka bendrą Lietuvos didmiesčių centruose gyvenančių asmenų sociodemografinę kompoziciją nei Klaipėdos miesto centro atvejais. Vis dėlto ryškėja tendencija, kad miestų centruose tikėtina susitikti labiau išsilavinusių asmenų (Vilniaus ir Kauno miestuose), priskiriančių save aukštesniam visuomenės socialiniam statusui (apskaičiuojant Kauno miesto ir bendrai Lietuvos didmiesčio rodiklius). Statistiškai reikšmingų šeiminių padėties formų įvairovės rodikliai priklauso nuo miesto: labiau tikėtina, kad našlystėje gyvenantys (Klaipėdos regresinėje analizėje) ar netekėjusios ir nevedę (Kaune) asmenys gyvens miesto centre nei kitose tirtose miesto vietose. Atsiskleidžia dar viena tendencija: čia *mažiau* tikėtina rasti šeimų, kuriose yra daugiau vaikų (Kauno ir Klaipėdos miestuose) ir pensinio amžiaus asmenų (Kauno mieste), taip pat šeimų, kurių vienas iš pajamų šaltinių, tikėtina, nėra atlyginimai (Vilniaus ir Kauno miestuose) ir yra bedarbio pašalpos ar kompensacijos (Vilniaus ir bendroje miesto regresinėje analizėje).

Darbo klasės tipo rajone (13 lentelė) galima tikėtis 1,5 karto dažniau sutikti netekėjusią (nevedusį) ir beveik 2 kartus – išsiskyrusį (nei santuokoje gyvenantį asmenį), turintį žemesnį išsilavinimą ir besitapatinantį su žemesniu socialiniu sluoksniu. 37 proc. didesnė tikimybė, kad daugumos darbo klasės tipo rajone egzistuojančių namų ūkių viena iš pajamų rūšių nebus pajamos iš privačios veiklos. Vilniaus darbo klasės rajono – Naujininkų atveju tikėtina, kad 23 proc. didesne tikimybe bus gyventojas su žemesniu išsilavinimu, 1,7 karto didesne tikimybe save priskirs žemesniam sluoksniui. Vilijampolės duomenys rodo, kad čia yra didesnė tikimybė susitikti žemesnį išsilavinimą turintį, dažniau išsiskyrusį nei santuokoje gyvenantį asmenį ar šeimą, kurios pajamos nebus iš privačios veiklos. Žvejybos uosto ir aplinkinių mikrorajonų gyventojų situaciją labiau atskleidžia savęs priskyrimas žemesniam socialiniam statusui ir čia tikėtina dažniau sutinkamos šeimos, kuriose yra daugiau vaikų ir mažiau pensinio amžiaus asmenų nei likusiuose miestų mikrorajonuose gyvenančiose šeimose.

Apibendrinant galima teigti, kad žemesnį išsilavinimą turintys, žemesniam socialiniam sluoksniui save priskiriantys, ne santuokoje gyvenantys asmenys yra tikėtinesnis bendras gyventojas, reziduojančio darbo klasės rajone, sociodemografinis profilis.

13 lentelė. Miesto darbo klasės rajono binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų

Kintamasis	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>		<i>Naujininkai (Vilnius)</i>		<i>Vilijampolė (Kaukas)</i>		<i>Žvejybos uostas ir kt. (Klaipėda)</i>	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Šeiminių padėtis</i>								
Gyvenantis santuokoje	1,00		1,00		1,00		1,00	
Išsiskyres(-usi)	1,895**	1,273-2,824	1,868	0,872-4,071	1,823	0,832-3,992	1,522	0,849-3,131
Nevedęs / netekėjusi	1,521*	1,037-2,272	1,673	0,837-3,344	2,159*	1,4655-6,250	1,631	0,781-2,966
<i>Išsilavinimas</i>	0,801***	0,731-0,874	0,777**	0,666-0,906	0,652***	0,553-0,769	0,947	0,803-1,117
<i>Pajamos iš privačios veiklos</i>	0,628*	0,434-0,913	0,725	0,376-1,412	0,460*	0,231-0,916	0,761	0,402-1,438
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	1,140	0,961-1,356	0,946	0,671-1,356	1,000	0,743-1,347	1,416*	1,069-1,875
<i>Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje</i>	0,836	0,641-1,082	1,231	0,773-1,917	0,730	0,454-1,175	0,556*	0,324-0,953
<i>Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu</i>	1,580***	1,293-1,930	1,667**	1,183-2,350	1,178	0,782-1,775	1,697**	1,210-2,379
Konstanta	0,186		0,228		0,498		0,074**	
N		1 666		543		63,584		574
Nagelkerke R ²		0,101		0,158		0,164		0,095
Hosmerio-Lemeshow testas		P=0,121		P=0,891		P=0,660		P=0,121
Regresijos modelio χ^2		116,335***		61,932***		69,546***		36,805**
Modelis klasifikuoja teisingai		75,8 %		75,5 %		76,0 %		77,7 %

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinasis intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjantį vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu. Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš atlyginimų, bedarbio pašalpų, pensijų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Sovietinių daugiabučių rajone (14 lentelė) egzistuoja 11 proc. didesnė tikimybė susitikti tokį gyventoją, kuris turės aukštesnį išsilavinimą, ir 28 proc. tikimybė – kad jis save tapatins su žemesne visuomenės strata. Be to, daugiabučių statybos mikrorajonai Lietuvos didmiesčiuose pasižymi tuo, kad juose 33 proc. labiau tikėtina didesnė namų ūkiuose gyvenančių pensinio amžiaus žmonių proporcija. Atskirai analizuojant Vilniaus daugiabučių rajono – Žirmūnų atvejį, galima pastebėti, kad šiame Vilniaus rajone 30 proc. didesnė tikimybė dažniau susitikti labiau

išsilavinusį ir net 83 proc. didesnė tikimybė – žemesniam socialiniam sluoksniui save priskiriančių vietinį gyventoją. Egzistuoja 2 kartus didesnė tikimybė (nei likusiame mieste), kad Žirmūnuose reziduojančių šeimų pajamų šaltinis bus įvairios kitos socialinės šalpos (o ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos), ir 31 proc. didesnė tikimybė (nei likusiame Vilniaus mieste), kad Žirmūnuose gyvena šeimos, kuriose auga mažiau vaikų. Egzistuoja 32 proc. mažesnė tikimybė, kad Dainavos rajone gyvena šeimų, turinčių daugiau nepilnamečių vaikų, nei likusiose Kauno rajonuose, taip pat tikėtina 69 proc. tikimybė, kad Dainavoje reziduoja šeimos, kuriose yra daugiau pensinio amžiaus asmenų. Kauno Dainavos rajone tikėtina 3 kartus didesnė galimybė, jog namų ūkių pajamas sudarys indėliai, draudimas ar kitos investicijos formos, nei likusiame mieste. Klaipėdos sovietinių daugiabučių mikrorajonuose yra 61 proc. mažesnė tikimybė aptikti namų ūkių, į kurių pajamas įeina pajamos iš privačios veiklos, ir 62 proc. mažesnė tikimybė, kad jų pajamas sudaro kitos (bet ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos) socialinės šalpos, nei likusiame Klaipėdos mieste.

Apibendrinant galima pažymėti, kad daugiabučių rajonuose yra didesnė tikimybė susitikti vietinių gyventojų, kurie nors ir turi aukštesnį išsilavinimą, save labiau priskiria žemesnei socialinei stratai. Taip pat sovietinių daugiabučių kvartaluose tikėtina sutikti daugiau namų ūkių, kuriuose yra daugiau pensinio amžiaus asmenų ir į kurių pajamas dažniausiai neįeina pajamos, gautos iš privačios veiklos. Kita vertus, daugiabučių namų ūkių, kurio viena iš pajamų rūšių būtų kitokia (ne bedarbio pašalpa ar kompensacijos) socialinė šalpa, tikėtinau užtikti yra Žirmūnuose nei Klaipėdos daugiabučių mikrorajonuose. Dar vienas specifinis pajamų skirtumas – tai, kad su didesne tikimybė Dainavoje (nei likusiuose Kauno rajonuose) yra daugiau namų ūkių, kurie turi pajamų iš įvairių investicinių priemonių (kaip indėliai, draudimas ir pan.). Pastarieji rezultatai gali suponuoti, kad daugiabučių kvartaluose reziduojančių namų ūkių *turtinės* padėties skirtumus veikiausiai gali paaiškinti miesto lokalus kontekstas, o miestų daugiabučių mikrorajonų *demografinė* struktūra išsiskiria kita *bendra* tendencija, kad čia gyvena šeimos, turinčios mažiau nepilnamečių vaikų.

14 lentelė. *Sovietinių daugiabučių rajono binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų*

Kintamasis	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>		<i>Žirmūnai (Vilnius)</i>		<i>Dainava (Kaunas)</i>		<i>Eglė, Debrecenas ir kt. (Klaipėda)</i>	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Išsilavinimas</i>	1,110*	1,007-1,181	1,303**	1,048-1,366	1,143	0,979-1,335	0,993	0,853-1,155
<i>Pajamos iš privačios veiklos</i>	0,603**	0,424-0,842	0,715	0,364-1,266	0,678	0,373-1,233	0,394**	0,210-0,738
<i>Kita socialinė šalpa</i>	1,051	0,751-1,486	2,285**	1,265-4,150	1,211	0,686-2,137	0,383*	0,174-0,841
<i>Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės</i>	1,118	0,691-1,852	1,077	0,477-2,690	3,310**	1,442-7,598	0,319	0,093-1,098
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	0,889	0,753-1,055	0,689*	0,481-0,991	0,681*	0,488-0,951	1,284	0,984-1,674
<i>Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje</i>	1,325*	1,035-1,671	1,280	0,808-1,979	1,690*	1,04-2,729	1,315	0,887-1,949
<i>Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu</i>	1,275**	1,057-1,524	1,832**	1,253-2,513	1,431	0,961-2,131	1,021	0,767-1,358
Konstanta	0,164***		0,014***		0,264		0,519	
N	1 666		543		584		574	
Nagelkerke R ²	0,034		0,106		0,097		0,070	
Hosmerio-Lemeshow testas	P=0,845		P=0,843		P=0,111		P=0,664	
Regresijos modelio χ^2	39,169**		40,983***		36,951**		28,713*	
Modelis klasifikuoja teisingai	73,5 %		74,0 %		75,0 %		71,1 %	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinas intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjantį vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus, šeiminės padėties ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš atlyginimų, bedarbio pašalpu, pensijų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Lietuvos didmiesčių *priemiesčių rajonų* regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad kad Nagelkerke R² yra didžiausias palyginus su miesto centro, daugiabučių ir darbo klasės rajono koeficientais. Prieš pradėdant analizuoti bendrą Lietuvos priemiesčių gyventojų modelį (15 lentelė) reikėtų atkreipti dėmesį, kad visgi yra pažeista šiam regresiniam modeliui duomenų adekvatumo regresijos modeliui sąlyga. Egzistuoja didesnė tikimybė, kad asmenys, save tapatinantys su aukštesniu socialiniu sluoksniu ir gyvenantys santuokoje (nei nevedę/netekęjusios ar išsiskyrę/išsiskyrusios), reziduos Lietuvos didmiesčių priemiesčiuose nei

kitose miesto kaimynystėse. Matyti dar viena tendencija, kad priemiesčiuose dažniau nei likusiame mieste reziduos šeimos, kurios turi daugiau vaikų ir kurių pajamų šaltiniai yra atlyginimai ir pajamos iš privačios veiklos.

15 lentelė. Priemiesčio binarinė regresija, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų

Kintamasis	Bendra Lietuvos didmiesčių regresija		Vilnius		Kaunas		Klaipėda	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Šeiminei padėtis</i>								
Gyvenantis santuokoje	1,00		1,00		1,00		1,00	
Išsiskyres (-usi)	0,609*	0,379-0,980	1,076	0,411-2,814	0,444	0,188-1,050	0,363*	0,161-0,819
Nevedęs/netekėjusi	0,434***	0,282-0,668	0,264**	0,109-0,643	0,360**	0,137-0,679	0,492	0,239-1,012
<i>Amžius</i>	1,001	0,989-1,014	0,960**	0,936-0,984	1,000	0,977-1,024	1,024*	1,003-1,046
<i>Išsilavinimas</i>	0,949	0,869-1,037	0,839**	0,710-0,991	0,880	0,745-1,040	1,190	1,002-1,415
<i>Atlyginimai</i>	2,100**	1,373-3,211	1,592	0,659-3,848	3,491***	1,647-7,400	1,225	0,756-2,603
<i>Pajamos iš privačios veiklos</i>	2,528***	1,863-3,431	4,554***	2,559-8,106	1,693	0,942-3,043	2,484**	1,445-4,271
<i>Pensijos</i>	0,976	0,633-1,506	1,755	0,726-4,241	1,537	0,727-3,248	0,410*	0,170-0,985
<i>Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės</i>	0,991	0,610-1,609	0,552	0,212-1,282	0,346	0,117-1,017	4,374**	1,864-10,265
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	1,236*	1,050-1,456	1,432*	1,022-2,007	1,814***	1,382-2,382	0,776	0,577-1,043
<i>Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu</i>	0,629***	0,521-0,760	0,393***	0,268-0,576	0,903	0,598-1,365	0,782	0,581-1,052
Konstanta	0,648		19,015**		0,198		0,110*	
N	1 668		677		549		574	
Nagelkerke R ²	0,139		0,310		0,183		0,192	
Hosmerio-Lemeshow testas	P=0,032		P=0,971		P=0,111		P=0,118	
Regresijos modelio χ^2	158,887**		119,355***		68,870***		78,925***	
Modelis klasifikuoja teisingai	78,2 %		75,2 %		75,5 %		75,8 %	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinas intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjančių vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš bedarbio pašalpų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Vilniaus priemiesčiuose 74 proc. labiau tikėtina gyvena susituokę nei netekėjusios/nevedę asmenys bei 16 proc. asmenys, kurie turi aukštesnį išsilavinimą. Vilniaus priemiesčių gyventojai, tikėtina, tapatinis su aukštesniu socialiniu sluoksniu ir bus jaunesni, ir

šioje miesto vietoje yra 4 kartus didesnė tikimybė (palyginti su likusiu Vilniumi) rasti šeimą, kurios pajamų šaltinis būtų pajamos iš privačios veiklos. Kauno priemiesčiuose 64 proc. padidėja tikimybė, kad čia gyvena daugiau susituokusių nei netekėjusių / nevedusių gyventojų. Kauno priemiesčius charakterizuoja 3,5 kartus didesnė tikimybė, kad čia gyvena šeimos, kurių pajamų šaltinis bus atlyginimai, ir 81 proc. didesnė tikimybė, kad čia gyvena šeimos, kurios augina daugiau vaikų. Klaipėdoje egzistuoja 2,5 kartus didesnė tikimybė, kad gyvenančių priemiesčiuose šeimų pajamų šaltinis bus pajamos iš privačios veiklos; 4 kartus didesnė tikimybė, kad pajamų šaltinis bus įvairios investicijų formos; ir 59 proc. didesnė tikimybė, kad pensijos nebus pajamų šaltinis.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad priemiesčiuose yra linkę gyventi aukštesniam sluoksniui save priskiriantys miestiečiai, dažniausiai susituokę ir gyvenantys šeimose, kuriose vyrauja didesnis vaikų skaičius. Kitas svarbus veiksnys yra turtinė ir šeimos pajamų šaltinio dinamika – priemiesčiuose yra linkę gyventi gaunantys atlyginimus bei pajamų iš privačios veiklos ar įvairių investicijų formų.

5.3. Rezidencinė diferenciacija tarp Lietuvos didmiesčio būsto valdų

Norint suprasti rezidencinės diferenciacijos dinamiką Lietuvos didmiesčiuose priklausomai nuo turimos būsto nuosavybės valdos (angl. *tenure*), buvo atlikta binarinė regresinė analizė priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ir socioekonominių charakteristikų, kai priklausomas kintamasis buvo gyvenantis ir negyvenantis nuosavame, išsimokamame ir nuomojamame būste. Analizė buvo atliekama su tais pačiais nepriklausomais kintamaisiais kaip ir prieš tai pateiktoje analizėje apie kiekvieno didmiesčio rajono gyventojų sociodemografinius ir socioekonominius profilius.

16 lentelė parodo 3 binarinės regresijos analizės duomenis kaip **būsto nuosavybė** kinta priklausomai nuo respondentų sociodemografinių (kaip amžius, išsilavinimas, šeiminei padėtis ar subjektyvi klasinė savi-identifikacija, vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje) ir socioekonominių (kaip namų ūkio pajamų šaltiniai) bruožų. Šio poskyrio analizėje pateikiami regresiniai modelių adekvatumo duomenims sąlyga yra tenkinama, o modeliai teisingai klasifikuoja daugiau nei 70 proc. duomenų (nuo 73,4 proc. iki 76,2 proc.). Tiesa, Nagelkerke R^2 koeficientai yra vidutiniai ir kinta nuo 26,3 proc. (bendrasis Lietuvos didmiesčiams regresinis modelis) iki 39,1 proc. (Vilniaus miesto regresinis modelis), bet reikėtų pridurti, kad šie yra reikšmingai didesni nei geografinių klasterių regresinių modelių atveju.

16 lentelė. Nuosavo būsto valdos binarinė regresija Lietuvos didmiesčiuose, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų

Kintamasis	Nuosavas būstas Lietuvos didmiesčiuose		Nuosavas būstas Vilniuje		Nuosavas būstas Kaune		Nuosavas būstas Klaipėdoje	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Šeiminė padėtis</i>								
Gyvenantis santuokoje	1,00		1,00		1,00		1,00	
Išsiskyres(-usi)	1,499	0,892-2,353	0,719	0,274-1,889	1,221	0,523-2,850	2,243*	1,002-5,021
Nevedęs / netekėjusi	2,840***	1,884-4,282	2,311*	1,003-5,322	2,922**	1,351-6,322	4,512***	2,152-9,457
<i>Amžius</i>	1,072***	1,057-1,087	1,086***	1,054-1,120	1,709***	1,051-1,109	1,066***	1,042-1,090
<i>Išsilavinimas</i>	0,879**	0,802-0,964	0,906	0,777-1,056	0,793**	0,675-0,933	0,866	0,747-1,049
<i>Atlyginimas</i>	1,453	0,974-2,168	1,711	0,714-4,102	2,657**	1,417-4,984	0,460	0,195-1,088
<i>Pensijos</i>	1,731*	1,055-2,840	3,712*	1,213-11,356	1,573	0,711-3,479	0,434	0,125-1,504
<i>Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės</i>	1,047	0,636-1,721	0,405*	0,175-0,934	1,587	0,626-4,019	1,805	0,683-4,768
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	1,678*	1,117-2,521	1,705**	1,135-2,562	1,373	0,705-2,675	2,316*	1,095-4,898
<i>Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje</i>	0,922	0,757-1,123	1,408	0,633-3,130	0,935	0,625-1,397	0,843	0,616-1,154
Konstanta	0,212**		0,060***		0,127*		0,862	
N	1 652		541		540		571	
Nagelkerke R ²	0,263		0,391		0,278		0,294	
Hosmerio-Lemeshow testas	P=0,576		P=0,848		P=0,131		P=0,472	
Regresijos modelio χ^2	330,105**		160,249***		117,076***		131,204***	
Modelis klasifikuoja teisingai	76,2 %		73,4 %		75,0 %		74,9 %	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinas intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjančių vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami subjektyvios klasinės savi-identifikacijos ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš privačios veiklos, pajamos iš bedarbio pašalpų ir kitų rūšių socialinė parama. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Identifikuojant vilniečio, gyvenančio nuosavame būste, sociodemografinį profilį pastebėta, kad padidėjus 1-riais metais respondento amžiui – padidėja ir 9 proc. tikimybė Vilniuje turėti nuosavą būstą. Taipogi, Vilniaus mieste tikėtina daugiau nei 2,3 kartus sutikti miestiečius, kurie gyvena nuosavame būste, tarp nevedusių ir netekėjusių individų nei tarp santuokoje gyvenančių asmenų. Taipogi, šią išvadą gali lemti pasirinktas metodologinis veiksmas, kad, konstruojant „būsto nuosavybė“ priklausomą kintamąjį, šiam buvo priskirtos 3-jų pobūdžio būsto nuosavybės

išraiškos ir atsakymai: respondentai, kurie gyveno jiems, giminaičiams ir artimiesiems priklausančiame būste arba paveldėtame ar dovanotame būste – apibendrina būsto nuosavybės segmentą, o respondentai gyvenantys išsimokamame bankui būste yra priskirti kaip atskira būsto klasė⁸². Be asmeninių charakteristikų kaip amžius ir šeiminei padėtis, vilniečių būsto savininkų bruožus paaiškina ir namų ūkio pajamų šaltiniai ir nepilnamečių gyvenančių namų ūkyje skaičius. Minint pastarąją namų ūkio charakteristiką, galima teigti, kad namų ūkyje atsiradus bent vienam vaikui, padidėja ir 1,7 karto tikimybė, kad minėtas namų ūkis reziduos nuosavame būste. Tuo tarpu, būsto nuosavybės klubui Vilniuje tikėtina 59 proc. mažiau priklausys tie namų ūkiai, kurių pajamas sudarys pajamos iš investicijų, bei padidės 3,7 karto šansai tarp tų namų ūkių, kurių pajamas sudarys pensijos.

Analizuojant Kauno miesto būsto savininkų sociodemografinį paveikslą atsiskleidžia tam tikra dinamika kaip ir Vilniuje: 2,9 karto daugiau tikėtina, kad nuosavame būste gyvena, nevedę ar netekėjusios gyventojai nei santuokoje gyvenantys, bei padidėjus respondentų amžiui bent vienais metais padidėja ir 71 proc. tikimybė, kad kaunietis bus būsto savininkas. Visgi, skirtingai nei Vilniuje, Kaune reikšmingais būsto savininko bruožais tampa respondentų išsilavinimas: 21 proc. su mažesne tikimybe tikėtina sutikti gyventojų, kurių išsilavinimas yra aukštesnis. Tuo tarpu, tikėtina 2,6 karto didesniu šansu sutikti Kaune būsto savininkus, kurių namų ūkio pajamas sudarys atlyginimai, nei tų kurių nesudarys. Kitos pajamų formos, nepilnamečių ar pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje reikšmingai neveikia būsto nuosavybės tendencijų Kaune.

Klaipėdos mieste, ne tik 4,5 karto padidėja tikimybė tarp nevedusių ir netekėjusių, bet ir 2,2 karto tarp išsiskyrusių nei tarp gyvenančių santuokoje respondentų, kad minėti asmenys gyvens nuosavame būste. Amžiaus atžvilgiu, Klaipėdos mieste būsto nuosavybės institutas pasižymi panašiomis tendencijomis, t. y. 7 proc. padidėja tikimybė tarp vieneriais metais senesnių klaipėdiečių reziduoti nuosavame būste. Jeigu namų ūkio pajamų šaltiniai nerodo reikšmingų skirtumų tarp tų, kurie gyvena ir kurie negyvena nuosavame būste, tai kiekvienas nepilnametis tarp Klaipėdos šeimų padidina 2,3 karto tikimybę, kad minėta šeima gyvena nuosavame būste.

Tuo tarpu, susumavus visų 3 Lietuvos didmiesčių rezultatus priklausomybės nuo būsto nuosavybės, minėtos regresinės analizės duomenys daugiau mažiau apibendrina prieš tai pateiktus kiekvieno miesto rezultatus: būsto nuosavybė tikėtina padidėja 2,8 karto tarp nevedusių ir netekėjusių nei tarp santuokoje gyvenančių, padidėja 7 proc. tikimybė tarp senesnių vieneriais metais ir mažesne, ir sumažėja 12 proc. tarp labiau išsilavinusių

⁸² Daugiau apie įvairios būsto nuosavybės priskyrimus 3 būsto valdoms – nuosavo būsto, išsimokamo būsto ir nuomojamo būsto segmentams metodiką buvo aptarta "IV. Tyrimo metodas" skyriuje.

respondentų, bei padidėja 1,7 karto tikimybė tarp tų namų ūkių, kurių pajamas sudaro pensijos, ir 1,7 karto tikimybė tarp namų ūkių, kuriuose reziduoja bent vienas nepilnametis.

Apibendrinant, tikėtina bendrai Lietuvos didmiesčiuose esanti būsto nuosavybė priklauso nuo šeiminės padėties; nuosavame būste tikėtina reziduoja vyresnio amžiaus ir mažiau išsilavinę asmenys. Namų ūkiai su didesniu vaikų skaičiumi, kurių namų ūkio pajamos sudarys pensijos, taip pat tikėtina reziduos nuosavame būste. Vilniaus mieste nuosavame būste tikėtina gyvens nevedę ir netekėjusios, vyresni respondentai, kurie gyvena namų ūkiuose, kurių pajamas sudarys pensijos ir nesudarys pajamos iš įvairių investicijos formų, ir kurių namų ūkyje gyvens daugiau nepilnamečių. Kaune reikšmingai tikėtina surasti būsto savininkus, kurie yra nevedę ar netekėjusios nei santuokoje gyvenantys, vyresni, su žemesniu išsilavinimu, ir kurių pajamas sudaro atlyginimai. Galiausiai Klaipėdoje būsto nuosavybės savininkų bendrijai tikėtina priklausos nevedę ir netekėjusios bei išsiskyrę nei santuokoje gyvenantys miestiečiai, kurie yra vyresni, ir kartu, kurie gyvena namų ūkyje su bent vienu nepilnamečiu.

Taikant binarinės regresijos analizę kintamajam, kuris skiria respondentus priklausomai nuo to, ar šie gyvena Lietuvos didmiesčių *išsimokamamo būsto* segmente, yra tenkinama statistinė sąlyga apie gautų regresinių modelių adekvatumą duomenims, o gauti modeliai teisingai klasifikuoja nuo 75 proc. (Kauno regresinis modelis) iki 88,6 proc. (Klaipėdos regresinis modelis) duomenų (17 lentelė). Vilniuje rezidencija išsimokamame būste tikėtina su 97 proc. didesne tikimybe tarp gyvenančių santuokoje nei nevedusių/netekėjusių miestiečių ir su 8 proc. didesne tikimybe, turi vieneriais metais jaunesni respondentai. Kitas svarbus rodiklis išskiriantis statiškai reikšmingai gyvenimo išsimokamame būste rezidencijos specifiką iš nuomojamo ir būsto nuosavybės valdų yra namų ūkio pajamų veiksnys: tikėtina su didesniu 4,1 karto šansu, kad namų ūkiai, kurių pajamas sudaro pelnas iš įvairių investicijų formų, reziduos būste išsimokamame būste. Kaune gyvenančių išsimokamame būste sociodemografinis profilis panašus į vilniečių, nes šeiminės padėties ir amžiaus rodikliai statistiškai reikšmingai apibendrina gyvenimą minėtame būste. Tikėtina su 98 proc. didesne tikimybe išsimokamame būste gyvens ištekęsios ir vedę nei nevedę ir netekėjusios, o ir 2 proc. padidėja tikimybė, kad vieneriais metais jaunesni respondentai reziduos šioje būsto valdoje. Tuo tarpu, namų ūkio pajamų šaltiniai ar jo sudėtis neidentifikuoja, kas gyvena Kaune išsimokamame būste. Išsamiausių ir sudėtingesnių išsimokamo būsto gyventojų profilį pateikia Klaipėdos regresinės analizės modelis, kuris apibrėžia ne tik individualias respondentų sociodemografines charakteristikas, bet ir namų ūkį apibrėžiančius rodiklius. Klaipėdos išsimokamame būste rezidencija išsiskiria tuo, kad toks būstas priklausys su 88 proc. didesne tikimybe santuokoje gyvenantiems nei tai bus netekėjusių/nevedusių būstas ir su 78 proc. didesne tikimybe tarp

santuokoje gyvenančių nei tarp išsiskyrusių respondentų. Taip pat galima garantuoti, kad tokio būsto savininkais tikėtina su 2 proc. didesniu šansu yra vieneriais metais jaunesni nei vieneriais metais senesni klaipėdiečiai. Išskiriant statistiškai reikšmingas namų ūkio charakteristikas ir išsimokamo būsto priklausomybę, galima teigti, kad tokiaime būste tikėtina gyvena su 32 proc. mažesne tikimybe klaipėdiečių šeimos, kurių pajamų šaltinis yra įvairios (bet ne bedarbio ar kompensacinės) pašalpos (įskaitant stipendijas), ir net 1,7 didesniu šansu šeimos, kurių namų ūkyje gyvena bent vienas nepilnametis vaikas.

17 lentelė. Išsimokamo būsto valdos regresija Lietuvos didmiesčiuose, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų

Kintamasis	Išsimokamas būstas Lietuvos didmiesčiuose		Išsimokamas būstas Vilniuje		Išsimokamas būstas Kaune		Išsimokamas būstas Klaipėdoje	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Šeiminė padėtis</i>								
Gyvenantis santuokoje	1,00		1,00		1,00		1,00	
Išsiskyręs(-usi)	0,509*	0,275-0,942	1,371	0,473-3,974	0,531	0,171-1,651	0,222*	0,066-0,749
Nevedęs / netekėjusi	0,052***	0,021-0,129	0,028***	0,005-0,147	0,021**	0,002-0,190	0,121**	0,034-0,432
<i>Amžius</i>	0,971**	0,955-0,987	0,924***	0,890-0,960	0,978*	0,944-0,982	0,984	0,960-1,010
<i>Kitos socialinės pašalpos, taip pat stipendijos (bet ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos)</i>	0,636	0,359-1,135	1,097	0,395-3,052	1,076	0,399-2,901	0,279*	0,091-0,857
<i>Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės</i>	1,695	0,969-2,964	4,127**	1,563-10,903	1,364	0,415-4,481	1,307	0,466-3,663
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	1,353**	1,113-1,644	0,978	0,633-1,510	1,237	0,832-1,840	1,686**	1,255-2,264
Konstanta	0,481		3,412		0,662		0,050*	
N	1 652		541		540		571	
Nagelkerke R ²	0,230		0,218		0,278		0,264	
Hosmerio-Lemeshow testas	P=0,254		P=0,372		P=0,131		P=0,601	
Regresijos modelio χ^2	212,957**		56,619***		117,076***		98,485***	
Modelis klasifikuoja teisingai	87,5 %		86,0 %		75,0 %		88,6 %	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinas intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjantį vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami išsilavinimo, subjektyvios klasinės savi-identifikacijos, pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus namų ūkyje ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: atlyginimai, pajamos iš privačios veiklos, pensijos ir pajamos iš bedarbio pašalpų. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Žvelgiant į bendrą Lietuvos didmiesčiuose gyvenančių miestiečių, kurie reziduoja išsimokamame būste, profilį, galima teigti, kad panašios tendencijos atsiranda kaip ir prieš tai aptartuose regresinių modelių rezultatuose: 3 proc. sumažėja tikimybė tarp vieneriais metais senesnių Lietuvos didmiesčio gyventojų. Taip pat su 49 proc. didesniu šansu tikėtina, kad santuokoje gyvenantys respondentai nei išsiskyrę respondentai reziduoja išsimokamame būsto fonde, ir su 95 proc. didesniu šansu tikėtina, kad santuokoje gyvenantys respondentai reziduoja išsimokamame būsto fonde nei nevedę ar netekėjusios. Tuo tarpu, pastebėtina, kad iš visų namų ūkio charakteristikų, apibrėžiančių gyvenimo išsimokamame būste rezidenciją, statistiškai reikšmingai išsiskiria tik nepilnamečių vaikų skaičius, nes tikėtina su 1,4 karto didesne tikimybe, kad tokiam būste gyvena šeimos, kuriose gyvena bent vienas nepilnametis asmuo.

Apibendrinant ryšį tarp išsimokamo būsto sąsają su respondentų charakteristikomis visuose 3 didmiesčiuose, galima daryti išvadą, kad jaunesni, santuokoje gyvenantys ir turintys nepilnamečių vaikų tikėtina bus tokio būsto savininkais. Kaune, Vilniuje ir Klaipėdoje reikšmingai išsiskiria individualūs respondentų sociodemografiniai ypatumai, t. y. tikėtina, kad jaunesni ir susituokę respondentai yra pasiėmę būsto paskolą kaip galimybę disponuoti savo gyvenamu būstu. Visgi, išskiriant lokalius išsimokamo būsto gyventojų bruožus, Vilniuje išsiskiria, tai kad tokiam būste gyvena šeimos, kurių pajamas sudaro pajamos iš įvairių investicinių ir finansinių instrumentų, o Klaipėdoje tikėtina daugiau šeimos su nepilnamečiais vaikais ir mažiau tikėtina šeimos, kurių pajamos sudaro įvairios socialinės pašalpos.

18 lentelė pateikiami ir analizuojami Lietuvos didmiesčiuose **nuomojamo būsto** gyventojų poveiklį apibendrinantys sociodemografiniai rezultatai tiek bendrai Lietuvos didmiesčio, tiek atskirtai kiekvieno didmiesčio atveju. Modeliai teisingai klasifikuoja daugiau nei 84 proc. imties duomenų. Remiantis gautais duomenimis, galima teigti, kad su 7 proc. didesne tikimybe Vilniuje nuomojame būste gyvena vieneriais metais jaunesni respondentai, su 2,4 karto didesne tikimybe šeimos, kurių namų ūkio pajamas sudaro įvairios socialinės šalpos formos ar stipendijos (bet ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos), ir su 89 proc. mažesne tikimybe bevaikiai namų ūkiai. Kauno mieste nuomojamame būste su 11 proc. mažesne tikimybe gyvena vieneriais metais jaunesni respondentai, o tai yra gana panaši tendencija kaip ir Vilniuje. Bet kitas svarbus rodiklis – išsilavinimo kintamasis identifikuoja Kauno mieste tai, kad nuomininku bus su 1,3 karto didesniu šansu bus labiau išsilavinę respondentai. Taipogi, su 69 proc. tikimybe galima teigti, kad namų ūkiai, kuriuos sudaro bent vienas pensinio amžiaus asmuo, sumažėja tikimybė gyvenimo nuomojame būste. Klaipėdos nuomojamo būsto segmente tikėtina gyvena su 11 proc. didesne tikimybe vieneriais metais jaunesni klaipėdiečiai, su 62 proc. didesne tikimybe asmenys, kurie gyvena santuokoje nei nevedę ar netekėjusios, ir su 3,5 karto didesne

tikimybė namų ūkiai, kurių namų ūkio pajamos sudaro įvairios socialinės pašalpos (bet ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos) ir stipendijos.

18 lentelė. Nuomojamo būsto valdos binarinė regresija Lietuvos didmiesčiuose, priklausomai nuo respondentų sociodemografinių ypatumų

Kintamasis	Nuomojamas būstas Lietuvos didmiesčiuose		Nuomojamas būstas Vilniuje		Nuomojamas būstas Kaune		Nuomojamas būstas Klaipėdoje	
	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.	G.S	95% P.I.
<i>Šeiminė padėtis</i>								
Gyvenantis santuokoje	1,00		1,00		1,00		1,00	
Gyvena su partneriu (-e)	1,986**	1,179-3,344	3,172	0,923-10,903	1,889	0,712-5,009	1,462	0,634-3,368
Nevedęs / netekęjusi	0,937	0,553-1,588	3,117	0,896-10,848	0,799	0,390-2,068	0,382*	0,147-0,993
<i>Amžius</i>	0,906***	0,886-0,925	0,930**	0,889	0,890***	0,852-0,929	0,890***	0,857-0,924
<i>Išsilavinimas</i>	1,109	0,997-1,234	1,090	0,876-1,358	1,311**	1,079-1,592	0,961	0,753-1,226
<i>Kitos socialinės pašalpos, taip pat stipendijos (bet ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos)</i>	1,854**	1,237-2,778	2,374*	1,008-5,590	1,003	0,519-1,939	3,537**	1,614-7,752
<i>Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės</i>	0,261**	0,098-0,693	0,406	0,080-2,073	0,319	0,081-1,255	0,321	0,073-1,263
<i>Vaikų skaičius namų ūkyje</i>	0,566***	0,421-0,762	0,105***	0,031-0,360	0,653	0,416-1,024	0,680	0,432-1,070
<i>Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje</i>	0,428**	0,227-0,808	0,661	0,254-1,719	0,312*	0,105-0,927	0,376	0,090-1,565
<i>Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu</i>	1,484**	1,116-1,974	1,255	0,718-2,192	1,215	0,731-2,018	1,605	0,956-2,695
Konstanta	1,540		0,700		3,716		2,190	
N	1 652		541		540		571	
Nagelkerke R ²	0,363		0,492		0,391		0,356	
Hosmerio-Lemeshow testas	P=0,157		P=0,970		P=0,832		P=0,946	
Regresijos modelio χ^2	377,300**		159,953***		153,934***		113,949***	
Modelis klasifikuoja teisingai	86,4 %		84,0 %		87,1 %		84,2 %	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. G.S – Galimybių santykis (angl. *odds ratio*); 95% P.I. – 95% pasikliautinasis intervalas. Didėjančios kintamųjų (galimybių santykio) reikšmės parodo aukštesnes išsilavinimo kategorijas, vyresnį amžių, didėjančią galimybę atsirasti įvairiems pajamų šaltiniams bendrame namų ūkyje, didėjantį vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičių namų ūkyje ir savi-identifikaciją su žemesniu socialiniu sluoksniu. Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: atlyginimai, pajamos iš privačios veiklos ir pajamos iš bedarbio pašalpų. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

Bandant apibendrinti statistiškai reikšmingus respondentų ir jų namų ūkių ypatumus priklausomai nuo rezidencijos nuomojamame būste, galima teigti, kad padidėja 9 proc. tikimybe tarp vieneriais metais jaunesnių respondentų, kad padidėja 99 proc. tikimybe tarp gyvenančių kohabitacijoje nei santuokoje respondentų, ir kad padidėja net 1,5 karto tikimybe tarp su žemesniu socialiniu sluoksniu savi-identifikuojančių respondentų. Namų ūkio pajamų bruožai išskiria nagrinėjamą bendrą Lietuvos didmiesčių nuomos fondo regresinių modelių rezultatų tendencijas taip pat, nes sumažėja 74% tikimybe nuomininkais būti namų ūkiams, kurių pajamas sudarys pajamos iš įvairių investicinių formų, ir kad padidėja 1,9 karto tikimybe nuomininkais būti namų ūkiams, kurių pajamas sudarys įvairios socialinės pašalpos (bet ne bedarbio pašalpos ir kompensacijos) ir stipendijos. Tuo tarpu, gana svarbūs yra ir namų ūkio sudėties rodikliai, nes tikėtina su 43 proc. mažesne tikimybe bus namų ūkiai, kuriuose gyvena bent vienas nepilnametis, bei su 57 proc. mažesne tikimybe bus namų ūkiai, kuriuose gyvena bent vienas pensinio amžiaus asmuo, reziduos Lietuvos didmiesčių nuomojamo būsto valdoje.

Apibendrinant galima teigti, kad Vilniaus nuomos fonde dominuoja jaunesni asmenys ir namų ūkiai, kuriuose nėra nepilnamečių, bei kurių pajamas sudarys įvairios socialinės pašalpos formos ir stipendijos. Situacija panaši ir Kaune, kadangi tikėtina, kad nuomojasi būstą jaunesni, bet labiau išsilavinę miestiečiai, ar bevaikiai namų ūkiai. Tikėtina, kad Klaipėdos nuomininkai yra netekėjusios/nevedę ir jaunesni miestiečiai, bei namų ūkiai, kurių pajamų šaltinis bus įvairios socialinės pašalpos (bet ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos) ir stipendijos. Bendrai Lietuvos didmiesčių nuomos valdoje tikėtina reziduoja daugiau jaunesni, kohabituojantys, ir besiidentifikuojantys su žemesniu socialiniu sluoksniu miestiečiai, ir namų ūkiai, kuriuose nėra nepilnamečių ir pensinio amžiaus asmenų, ir kurių pajamų nesudaro piniginės įplaukos iš investicijų bet sudaro pajamos iš socialinės paramos formų ir stipendijų.

19 lentelė. Būsto rinkos namų ūkių pajamų diferenciacija Lietuvos didmiesčiuose

Kokios yra vidutinės mėnesinės Jūsų dabartinio namų ūkio pajamos?	Lietuvos didmiesčiuose		
	Nuosavas būstas	Išsimokamas būstas	Nuomojamas būstas
Mažiau nei 1200Lt	20,9% (108)	8,8% (7)	23,8% (20)
1200-2099Lt	27,9% (144)	20% (16)	22,6% (19)
2100-3499Lt	25,4% (131)	16,3% (13)	31% (26)
3500Lt ir daugiau	25,8% (133)	55% (44)	22,6% (19)
Cramerio V= 0,217, p=0,000			

Kitas gana reikšmingas rezidencinę diferenciaciją apibendrinantis pjūvis yra bandymas atsakyti į klausimą, kokiomis pajamomis disponuoja skirtingose būsto valdose gyvenantys namų ūkiai. Priklausomybė (19 lentelė) tarp būsto valdos ir namų ūkio pajamų yra statistiškai reikšminga,

bet Cramerio V koeficientas rodo silpną ryšį ($V=0,217$, $p=0,000$). Taigi, didžiausiomis ekonominėmis galimybėmis išsiskiria išsimokamame būste gyvenantys respondentai, kadangi net 55 proc. tokių namų ūkių tenka didžiausios vidutinės mėnesinės pajamos ir tik 8,8 proc. gauna mažiausias pajamas. Tuo tarpu likusios būsto valdose – nuosavame ir nuomojamame būste reziduojančių pajamų struktūra yra gana tolygi ir nematyti didesnių socioekonominių namų ūkių skirtumų, kas yra gana specifinė situacija palyginus su (Vakarų) kapitalistiniu miestu, kur būsto nuosavybė dažnai išsiskiria kaip turtingesnių namų ūkių su didesnėmis ekonominėmis galimybėmis būsto valda palyginus su nuomos fondu (Forrest, Murie 1983, 1995; Saunders 1990; Hamnett 2005; Chang, Chen 2011).

5.4. Būsto valdų struktūra tarp Lietuvos didmiesčio rajonų

Apžvelgus rezidencinius skirtumus Lietuvos didmiesčiuose tarp 4 miesto rajonų (geografinių klasterių) ir 3 nagrinėtų būsto valdų, tampa reikšminga pasižiūrėti kokia egzistuoja būsto valdų struktūra kiekviename Lietuvos didmiesčio rajone, kas leistų suprasti kaip dabartinė rinkos ekonomika ir liberali būsto politika formuoja esamą būsto fondą priklausomai nuo būsto (geografinės) pozicijos mieste po daugiau nei dviejų dešimtmečių kapitalistinio miesto projekto plėtros. Šį būsto nuosavybės ir būsto valdų pasiskirstymą galima paaikškinti apžvelgus kaip būsto fondo amžiaus struktūrą (t. y. būsto pastatymo metai) varijuoja skirtinguose rajonuose ir būsto valdose.

20 lentelėje yra vaizduojama kaip priklausomai nuo gyvenamojo rajono kinta būsto valdų diferenciacija. Bendroji Lietuvos didmiesčio tendencija, kuri yra statistiškai reikšminga ir silpna

20 lentelė. Būsto rinkos diferenciacija Lietuvos didmiesčių rajonuose

	Lietuvos didmiesčiuose			Vilniuje			Kaune			Klaipėdoje		
	Nuos avas būstas	Išsimok amas būstas	Nuomoj amas būstas	Nuos avas būstas	Išsimok amas būstas	Nuomoj amas būstas	Nuos avas būstas	Išsimok amas būstas	Nuomoj amas būstas	Nuos avas būstas	Išsimok amas būstas	Nuomoj amas būstas
Miesto centras (100%)	70,8 % (347)	8% (39)	21,2% (104)	82,6 % (133)	7,5% (12)	9,9% (16)	59,8 % (107)	7,3% (13)	33% (59)	71,3 % (107)	9,3% (14)	19,3% (29)
Darbo klasės rajonas (100%)	79% (357)	8,6% (39)	12,4% (56)	81,8 % (126)	4,5% (7)	13,6% (21)	83,8 % (124)	4,1% (6)	12,2% (18)	71,3 % (107)	17,3% (26)	11,3% (17)
Daugia bučių rajonas (100%)	73% (355)	8,4% (41)	18,5% (90)	73,2 % (109)	6% (9)	20,8% (31)	66% (99)	6,7% (10)	27,3% (41)	78,6 % (147)	11,8% (22)	9,6% (18)
Priemiestis (100%)	69,7 % (308)	24,7% (109)	5,7% (25)	70,3 % (104)	26,4% (39)	3,4% (5)	76% (111)	17,1% (25)	6,8% (10)	62,8 % (93)	30,4% (45)	6,8% (10)
	Cramerio $V=0,181$, $p=0,000$			Cramerio $V=0,230$, $p=0,000$			Cramerio $V=0,219$, $p=0,000$			Cramerio $V=0,174$, $p=0,000$		

(Cramerio $V=0,181$, $p=0,000$), atskleidžia, kad miesto centre dominuoja būsto nuosavybę turintys (71 proc.) ar nuomojantys gyventojai (21 proc.), kaip ir darbo klasės rajone (atitinkamai 79 proc. ir 12 proc.) bei sovietinių daugiabučių kaimynystėse (atitinkamai 73 proc. ir 19 proc.). Tuo tarpu, priemiesčiuose nors ir dominuoja nuosavo būsto savininkai (70 proc.), tačiau beveik ketvirtadalis priemiestinėje zonoje reziduojantys savo būstą vis dar išsiperka ir reprezentuoja būsimus būsto savininkus.

Dauguma Vilniaus miesto centro gyventojų gyvena nuosavame būste (82 proc.), kai dešimtadalis gyventojų nuomojasi būstą ir tik 8 proc. būstų yra išsimokami. Ši segmentacija išlieka panaši Naujininkų rajone, tik išsimokamo būsto proporcija sumažėja ir sudaro (5 proc.) gana mažą dalį darbo klasės rajone esančio būsto fondo. Nors Žirmūnuose dominuoja nuosavo būsto segmentas, bet čia išryškėja ir tai, kad šiame rajone yra didžiausia (21 proc.) nuomojamo būsto dalis palyginus su kitais Vilniaus rajonais. Vilniaus priemiesčiuose 71 proc. būstų yra nuosavi ir daugiau nei ketvirtis (27 proc.) yra vis dar išsimokami. Apibendrinta Vilniaus mieste tendencija yra statistiškai reikšminga, nors ir silpna (Cramerio $V=0,230$, $p=0,000$).

Kauno miesto centre nors ir dominuoja nuosavo būsto valda, bet šios proporcija (60 proc.) yra gerokai mažesnė nei Vilniaus (83 proc.) ar Klaipėdos (71 proc.) miestuose. Kauno centre nuomojamo būsto dalis užima net trečdalį miesto centro būsto fondo. Tuo tarpu, Vilijampolėje nuomojamų būstų proporcija drastiškai sumažėja palyginus su centru ir sudaro 12 proc., bei padidėja nuosavo būsto valdos dalis. Reikėtų pridurti, kad Vilijampolės ir Naujininkų būsto fondo pagal būsto valdos formas yra ganėtinai panaši. Dainavos seniūnijoje 66 proc. respondentų gyvena nuosavame būste ir 28 proc. nuomojamame būste. Kauno priemiesčiuose, kaip ir Vilniuje dominuoja, nuosavas būstas, o šeštadalis gyventojų gyvena išsimokamame būste. Reziūnuojant, minėtas ryšys tarp būsto valdos ir rajono tipo Kaune yra statistiškai reikšmingas, bet silpnas (Cramerio $V=0,219$, $p=0,000$).

Klaipėdos miesto centre esančio būsto nuosavybės ar būsto valdos formos primena Vilniaus centro tendencijas: čia dominuoja nuosavo būsto savininkų dalis (71 proc.), o penktadalis gyventojų gyvena nuomojamame būste. Tuo tarpu, Žvejybos uosto ir aplinkiniuose mikrorajonuose išryškėja unikalūs Klaipėdos miesto lokalus išskirtinumas palyginus su Vilniaus ir Kauno darbo klasės rajonais. Žvejybos uosto kaimynystėje dominuoja nuosavo būsto institutas (72 proc.), bet šis ateityje turėtų pasipildyti dar didesne būsto savininkų bendruomene, nes net 17 proc. Žvejybos uosto gyventojų gyvena išsimokamame būste, kai Naujininkuose ar Vilijampolėje tokių gyventojų tėra tik apie 5 proc. Klaipėdos sovietmečio statybos daugiabučių kaimynystėse daugiausia reziduoja esami būsto savininkai (79 proc.) ir net 12 proc. būsimų

būsto savininkų, kas vėl šiek tiek kontrastuoja palyginus su Vilniaus ir Kauno atvejais, kur tik iki 7 proc. sovietinių rajonų gyventojų pasirenka būstą šias kaimynystes. Tuo tarpu, Klaipėdos priemiesčiuose reziduoja 63 proc. būsto savininkų, ir net 30 proc. būsto savininkų, kurie vis dar išsimoka paskolą. Klaipėdos būsto valdos rodiklis statistiškai reikšmingai priklauso nuo Klaipėdos rajonų, bet šis ryšys yra silpnas (Cramerio $V=0,174$, $p=0,000$).

Apibendrinant, galima teigti, kad išryškėja tokios bendros Lietuvos didmiesčiuose tendencijos, kad (1) dauguma gyventojų gyvena apskritai nuosavame būste, tai kad (2) pasirenkančių nuomojamą būstą, tikėtina gyvena miesto centre, darbo klasės rajone ar daugiabučių rajone, ir tai kad (3) priemiesčiai yra patraukliausia rezidencijos vieta tiems gyventojams, kurie gali pasiimti būsto paskolą ir yra pasiryžę įsipareigoti už būsto nuosavybės kontrolę. Lokalių ypatumai pasufleruoja ir tai, kad Klaipėdos Žvejybos uosto ir aplinkiniai rajonai yra patrauklesni klaipėdiečiams, turintiems galimybę pasirinkti būsto paskolą, nei Vilniaus ar Kauno atveju. Kita lokali specifika Klaipėdoje, tai kad būsiami naujieji būsto savininkai sudaro trečdalį Klaipėdos priemiesčio gyventojų ir tai didžiausia proporcija lyginant su Kauno ir Vilniaus priemiesčiais. Lokaliu pūviu Kaune išsiskiria miesto centras palyginus su Vilniaus ir Klaipėdos miestais, kur nuosavo būsto dalis yra mažiausia, o nuomojamo būsto dalis yra didžiausia, bei priemiesčių rajonai, kur būsimų būsto savininkų dalis yra mažesnė nei Klaipėdos ar Vilniaus priemiesčiuose.

5.5. Skirtingo laikotarpio būsto produkcijos struktūra Lietuvos didmiestyje

Ne ką mažiau esminis empirinis klausimas, susijęs su rezidencine diferenciacija mieste, yra bandymas atsakyti kaip būsto produkcija ir skirtingo laikotarpio miesto plėtra iki šiol formuoja fizinę Lietuvos didmiesčių kompoziciją ir būsto fondą. Ar sovietinio miesto plėtra ir sovietinės būsto produkcija iki šiol reikšmingai formuoja Lietuvos būsto fondo segmentaciją ir tuo pačiu rezidencinius skirtumus? Ar šiuolaikinio Lietuvos miesto plėtra sukuria naujas prielaidas kalbėti apie kapitalistinio miesto plėtrą, kuomet sovietinis būsto fondas tampa per senas, nepageidaujamas ir prarandantis savo statusą? Tai keletas klausimų į kuriuos galima bandyti atsakyti toliau pateikiama analize, kuri yra dedikuojama atskleisti kokio laikotarpio būstas reprezentuoja skirtingas būsto valdas, ar kokio amžiaus fondas yra dominuojantis skirtinguose didmiesčių rajonuose. Šie rezultatai leistų atskleisti, kokio periodo būsto produkcija tampa paklausiausia tarp būsto savininkų, išsiperkančių būstą ir besinuomojančių būstą didmiesčio gyventojų šiuolaikiniame mieste, t. y. kokiame būste tikėtina minėti gyventojai koncentruojasi.

Visų pirma derėtų šį skyrių pradėti nuo supažindinimo, kokiame būste reziduoja Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos skirtingą būsto valdos formą reprezentuojantys gyventojai (21 lentelė).

21 lentelė. Būsto nuosavybės priklausomybė nuo būsto produkcijos laikotarpio Lietuvos didmiesčiuose

	Lietuvos didmiesčiuose			Vilniuje			Kaune			Klaipėdoje		
	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)
Iki sovietmečio pastatytas	12,2% (146)	3,3% (7)	14,5% (25)	13,6% (59)	3,2% (2)	11,9% (5)	18,8% (68)	11,1% (5)	23,5% (19)	4,8% (19)	0%	2% (1)
Sovietinio laikotarpio	67,7% (810)	38,3% (80)	68% (117)	63,4% (276)	30,2% (19)	64,3% (27)	69,3% (251)	48,9% (22)	63% (51)	70,8% (283)	38,6% (39)	79,6% (39)
Nepriklausomoje Lietuvoje statytas	20,1% (241)	58,4% (122)	17,4% (30)	23% (100)	66,7% (42)	23,8% (10)	11,9% (43)	40% (18)	13,6% (11)	24,5% (98)	61,4% (62)	18,4% (9)
	Kontingencijos koef.=0,292, p=0,000			Kontingencijos koef.=0,299, p=0,000			Kontingencijos koef.=0,227, p=0,000			Kontingencijos koef.=0,309, p=0,000		

Dauguma būsto savininkų Lietuvos didmiesčiuose gyvena sovietinio laikotarpio būstuose (68 proc.), o tarp atskirų miestų didesnių skirtumų neaptikta – Vilniuje 63 proc., Kaune 69 proc., Klaipėdoje 71 proc. reziduoja sovietinės būsto politikos ir produkcijos sukurtume būsto fonde. Bendrai Lietuvos didmiestyje 68 proc. besinuomojančių respondentų atsakė, kad gyvena 1945-1990 m. būste, kas parodo, kad dauguma besinuomojančių didmiesčiuose gyvena sovietinės būsto produkcijos segmente taip pat, o ši tendencija yra panaši Vilniuje, kur 65 proc. besinuomojančių gyvena sovietinės statybos būste, Kaune (63 proc.) ir Klaipėdoje (78 proc.). Tuo tarpu, 58proc. Lietuvos didmiesčių gyventojų, kurie pasiryžę ilgalaikiams finansiniams įsipareigojimams, bei yra pasiėmę būsto paskolą, renkas naujais būstą, kuris yra pastatytas nepriklausomoje Lietuvoje, o panaši tendencija išlieka kiekvieno tyrinėjamo didmiesčio atžvilgiu – Vilniuje 67 proc., Klaipėdoje 62 proc. Tiesa šiuo pjuviu išsiskiria Kauno miestas, kadangi “tik” 40 proc. būsimų būstų savininkų Kaune pasirinko paskutinio dviejų dešimtmečių metų senumo būstą, 49 proc. sovietinės statybos, bei 11 proc. iki 1945 m. pastatytą būstą. Nuomojamo būsto fondas visuose Lietuvos didmiesčiuose išsiskiria tuo, kad čia didžiausia dalį užima, kaip ir būsto nuosavybės segmente, sovietinės statybos būstas. Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos didmiesčiuose nuosavo būsto savininkų ir būsto nuomininkų daugiausiai koncentruojasi sovietinės būsto produkcijos fonde, ir išsimokantys būsto savininkai tikėtina reziduoja nepriklausomos Lietuvos būsto fonde.

Šiame darbo poskyryje keliamas kitas aktualus klausimas, tai visgi kokio laikotarpio modernaus miesto – ar sovietinio ar nepriklausomos Lietuvos miesto plėtra yra giliausiai “įsiskverbusi” ir palikusi didžiausią antspaudą skirtinguose Lietuvos didmiesčių rajonuose. Ar iki-sovietinio ir

sovietinio miesto fondas mažėja dėl didesnės kapitalistinio miesto invazijos į jau esamas fizines miesto struktūras, ar sovietmečio būsto fondas vis dar išlaiko savo “hegemonišką” poziciją⁸³?

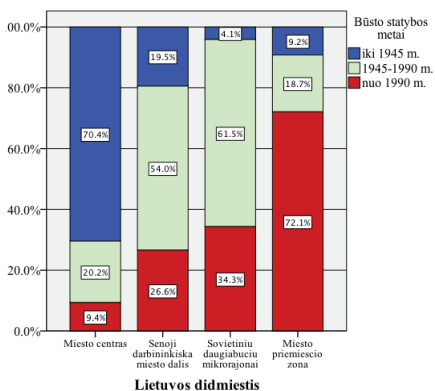
Kartotinių grafikų seka (9, 10, 11 ir 12 pav.) reprezentuoja Lietuvos bendrojo ir atskirų didmiesčių būsto fondo amžiaus struktūrą skirtinguose Lietuvos didmiesčių rajonuose. Didmiesčių miestų centruose (daugiau nei 70 proc.) dominuoja iki-sovietmečio statybos būstai, kur tik Klaipėdos centre yra mažesnis iki-sovietmečio būsto produkcija (58 proc.) ir šiek tiek didesnis sovietinės urbanizacijos palikimas (30 proc.) palyginus su Vilniaus ir Kauno atvejais. Klaipėdos atvejį galima sieti su pačio miesto istorine raida, nes miesto centras labiausiai nukentėjo nuo II Pasaulinio karo, todėl sovietinė urbanizacija turėjo didesnes galimybes skverbtis į urbanizuotas, bet karo sunaikintas istorines miesto erdves.

Kitame analitiniame geografiniame klasteryje – darbo klasės rajone jau vyrauja sovietinio būsto segmentas, kuris sudaro 54 proc. šio rajono būsto fondo. Kalbant apie Vilnių, Kauną ir Klaipėdą atskirai, pastebėtina, kad sovietinė urbanizacija turėjo daugiausiai įtakos Naujininkų rajonui, kiek mažiau Žvejybos uosto ir aplinkiniams mikrorajonams bei Vilijampolės morfologinei struktūrai: Naujininkuose 75 proc. būstų, Žvejybos uosto ir kt. mikrorajonų 50 proc. būstų, o Vilijampolėje “tik” 35 proc. būstų yra sovietinio laikotarpio būsto produkcija. Taigi, iš senųjų darbo klasės rajonų, kurių istorija siekia dar iki-sovietinę praeitį, trijuose didmiesčiuose mažiausiai buvo “paliestas” sovietinės urbanizacijos yra Kauno “darbininkiškasis” rajonas. Kitas svarbus aspektas, kad Žvejybos uoste yra 30 proc., o Vilijampolėje net 41 proc. būstų yra pastatyti jau per nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, todėl apibendrinant galima teigti, kad posovietinės nepriklausomos urbanizacijos skvarba Kauno ir Klaipėdos darbininkiškuose rajonuose yra didesnė ir gilesnė nei Vilniuje.

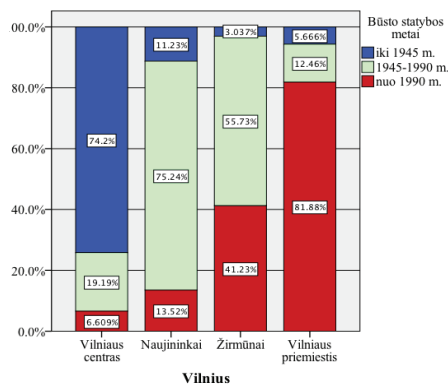
Nors daugiabučių tipiniuose rajonuose Lietuvos didmiesčiuose iškyla ir dominuoja sovietmečio statybos būsto produkcijos dalis (62 proc.), tačiau reikėtų paminėti, kad taip pat nepriklausomos Lietuvos būsto produkcijos dalis šiuose rajonuose yra reikšminga, o sovietinės urbanizacijos sukurtos kaimynystės nebėra homogeniškos pagal savo būsto produkcijos laikotarpį. Tai ypač pasakytina apie Žirmūnų seniūniją, kur netgi 41 proc. būstų yra pastatyti nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, kai Kauno Dainavos ir Klaipėdos Pempininkų ir aplinkiniuose rajonuose ši dalis tesudaro 28 proc.

⁸³ Pagal Lietuvos Statistikos departamento pateikiamus 2011 Gyventojų ir būstų surašymo duomenis, sovietmečio statybos būstai dominuoja tirtose savivaldybėse, nes 69,6 proc. Vilniaus miesto, 50,5 proc. Vilniaus rajono, 75,7 proc. Kauno miesto, 63,7 proc. Kauno rajono, 80,1 proc. Klaipėdos miesto ir 50,8 proc. Klaipėdos rajono savivaldybių būsto fondo sudaro 1945-1990m. pastatytas būstas.

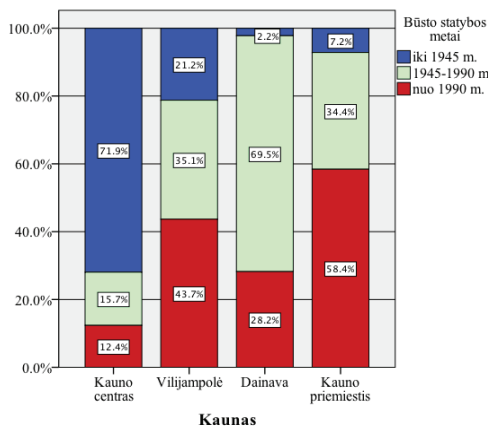
Lietuvos didmiesčių priemiesčiuose yra daugiausiai naujos statybos būstų: Vilniuje net 82 proc. ir Klaipėdoje 62 proc., Kaune 59 proc. respondentų atsakė, kada gyvena būste, kuris statytas po 1990 m. Visgi Kauno ir Klaipėdos priemiesčiuose matomi tam tikri lokalūs skirtumai: daugiau nei 28 proc. Klaipėdos priemiesčiuose gyvena senuose iki-sovietmečio būstuose, kuomet Kaune 34 proc. priemiesčio respondentų reziduoja sovietmečio statybos būste. Šį Kauno “sovietinio priemiesčio” fenomeną galima paaiškinti, kad į tyrimo imtį buvo pakliuvo ir priemiesčio geografinio klasterio didelę dalį sudarė Sargėnų gyventojai; o Sargėnai sovietmečiu buvo Kauno užmiesčio gyvenvietė skirta keramikos gamyklos darbininkų šeimoms apgyvendinti (žr. “Tyrimo imties sudarymo procedūra ir imties specifikacija” poskyrį). Kita vertus, tai nėra Kauno specifika, nes kaimai, sovietiniai kolūkiai ar užmiesčio gyvenvietės tampa inkliuzų daugelyje Lietuvos didmiesčių apie kuriuose plečiasi nauji priemiesčiai nepriklausomybės periodu (Cirtautas 2013, 2014).

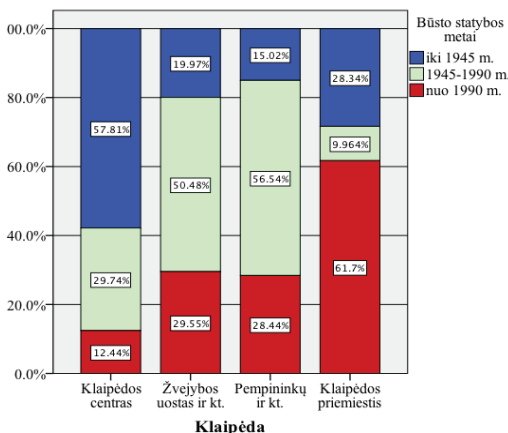
9 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Lietuvos didmiesčio rajonuose (N=1716)

10 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Vilniaus rajonuose (N=585)

11 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Kauno rajonuose (N=533)

12 pav. Esamo būsto fondo amžiaus struktūra skirtinguose Klaipėdos rajonuose (N=598)

Apibendrinant, be pastebėtų lokalių urbanizacijos skirtumų kiekviename mieste galima teigti, kad sovietinė urbanizacija prisidėjo daugiausiai prie būsto fondo plėtros Lietuvos didmiesčio III-oje zonoje (daugiabučių rajonuose) ir kiek mažiau II-oje zonoje (darbo klasės rajonai). Tuo tarpu, miesto priemiesčiai išskirtinai yra naujos Lietuvos moderniojo miesto urbanizacijos palikimas, kuomet kartu ši šiuolaikinės Lietuvos urbanizacija “veržiasi” į II-os ir III-ios zonų būstų fizinę ir morfologinę struktūrą. Didmiesčių centruose dominuoja senoji, iki-sovietmečio būsto produkcija.

5.6. Būsto fondo infrastruktūros ir būsto patogumų skirtumai Lietuvos didmiestyje

Rezidencinius skirtumus apibendrina ne tik esamo būsto fondo amžiaus struktūra, bet ir skirtingose būsto valdose ir miesto rajonuose sistemingai varijuojanti būsto infrastruktūra ir patogumai, kurie nusako įvairių gyventojų segmentų aukštesnius ar žemesnius būsto gyvenimo standartus. Taigi, būsto fondo standartų kaita tarp būsto valdų ar miesto rajonų darbe yra svarbus aspektas, kuris padėtų atkleisti kaip kinta fizinės ir erdvinės ar nelygybės formos Lietuvos didmiestyje ir (tikėtina) gyvenimo kokybė, susijusi su būsto įrengtumu. Analizuojant duomenis, šiame poskyryje yra pristatomos 2 darbinės būsto standartus apibūdinančiomis sąvokos – kaip “brangi” ir “sovietinė” centralizuota būsto infrastruktūra (centralizuotas miesto šildymo ir vandentiekio infrastruktūra) ir “pigūs” būsto patogumai (t. y. būsto apyvokos daiktai kaip dujinė viryklė, skalbimo mašina ir vonia).

Taigi, 22 lentelėje Lietuvos didmiesčių būsto fondo patogumai ir centralizuotos infrastruktūros skirtumai parodo skirtumus tarp skirtingų rajonų ir skirtingų nuosavybės valdos formų. Iš gautų rezultatų, galima teigti, kad priemiesčiuose yra mažiausiai būstų, kur būtų įrengtas centrinis vandens tiekimas ir kanalizacija, nei likusiame mieste, kuomet tokių būstų priemiesčiuose yra tik 62 proc., o šis ryšys yra vidutinis (Cramerio $V=0,522$, $p=0,000$). Tuo tarpu, būstų su centriniu vandens tiekimu ir kanalizacija tarp išsimokamo būsto segmento neturi ketvirtis (25 proc.) tokiam būste gyvenančių respondentų, kai nuosavame būste tokių respondentų yra beveik dešimtadalis (9,9 proc.), o nuomojamame būste mažiau nei 3 proc. respondentų. Cramerio V ($V=0,206$, $p=0,000$) koeficientas rodo, kad šios infrastruktūros trūkumo priklausomai nuo būsto valdos formos ryšys yra silpnas, bet statistiškai reikšmingas.

Panašūs empiriniai rezultatai matomi, kad respondentų, gyvenančių būste su centralizuotu šildymu, daugiausia reziduoja sovietinių daugiabučių rajonuose (98 proc.), kiek mažiau darbo klasės rajonuose (90 proc.) ir miestų centruose (87 proc.). Tuo tarpu, būstų su centriniu šildymu

priemiesčiuose tėra mažiau nei pusė (42 proc). Minėta tendencija rodo vidutinį ir statistiškai reikšmingą ryšį (Cramerio $V=0,553$, $p=0,000$). Priklausomybė tarp būsto nuosavybės formos ir centralizuoto šildymo sistemos buvimo būste yra silpna (Cramerio $V=0,203$, $p=0,000$), o šis statistiškai reikšmingas ryšys tarp minėtų kintamųjų parodo: mažiausiai su šios infrastruktūros trūkumu susiduria nuomojamo būsto gyventojai (7 proc.), kiek daugiau nuosavame būste (19 proc.) ir išsimokamame būste (net 39 proc.) reziduojantys gyventojai.

Aptarus centralizuotos būsto infrastruktūros skirtumus tarp būsto valdų ir skirtingų miesto rajonų, tampa aktualu pasižiūrėti ir į būsto patogumų (kaip dujinės viryklės, skalbimo mašinos ir vonios buvimo būste) skirtumus, kurie gali nusakyti kokia buitimi naudojasi didmiesčių gyventojai ir ar egzistuoja būsto skirtumai. Mažiausias dalis būstų, kuriuose būtų įrengta dujinė viryklė, yra priemiesčiuose (60 proc.), kai kitose miesto vietovėse tuo naudojasi 90 proc. ar daugiau gyventojų. Taigi, ši miesto-priemiesčių skirtis gali būti siejama su prieš tai identifikuota centralizuotos infrastruktūros – centralizuoto šildymo tarp miesto-priemiesčių būstų skirtimi. Kyla klausimas, ar priemiesčiuose būstas stokoja centralizuotos infrastruktūros, nes gyventojai sąmoningai apsisprendė ar jie visgi negali sau to leisti finansiškai. Deja, kuri iš šių priežasčių sąlygoja būsto fizinių parametrų skirtumus tarp miesto ir priemiesčių gana sunku atsakyti, nes anketoje nebuvo klausimo apie asmeninį poreikį įsirengti konkrečius būsto infrastruktūros elementus, jeigu šių nėra būste. Tuo tarpu, ar yra virtuvės įrangos ir dujų tiekimo infrastruktūros trūkumas tarp būsto valdų, matyti, kad su šiuo trūkumu susiduria daugiau išsimokantys būstą respondentai (61 proc.) nei nuosavame (86 proc.) ar nuomojame būste (90 proc.) reziduojantys gyventojai. Dujinės viryklės trūkumas ir skirtumai tarp miesto ir priemiesčio bei tarp išsimokamo ir kitų būsto valdų yra statistiškai reikšmingas, tik pirmuoju atveju šis ryšys vidutinis ir stipresnis ($V=0,365$, $p=0,000$) nei antruoju ($V=0,225$, $p=0,000$).

Kitas namų buities elementas skirtingose miesto valdose ar rajonuose galintis parodyti būsto kokybę yra skalbimo mašinos buvimas būste, o gauti rezultatai leidžia teigti, kad didesni šio buities elemento skirtumai aptinkami tarp skirtingų būsto valdų ($V=0,132$, $p=0,000$) nei tarp skirtingų miesto rajonų ($V=0,084$, $p=0,000$). Taigi, būstų su skalbimo mašina yra mažiausiai nuomojame būste (86 proc.) nei nuosavame (97 proc.) ar išsimokamame būste (99 proc.); kai tarp miesto rajonų šis skirtumas yra minimalus. Būstų su įrengta vonia daugiausia Lietuvos didmiesčių daugiabučių rajonuose, ir kiek mažiau tokių būstų likusiame mieste. Tiesa būstų su vonia proporcijos kitimas tarp miesto rajonų yra minimalus, ką parodo silpnas Cramerio V koeficientas ($V=0,098$, $p=0,000$). Šis yra kiek stipresnis, nors ir išlieka silpnas, priklausomai nuo būsto valdos formos ($V=0,132$, $p=0,000$), kuomet mažiausia dali nuomininkų gyvena

būstuose su vonia įrengta vonia (79 proc.) nei išsimokamame ar nuosavame gyvenantys miestiečiai.

Cramerio V koeficientų dinamika atskleidžia, kad nors ir egzistuoja ryšys tarp būsto patogumų ir fizinių parametrų tarp rajono tipo ir tarp būsto valdos formos, bet reikėtų paminėti išryškėjusias dvi tendencijas. Stipresnis ryšys egzistuoja tarp miesto rajonų tipų (nei tarp būsto valdos formų) ir “brangesnės” būsto centralizuotos infrastruktūros (kaip centrinis vandentiekis, centrinis šildymas ir dujinės viryklės turėjimas, kuriai reikalingas dujų tiekimo infrastruktūra) atveju. Kita Cramerio V koeficientų tendencija parodo, kad būsto patogumo skirtumai labiau išryškina skirtumus tarp būsto valdų nei tarp skirtingų didmiesčio rajonų.

22 lentelė. Būstų infrastruktūros skirtumai tarp skirtingo rajono ir skirtingos nuosavybės valdos formų būstų Lietuvos didmestyje

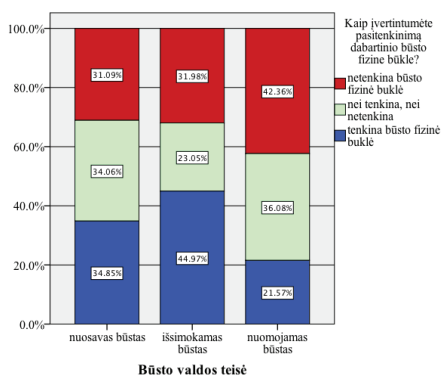
	Mikrorajono tipas, % (N)				Būsto valda, % (N)				
	Miesto centras	Darbo klasės rajonas	Daugiabučių rajonas	Priemiestis	Cramerio V	Nuosavas būstas	Išsimokamas būstas	Nuomojamas būstas	Cramerio V
Centrinis vandens tiekimas ir kanalizacija	99,8% (491)	97,8% (443)	98,8% (483)	62,3% (279)	0,522***	91,1% (1245)	74,6% (170)	97,4% (263)	0,206***
Centralizuotas šildymas	87% (423)	90,4% (406)	97,5% (473)	42,3% (185)	0,553***	80,8% (1088)	61,3% (138)	92,5% (247)	0,203***
Dujinė viryklė	89,3% (441)	94,5% (429)	90,1% (439)	59,9% (266)	0,365***	86% (1172)	61,4% (137)	89,8% (247)	0,225***
Skalbimo mašina	95,8% (474)	92,7% (420)	95,1% (467)	97,8% (440)	0,084***	96,6% (1320)	99,1% (226)	86,2% (237)	0,185***
Vonia	84,8% (419)	88,7% (402)	93,3% (458)	88,8% (395)	0,098***	90,5% (1232)	91,2% (208)	78,9% (217)	0,132***

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05. Procentinės išraiškos apibendrina kiek kiekviename miesto rajone ir kiekvienoje būsto valdoje namų ūkių turi minėtus būsto patogumus ar naudojami būsto infrastruktūra.

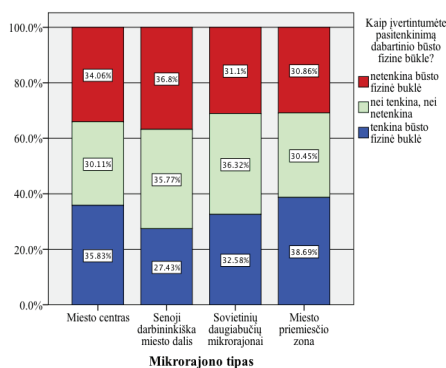
Kiti reikšmingi apibendrinimai, kad miesto priemiesčių namų ūkis stokoja dujų, centrinio šildymo ir centrinio vandens tiekimo, t. y. centralizuotos infrastruktūros nei likusiame mieste. Pažymėtina ir tai, kad Lietuvos didmiesčių nuomos būsto segmentas pasižymi asketiškesniais ir prastesniais būsto patogumais, bei tikėtina jų gyvenimo kokybė yra prastesnė šių analizuojamų buities sąlygų kontekste. Čia atsiskleidžia posovietinio miesto specifika, nes susiduria sovietinės urbanizacijos planavimas ir šiuolaikinės Lietuvos urbanizacija, kadangi didmiesčio branduolys (miesto centras, darbo klasės ir daugiabučių rajonai) išlaiko visus paveldėtus fizinius kokybiško “standartizuoto būsto” parametrus (nuo vonios kambario iki dujų ir vandens tiekimo), o miesto periferijos būstai stokoja “sovietinės gerovės” ir susiduria su šios infrastruktūros trūkumu šiuolaikinio Lietuvos kapitalistinio miesto plėtros sąlygomis. Žinoma kyla klausimas, ar priemiesčio gyventojams apskritai reikalinga minėta infrastruktūra ir šios infrastruktūros trūkumas sukelia nepatogumų? Nors apklausoje nebuvo klausima, kiek kiekvieno būsto elemento trūkumas sąlygoja respondentų gyvenimo kokybę, tačiau skirtingų būsto gyventojų

fizinės būsto būklės vertinimas leistų pažvelgti, kiek būstų skirtumai sąlygoja gyvenimo kokybės susijusios su būstu vertinimus.

13 pav. parodo, kad daugiausiai nepatenkintų savo būstu reziduoja nuomojamame būste (42 proc.), o daugiausiai vertinančių savo būstą yra tarp išsimokamo būsto segmento (45 proc.). Nuosavo būsto būklės vertinimai varijuoja gana tolygiai, o nuosavo būsto segmentas gyvenantys vertina įvairiai savo dabartinio būsto būklę. Šis ryšys tarp būsto klasės ir pasitenkinimo dabartiniu būstu yra silpnas (Kontingencijos koef.=0,133, $p=0,000$). Pasitenkinimas būstu turi silpną socioekologinę dinamiką mieste (14 pav.): mažiausiai patenkintų (27 proc.) savo būstu reziduoja darbo klasės rajone, o daugiausiai patenkintų savo būstu gyvena priemiesčiuose (39 proc.). Visgi teigti apie aiškią pasitenkinimu būstu poliarizaciją tarp darbo klasės ir priemiesčių rajonų negalima, kadangi nepaisant šių miesto vietovių skirtumų, net 31 proc. priemiesčių respondentų išsakė, kad yra nepatenkinti savo būsto fizine būkle. Tą iliustruoja ir ypač silpnas statistinis ryšys tarp rezidencijos vietos ir pasitenkinimu būstu (Cramerio $V=0,061$, $p=0,000$).

13 pav. Pasitenkinimo dabartinio būsto fizine infrastruktūra tarp skirtingų būsto valdų Lietuvos didmiestyje (N=1848)

14 pav. Pasitenkinimo dabartinio būsto fizine infrastruktūra tarp skirtingų rajono tipų Lietuvos didmiestyje (N=1867)

Apibendrinant, galima teigti, kad nuomojamame būste gyvenantys vertina prasčiau savo būsto būklę ir toks būstas dažniau stokoja "pigų" būsto patogumų, kuomet išsimokamas būstas yra labiau vertinamas kaip tenkinantis gyventojų poreikius, bet kartu stokojantis centralizuotos (sovietmečio modernizacijos laikotarpiu sukurtos) būsto infrastruktūros. Tuo tarpu, būsto nuosavybės institutas yra gana įvairialypis, nes esama panašiai patenkintų ir nepatenkintų savo būsto būkle, ir kartu nuosavas būstas pasižymi tiek centralizuota infrastruktūra, tiek visais būsto patogumais. Reizumuojant apie būsto skirtumus tarp miesto rajonų, priemiesčiuose reziduojantys vertina geriau savo būsto būklę nei kitų miesto rajonų gyventojai, bet kartu jame mažiau tikėtina aptikti centralizuotos infrastruktūros.

5.7. Išlaidos būstui išlaikyti tarp būsto valdų ir rajonų Lietuvos didmiestyje

Šiame darbe kitas gana aktualus klausimas yra išlaidų skirtumų, skirtų būstui išlaikyti, analizė tarp būsto valdų ir miesto rajonų. Tokios išlaidos gali būti tiesiogiai susijusios su būsto išlaikymu, kai gyventojas turi susimokėti už būsto komunalines paslaugas; o šis santykinis matas gali atskleisti ar būstas gyventojams konkrečiame miesto rajone yra sunki finansinė našta, ir kokių išlaidų pareikalauja skirtingos būsto valdos formos. Tiesa, būsto išlaikymo klausimas yra sudėtingesnis dalykas, todėl ne ką mažiau svarbu nustatyti, kokia finansinė našta už būstą slepia tarp besinuomojančių ir išsimokančių gyventojų, tad šiame poskyryje bus pateikiama išlaidų už būsto nuomą tarp skirtingų miesto rajonų ir būsto paskolos trukmės tarp būstą išsimokančių gyventojų priklausomai nuo miesto rajono duomenų analizė.

23 lentelė leidžia giliau pažvelgti į reziduojančių namų ūkių diferenciaciją ir atsakyti, kiek skirtinguose Lietuvos didmiesčių rajonuose esančių būstų išlaikymas pareikalauja namų ūkio išlaidų. Ši analizė pateikia respondentų vertinimus, kiek jų namų ūkių pajamų pareikalauja skirtingais sezonais, t. y. kiek tenka gyventojams sumokėti visas būsto komunalines paslaugas (kaip šildymas, dujos, elektra, šiukšlių išvežimas ir kt.) vasaros ir žiemos metu. Kaip ir galima tikėtis, vasaros metu išlaidos būstui yra žymiai mažesnė finansinė našta nei žiemos metu. Pusė ar didesnių namų ūkio pajamų būsto išlaikymui pareikalauja 23 proc. darbo klasės, 19 proc. miesto centro, 16 proc. daugiabučių ir 12 proc. priemiesčio gyventojų finansinių išteklių. Tuo tarpu, žiemos sezonu namų ūkių proporcija, kurių būsto komunalinės išlaidos sudaro pusė ar daugiau namų ūkio pajamų, smarkiai išauga visuose Lietuvos didmiesčio rajonuose: tokių namų ūkių žiemą padaugėja, palyginus su vasaros sezonu, 39 proc. darbo klasės rajonuose, 38 proc. daugiabučių rajonuose, 31 proc. miesto centre ir 23 proc. priemiesčiuose, o sumokančių pusė ar daugiau savo pajamų būstui išlaikyti žiemą pririekia net 62 proc. darbo klasės, 54 proc. daugiabučių ir 50 proc. miesto centro, ir 35 proc. priemiesčių gyventojų. Egzistuojantis silpnas ryšys tarp rezidencijos konkrečiame Lietuvos didmiesčio rajone ir būsto išlaidų kaštų vasaros (Cramerio $V=0,104$, $p=0,000$) ir žiemos (Cramerio $V=0,185$, $p=0,000$) metu parodo, kad minėti būsto išlaikymui namų ūkio išlaidų režiai reprezentuoja tam tikrą gyvenimo būste kainos ir ekologinės rezidencijos sankirtą.

Apibendrinant, būstas priemiesčiuose pareikalauja mažiausiai finansinių išlaidų ir daugiausiai iš darbo klasės rajono rezidentų, o sezoninis būsto išlaidų augimas parodo skirtį tarp priemiesčių ir pačio miesto socioekonominės namų ūkių padėties. Taigi, gyvenantys priemiesčiuose patiria mažesnę finansinę našta norėdami išlaikyti būstą nei kitų miesto rajonų gyventojai. Šiuos rezultatus galima sieti su prieš tai aptartais rezultatais, kad priemiesčiuose gyvena turtingesni

gyventojai, kurių pajamų šaltiniai yra diversifikuoti (pajamos iš atlyginimų, investicijų ar privačios veiklos), todėl būsto išlaidos tampa mažesne našta su kitais miestų gyventojais, kur nepastebėta tokia turtingesnių gyventojų koncentracijos. Tuo tarpu, antrajame analizės poskyryje gauti rezultatai, kad darbo klasės rajone gyvena mažiausia dalis miestiečių, kurių pajamos sudaro pajamos iš privačios veiklos, nei likusiuose miesto rajonuose, parodo tai, kad čia reziduoja santykinai mažiau pasiturintys (ar “verslūs”) gyventojai. Šis rodiklis leidžia kelti prielaidą apie tai, kad rajone, kur egzistuoja nuo sovietmečio laikotarpio naudojama centralizuota infrastruktūra ir kur gyvena finansiškai daugiau pažeidžiami gyventojai, tampa sąlyga vietiniams skursti, norint išlaikyti esamą būstą. Tuo tarpu, priemiesčiuose, kur reziduoja ir turtingesni gyventojai bei koncentruojasi būstai be centralizuotos infrastruktūros, pastebimas priešingas efektas.

23 lentelė. Išlaidų būstui struktūra tarp skirtingų rajonų tipų Lietuvos didmiesčiuose

<i>Kiek tenka namų ūkiui išleisti pajamų apmokant komunalines būsto paslaugas?</i>	Vasaros sezonu				Žiemos sezonu			
	Miesto centras (100%)	Darbo klasės rajonas (100%)	Daugiabučių rajonas (100%)	Priemiestis (100%)	Miesto centras (100%)	Darbo klasės rajonas (100%)	Daugiabučių rajonas (100%)	Priemiestis (100%)
Mažiau nei pusė pajamų	80,9% (361)	77% (311)	84,2% (374)	87,9% (356)	50,2% (222)	38,3% (153)	46,2% (203)	64,6% (250)
Pusė pajamų ar daugiau	19,1% (85)	23% (93)	15,8% (70)	12,1% (49)	49,8% (220)	61,7% (246)	53,8% (236)	35,4% (137)
	Cramerio V=0,104, p=0,000				Cramerio V=0,185, p=0,000			

24 lentelė pateikia, kiek būstų išlaikymas skirtingu sezonu pareikalauja namų ūkio išlaidų priklausomai nuo rezidencijos skirtingose būsto valdose, t. y. priklausomai kur gyvenama – ar nuosavame, ar išsimokamame ar nuomojamame būste. Pastebėtina ta pati tendencija kaip ir prieš tai miesto rajonuose, kad vasaros metu išlaidos būstui yra žymiai mažesnė finansinė našta nei žiemos metu. Būstas pusės ar mažesnių namų ūkio pajamų pareikalauja iš 20 proc. nuomojame, 18 proc. nuosavame ir 10 proc. išsimokamame būste reziduojančių gyventojų finansinių išteklių. Tuo tarpu, žiemos sezonu namų ūkių proporcija, kurių būsto komunalinės išlaidos sudaro pusė ar daugiau namų ūkio pajamų, smarkiai išauga visuose būsto valdos segmentuose: tokių namų ūkių žiemą padaugėja, palyginus su vasaros sezonu, 37 proc. nuosavo būsto, 22 proc. išsimokamo ir nuomojamo būsto klasėje. O padengti išlaidas už būsto komunalines paslaugas žiemą, sumokant pusė ar daugiau savo turimų pajamų, prireikia net 55 proc. nuosavame būste, 42 proc. nuomojamame būste ir “tik” 33 proc. išsimokamame būste reziduojantiems gyventojams. Būsto išlaidos vasarą mažai skiriasi priklauso nuo rezidencijos kitokioje būsto valdoje (Cramerio V=0,072, p=0,013), o šis skirtumas daugiau matomas žiemos

sezonu (Cramerio $V=0,163$, $p=0,000$). Apibendrinant, rezidencija išsimokamame būste pareikalauja mažiausiai finansinių išlaidų ir daugiausiai iš nuosavame būste gyvenančių, o sezoninis būsto išlaidų augimas parodo skirtį labiau tarp būsto savininkų ir būsimųjų savininkų socioekonominės padėties. Šis finansinės naštos skirtumas tarp būsto savininkų ir išsimokančių būstų gali būti siejamas su tuo, kad tikėtina išsimokamo būsto klasės gyventoją aptikti priemiesčiuose, kai nuosavame būsto gyventojai reziduoja miesto branduolyje, kur naudojama sovietinė centralizuota infrastruktūra. Taigi išsimokantys būstą gyventojai patiria mažesnę finansinę našta išlaikyti būstą nei nuosavame ar nuomojame būste gyvenantys.

24 lentelė. Išlaidų būstui struktūra tarp skirtingų rajonų tipų Lietuvos didmiestyje

Kiek tenka namų ūkiui išleisti pajamų apmokant komunalines būsto paslaugas?	Vasaros sezonas			Žiemos sezonas		
	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)
Mažiau nei pusė pajamų	81,7% (990)	89,4% (202)	80,5% (198)	44,8% (532)	67% (146)	57,9% (143)
Pusė pajamų ar daugiau	18,3% (222)	10,6% (24)	19,5% (48)	55,2% (655)	33% (72)	42,1% (104)
	Cramerio $V=0,072$, $p=0,013$			Cramerio $V=0,163$, $p=0,000$		

Vienas indikatorius identifikuojantis rezidencinę Lietuvos didmiesčiuose rajonų diferenciaciją socioekonominio pjūviu gali būti laikytinos ne tik pajamos, bet ir tų asmenų, kurie nuomojasi būstą, sumokama nuomos kaina. Respondentų buvo klausiama, kokią sumą jiems tenka sumokėti neskaičiuojant papildomų būsto išlaikymo išlaidų, tokių kaip būsto remonto išlaidos ar išlaidos už komunalines paslaugas (25 lentelė). Reikia priminti, kad vienas svarbesnių šio pjūvio metodologinių apribojimų yra tiriamųjų skaičiaus negausumas, todėl nuomojamo būsto respondentų atsakymų detalesnė ir smukesnė analizė yra ribota. Dėl šios priežasties pasirinktas neparametrinis medianos testas, o ne dispersinė duomenų analizė, kuri yra jautresnė, esant mažoms imtims. Medianos testas ($\chi^2= 16,697$, $df=3$, $p=0,000$) atskleidžia, kad egzistuoja statistiškai reikšmingas nuomos kainų skirtumas tarp miesto rajonų tipų: didesnė gyventojų dalis gyvena būste, kurio nuomos kaina yra didesnė nei medianinis vidurkis (450Lt/mėn.), Lietuvos didmiesčių centre, o mažesnė nuomos kaina vyrauja darbo klasės ir daugiabučių rajonuose. Taigi, reziduojantys didmiesčio centre, nuomojasi būstą brangiau nei kituose miesto rajonuose reziduojantys gyventojai. Ši išvada nesuapponuoja tiesiogiai prielaidos, apie tai, kad darbo klasės ar daugiabučių rajone reziduoja neturtingesni gyventojai, negalintys sau leisti gyventi brangesniame nuomojamo būsto segmente, nes, visgi, nuomos kainų diferenciacija yra labiau būsto rinkos ypatumas, o ne gyventojų charakteristika. Kita vertus, kad gyventojų turtinė

padėtis ir gyvenamo būsto nuomos kainų rodikliai stipriai koreliuoja parodo su prieš tai identifiukuota panašia gyventojų medianinių mėnesinių pajamų dinamika, kur mažesnes pajamas gaunančių miestiečių proporcija reziduoja darbo klasės ir daugiabučių rajone.

25 lentelė. Būsto nuomos diferenciacija Lietuvos didmiesčių rajonuose

	Miesto centras	Darbo klasės rajonas	Daugiabučių rajonas	Priemiestis
Būsto mėnesinė nuomos kaina daugiau nei 450Lt	62% (53)	34% (14)	35% (28)	52% (11)
Būsto mėnesinė nuomos kaina 450Lt ir mažiau	38% (32)	66% (27)	65% (53)	48% (8)
Medianinis nuomos kainos didmiesčiuose vidurkis yra 450Lt/mėn.; Medianos testo $\chi^2 = 16,697$, $df=3$, $p=0,000$				

Būsto paskolos trukmės analizė priklausomai miesto rajono (26 lentelė) parodo Lietuvos didmiesčių rajonų diferenciaciją: trumpesnis ar ilgesnis įsipareigojimas už būsimą būsto nuosavybę tam tikruose miesto rajonuose, gali atskleisti ir rinkos kainų segmentaciją ir kartu gyventojų, pasiryžusių ir galinčių įsipareigoti už būsto nuosavybę, lūkesčius ir suprotį apie tai, kurios miesto kaimynystės yra vertos tokių finansinių įsipareigojimų. Visų pirma reikėtų apžvelgti, kaip kinta Lietuvos didmiesčių gyventojų paskolų būstui struktūra priklausomai nuo paskolos grąžinimo laikotarpio: dauguma (54 proc.) apklausoje dalyvavusių respondentų, kurie išsimoka būsto paskolą, yra įsipareigoję daugiau nei per 20 m. grąžinti kreditą, o pasirinkusių trumpesnius įsipareigojimus, grąžinti paskolą per 10 m. ar trumpiau, sudaro tik penktadalį (20 proc.) tokių respondentų. Tuo tarpu, bandant identifikuoti, kurie Lietuvos didmiesčio rajonai yra patraukliausi priklausomai nuo paskolos laikotarpio, galima teigti, kad dauguma gyventojų, kurie gali pasiimti ilgo laikotarpio paskolą (daugiau nei 20 m.), renkasi daugiausiai priemiesčio būstą (54 proc.). Paskolos laikotarpiui trumpėjant – paskolos struktūra priklausomai nuo miesto rajono rezidencijos vietos pradeda gerokai varijuoti: 39 proc. respondentų, pasiėmusių paskolą 11-20 m., reziduoja daugiabučių rajonuose, ir 29 proc. priemiesčiuose; o tarp dar trumpesnio laikotarpio (mažiau nei 11 m.) įsipareigojimus už būstą situacija varijuoja dar labiau. Tiesa, pasiėmusių trumpesnio laikotarpio būsto paskolą nėra daug, o ryšys tarp miesto rajono ir paskolos trukmės yra gana silpnas, bet statistiškai reikšmingas (Cramerio $V=0,242$, $p=0,001$). Žinoma, būtų įdomu pasižiūrėti ar ši tendencija yra panaši atskiruose miestuose, o ne tik bendruoju – viso Lietuvos didmiesčio pjūviu, tačiau respondentų grupė, kurie yra įsipareigoję finansiškai už būstą, pakliuvusi į imtį yra gana maža, todėl analizė smulkesniu pjūviu taptų gana spekuliatyvi. Tad galima teigti, kad trumpo laikotarpio būsto paskola pasirenkama būstui įsigyti įvairiose miesto vietovėse, o ilgo laikotarpio paskola pasirenkamas kaip finansinis būsto rinkos suteikiamas šansas įsikurti Lietuvos didmiesčių priemiestinėje zonoje.

26 lentelė. Būsto paskolos trukmė priklausomai nuo miesto rajono

	Kiek liko išsimokėti būsto paskola?		
	Mažiau nei 11 m. (100%)	11-20 m. (100%)	Daugiau nei 20 m. (100%)
Viso Lietuvos didmiesčių gyventojų būsto kredito struktūra priklausomai nuo būsto paskolos grąžinimo termino (100%)	20,1% (40)	25,6% (51)	54,3% (108)
Miesto centras	12,5% (5)	17,6% (9)	18,5% (20)
Darbo klasės rajonas	22,5% (9)	13,7% (7)	16,7% (18)
Daugiabučių rajonas	35% (14)	39,2% (20)	11,1% (12)
Priemiestis	30% (12)	29,4% (15)	53,7% (58)
Cramerio V=0,242, p=0,001			

Apibendrinant ekonominius skirtumus ir įsipareigojimus už būstą kaip dar vieną rezidencinės diferenciacijos formą tarp miesto rajonų ir būsto valdų, galima teigti, kad išsimokamo būsto savininkai yra linkę planuoti ilgalaikėje perspektyvoje savo išlaidas būstui ir tikėtina ilgalaikį savo gyvenamąjame. Ilgesnės paskolos, pigesnis būsto išlaikymas bei mažesnė finansinė našta komunalinėms paslaugoms tampa didmiesčių gyventojų, pasiryžusių tapti būsto savininkais, bruožais, kai miesto centro kaimynystės pasižymi didesne koncentracija gyventojų, kurie pasiryžę sumokėti už didesnę būsto nuomą. Socioekologinis pjūvis atskleidė, kad būstas kaip finansinė našta būdinga labiau darbo klasės rajonuose, kai būstas kaip tam tikras “investicinis” įsipareigojimas apibrėžia būstą Lietuvos didmiesčių priemiestčiuose.

5.8. Gyventojų rezidencinis mobilumas tarp Lietuvos didmiesčio būsto valdų ir rajonų

Prieš tai pateiktų rezidencinių skirtumų dinamiką Lietuvos didmiesčiuose galima paaiškinti ne tik socioekonominių rodiklių analize, bet ir vidinės migracijos Lietuvos didmiestyje tarp būsto valdų ir skirtingų rajonų analize. 27 lentelėje pateikiama kaip rezidencijos trukmė būste kinta priklausomai nuo mikrorajono tipo ir būsto nuosavybės formos. Svarbi išvada, kad gyventojų rezidencijos laikotarpis priklausomai nuo būsto valdos (Cramerio V=0,421, p=0,000) atskleidžia stipresnę – vidutinę priklausomybę nei nuo miesto rajono tipo (Cramerio V=0,107, p=0,000), kuri rodo silpną ryšį. Tai parodo, kad didesni migraciniai ir judumo skirtumai yra daugiau tarp būsto valdų nei tarp miesto rajonų, ir kad esamos politinės ir ekonomikos sąlygos yra šiek tiek svarbesnės nei bendrieji socioekologiniai urbanizacijos trendai, jeigu siekiama paaiškinti gyventojų cirkuliaciją didmiestyje.

Kalbant apie migraciją skirtingose būstų valdose, nuomojamas būstas gali būti apibūdinamas kaip trumpalaikė rezidencijos vieta, nes net 91 proc. respondentų atsakė, kad jie nuomojasi

dabartinį būstą mažiau nei 6 metus. Tuo tarpu, būsto esamas nuosavybės institutas galima sakyti buvo visų pirma suformuotas privatizacijos laikotarpio (iki 1996 m.), ir tik vėliau susiformavusios būsto rinkos (po 1996 m.), nes per šiuos du laikotarpius į Lietuvos didmiesčių nuosavo būsto institutą “įstojo” daugiausiai būsto savininkų. Net 35 proc. nuosavo būsto savininkų dar gyvena būste nuo sovietmečio, o 17 proc. nuosavo būsto savininkų gyvena būste nuo 1990-1995 m., o šios dvi būsto savininkų kohortos tikėtina savo būsto nuosavybę įgijo pereinamuoju laikotarpiu, kai buvo įgyvendinamos iki 1995 m. būsto privatizacijos schemos. Duomenys parodo, kad po privatizacijos laikotarpio (po 1995 m.) pabaigos būsto savininkų klasė taip drastiškai nepagausėjo ir jų gretos auga stabiliai sulig kiekvienu penkmečiu po 14-20 proc. Kad ateityje būsimų būsto savininkų gretos turėtų padidėti parodo tendencijos apie išsimokamo būsto savininkų įsikėlimą į dabartinį būstą. Lietuvos didmiesčiuose didžiąją naujakurių per pastarąjį dešimtmetį sudaro būsimųjų būstų savininkų segmentas – iš visų išsimokančių būsto gyventojų yra 33 proc. iš 2002-2007 m. naujakurių kohortos ir net 52 proc. iš 2008-2012 m. naujakurių kohortos. Šie rezultatai parodo, kad būsto nuosavybės institutas, kuris buvo pradėtas formuoti privatizacijos laikotarpiu, tampa vis įvairesnis, nes tampama būsto savininkais pasinaudojant brandžios kapitalistinės būsto rinkos instrumentais (pvz.: paskolomis).

Tuo tarpu, socioekologiniu pjūviu yra tam tikrų rezidencinių mobilumo tendencijų tarp miesto rajonų. Gyventojų rezidencijos laikotarpio dinamikos analizė atskleidžia migracijos bangų į Lietuvos moderniojo miesto rajonus poliarizuotą vaizdą, čia išryškėja dvi stambios gyventojų grupės – senbuviai, įsikėlę į būstą iki nepriklausomybės laikotarpio (iki 1990 m.), ir naujakuriai, kurie įsikėlė į būstą po 2008 m., kai per pirmuosius daugiau nei 15-a nepriklausomybės (1990-2007 m.) metų migracijos cirkuliacija tarp miesto rajonų vyko gana moderuotai. Senbuviai daugiausiai reziduoja miesto branduolio kaimymystėse: 30 proc. miesto centre, 31 proc. darbo klasės rajone ir 29 proc. daugiabučių rajone gyventojų įsikėlė į dabartinį būstą dar iki 1990 m., kai priemiesčiuose tokių gyventojų yra tik 14 proc. Tuo tarpu, atsakant į klausimą, kur gyvena daugiausiai naujakurių, įsikūrusių dabartiniame būste tarp 2008-2012 m. - matoma atvirkštinė tendencija: net 43 proc. miesto priemiesčių gyventojų sudaro naujakuriai, kai tokių gyventojų miesto centre yra 35 proc., daugiabučių rajone 32 proc., o mažiausia naujakurių “invazija” pažymėtas yra darbo klasės rajonas (27 proc.). Pastebėtina ir kita rezidencinio mobilumo tendencija, kad po nepriklausomybės per pirmuosius penkerius metus (1990-1995 m.), migracija į dabartinį gyvenamą būstą stipriai sumažėja, o 1996-2001 m. laikotarpis išsiskiria “silpniausia” migracijos banga Lietuvos didmiesčių rajonuose. Žinoma, šie rezultatai gali būti paveikti pačios imties specifiškumo ir sąlyginai mažo tiriamųjų skaičiaus kiekviename klasteryje, bei atkreiptinas dėmesys, kad šis ryšys tarp miesto rajono ir rezidencijos laikotarpio (kaip

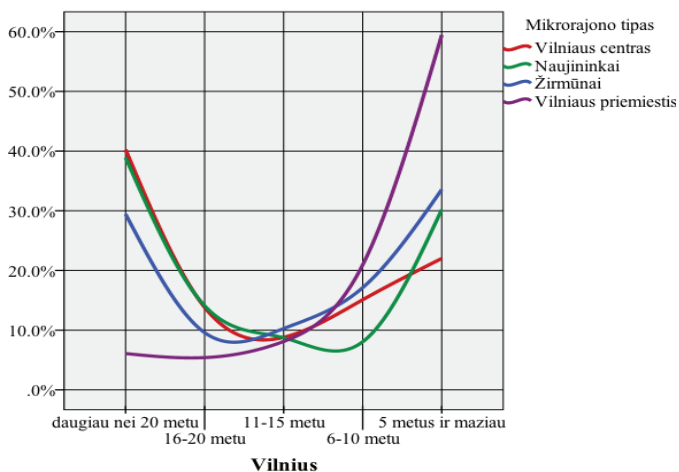
atskleidžiančio migracijos tendencijas mieste) yra gana silpnas. Kita vertus, Lietuvos miesto plėtra ir žemės panauda užmiestyje yra antrojo Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio laikotarpio bruožas (Cirtautas 2013), kuris pasižymi aktyvia ir susiformavusia būsto rinka, tarpbankine paskolų sistema bei būsto rinka (Burneika 2008; Burneika ir kt. 2010; Aidukaitė ir kt. 2014), o pateikiami šie rezidencinio mobilumo duomenys atskleidžia šią tendenciją, nes gausiausias naujakurių gretas sudaro būtent priemiesčių gyventojai. Tuo tarpu, sovietinė būsto politika, paskirstydavusi būsto produkciją, ir būsto privatizacija pereinamuoju laikotarpiu suformavo didelį miesto centro, darbo klasės ir daugiabučių rajonuose senbuviių segmentą (kurie sudaro maždaug 30 proc. šių rajonų gyventojų) Lietuvos didmiesčiuose.

27 lentelė. Rezidencijos trukmė ir mobilumo priklausomybė nuo miesto rajono ir būsto valdos formos

Rezidencijos būste trukmė (atsikraustymo į būstą metai)	Mikrorajono tipas, % (N)				Būsto valda, % (N)		
	Miesto centras (100%)	Darbo klasės rajonas (100%)	Daugiabučių rajonas (100%)	Priemiestis (100%)	Nuosavas būstas (100%)	Išsimokamas būstas (100%)	Nuomojamas būstas (100%)
5 metai ir mažiau (2008-2012 m.)	34,8% (171)	27,4% (121)	32,1% (155)	43,2% (191)	19,8% (265)	52,2% (118)	90,5% (247)
6-10 metų (2002-2007 m.)	13,4% (66)	14,3% (63)	16,8% (81)	18,3% (81)	14,7% (197)	32,7% (74)	5,5% (15)
11-15 metų (1996-2001 m.)	7,9% (39)	13,6% (60)	9,9% (48)	13,3% (59)	14,2% (190)	4,9% (11)	0,7% (2)
16-20 metų (1990-1995 m.)	13,6% (67)	14,3% (63)	12,4% (60)	10,9% (48)	16,9% (226)	3,5% (8)	1,5% (4)
Daugiau nei 20 metų (1989 m. ir vėliau)	30,1% (148)	30,5% (135)	28,8% (139)	14,3% (63)	34,5% (463)	6,6% (15)	1,8% (5)
	Cramerio V=0,107, p=0,000				Cramerio V=0,421, p=0,000		

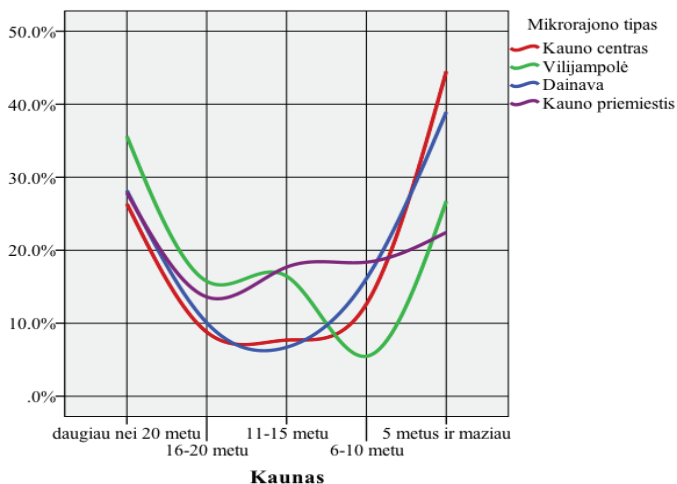
Kartotinių grafikų seka (15, 16 ir 17 pav.) reprezentuoja lokalią kiekvieno tiriamo Lietuvos didmiesčio rezidencijos laikotarpio priklausomybę nuo rajono tipo, o ši priklausomybė yra statistiškai reikšminga, dinamiška ir kintanti kiekvienos miesto atžvilgiu.

Vilniaus (15 pav.) centre ir Naujininkuose senbuviių ir naujakurių proporcijos yra gana tolygios. Žirmūnų gyventojų senbuviių dalis yra maždaug 30 proc., o naujakuriai sudaro net 51 proc. visų šioje seniūnijoje apklaustų respondentų. Tuo tarpu, Vilniaus priemiesčiuose dominuoja išskirtinai naujakuriai, kurie sudaro 80 proc. Avižienių, Tarandės, Riešės ir aplinkinių gyvenviečių populiacijos.

15 pav. Rezidencijos laikotarpio priklausomybė nuo rajono tipo Vilniuje (N=602)

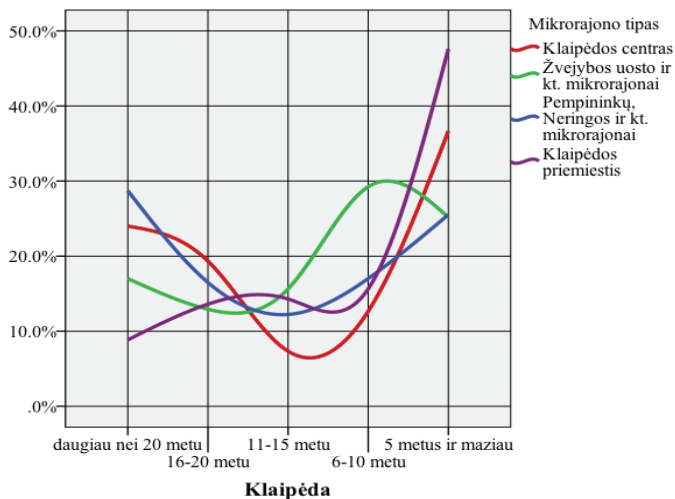
Kaunas (16 pav.) išsiskiria tuo, kad naujakuriai dominuoja miesto centre (58 proc.) ir Dainavos seniūnijoje (55 proc.), o, pavyzdžiui, Domeikavos, Vytėnų ir kitose tirtose priemiestinėse apylinkėse jų yra “tik” 41 proc. Vilijampolės gyventojai yra labiau sėslesni nei kiti tirti Kauno miesto rajonų gyventojai, o senbuviai sudaro daugiau nei trečdalį (36 proc.) Vilijampolės seniūnijos gyventojų.

16 pav. Rezidencijos laikotarpio priklausomybė nuo rajono tipo Kaune (N=624)

Klaipėdos (17 pav.) centro būsto fonde dominuoja naujakuriai (41 proc.), tačiau beveik ketvirtadalis (24 proc.) gyventojų čia įsikūrė dar iki 1990 m. Didesnis naujakurių skaičius aptinkamas ir Žvejybos uosto ir aplinkiniuose mikrorajonuose, kur 55 proc. gyventojų čia įsikūrė po 2001 m. Sovietmečio statybos “tipiniuose” daugiabučiuose Pempininkų, Neringos,

Debreceno, Eglės ir Žardininkų mikrorajonuose gyventojų cirkuliacija nepriklausomos Lietuvos periodu yra apylygė. Klaipėdos priemiesčio zona išsiskiria, kaip ir Vilniaus rezidencinė periferija, kad tai - naujakurių rezidencijos vieta, kur 63 proc. respondentų įvardijo, kad jie atsikraustė į minėtą būstą 2002-2012 m. ar vėliau, bei tuo, kad Klaipėdos priemiesčiuose populiacija nuosaikiai augo sulig kiekvienu nepriklausomos Lietuvos penkmečiu. Ši rezidencinio laikotarpio nuo Klaipėdos miesto mikrorajono priklausomybė statistiškai reikšminga, bet silpna (Cramerio $V=0,169$, $p=0,000$), kaip ir Vilniuje (Cramerio $V=0,220$, $p=0,000$) bei Kaune (Cramerio $V=0,156$, $p=0,000$).

17 pav. Rezidencijos laikotarpio priklausomybė nuo rajono tipo Klaipėdoje (N=632)

Taigi, galima pažymėti šiuos lokalius kiekvienos Lietuvos didmiesčio rezidencinius skirtumus priklausomai nuo mobilumo: Vilniaus priemiesčiuose, Kauno miesto centre ir Dainavos rajone, bei Klaipėdos priemiestyje ir Klaipėdos centre dominuoja naujakuriai, nes šie rajonai išsiskiria intensyvesne gyventojų migracija nei kiti tyrinėti miestų rajonai. Taip pat, reikia pažymėti, kad priemiesčiai nėra išimtinai tik naujakurių rezidencija, nes Klaipėdos ir Vilniaus priemiesčiuose apie dešimtadalis, o Kaune daugiau nei ketvirtis gyvena senbuviių. Tai sietina su tuo, kad šie žmonės gyveno tikėtina sovietmečiu įvairiuose gyvenvietėse ar satelitiniuose miesteliuose, kuriuose buvo įsikūrę kolūkiai, valstybinės žemės ūkio, gyvulininkystės ar smulkios industrijos įmonės, šalia didmiesčių⁸⁴, kurios tik nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu tapo priemiesčių dalimi (Cirtautas 2014).

⁸⁴ Kiekvieno priemiesčio trumpą istorinę urbanistinę istoriją galima rasti šio darbo "Imties sudarymo procedūra ir imties specifikacija" poskyryje.

Apibendrinant apskritai rezidencinio mobilumo tendencija Lietuvos didmiestyje, galima teigti, kad būsto nuoma užtikrina tik laikiną rezidencijos vietą ir suburia mobiliausius didmiesčių gyventojus, kurie tikėtina po penkmečio ar dar greičiau pajuda iš reziduojamo būsto. Būsto nuosavybė yra svarbiausias ilgalaikės gyvenamosios vietos garantas Lietuvos didmiesčiuose, o būsto savininkų stabiliai didėjo Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu. Per paskutinį penkmetį būsto savininkais, kuriems neprireikė būsto paskolos, tapo daugiau nei trečdalis gyventojų ir daugiau nei ketvirtadalis, kurie pasinaudojo būsto paskola. Reikia paminėti, kad būstą išsimokančių grupė augti pradėjo tik per pastarąjį dešimtmetį, ir ši būsto klasė yra santykinai naujas reiškinys Lietuvos urbanizacijos ir būsto rinkos kontekstuose. Rezidencinė trukmė ir įsikūrimo metai būstuose analitiškai pasufleruoja apie dviejų gyventojų grupių migraciją į Lietuvos didmiesčio branduolį, priklausomai nuo to įsikėlimo į dabartinį būstą metų: senbuvius, kurie gyvena dabartiniame būste nuo sovietmečio laikotarpio, ir naujakurius, kurie reziduoja mažiau nei 6 metus, didmiesčių centruose, darbo klasės ir daugiabučių rajonuose. Rezidencinė trukmė priemiesčiuose parodo, kad priemiesčio gyventojų migracija tolygiai augo po nepriklausomybės, o per paskutiniuosius 5 metus šis gyventojų antplūdis į užmiestį dar labiau suintensyvėjo. Taigi, galima išskirti iš rezidencinio mobilumo analizės, kad (1) gyventojai, kurie būsto nuosavybę įgijo privatizacijos laikotarpiu, vis dar reikšmingai sudaro būsto nuosavybės fondą, ir kad (2) didžiausia gyventojų migracija Lietuvos didmiesčiuose vyksta į priemiesčius nei kitus miesto rajonus.

5.9. Namų ūkių socialinės ir ekonominės galimybės ir rezidencinė diferenciacija Lietuvos didmiesčiuose: Tarp aspiracijų ir galimybių

2 žingsnių klasterinė analizė (26 lentelė) buvo panaudota su tikslu sukurti *namų ūkio pajamų* struktūrą apibūdinančius *klasterius* tolimesnei socialinės ir ekonominės rezidencinės diferenciacijos miestuose analizei priklausomai nuo namų ūkių rodiklių. Išskirti 4 namų ūkių klasteriai priklausomai nuo to ar jų pajamas sudaro pensijos, atlyginimai, bedarbio pašalpos ir kompensacijos, pajamos iš privačios veiklos ar pajamos iš įvairių investicinių formų ar turimo kapitalo grąžos. Klasterių bendrumo viduje ir skirtumo tarp klasterių sąlyga tenkinama (Silhoutte rodiklis > 0,7).

Pirmąjį ir didžiausią klasterį (52 proc. imties) sudaro tie namų ūkiai, kurie savo pajamas generuoja išskirtinai tik iš atlyginimų, t. y. su darbo rinka susijusiais santykiais. Antrasis klasteris apibūdina kiek labiau namų ūkio sofistikuotą santykį su rinka, kai nors dauguma tokių namų ūkio pajamų šaltiniai sudaro atlyginimai, bet didelė panaši dalis į klasterį patekusių namų ūkių finansiniai srutai priklauso nuo pajamų iš privačios veiklos, kiek daugiau nei trečdalis iš

investicijų, ir dešimtadalis iš pensijų. Šis įvairialypis santykis su rinka minėtus namų ūkius apibendrina kaip aktyviai besinaudojančius tiek darbo rinka, tiek turimu privačiu kapitalu, ir jis sudaro beveik penktadalį imties. Trečiasis klasteris pasižymi, kad visų šių namų ūkių pajamos priklauso nuo pensijų, ir dar 41proc. namų ūkių gauna pajamas iš atlyginimo. Tuo tarpu, ketvirtasis (ir mažiausias) klasteris skiriasi nuo prieš tai aptartų 3 namų ūkių, kadangi šio namų ūkio pajamų struktūra nors ir yra daugialypė (nuo pajamų iš privačios veiklos iki bedarbio pašalpų ar kompensacijų), tačiau savo struktūra suponuoja, kad į šį klasterį patekę daugiau naudojami socialinės paramos sistema (43 proc. namų ūkių pajamų sudaro bedarbio pašalpos ir kompensacijos nuo viso klasterio).

26 lentelė. Namų ūkių (pagal pajamų šaltinius) klasterių bruožai

Namų ūkių pajamas sudaro	Namų ūkių pajamų šaltinių klasteriai			
	Besinaudojantys darbo rinka	Besinaudojantys darbo rinka ir kapitalu	Besinaudojantys pensijų sistema ir darbo rinka	Daugiau besinaudojantys soc. paramos sistema
Pensijos	X	13%	100%	26%
Pajamos iš privačios veiklos	X	81%	X	23%
Atlyginimas	100%	96%	41%	22%
Bedarbio pašalpos, kompensacijos	X	X	X	43%
Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės	X	35%	X	X
Klasterio % (N)	51,9% (1042)	19,5% (391)	14,5% (291)	14,1% (282)

X- žymi, kad šie pajamų šaltiniai nėra klasterio namų ūkio pajamų dedamoji dalis. *Silhouette* bendrumo ir skirties rodiklis yra >0,7; didžiausio ir mažiausio klasterio santykis yra 3,7.

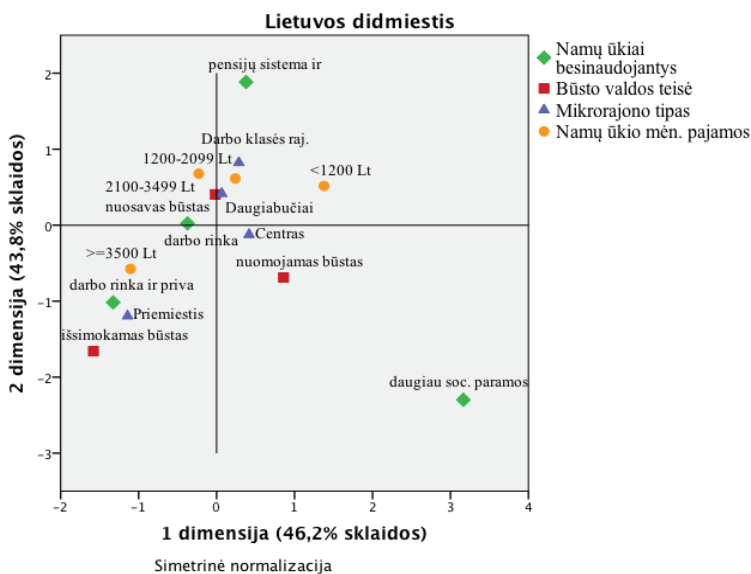
27 lentelė parodo kaip priklausomai nuo namų ūkio pajamų šaltinių klasterių kinta vidutinės mėnesinės namų ūkio pajamos Lietuvos didmiestyje: namų ūkių dauguma (53 proc.) besinaudojančių darbo rinka ir kapitalu kotiruoja didžiausiomis pajamomis, o dauguma (51 proc.) besinaudojančių socialinės paramos sistema patenka į mažiausias pajamas gaunančių namų ūkių kategoriją. Namų ūkiai, kurių pajamos sudaro tik atlyginimai, t. y. su darbo rinka susiję pinigų srantai, pasiskirsto gana tolygiai, bet matoma tendencija, kad tokių namų ūkių proporcija auga sulig didėjančiomis namų ūkio pajamų kategorijomis. Tuo tarpu, pastebėtina, kad namų ūkių dalis, kurių pajamos sudaro pensijos ir su darbo rinka susiję atlyginimai, atvirkščiai koreliuoja su didėjančiomis pajamų kategorijomis, t. y. tokių namų ūkių didesnė dalis gauna mažesnes pajamas. Statistiškai reikšmingas vidutinis ryšys (Kontingencijos koef.=0,499, p=0,000) pasufleruoja ne tik apie gaunamų pajamų ir pajamų šaltinio priklausomybę, bet ir kartu apie sukonstruotų klasterių kaip atskiro kintamojo validumą. Nors būtų tikslinga pasižiūrėti kaip nuo namų ūkio klasterių kinta pajamos kiekvieno miesto atveju, bet dėl didelio namų ūkių ir

individualių vidutinių mėnesio pajamų kintamųjų trūkstumų reikšmių skaičiaus, atsisakoma analizuoti smulkesniais statistiniais pjūviais, nes išvados būtų gana spekuliatyvios.

27 lentelė. Namų ūkių vidutinių mėnesio pajamų struktūra priklausomai nuo namų ūkių klasterių Lietuvos didmiestyje

Kokios yra vidutinės mėnesinės Jūsų dabartinio namų ūkio pajamos?	Namų ūkių pajamų šaltinių klasteriai Lietuvos didmiestyje			
	Besinaudojantys darbo rinka	Besinaudojantys darbo rinka ir kapitalu	Besinaudojantys pensijų sistema ir darbo rinka	Daugiau besinaudojantys soc. paramos sistema
Mažiau nei 1200Lt	20,1% (78)	6,1% (6)	29,6% (55)	50,7% (35)
1200-2099Lt	21,1% (82)	20,2% (20)	36% (67)	33,3% (23)
2100-3499Lt	27,8% (108)	20,2% (20)	23,1% (43)	7,2% (5)
3500Lt ir daugiau	31,1% (121)	53,5% (53)	11,3% (21)	8,7% (6)
Kontingencijos koeficientas=0,499, p=0,000				

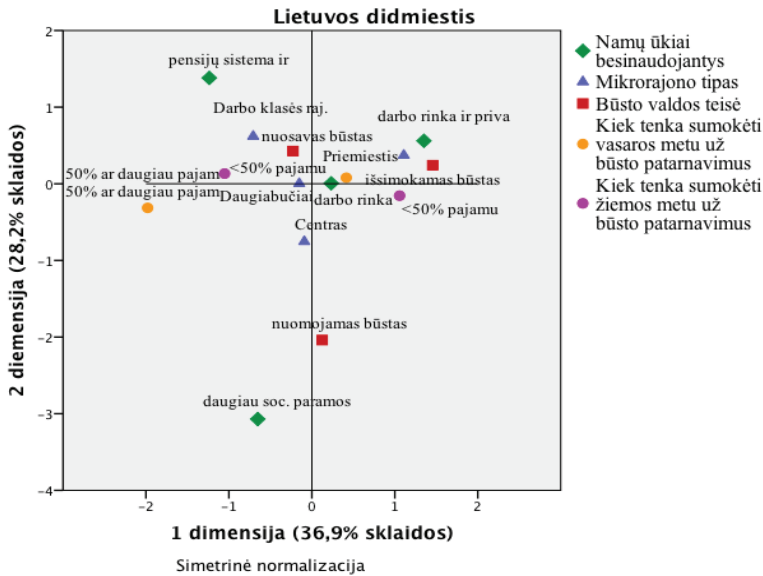
18 pav. grafiškai reprezentuoja rezidencinės diferenciacijos Lietuvos didmiestyje dinamiką priklausomai nuo namų ūkio klasterio, miesto rajono rezidencijos, būsto valdos formos ir pajamų kategorijų. Atlikta daugialypė atitikties analizė labiausiai išskiria (ketvirtajame kvadrante), kad namų ūkiai, kurių pajamos yra aukščiausios, bei kurios yra gaunamos tiek iš darbo rinkos, tiek iš turimo (sukaupto) kapitalo tikėtina gyvena priemiesčiuose ir išsiskamame būste. Tuo tarpu, pirmasis kvadrantas reprezentuoja, kad nuosavame būste daugiabučiuose gyvena tie namų ūkiai, kurių mėnesio pajamos yra vidutinės (šiek tiek žemesnės nei prieš tai aptartų namų ūkių) ir kurių pajamų šaltiniai yra susiję tik su darbo santykiais. Antrasis kvadrantas parodo, kad namų ūkiai, kurių pagrindiniai pajamų šaltiniai priklauso nuo darbo rinkos ir pensijų, bei reprezentuojantys „apatines“ pajamų kategorijas, gyvena darbo klasės ar daugiabučių rajonuose Lietuvos didmiesčiuose. Miestų centruose reziduoja tie namų ūkiai, kurių pajamos stipriai varijuoja, bet nepasiekia aukščiausių pajamų kategorijų, bei kurie gyvena nuomojamame būste. Apibendrinant, galima teigti, kad priklausomai nuo namų ūkio pajamų, Lietuvos didmiesčių priemiesčiai yra homogeniškiausia vieta, kurioje dominuoja labiau finansiškai išprusę ir aktyvūs darbo rinkoje su didelėmis pajamomis namų ūkiai, kai miesto centre ir daugiabučių rajone reziduoja heterogeniški savo pajamų dydžio ir pajamų šaltinių struktūra namų ūkiai, o darbo klasės rajonuose daugiau galima aptikti senesnių namų ūkių su mažesnėmis pajamomis.

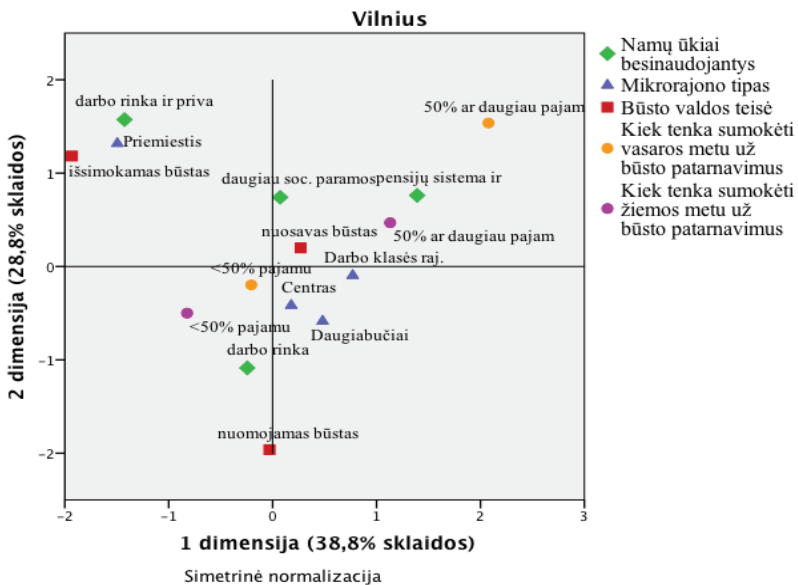
18 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir namų ūkio pajamų tarpusavio ryšiai Lietuvos didmiesčiuose (N=670)

Kartotinių grafikų seka (19, 20, 21 ir 22 pav.) reprezentuoja daugialypės atitikties analizės grafikus, kuriuose atsispindi daugiamačiai sąryšiai tarp Lietuvos didmiesčiuose namų ūkio klasterių, miesto rajonų, būsto valdos formos ir būsto išlaikymo (žiemos ir vasaros sezonais) faktorių.

Labiausiai Lietuvos didmiesčio (19 pav.) atitikties analizės 1 dimensiją išskiria būsto išlaikymas, o 2 dimensiją namų ūkio klasteriai. Pirmą dimensiją pademonstruoja, kad didžiausia būsto išlaikymo našta tenka namų ūkiams, kurių pajamos priklauso nuo pensijų ir atlyginimų ar socialinės paramos, kurie reziduoja nuosavame būste miesto centre, darbo klasės, ar daugiabučių rajonuose, o mažiausiai su šia problema susiduria dirbantys ir gyvenantys nuomojamame būste daugiabučių rajone ar miesto centre, ar dirbantys ir aktyviai besinaudojantys investicijomis, gyvenantys išsimokamame būste priemiesčiuose. Taigi, būsto nuosavybė ypač brangiai atsieina tarp senėjančių ir socialine parama besinaudojančių šeimų, nes jis tampa net tam tikru „balastu“, kuris skurdina šiuos namų ūkius. Tą iliustruoja ypač 1 kvadrantas, kuris identifikuoja, kad darbo klasės rajono senesni namų ūkiai ir šeimos, kurių dispozicijoje esamas būstas yra jų nuosavybė, sumoka daugiau nei pusę savo pajamų jį išlaikant žiemą.

19 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Lietuvos didmiestyje (N=1584)

20 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Vilniuje (N=522)

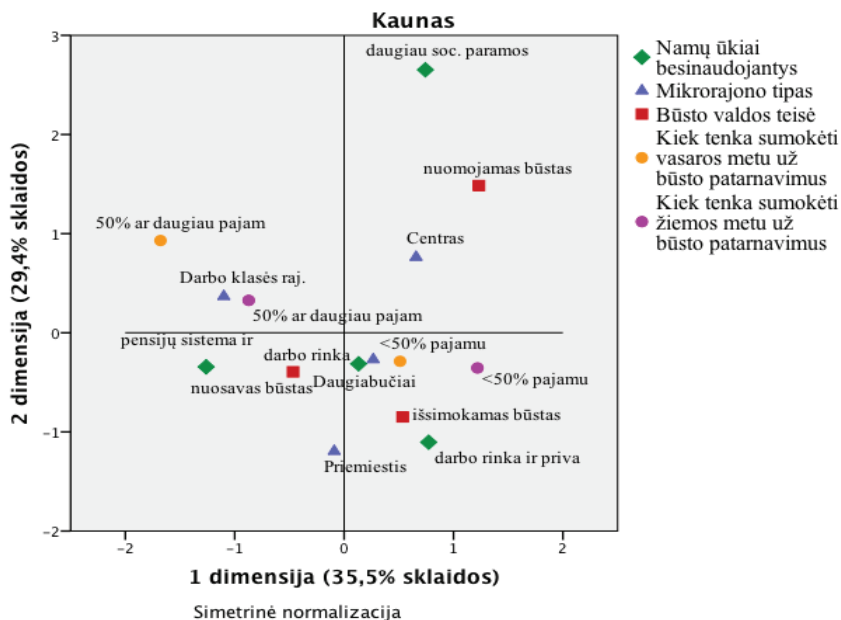
Vilniuje (20 pav.) 1 dimensijos skiriamoji geba didžiausia tarp būsto išlaikymo žiemos metu, miesto rajono tipo ir namų ūkio klasterių kategorijų, o 2 dimensija išskiria geriausiai pagal namų ūkio klasterius. Mažiausiai sumoka už būsto išlaikymą Vilniaus priemiesčiuose nuosavame būste gyvenantys namų ūkiai, kurių pajamų struktūrą sudaro atlyginimai ar investicijos, ir Vilniaus centre ar Žirmūnuose reziduojantys namų ūkiai, kurie gyvena nuomojamame būste ir

kurių pajamų šaltiniai yra atlyginimai. Nuosavo būsto žiemą išlaikymo našta sunkiausiai gula ant Naujininkų rajono namų ūkių, kurių pajamas sudaro pensijos ir atlyginimai, ar didesnis naudojimasis socialinės paramos sistema.

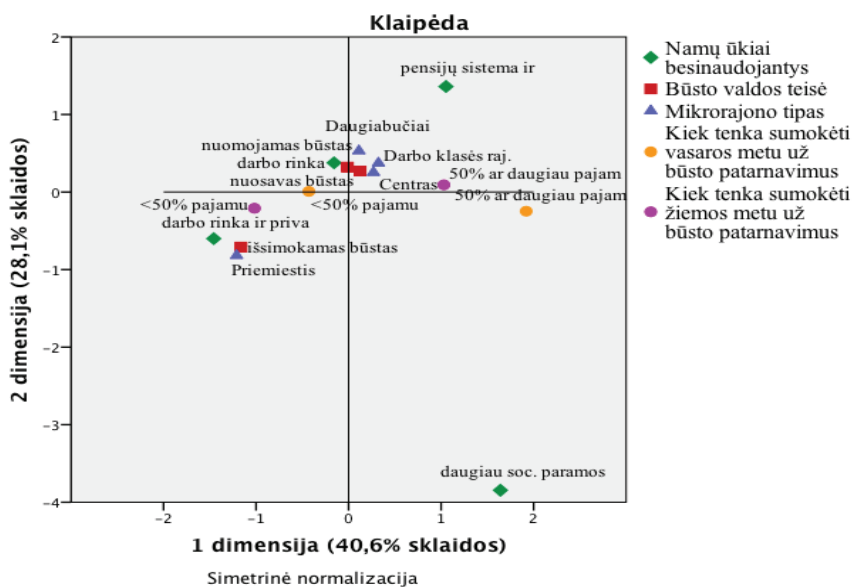
Kauno (21 pav.) atveju, 1 dimensijoje būsto išlaikymo išlaidos (tiek vasarą, tiek žiemą) turi didžiausią gebą, o 2 dimensijoje išsiskiria namų ūkių klasteriai. Pirmos dimensijos atžvilgiu, namų ūkiai, kurių pajamas sudaro pensijos ir atlyginimai, kurių daugiau nei pusė savo mėnesio pajamų turi išleisti su būstu susijusiomis išlaidomis, reziduoja nuosavame būste Vilijampolėje ar Kauno priemiesčiuose. Namų ūkiai, kurių pajamų šaltiniai yra ar socialinės paramos sistema, ar atlyginimai, ar atlyginimai ir investicijos, bei kurie išleidžia mažiau savo pajamų išlaikyti būstą, gyvena nuomojamame būste Kauno centre ar išsimokamame būste Kauno centre ir Dainavos rajone. Minėta dimensija apibendrina, kad senesniems namų ūkiams, kurie išleidžia didžiąją dalį pajamų būstui išlaikyti, reziduoja nuosavame darbo klasės ar net priemiesčių rajone, o likę namų ūkiai, kurie išleidžia mažiau savo pajamų esamam būstui, nuomojasi būstą Kauno centre ar išsimoka šį Kauno centre ir daugiabučių rajone. 3 kvadrantas parodo Kauno miesto specifiškumą, kad Dainavos rajone ir priemiesčiuose gyvenantys „darbuotojai“ ir „investitoriai“ išsimokamame būste finansiškai lengviausiai „išgyvena“ žiemos šildymo sezoną.

Klaipėdos miestui (22 pav.) atlikta daugialypė atitikties analizė parodė tą patį kaip ir Kauno atveju, kad 1 dimensijoje būsto išlaikymo išlaidos (tiek vasarą, tiek žiemą) turi didžiausią gebą, o 2 dimensiją išskiria namų ūkių klasteriai. Pirma dimensija suponuoja, kad mažiau išlaikyti būstą Klaipėdoje kainuoja tiems namų ūkiams, kurių finansinė gerovė priklauso nuo atlyginimų, ar atlyginimų ir privačių investicijų, bei kurie gyvena išsimokamame būste Klaipėdos priemiesčiuose. Būstas tampa žymiai didesne finansine našta tiems namų ūkiams, kurių finansiniai ištekliai priklauso nuo pensijų ir atlyginimų, ar nuo socialinės paramos, nepriklausomai ar šie gyvena ar nuomojamame ar nuosavame būste „likusioje“ Klaipėdoje. Tad tikėtina, kad pigiausiai būstas „atsieina“ Klaipėdos priemiesčių šeimoms, kurių nariai yra aktyvūs (darbo ir privačios) rinkos dalyviai, ir kurie tik ateityje papildys nuosavo būsto savininkų gretas; o nuomojamas ar esama būsto nuosavybė nepalengvina senesnių ar skurdesnių šeimų situacijos išlaikant dabartinį būstą Klaipėdos mieste. Antroji dimensija atskleidžia, kad kontrastingi savo situacija namų ūkiai, kurių pajamų šaltiniai priklausančios nuo atlyginimų ar pensijų ir atlyginimų, kuriems tenka žiemos metu sumokėti didžiąją savo pajamų dalį reziduoja Klaipėdos centre, daugiabučių ir darbo klasės rajonuose. Ypač ryški Klaipėdos poliarizacija tarp namų ūkių finansinių galimybių priklausomai nuo išlaidų būstui matoma 2-ame ir 4-ame kvadrantuose, nes viename klasterizuojasi namų ūkiai, kuriuos sudaro dirbantys ir investuojantys, kuriems būsto išlaikymas žiemos metu nėra problema, bei kurie yra apsigyvenę

išsimokamame būste Klaipėdos priemiesčiuose, o kitame klasterizuojasi „likusiam“ mieste nuosavame būste gyvenantys senesni namų ūkiai, kurie susiduria su būsto išlaikymo problema.

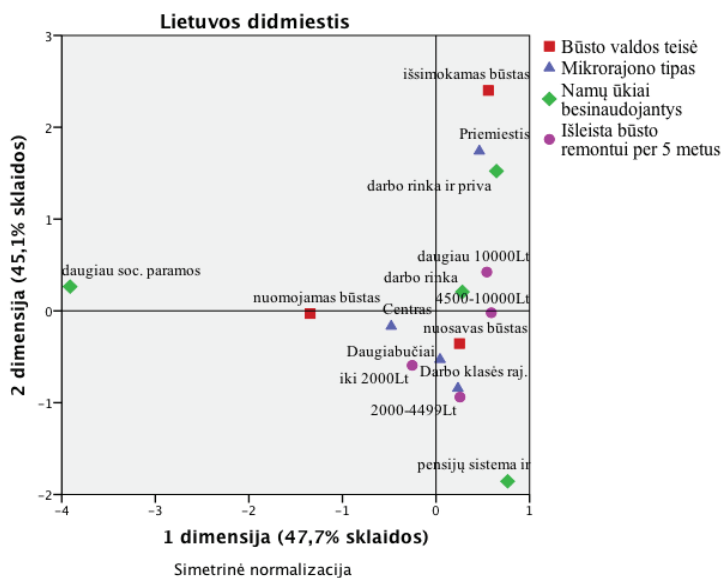

21 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Kaune (N=493)

22 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir būsto išlaidų tarpusavio ryšiai Klaipėdoje (N=569)

Lietuvos didmiesčiuose pastebėtina ir tai, kad būsto nuosavybė kaip reikšmingas turtas tampa finansine našta tarp senėjančių namų ūkių ar šeimų, kurios naudojami socialine parama, o būsimieji būsto savininkai, kurie yra aktyviai besinaudojantys rinka, plėtojant privačias veiklas, ir darbingiausia miestiečių grupė akumuluoja didesnį namų ūkio gerovės kiekį. Ši tendencija apčiuopiama net socioerdviniu išsidėstymu, kadangi pirmoji ir skurdėnė grupė reziduoja darbo klasės rajonuose, o antroji pasiturinti gyvena priemiesčiuose. Be šių bendrųjų akumuluotų tendencijų pastebėtini keli ženklūs vietiniai skirtumai miestuose: Klaipėdos priemiesčiai palyginti su likusiu miestu išsiskiria kaip labiau homogeniškas, turtingas būsimų būsto savininkų anklavas, Kaune minėta grupė išsisklaido Dainavos daugiabučių rajone ir priemiestyje, o Vilniuje šis miestiečių fragmentas pastebėtina priemiesčiuose.

23 pav. Namų ūkio, miesto rajono, būsto valdos ir išlaidų būsto remontui tarpusavio ryšiai Lietuvos didmiesčiuose (N=346)

Kita daugialypė atitikties analizė (23 pav.) pirmoji dimensija išskiria namų ūkius, kuriems yra reikalinga socialinė valstybės teikiama parama, ir kurie nuomojasi būstą, iš kitų namų ūkių, bei apibendrina, kad pastarieji nėra linkę naudoti jokių finansinių resursų būsto remontui. Minėti namų ūkiai labiau asocijuotini su miesto centru kaip pagrindine rezidencine vieta. Antroji dimensija atskleidžia priklausomybę, kad didėjančios išlaidos būsto remontui gali būti siejamos su aktyvių „darbuotojų“ ir „investitorių“ namų ūkais, bei rezidencija išsimokame būste miesto priemiesčiuose (2 kvadrantas); o namų ūkiai, gaunantys pensijas ir atlyginimus, ir reziduojantys

nuosavame būste daugiabučių ar darbo klasės rajonuose koreliuoja su mažesnėmis būsto remonto išlaidomis (3 kvadrantas).

Apibendrinant, galima teigti, kad įvairūs Lietuvos didmiesčio socioekonominiai namų ūkių, sociodemografiniai gyventojų bei būsto kokybę nusakantys bruožai ir rezidencija priklausomai nuo būsto valdos ir miesto rajono ganėtinai varijuoja. Visgi bendriausiais skirtumais, neatsižvelgiant į kiekvieno tyrinėjamo didmiesčio atvejį, pastebėtinos sąsajos, kad (1) priemiesčiuose gyvena turtingesni, jaunesni, daugiau investuojantys į savo būstą, pasirenkantys būsto paskolą, bei mažiau išleidžiantys būstui namų ūkiai; (2) miestų centruose ir daugiabučių rajonuose reziduoja įvairūs savo socioekonominėmis galimybėmis namų ūkiai, tik miestų centre dominuoja labiau nuomos sektorius, o daugiabučių rajonuose nuosavas būstas; (3) o darbo klasės rajonas yra santykinai šios hierarchijos apačioje, nes nors ir dominuoja čia nuosavas būstas, bet jo išlaikymas, pareikalaujantis didelių lėšų, ir mažos investicijos į būstą tampa našta senesniems namų ūkiams.

VI. DISKUSIJA

6.1. Lietuvos moderniojo didmiesčio ekologinė ir demografinė struktūra

Lietuvos moderniojo miesto raida ir jo nevienoda plėtra yra pažymėta istoriniu požiūriu kelių modernybių sankirtų, o pati rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos didmiesčiuose atskleidžia ilgalaikės Lietuvos modernios visuomenės vystymosi transformacijas ir lūžius. Jeigu Vakarų kapitalistinis modernusis miestas vystėsi tolygiai ir dauguma rezidencinių skirtumų gali būti aiškinami kapitalizmo gamybos būdo organizacija mieste, tai ilgalaikio 50-ies metų socialistinio (sovietinio) miesto projekto įgyvendinimas bei įvykusios visuomenės transformacijos pereinamuoju laikotarpiu į rinkos ekonomiką yra svarbūs faktoriai, formavę ir sutvirtinę dabartinę Lietuvos didmiesčio *rezidencinę socioekologinę struktūrą*.

Gautieji duomenys neleidžia teigti, jog Lietuvos miestuose neegzistuoja ryški segregacija ir nepanašumai, kaip kad Vakarų kapitalistiniame mieste, tarp skirtingų miesto kaimynysčių priklausomai nuo miesto lokacijos, kadangi taikyti segregacijos ir nepanašumo indeksai ir binarinės regresijos rezultatai pagal skirtingas individualias ir namų ūkių charakteristikas neatskleidžia ryškių skirtumų tarp didmiesčio centro, darbo klasės rajonų, daugiabučių namų rajonų ir priemiesčių gyventojų. Vis dėlto, kaip teigia Ruopilla (2005, 2007), sunku tikėtis, jog tai įmanoma rasti posocialistiniame mieste, kur naujai sukurta (nekilnojamojo turto, būsto, žemės) rinka veikia tik kelis dešimtmečius ir jos stimuliuojama nevienoda miesto plėtra geriausiai atveju tik įsibėgėja. Tad ir kalbėti apie staigią (o ne laipsnišką) segregaciją ir ryškius skirtumus posocialistiniame mieste neprasminga, kadangi dažniausiai socialinė kaita lenkia erdvių kaitą, o socialinė (klasinė ar pajamų) fragmentacija tik vėliau išryškėja kaip rezidenciniai skirtumai (Sykora 1999, 2009).

Vis dėlto tam tikros rezidencinės skirtys Lietuvos didmiesčio struktūroje gali būti identifikuotinos ir tai matoma tiek *individualiame* lygmenyje, tiek *namų ūkių* struktūrose ir charakteristikose. Individualios asmens charakteristikos, tokios kaip amžius ar išsilavinimas, yra geresni indikatoriai nei gaunamos asmeninės pajamos⁸⁵ ir atskleidžia bei paaiškina įvairių miesto rajonų skirtumus. Darbo klasės rajonas ir miestų priemiesčiai yra nepanašiausi savo gyventojų *amžiaus struktūra*, kai pirmajame, labiau tikėtina, gyvena senesni miesto gyventojai, o priemiesčiuose reziduoja jaunesni miesto gyventojai. Tai galbūt galima sieti su „užsilikusiais“

⁸⁵ Tiesa, reikėtų paminėti, kad menkesni pajamų (nei amžiaus ar išsilavinimo) skirtumai tarp miesto rajonų gali būti susiję su šio tyrimo ribotumais, nes atsakymų į klausimus apie asmenines ir namų ūkių pajamas buvo žymiai mažiau. Smulkesnė informacija pateikta darbo metodologinėje dalyje apie tyrimo ribotumus.

socialistinio (sovietinio) miesto rezidencinės diferenciacijos ypatumais, kur amžiaus diferenciacija buvo vienas reikšmingiausių ir pagrindinių rezidencinių skirtumų (Szelenyi 1983; Alexeev, 1986, 1988a). Tačiau toks paaiškinimas nėra įtikinantis ir visapusiškas, ypač žinant, jog didžioji dauguma Lietuvos didmiesčių priemiesčių zonų atsirado nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Kitas svarbus senesnę darbo klasės ir jaunesnę užmiesčio gyventojų skirtį paaiškinantis faktorius yra demografinis. Tikėtina, kad darbo klasės rajonų demografinė struktūra susijusi su „senėjimo kartu su būstu“ fenomenu, nes tai yra vienas seniausių didmiesčio būsto segmentų (Ingram-Gilderbloom, Rosentraub 1990; Golant 1994). Drauge tikėtina, kad pastebimai jaunesnių gyventojų koncentracija priemiesčiuose priklauso ne tik nuo to, kad tai yra vienas naujausių būsto segmentų (praktiškai atsiradęs nepriklausomoje Lietuvoje), bet ir tai, kad priemiesčiai auga dėl jaunų šeimų masinės migracijos į individualius nuosavus namus kaip „šeimai palankią“ aplinką. Didžioji dalis tokių rezidentų gyvenimo organizuojama apie branduolinės šeimos institutą, „šeimyniškumą“ ir vaikų socializaciją (Gans 1982; Jackson 1987; Thorns 2002). Pastarąją prielaidą patvirtina binarinės regresijos rezultatai, kad labiausiai tikėtina, jog priemiesčiuose galima rasti namų ūkių su nepilnamečiais vaikais. Tiesa, bandant patikrinti, kiek šie rezultatai reikšmingai skiriasi atskiruose miestuose, minėta darbo klasės ir priemiesčių skirtis identifikuotina tik Vilniuje. Tai galbūt galima paaiškinti ir paties tyrimo imties sudarymo arbitralumu ir pasirinktų geografinių klasterių specifika: iš trijų didmiesčių priemiesčių, Vilniuje gyventojų klasterį sudarė daugiausiai (82 proc.) respondentų, kurie gyveno nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu (nuo 1990 m.) statytuose būstuose, o darbo klasės rajono (Naujininkų) daugiausia (96 proc.) respondentų gyveno išimtinai 1945–1989 m. statytame būste. Ši specifika iliustruoja, kad „senėjimas su būstu“ yra tikėtinas Lietuvos didmiesčių bruožas. Pavyzdžiui, Stankūnienė (1997a) panašią demografinę tendenciją pastebėjo Vilniuje, kai atliktoje studijoje identifikuota, kad „senesnių“ gyventojų daugiau reziduoja senesniuose rajonuose, o jaunesni gyventojai dominuoja naujesnės statybos rajonuose.

Kita tendencija ir skirtis rodo, jog Lietuvos didmiesčių darbo klasės tipo rajonuose reziduoja didžiausia žemesnį *išsilavinimą* turinčių žmonių dalis. Ši socialinė charakteristika atskleidžia, kad Naujininkų, Vilijampolės ir Žvejbos uosto (ir aplinkinių mikrorajonų) gyventojai yra nepanašiausi į Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miesto kaimynsčių gyventojus. Šią tendenciją galima sieti su šių rajonų industrine istorija Lietuvos didmiesčio kontekste, kur darbo klasės užimtumas ir darbas pramonės sektoriuje nepriklausė nuo turimo aukštesnio išsilavinimo industrinėje ekonomikoje, o didžioji dauguma minėtų rajonų vystėsi dar iki sovietinių metų kaip darbo klasės gyvenamosios zonos. Pavyzdžiui tai dar XX a. pirmojoje pusėje pastebėjo Burgessas (1988), teigęs, kad didžioji dauguma darbo klasės rezidencijos vietų koncentravosi

šalia industrijos ir arti miesto centro, antrojoje zonoje. Tuo tarpu, deindustrializacija palieka darbo klasės rajonus poindustrinėje visuomenėje kaip neprivilegiuotų, skurdžiausių, neturtingiausių, mažiausiai išsilavinusių rezidentų kaimynyste su gana didele etnine įvairove (Wilson, 1987; Massey, Meagan 1982; Massey, Denton 1988; Massey 1995; Wacquant 2010). Nors Lietuvos didmiesčiuose tokios etninės ir rasinės įvairovės kaip amerikietiškae moderniajame mieste nėra, tačiau Vilniuje rezidenciniai skirtumai *tautiniu* pagrindu matomi tarp kaimynysčių. Tyrimas atskleidė, kad Vilniaus darbo klasės rajonas smarkiai skiriasi nuo kitų miesto rajonų savo tautine sudėtimi, t. y. Naujininkai pasižymi didžiausia nelietuvių koncentracija mieste. Etninės segregacijos nei homogeniškae Kaune, nei etniškai mišresnėje Klaipėdoje statistiškai nenustatyta; taigi etniniai rezidenciniai rajonų skirtumai randami tik Vilniuje. Tai galima sieti su sovietinės urbanizacijos specifika Lietuvoje, kuomet susidarius Vilniuje demografiniam vakuui (Stankūnienė 1997b; Stravinskienė 2011, 2014) ir dėl tarptautinės migracijos (Stankūnienė 1997b), nelietuviai apsigyveno skirtingose sostinės kaimynystėse, o Naujininkai pasižymi didžiausia etnine segregacija visame Vilniaus mieste (Valatka ir kt. 2014).

Pajamos yra mažiausias individualus rodiklis, rodantis įvairių Lietuvos miesto rajonų rezidencinius skirtumus. Darbo klasės rajonų ir priemiesčių populiacijos yra labiausiai nevienodos turtiniu aspektu ir galima galbūt netgi kalbėti apie tam tikras homogeniškas grupes skirtingose miesto vietovėse: turtingesnieji yra linkę gyventi priemiesčiuose, o skurdžiausių asmenų koncentracija pasižymi darbo klasės rajonai. Čia vėl reikėtų pabrėžti, jog šis socioekonominis-ekologinis skirtumas tarp darbo klasės rajonų ir priemiesčių buvo pastebėtas tik bendrame Lietuvos didmiestyje ir Vilniaus mieste. Klaipėdoje matoma kitokia socialinė pajamų struktūros poliarizacija: priemiesčiai yra turtingesnių klaipėdiečių gyvenamoji vieta nei likusi miesto dalis. Kaune reikšmingų pajamų struktūros skirtumų tarp įvairių miesto rajonų nerasta, o ir segregaciją identifikuojantys indeksai buvo mažiausi iš tirtų miestų. Apibendrinant galima teigti, kad pajamų kintamasis kaip rezidencinių skirtumų identifikatorius varijuoja priklausomai nuo miesto, nes yra lokalaus pobūdžio. Miestuose, kuriuose susikerta finansiniai srautai ir technologijos, pajamų struktūros poliarizaciją lemia industrinės bazės nykimas ir perėjimas į poindustrinę ekonomiką (Sassen 1996), o šie miestuose atsirandantys socialiniai skirtumai sukuria dualistinį miestą, kur vienoje miesto vietovėse koncentruojasi gerovė ir kapitalas, o kitose skurdas ir deprivacija. Pasak Hamnett (2001, 2003), šis dvigubo miesto fenomenas, atsiskleidžiantis per pajamų struktūrų poliarizaciją, nėra universalus ekologinis procesas, vykstantis visuose moderniuose poindustriniuose miestuose, todėl jis siūlo pajamų poliarizaciją kiekviename mieste tyrinėti kaip atskirą atvejį.

Visgi kalbant apie asmenų vidutinių pajamų skirtumus įvairiuose miesto rajonuose, reikia atkreipti dėmesį į metodologinėje dalyje išsakytą pastabą, jog šias išvadas reikėtų vertinti gana atsargiai, nes tyrimo respondentai vangiai atsakinėjo į klausimus apie gaunamas pajamas. Dėl šios priežasties į binarinės regresijos modelius buvo įtraukti klausimai apie namų ūkio, kuriame asmuo gyvena, pajamų šaltinius. Gauti rezultatai leidžia teigti, jog priemiesčiuose reziduoja iš atlyginimų ir privačios veiklos gyvenančios šeimos. Klaipėdoje diferenciacija pagal gaunamas šeimos pajamas yra dar ryškesnė, nes, be minėtų pajamų formų, didelė tikimybė, jog priemiesčiuose reziduojantis namų ūkis deklaruos ir iš investicijų gaunamas pajamas. Tai, jog priemiesčiai tampa vis labiau aukštesnėje socialinėje stratoje esančios žmonių grupės rezidencijos vieta, parodo ir tai, jog čia gyvenantieji yra linkę tapatintis su aukštesniu socialiniu sluoksniu. Taigi, Lietuvos didmiesčio ekologinė struktūra suponuoja pastebimus rezidencinius skirtumus tarp darbo klasės rajonų ir priemiesčių, kurie santykinai reprezentuoja skirtingas gyventojų socialines grupes kaip Lietuvos didmiesčio plėtros rezultata. **Miesto priemiesčiai** tampa jaunų miesto gyventojų ir jaunų šeimų, kurios pasižymi aukštesnėmis pajamomis, sofistikuotu šeimos finansinių investicijų portfeliu, koncentracija, o **darbo klasės** rajonuose reziduoja mažiau išsilavinę ir senesni gyventojai su mažesnėmis pajamomis, šiuose rajonuose yra didesnė tautinių mažumų koncentracija (pastarieji du požymiai išsiskiria lokaliu atskiro miesto lygmeniu). Ši socialinė poliarizacija apibendrina Lietuvos didmiesčio nevienodą plėtrą ir ryškiausius rezidencinius skirtumus.

Tuo metu **miesto centras** ir **daugiabučių rajonai** išlieka *rezidenciškai įvairios* (heterogeniškos) miesto vietos, ir šiose miesto vietose neįžvelgiama didesnių segregacinių rodiklių pagal individualias asmens sociodemografines charakteristikas. Visgi ir šiose miesto vietovėse nustatyta tam tikrų rezidencinių skirtumų. Nors matoma bendra tendencija, jog abiejose miestų dalyse vyrauja aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys, bet daugiabučių namų rajonų ir miesto centro gyventojų susitapatinimas su socialine strata skiriasi. Daugiabučių namų rajonų gyventojai yra linkę labiau susitapatinti su žemesniu socialiniu sluoksniu, o reziduojantieji miesto centre pasižymi atvirkštine tendencija – susitapatina su aukštesne socialine strata. Šis išsilavinimo atveju rajonų panašumas ir tapatinimosi su socialiniu sluoksniu atveju skirtumas gali būti kažkiek paaiškintas kitu rodikliu – vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičiumi namų ūkyje. Miesto centre, labiau tikėtina, gyvena bevaikiai ar mažai vaikų turintys namų ūkiai, kai daugiabučiuose namuose, tikėtina, gyvena daugiau pensinio amžiaus asmenų. Įvertinant tai, jog binarinės regresijos modelyje amžiaus rodiklis nebuvo statistiškai reikšmingas, minėtąją tendenciją galima aiškinti tuo, jog miesto centre gyvena labiau į socialinį mobilumą linkusios šeimos (su mažesniu vaikų skaičiumi), o daugiabučiuose gyvena didesnė dalis senesnių asmenų,

nepasižyminčių dideliu socialiniu mobilumu. Taigi, amžiaus ir vaikų skaičiaus kintamieji ne individualiu, o namų ūkio lygmeniu tampa svarbiais indikatoriais, apibūdinančiais kiek skirtingą daugiabučių namų ir miesto centro socialinę kompoziciją. Tai leidžia daryti dvi prielaidas: pirma, miestų centrai tampa ne tik jaunų vidurinėsios klasės atstovų rezidencijos vieta ir reurbanizacijos galimybe (Ogden Hall 2000; Champion 2001); antra, miestų centrai tampa (ar gali tapti) gentrifikuotomis miesto vietovėmis su įvietintomis *yuppie* ar naujosios buržuazijos aspiracijomis arba požiūriais į kitokį vartojimą, kurį žymi reziduojančiųjų turtinė padėtis ir (ar) kitoks *habitus* (Zukin 1998; Zukin ir kt. 2009), pavyzdžiui, susitapatinimas su aukštesniu visuomenės sluoksniu (Ley 2003; Butler 2007; Standl, Krupickaitė 2004; Krupickaitė 2014). Kitas svarbus argumentas, kad galbūt sovietinių daugiabučių rajonai patiria tai, kas įvardijama posovietiniuose miestuose, kaip turėto statuso redukcija (Tosics 2003, 2004; Tsenkova 2005; Burneika 2008; Valatka ir kt. 2014): daugiabučių rajonai, sovietiniais metais traktuoti kaip gero gyvenimo vieta, ši statusą praranda rinkos ekonomikos sąlygomis. Iš gautų duomenų galima daryti tik prielaidas apie miestų centrų gentrifikaciją ir daugiabučių namų rajono sovietiniais metais turėto statuso redukciją, kadangi abu geografiniai klasteriai yra pakankamai heterogeniški ir didelių rezidencinių skirtumų tarp jų nėra. Visgi, kalbant apie vietinių gyventojų savi-identifikaciją ir namų ūkių struktūrą, šie rodikliai gerokai skiriasi tarp sovietiniais metais pastatytų daugiabučių rajono ir miesto centro rodiklių, kurie kitais atvejais yra gana panašūs savo rezidencine struktūra.

Apibendrinant Lietuvos didmiesčio ekologinę ir demografinę struktūrą, pagal struktūrą labiausiai homogeniški yra darbo klasės ir priemiesčių gyventojai ir šeimos, kurias apibūdina dvi skirtingos ir poliarizuotos demografinės struktūros, o šių miesto rajonų rezidenciniai skirtumai yra bene ryškiausi Lietuvos moderniajame mieste. Išvados leidžia teigti, jog Lietuvos didmiesčiuose amžiaus ir išsilavinimo kategorijos, skirstančios asmenis į kategoriškai nelygias grupes, tampa ryškiausiu indikatoriumi, perskirstančiu ar braižančiu objektyvias skirtis tarp miesto vietovių; tai yra gana būdinga daugeliui posovietinių miestų (Häußermann 1996; Häußermann, Vogel 2004). Nors pajamų diferenciacija nėra ryški ir segregacijos gylio mažas, galima kalbėti apie didėjančią sociodemografinės ir socioekonominės kompozicijos atotrūkį tarp darbo klasės rajono ir priemiesčių gyventojų. Nagrinėjant apie namų ūkio pajamas gautus duomenis pastebimas ir socialinės poliarizacijos elementas, vertinant duomenis pagal įvairiems miesto rajonams būdingiausias pajamų formas: priemiesčiuose gyvenantys žmonės yra finansiškai stipresni, o jų pajamų formos labiau sofistikuotos (pavyzdžiui, investicijos ar pajamos iš privačios veiklos), palyginus su likusiu miestu, o suburbanizacija perauganti į miesto

deurbanizaciją ir depopuliaciją gali tapti šiuolaikinio Lietuvos didmiesčio iššūkiu (Bardauskienė, Pakalnis 2010; Burneika, Ubarevičienė 2011; Cirtautas 2013; Krupickaitė 2014).

6.2. Socialinė ir demografinė būsto sektoriaus struktūra Lietuvos didmiesčiuose ir būsto nuosavybės institutas

Be minėtų socioekologinių skirtumų, tarp skirtingų Lietuvos didmiesčių rajonų egzistuoja ryškesni ir būsto nuosavybės formų režiai. Kaip parodė tyrimas, būsto nuosavybės institutas priklauso nuo rezidentų amžiaus ir išsilavinimo rodiklių, t. y. Lietuvos moderniojo miesto nuosavo būsto valdose gyvena daugiau vyresnių asmenų, turinčių žemesnį išsilavinimą. Šis rezultatas koreliuoja su kita išvada, kad būsimeji būsto savininkai, kurie dar tik moka paskolas ir yra būsto nuosavybės „klubo“ naujokai, yra jaunesnio amžiaus. Minėtos būsto klasių sociodemografinės skirtys atskleidžia ne tik būsto valdos segmentų rezidencinius skirtumus (gyventojų amžiaus ir išsilavinimo skirtumai), bet ir tai, kad Lietuvos moderniajame mieste egzistuoja *dvilypis būsto nuosavybės institutas* ir dvi būsto savininkų klasės: namų ūkiai, turintys būsto paskolą, ir esami būsto savininkai.

Sovietinio miesto būsto politikos ir posovietinio būsto fondo privatizacijos reformos rezultatai iki šiol reikšmingai formuoja miesto rezidencinius skirtumus būsto nuosavybės segmente. Dauguma būsto savininkų reziduoja sovietiniais metais statytame būste; o kiek daugiau nei trečdalis tokių gyventojų dabartiniame būste apsigyveno dar sovietinės Lietuvos laikotarpiu, kai pasinaudoję būsto privatizacijos programa tapo būsto savininkais jau nepriklausomoje Lietuvoje. Drauge šalia reikšmingos *senųjų gyventojų būsto savininkų* dalies atsiranda kitas dominuojantis *naujakurių būsto savininkų* segmentas, kuris įsikelia į būstą jau nepriklausomoje Lietuvoje. Naujakuriai būsto savininkai tampa dominuojančiu būsto savininkų segmentu, nes rinkos ekonomikos sąlygomis kas penkerius metus (nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo) panašiomis proporcijomis būsto savininkų gretos padidėja. Taigi, pereinamasis laikotarpis iš sovietinės būsto politikos į komodifikuotą būsto rinką padalija miestą ir kartu nuosavo būsto institutą į du pogrupius: senbuvius ir naujakurius, kai pirmųjų dalis mažėja dėl antrųjų intensyvesnės „invazijos“ ir migracijos į nuosavo būsto klasę. Galima daryti prielaidą, kad ši *būsto nuosavybės instituto dualizacija* yra nulemta makro struktūrų (tiek sovietinės būsto politikos, tiek pereinamojo laikotarpio reformų, tiek dabartinės brandžios rinkos) ir mikro praktikų bei strategijų (tiek pasirinkimo išleisti investicinius čekius būsto privatizacijai, tiek pasirinkimo nebūti būsto savininku).

Senbuvų būsto savininkų, sovietiniais metais gavusių iš valstybės ir privatizacijos metu įsigijusių dabartinį būstą, rezidenciniai pasirinkimai (išsikraustyti ar pasilikti gyventi) gali reikšmingai lemti sovietiniais metais suformuotą šių namų ūkių rezidencinę segmentaciją. Pavyzdžiui, tokio būsto pardavimas reikštų senųjų gyventojų mobilumo atsiradimą, jų didesnę dispersiją ir dekoncentraciją mieste ir galbūt sovietiniais metais statyto būsto segmento įvairovės didėjimą. Būsto nuosavybės paveldėjimo galimybė kaip vienas iš būsto instituto veikimo būdų gali ilgam suformuoti nejudrią, stabilią ir konsoliduotą senbuvų (ir jų vaikų) socialinę grupę Lietuvos didmiesčių kaimynystėse. Žinoma, negalima vienareikšmiškai teigti, kad ateityje būsto rinka reikšmingai nepaveiks senbuvų būsto savininkų mobilumo, tačiau namų ūkių strategijos, nulemiančios, ką daryti su turima būsto nuosavybe, leidžia prognozuoti, kad senieji sėslūs gyventojai (ir jų vaikai) išlaikydami privatizuoto būsto nuosavybę gali tapti reikšminga permanentine ir konsoliduota miesto gyventojų grupe, įkūnijančia sovietinės valstybinės būsto politikos, pereinamojo laikotarpio reformų ir dabartinės būsto rinkos ekonomikos sankirtas.

Tyrimas atskleidė, kad *būsto nuosavybės institutas pasižymi lokaliais skirtumais* įvairiuose Lietuvos didmiesčiuose. Vilniaus miesto nuosavo būsto klasė yra heterogeniška, tikėtina, kad jai priklauso tiek vieniši, tiek vyresni gyventojai, tiek šeimos su vaikais, tiek senesni namų ūkiai, kurių pajamos priklauso nuo pensijų. Vienas svarbesnių Vilniaus nuosavo būsto savininkų bruožų tas, kad mažai tikėtina, jog esamo būsto savininkams galėtų būti priskirtos šeimos, kurių pajamos priklauso nuo įvairių investicijų formų; šis požymis yra labiau būsimųjų būsto savininkų (mokančių būsto paskolas) bruožas. Pavyzdžiui, Kaune būsto savininkai reprezentuoja platų miesto gyventojų spektrą: tai vieniši ar vyresni, ar žemesnio išsilavinimo asmenys, ar šeimos, kurių pajamų šaltinis yra atlyginimai. Galiausiai Klaipėdoje būsto savininkų klasei, tikėtina, taip pat priklauso vieniši, vyresni individai ar šeimos su nepilnamečiais vaikais. Taigi, be aptartų demografinių būsto klasės skirtumų, būsto nuosavybės institutas Vilniuje ir Kaune išsiskiria tuo, kad reikšmingi tampa namų ūkių pajamų šaltiniai.

Vienas įdomiausių tyrimo rezultatas yra tas, kad būsto nuosavybės institutas Lietuvos moderniajame mieste nesimbolizuoja geresnės socialinės ir ekonominės padėties ar turtinės gerovės akumuliacijos. Šią prielaidą patvirtina tai, kad įvairios namų ūkio pajamos pasiskirsto visiškai tolygiai tarp būsto savininkų. Be to, *aukštesnių pajamų klasterizavimasis ir koncentracija būsto savininkų klasėje nenustatytas*. Tikėtina, kad tai susiję su pereinamuoju laikotarpiu, kurio metu dauguma Lietuvos (didmiesčių) gyventojų dėl privatizacijos galėjo įsigyti savo gyvenamąjį (sovietiniais laikais gautą) būstą ir tapti būsto savininkais. Būsto privatizacija užtikrino, kad privačiais savininkais galėjo tapti daugelis gyventojų nepriklausomai nuo jų pajamų diferenciacijos dėl investicinių čekių sistemos, kai būsto nuosavybės įsigijimas

pradinėje stadijoje rinkos ekonomikos sąlygomis priklausė labiau nuo *asmens statuso naujoje būsto politikoje* (būsto gyventojas) nei turimų pajamų ar klasinės padėties (Sabaliauskaitė 2000; Jurgaitytė 2005; Aidukaitė ir kt. 2014).

Kita išvada, papildanti būsto savininko portretą, ta, kad *būstų savininkams yra sunkiau išlaikyti savo turimą būstą* nei nuomininkams ar gyventojams, mokantiems būsto paskolą. Taip atsitinka ne tik dėl to, kad *būsto savininkų klasę sudaro socioekonomiškai ir sociodemografiškai įvairios grupės*, bet ir dėl to, kad tam tikru aspektu *būsto nuosavybė* kaip turimas turtas ar sukauptas asmeninis kapitalas *tampa didesne finansine našta* nei jo neturėjimas (būsto nuoma) ar jo palaiapsninis įsigijimas (už paskolą). Šis paradoksas, kad turimas būstas koreliuoja su didesnėmis jo išlaikymo (pvz., komunalinėmis) išlaidomis ir eikvoja dideles namų ūkio pajamas, gali būti interpretuojamas trejopai. Visų pirma, kaip minėta anksčiau, dėl būsto politikos pereinamuju laikotarpiu būsto įsigijimas (ir prieiga prie šio trokštamo, bet riboto resurso) buvo apibrėžiamas labiau biurokratiniais instrumentais (investicinių čekių sistema ir kas (ne)galėjo privatizuoti) už būsto politiką ir paskirstymą atsakingų biurokratų ir politikų. Taigi, *būsto politikos vadybininkai* kaip pagrindiniai veikėjai, kurie atliko *vartų sergėtojų* vaidmenį kuriant būsto nuosavybės institutą, turėjo lemiamą galią ir sprendimų priėmimo teisę sovietinės ir kapitalistinės modernybių sandūroje, t. y. ne rinka lėmė būsto įsigijimą pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais, bet būsto politikos kryptis privatizuoti būstą pasinaudojant būsto politikos vadybininkų galia per politinį biurokratijos dominavimą ir administratorių galią to meto visuomenėje (Rex, Moore 1969; Pahl 1975; Szelenyi 1983, 1996; Thorns 2002; Savage ir kt. 2003; Saunders 2005). Antra, pati Lietuvos visuomenės segmentacija ir klasinė diferenciacija kapitalistinės ekonomikos sąlygomis darė įtaką socialiai heterogeniškos būsto savininkų klasės atsiradimui didmiesčiuose. Tikėtina, kad didėjantis pajamų atotrūkis, auganti pajamų struktūros diferenciacija ir klasinės sistemos branda vėlesniais nepriklausomos Lietuvos metais *susegmentavo santykinai monolitišką susiformavusį būsto savininkų klasės pirminį branduolį*, kai skurstantys ar turtingesni tampantys būstų savininkai suprato, kad nuosavas būstas rinkos ekonomikos sąlygomis yra gana pasyvus kapitalas ar investicinė forma ir neužtikrina visapusiškos gerovės ar kokybiško gyvenimo (Hamnett 2005; Ingram-Gilderbloom 2008b). Trečia, nuosavas būstas nebūtinai reprezentuoja namų ūkio ar asmens socioekonominę sėkmę, bet ir *iš skurdžiausių namų ūkių reikalauja didelių išlaidų turimo būsto išlaikymui*. Galbūt Lietuvoje, kuri gali būti apibūdinta kaip būstų savininkų visuomenė, kur nuosavi būstai sudaro daugiau nei 96 proc. viso Lietuvos būsto fondo⁸⁶, nuosavas būstas kaip Lietuvos

⁸⁶ Vilniuje šis rodiklis yra 96 proc., Vilniaus rajone – 98 proc., Kaune – 96 proc., Kauno rajone – 98 proc., Klaipėdoje – 97 proc., Klaipėdos rajone – 98 proc. Tokius paskutinio (2011 m.) gyventojų surašymo duomenis pateikia Lietuvos statistikos departamentas.

didmiesčių rezidencijas stratifikuojantis ir segmentuojantis faktorius nėra toks reikšmingas, nes būsto nuosavybės valda integruoja platų miestiečių socioekonominį spektrą. Čia tikriausiai tampa svarbu paklausti, *kokiomis būsto instituto suteikiamomis strategijomis* pasinaudos skurstantys būstų savininkai ir kaip būstą kaip pasyvų kapitalą pavers aktyviu kapitalu ar investicijomis (pvz., nuomodami turimą būstą ir iš to gaudami pajamas) (Saunders 1990, 2005), norėdami neskursti dėl turimos būsto nuosavybės. Deja, šiame darbe į šį reikšmingą klausimą nebus atsakyta dėl klausimų apie respondentų ketinimus ir planus, susijusius su būstu, anketinėje apklausoje trūkumo. Kita vertus, valstybė gali taikyti tam tikras rinkos santykiais grįstas priemones, kurios yra veiksmingos liberalizuotoje būsto savininkų visuomenėje, kur valstybės išlaidos ir vaidmuo reguliuojant būsto sektorių išlieka minimalus. Įteisintos pardavimo ir atgalinės nuomos ir atvirkštinės paskolos finansines priemones leistų skurdiems būsto savininkams savo būsto nuosavybę paversti aktyviu kapitalu, kuris užtikrintų pinigines įplaukas iš turimos būsto nuosavybės ir galėtų sumažinti socioekonominius skirtumus dualizuotoje būsto savininkų klasėje (Kutty 1998; Ingram-Gilderbloom, Rosentraub 1990; Ingram-Gilderbloom 2008b; Chang, Chen 2010). Taigi, būsto nuosavybės institutas, sukurtas nepriklausomoje Lietuvoje, yra rinkos ekonomikos rezultatas, bet dėl sovietinės būsto politikos vykdomos urbanizacijos ir pereinamojo laikotarpio reformų šis institutas skiriasi nuo Vakarų kapitalistinių miestų. Būsto nuosavybės institutas Lietuvoje integruoja dvi būsto savininkų grupes – privatizavusius būstą ir įsigijusius būstą; jos abi reprezentuoja sovietinės ir kapitalistinės modernybės sankirtas Lietuvos didmiestyje kaip posovietiniame mieste.

Būsimuosius būsto savininkus (t. y. gyventojus, mokančius būsto paskolas) galima apibūdinti kaip mobiliąsias miesto gyventojų dalį, nes absoliuti dauguma jų įsikėlė į dabartinį būstą per pastarąjį penketį. Ši būsimųjų būsto savininkų grupė yra naujos, brandžios ir susiformavusios būsto rinkos reiškinys, kuris, kaip rodo duomenys, praktiškai neegzistavo ir nesudarė pastebimos dalies pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį. Dauguma būsimųjų būstų savininkų *reziduoja naujausiame būsto fondo segmente* ir kiek mažiau sovietinio laikotarpio būste. Jie „vengia“ rezidencijos miesto centre tikriausiai dėl to, kad atstovauja kiek kitokiam socialiniam pogrupiui nei, pavyzdžiui, senieji būstų savininkai: būsimieji būstų savininkai yra gana *homogeniška grupė* – jaunos šeimos su mažamečiais vaikais, o tai leidžia numanyti, kad reikšmingi finansiniai sprendimai, susiję su būsto nuosavybe, priimami priklausomai nuo šeiminių padėties pokyčio, palyginti su (vėliau aptariama) nuomininkų grupe. Tyrimo rezultatai rodo, kad būsto paskolas mokantys gyventojai apskritai linkę rinktis *ilgesnio laikotarpio būsto paskolą*, įsipareigoti žymiai ilgesniam laikotarpiui už būstą *priemiestinėje zonoje* nei kitose

miesto vietovėse. Socioekonominiu požiūriu tokia būsė gyvenantys namų ūkiai yra turtingiausios Lietuvos didmiesčio šeimos, kadangi dauguma paskolas mokančių šeimų disponuoja didžiausiomis mėnesinėmis pajamomis ir mažuma – mažiausiomis pajamomis. Kitas svarbus indikatorius rodo, kad tokiam būstui išlaikyti reikia mažesnių išlaidų nei patiria kitos dvi rezidentų grupės – nuomininkai ir būstų savininkai, nes gyvenantieji už paskolą įsigytame būsė už komunalines paslaugas sumoka reikšmingai mažiau mėnesinių pajamų nei likusios dvi gyventojų grupės. Taigi, už paskolas įsigyto būsto savininkų grupė reprezentuoja išskirtinę miesto gyventojų grupę, kurios nariai gali būti apibūdinami kaip tipiško Vakarų moderniojo miesto gyventojai – vidurinėsios klasės miestų rezidentai, kurie apsigyvena priemiesčiuose pasikeitus demografiniam gyvenimo ciklui ir susilaukus vaikų (Gans 1982; Jackson 1987; Mankiw, Weil 1989, 1991; Hamilton 1991; Greenwood ir kt. 2005; Pinch 2007). Taip pat būsimo būsė savininkus galima apibūdinti ne tik klasiniu ir demografiniu aspektais, bet ir pavadinti juos stipriai prisidedančiais prie rezidencinės diferenciacijos didmiesčiuose kūrimo. Tikėtina, kad tokie asmenys strategiškai pasirenka ar perpranta *nuosavo būsto instituto privalumus* ir organizuoja savo gyvenimą labiau per *privatų vartojimą* (Saunders 1990, 2005, Savage ir kt. 2003), kuris suteikia šeimai kokybiškesnį apsirūpinimą namų ūkio ekonomikoje (Pahl 1987; Wallace, Pahl 1988; Wallace 2002; Noon ir kt. 2014).

Tyrime taikyti regresiniai atskirų miestų modeliai taip pat patvirtina prielaidą apie jaunosios būsto savininkų kartos homogeniškumą visuose trijuose Lietuvos didmiesčiuose. *Lokalių skirtumų neaptikta*, nes Kaune, Vilniuje ir Klaipėdoje būsto paskolas mokančiųjų segmente dominuoja jauni asmenys, sukūrę šeimas. Visgi, pajamų šaltinio rodiklis parodo, kad Vilniuje tokia būsė gyvena šeimos, kurių pajamos yra iš įvairių investicijų formų, o Klaipėdoje – šeimos, jau turinčios atžalų, kurioms nereikia jokios socialinės paramos. Tai leidžia Vilniaus ir Klaipėdos atveju galbūt kalbėti ne tik apie demografinę išsimokamo būsto klasės homogenizaciją ar socioekonomiškai daugiau pasiekusių asmenų antplūdį į šį būsto segmentą. Kad dauguma būsto paskolas mokančių gyventojų ir namų ūkių atsiduria socialinės ir ekonominės sistemos viršuje, patvirtina išvada, kad daugumai būsimųjų būstų savininkų esamo būsto išlaikymo kaina yra mažiausia (palyginti su nuomininkais ir esamais būstų savininkais).

Kitas svarbus būsto rinkos segmentas – *būsto nuomos valda* – išsiskiria kitokiomis charakteristikomis: nuomininkai yra jaunesni, kohabituojantys Lietuvos miesto gyventojai, kurie reprezentuoja kitą miesto gyventojų sociodemografinį profilį nei būsto paskolas mokantys gyventojai. Nors pastarieji asmenys ir nuomininkai yra jauni, tačiau šeiminės padėties ir

socioekonominiai rodikliai reikšmingai išskiria šias dvi grupes. Būsto nuomą renkasi (ar priversti rinktis) *jauni bevaikiai kohabituojantys namų ūkiai ar individai, kurių pajamas sudaro stipendijos*. Taigi, būsto nuomos fondas sutelkia mobiliusių gyventojų dalį, kurie gali būti apibūdinti kaip jauni suaugusieji (angl. *young adult*) ir asmenys, pradedantys kurti šeimas (angl. *stage of starting families*). Jų visuomenėje atliekami vaidmenys nereikalauja prisirišimo prie gyvenamosios aplinkos, nes minėti gyvenimo ciklo etapai pasižymi mobilumu ir galimybe laisvai judėti, migruoti. Taip pat dauguma būsto nuomininkų gyvena *sovietinio laikotarpio būste*, kaip ir dauguma senbuvių būsto savininkų. Nors būsto nuomininkai linkę *susitapatinti su žemesniu socialiniu sluoksniu*, tai nereiškia, kad nuomininkai yra skurdžiausia miesto gyventojų grupė iš nagrinėjamų išskirtų būsto savininkų grupių. Pavyzdžiui, *mėnesinės namų ūkio pajamos*⁸⁷ varijuoja ir nematyti jokios tendencijos, kad gyvenantieji nuomojamame būste priklausytų mažiausias pajamas gaunančių asmenų kategorijai. Šis paradoksas gali būti sietinas su tuo, kad būsto nuosavybė tarp besinuomojančių asmenų yra siektinas rezultatas ilguoju laikotarpiu, kadangi būsto nuosavybės institutas rinkos ekonomikos sąlygomis užtikrina (egzistencinį) saugumą (Turner 1972, 1976; Saunders 1990; Forrest, Murie 1991; Ingram-Gilderbloom 2008b) ar net suteikia galimybę kilti (ir būti mobiliems) bendros klasinės sistemos laiptais (Rex, Moore 1967; Thorns 2002). Žinoma, tai nereiškia, kad būsto nuomininkai save sieja su žemesniu socialiniu sluoksniu dėl savo gyvenamos situacijos, o ne dėl užimamos socialinės pozicijos visuomenės stratifikacinėje hierarchijoje ar socioekonominės padėties; tačiau negalima atmesti ir prielaidos, kad nuomos sektorius kaip „laikinumo būseną“ ir „laikina rezidencija“ sąlygoja asmens emocinio neapibrėžtumo situaciją, nepriklausomai nuo asmens klasinės padėties (Ingram-Gilderbloom, Appelbaum 1988; Forrest, Murie 1995; Collins ir kt. 2002). Dažniausiai būsto nuomos fondas kaip „laikinos rezidencijos“ vieta gali būti pagrįstas ir tuo, kad būsto sektorius Lietuvoje (kaip ir kitose posocialistinėse šalyse) yra stipriai komodifikuotas palyginus su sovietmečio būsto sektoriumi, nes daugiau kaip 96 proc. būsto valdų sudaro privatus būstas. Kaip teigia Saunders (1990) ir Hamnett (2005), „būsto savininkų visuomenėse“ privatumo ir privataus vartojimo poreikis yra stipriai susietas su klasinėmis aspiracijomis, kai gyvenimas ir kokybiškas privatus vartojimas konstruojami apie privataus būsto nuosavybę, kuri užtikrina ne tik asmeninį saugumą, bet ir socialinio statuso visuomenėje paskirstymą (angl. *social status distribution*).

Kita svarbi su būsto valdų socioekonominiais skirtumais Lietuvos didmiesčiuose susijusi išvada ta, kad gyvenimas nuomojamame būste reikalauja didesnių būsto išlaikymo išlaidų nei gyvenant

⁸⁷ Nors mėnesinės namų ūkio pajamų rodiklis šiame tyrime nėra pats geriausias kintamasis nagrinėjamų klasių piniginiams skirtumams identifikuoti dėl per didelio trūkstančių reikšmių skaičiaus (žr. darbo metodologinėje dalyje tyrimo apribojimus), bet jį atsargiai vertinant jis yra interpretuotinas.

už paskolą įsigytame būste. Kalbant apie būsto išlaikymo išlaidas, patiriamas būsto nuomininkų ir savininkų, tai būsto savininkai dažniausiai yra priversti „susimokėti“ už būsto nuosavybę daugiau nei nuomininkai. **Nuomojamo būsto rezidentų išlaidos palyginti su (dabartinių) būsto savininkų yra mažesnės**, o (didėjančios) nuomojamo būsto išlaikymo išlaidos žiemos sezonu (pvz., komunalinės paslaugos) reikalauja mažesnių išlaidų nei tarp nuosavo būsto savininkų. Tai galima paaiškinti tuo, kad nuomos fonde vykstanti **gyventojų cirkuliacija yra didžiausia**: daugiau nei pusę didmiestyje būstą besinuomojančių asmenų tame būste gyvena 5 metus ar mažiau, o šių gyventojų mobilumas yra intensyviausias. Galima kelti prielaidą, kad reikšmingai padidėjus būsto išlaikymo išlaidoms nuomininkai lengvai gali migruoti į kitą (pigesnį) būstą, kai būsto savininkai tokiu atveju turi ieškoti išeičių, nes yra susaistyti gyvenamojo būsto nuosavybės. Keisti gyvenamąją vietą žymiai lengviau nuomojamame būste nei nuosavame būste reziduojantiems namų ūkiams, galbūt todėl nuomininkų mobilumas užprogramuoja galimybę mažiau savo pajamų išleisti būsto išlaikymui nei būsto savininkams, nes pirmieji nėra prisirišę prie būsto ir gali adaptuotis prie kintančių išlaidų būstui judėdami mieste. Nuomą miesto gyventojai gali pasitelkti kaip **taupią rezidavimo strategiją priklausomai nuo turimų pajamų, poreikių bei galimybių** išleisti pinigus nuomojamam būstui, nes didesnių reikšmingų pajamų skirtumų tarp nuomininkų nebuvo nustatyta ir tai nelemia didesnių išlaidų, skirtų nuomojamam būstui. Taigi, būsto nuomos pasirinkimą nebūtinai lemia tik pajamos, nes nuomininkų pajamos gerokai varijuoja. Ši išvada susijusi su tuo, kad ir pats būsto nuomos fondas Lietuvos moderniajame mieste **nėra tolygus socioekologiniu pjūviu**, kadangi didesnę nuomą mokančių nuomininkų daugiau gyvena miestų centruose, o ne likusiuose didmiesčių rajonuose. Kaip teigia Hammnet (2002) ir Ball (2002), tai galėtų būti vienas iš gentifikacijos požymių moderniajame kapitalistiniame mieste, kai miesto centre įsikuria turtingesni kohabituojantys ar bevaikiai namų ūkiai, pasiryžę mokėti didesnę nuomos kainą už būstą miesto centre. Lietuvos didmiesčių centruose esantis brangesnis nuomos fondo segmentas rodo, kad tam tikras vidurinėsios klasės segmentas yra pasirengęs sumokėti didesnę nuomos kainą už būstą miesto centre (o ne kitur mieste) ir nebūtinai bando įsigyti nuosavą būstą, apie kurį orientuotų savo gyvenimą ir privatų vartojimą. Minėta miesto gyventojų kategorija Vakarų moderniajame mieste dažnai pasižymi kitokiu vidurinėsios klasės *habitus* ir išskirtiniu vartojimu (Zukin 1998; Zukin ir kt. 2009) ir supranta būstą kaip savo įkultūrintos tapatybės dalį (Ley 1984, 2003; Ley, Dobson 2008). Tokie asmenys savo šeimos gyvenimą organizuoja ne kaip „tradicinės“ priemiesčio branduolinės šeimos, o telkiasi apie individualų vartojimą ar kitokias šeimos funkcijas (Hamnett 2003; Butler 2003; Butler ir kt. 2007; Lees ir kt. 2008).

Apibendrinant galima sakyti, kad nuomojamas būstas kaip rezidencinė forma Lietuvos kontekste galėtų būti apibrėžtas kaip tam tikras individo ar namų ūkio brandos etapas, kai kohabituojantys namų ūkiai ar vieniši asmenys, įsilieję į branduolinės šeimos institutą, renkasi būsto nuosavybę ir atsisako gyvenimo nuomojamame būste, arba kaip rezidencinį neuztikrintumą ir nuolatinį mobilumą lemianti situacija. Kita vertus, nereikia nuvertinti nuomos valdos tik kaip pereinamuoju laikotarpiu suteikiančios pastogę, kol asmuo ar namų ūkis pasieks tam tikrą brandos etapą, nes tam tikri būsto nuomos kokybiniai (sociodemografiniai ir socioekonominiai) požymiai rodo mieste atsirandančius gentifikatorius – viduriniąją klasę.

6.3. Bendroji Lietuvos moderniojo miesto rezidencinė situacija

Sovietiniais metais statytų daugiabučių namų rajonus už istorinio miesto centro ir senuosius iki sovietinių metų susikūrusius darbo klasės rajonus suformavo sovietinė urbanizacija ir būsto statyba (Szelenyi 1996; Ladanyi, Szelenyi 1998; Vanagas 2012), todėl sovietinė urbanizacija ir sovietinė modernybė dar ilgai veiks Lietuvos didmiesčių socioekologinę struktūrą. Nors daugiabučių namų ir tam tikrą darbo klasės rajono dalį galima apibūdinti kaip socialistinio miesto projekto palikimą, į šias fizines sovietinio laikotarpio erdves skverbiasi ir kapitalistinis miestas, atnešantis savas fizines urbanizacijos struktūras – naujausią būsto fondą. Visgi didžiausia kapitalistinio miesto įtaka sukoncentruota miestų periferijose, kur kyla nepriklausomos Lietuvos būsto fondas, o priemiesčiai tampa kapitalistinio moderniojo miesto triumfu.

Žvelgiant į tai, kokias formas įgyja moderniojo miesto rezidencinė diferenciacija priklausomai nuo to, kaip miesto rajonuose išsisluoksniuoja būsto klasės, galima teigti, kad dauguma gyventojų gyvena nuosavame būste nepriklausomai nuo rezidencijos vietos. Tai papildoma pirmiau pateiktą išvadą, kad *būsto nuosavybės institutas integruoja platų socialinių grupių spektrą*. Nuomojamo būsto paklausa didžiausia miesto branduolyje, t. y. *dauguma būsto nuomininkų reziduoja miesto centre ir daugiabučių namų rajonuose*, kiek mažiau darbo klasės rajonuose, o *priemiesčiai yra patrauklesnė rezidencijos vieta naujesiems būsto savininkams*, kurie būstą įsigijo gavę būsto paskolas. Rezidencinė trukmė, analizuojant įsikėlimo į būstą metus, atskleidė dviejų laikotarpių gyventojų grupių migraciją į Lietuvos didmiesčio branduolį⁸⁸: senbuvius, kurie gyvena dabartiniame būste nuo sovietinių metų laikotarpio, ir naujakurius, kurie mažiau nei 6 metus reziduoja didmiesčių centruose, darbo klasės ir daugiaaukščių namų rajonuose. Šis skirtumas jau ne toks ryškus kalbant apie priemiesčio gyventojų rezidencinę trukmę: Lietuvos

⁸⁸ Lietuvos didmiesčio branduolys suprantamas kaip miesto centro, darbo klasės ir daugiabučių namų rajonai, t. y. tos kaimynystės kurios patenka į oficialias miesto savivaldybės ribas.

didmiesčių periferijoje daugiausiai reziduoja naujakuriai, o į priemiesčius per pirmuosius 15 nepriklausomos Lietuvos metų įsikėlusių senbuvų dalis yra panaši į kitų didmiesčio rajonų senbuvų proporcijas. Rezidencinė trukmė rodo, kad priemiesčio gyventojų migracija tolygiai augo po nepriklausomybės atkūrimo, o per pastaruosius 5 metus šis gyventojų antplūdis į miestų periferiją dar labiau suintensyvėjo. Tai galima sieti su kapitalizmo ir būsto rinkos branda Lietuvoje, kai priemiesčių augimas simbolizuoja kapitalistinės modernybės įsigalėjimą mieste. Taigi dabartinė Lietuvos didmiesčių plėtra apibūdinama daugiau kaip priemiesčių augimas ir invazija į periferines didmiesčio teritorijas; ši plėtra atskleidžia klasinės struktūros susikristalizavimą miestuose, kuri pasireiškia per rinkos ekonomikos principais grįsto būsto sektoriaus skirtumus.

Išlaidų būstui skirtumai yra kiek ryškesni tarp miesto rajonų nei tarp būsto klasių. Būstas priemiesčiuose reikalauja mažiausiai išlaidų, tokį būstą išlaikyti daugiausiai turi darbininkų klasės rajono rezidentai, o sezoninis išlaidų būstui išaugimas šaltuoju metų laikotarpiu atskleidžia socioekonominę skirtį tarp miesto periferijos (turtingesnių priemiesčių) ir paties miesto (skurdesnių miesto centro, darbininkų klasės ir daugiabučių namų rajonų) gyventojų. Būsto nuosavybė Lietuvos didmiesčiuose automatiškai netampa geresnes gyvenimo galimybes garantuojančia privilegija (kaip kad brandžiuose Vakarų kapitalistiniuose miestuose) ar geresnės turtinės padėties atspindžiu. Būsto nuosavybė ypač brangiai kainuoja senėjančioms ir socialine parama besinaudojančioms šeimoms ir tampa net tam tikru „balastu“: senesni namų ūkiai ir šeimos, kurių dispozicijoje esantis būstas darbininkų klasės rajone yra jų nuosavybė, sumoka daugiau nei pusę savo pajamų būstui išlaikyti žiemos metu. Lietuvos didmiesčiuose aiškiai matoma, kad būsto nuosavybė kaip reikšmingas turtas tampa finansine našta senėjančioms ir socialine parama besinaudojančioms šeimoms, o būsimieji būsto savininkai, kurie yra ne tik darbingiausia miesto gyventojų grupė, bet ir kurie aktyviai naudojami rinka plėtodami privačias veiklas, sukaupia didesnę ekonominę gerovę, tad jiems būsto nuosavybė nėra našta. Šią tendenciją atspindi net socialinis ir erdvinis gyventojų išsidėstymas, kadangi pirmoji – skurdesnė – grupė reziduoja darbininkų klasės rajonuose, o antroji – pasiturinti – gyvena priemiesčiuose.

Apibendrinant, visi šie rezidenciniai skirtumai Lietuvos didmiesčiuose suponuoja, kad po 25 metų šiuolaikinis Lietuvos modernus miestas tampa vis labiau *panašus* savo sociodemografinė ir socioekonominė struktūra į Vakarų *kapitalistinį miestą* dėl įsitvirtinusios būsto rinkos ir kapitalistinės visuomenės socialinės organizacijos. Didėjantis atotrūkis tarp turtingesnių ir skurdesnių kaimynysčių įgauna tam tikrą *socioerdvinės poliarizacijos* formą tarp priemiesčių ir likusių miesto kaimynysčių šiuolaikinės Lietuvos urbanizacijos kontekste. Pasiturinti, mobili,

jauna miestiečių grupė, kurie gyvena tipinėje branduolinėje šeimoje ir perpranta būsto nuosavybės instituto operavimą rinkos ekonomikoje, koncentruojasi ir tikėtina vis labiau migruoja į užmiestį, bei skatina sovietiniais laikais apribotą *suburbanizacijos* procesą. Tuo tarpu būstą nuomojantys miestiečiai, pasižymintys kitomis sociodemografinėmis charakteristikomis, leidžia kalbėti apie Lietuvos miestą kaip kapitalistinį miestą, nes viena vertus būsto nuomos fondas privačios nuosavybės hegemonijos kontekste tampa laikinos rezidencijos būdu, kita vertus, būsto nuoma miestų centruose naudojasi specifinė miestiečių grupė, kurie yra jauni, kohabituojantys ir mokantys didesnę nuomą. Šie požymiai primena *gentrifkacijos* proceso apraiškas, kai *reurbanizacija* miesto centrų gali būti susijusi su esamų ar būsimų jaunųjų miesto profesionalų segmentu. Jeigu gentrifkacijos apraiškos indikuoja apie selektyvią didmiesčiuose vykstančią reurbanizacijos stadiją, kuri nukreipta tik į specifines miesto dalis, tai būsto savininkų grupės dvilypumas atskleidžia keletą sudėtingesnių šiuolaikinio Lietuvos didmiesčio problemų ir (sociologinių) klausimų. Visų pirma, *būsto instituto dualizacija* turėtų būti paaiškinama kaip sovietinės ir kapitalistinės modernybių sankirta ir išskirtina kaip *posocialistinio / posovietinio miesto* fenomenas, nes maždaug trečdalis dabartinių būsto savininkų yra tapę savo gyvenamo ploto valdytojais, nes galėjo sovietiniais laikais nuomojamą būstą pereinamuoju laikotarpiu privatizuoti neinvestuojant didelių savo santaupų. Privatizavusieji būstą tapo būsto nuosavybės “pionieriais”, prie kurių vėliau bėstant rinkos ekonomikai prisijungia jau būstą įsigijusieji miestiečiai, kurie norėdami įsigyti būstą turėjo investuoti savo turimą kapitalą. Ši dualizacija atskleidžia ne tik skirtingus būsto nuosavybės įsigijimo būdus, bet ir dvi skirtingas socioekonominės grupes, kai tikėtina dalis privatizavusių būstą skursta, nes šiems būsto išlaikymas tampa finansine našta, palyginus su būstą įsigijusiais gyventojais – o tai nėra brandaus kapitalistinio miesto bruožas. Kitas svarbus aspektas, susijęs su būsto instituto dualizacija, yra tai, kad tik tam tikrose kaimynystėse klasterizuojasi skurdesni būstą privatizavusieji savininkai. Šie miesto rajonai atsiduria *depopuliacijos*, turėto statuso redukcijos, fizinės būsto fondo ir infrastruktūros degradacijos *rizikoje*. Minėtais požymiais labiausiai pasižymi darbo klasės ir sovietmečiu statytų daugiabučių kaimynystės, kuriose gali pasireikšti ryškiausiai Lietuvos didmiesčiuose vykstantys *deurbanizacijos* procesai. Visas ši rezidencinių skirtumų kaip būstų, gyventojų ir miesto kaimynysčių bruožų mozaika apibendrina, kad Lietuvos modernus miestas yra didelių socialinių eksperimentų laboratorija, kuri gali padėti pažvelgti giliau ir į pačios modernios Lietuvos visuomenės transformacijas.

IŠVADOS

1. Lietuvos sovietinė urbanizacija ir pačio miesto plėtra buvo sąlygota industrializacijos proceso, kaip ir kapitalistinio Vakarų miesto atveju, todėl ji galėtų būti paaiškinama bendrosios urbanizacijos (miestų plėtros stadijų) teorijos ir socioekologinio požiūrio rėmuose. Socioekologinis požiūris pažymi, kad moderniai visuomenei būdingos industrinės-ekonominės veiklos išpildymas yra būtina sąlyga atsirasti moderniajam miestui, o gyventojų koncentracija bei diferenciacija ekonominėje veikloje, jų migracijos tendencijos mieste, kaimynysčių populiacijos pokyčiai sukuria prielaidais išsisluoksniuoti miestiečius socioekonominiu ir sociodemografiniu aspektu.
2. Sovietinė urbanizacija buvo specifinis modernaus miesto plėtros atvejis, nes urbanizacija Lietuvoje pasižymėjo keliais išskirtiniais bruožais – sovietmečiu industrializacija vyko greičiau nei urbanizacija; urbanizacija Lietuvoje buvo administraciškai ir racionaliai planuojama bei organizuojama; sovietinė urbanizacija buvo grįsta daugiabučių plėtra miestų periferijoje ir bet kokių priemiesčių zonų eliminavimu, pasitelkiant politinį ir administracinį aparatą; ir nemažai darbuotojų buvo priversti važinėti į darbą miestuose dėl sovietinės būsto politikos ir aprūpinimo sistemos ydų, kurios sąlygojo darbuotojams mieste būsto trūkumą jame.
3. Mažai urbanizuotas miestas, švytuoklinė migracija iš miesto regiono į miestą, būsto trūkumas ir miesto plėtra vykusi kaip masinė daugiabučių rajonų statyba – tai unikalūs sovietinės urbanizacijos bruožai, kurie nėra aptinkami Vakarų kapitalistiniame mieste, o jeigu ir aptinkami tai šie procesai yra specifinio “turinio” palyginus su pastaruoju. Nors sovietinė urbanizacija ir sovietinis (socialistinis) miesto projektas galėtų būti suprantamas kaip tam tikra deviacija nuo idealaus kapitalistinio miesto formos, bet socioekologinis požiūris ir bendroji miesto teorija leidžia paaiškinti, kad sovietinio ar kapitalistinio modernaus miesto plėtra neįmanoma be universalių modernybės procesų. Ekonominės veiklos, grįstos darbo pasidalijimu, išpildymas industrinėje visuomenėje, būsto fondo segmentacija ir kaimynysčių “gyvenimo ciklo” pokyčiai, kurį nulemia gyventojų migracijos kryptys, ir pati modernaus miesto plėtra visuomet pasižymi invazija į miesto periferiją ir užmiesčio apstatymu, nepriklausomai koks statomas būstas ar (kapitalistinis ar socialistinis) gamybos būdas operuoja mieste.
4. Tyrimas parodė, kad nagrinėjant Lietuvos didmiesčio plėtrą, galima išskirti 4 cikliškus plėtros etapus, kurie būdingi moderniajam kapitalistiniam miestui. Sovietinė modernizacija,

įgyvendinusi agresyvią industrializaciją kaip ūkio plėtros strategiją, užtikrino miesto plėtrą ir ekstensyvų urbanizacijos etapą, t. y. iš esmės pradėjo ir pabaigė pirmąją modernaus miesto plėtros stadiją (pirmąjį miesto urbanizacijos ciklą). Industriniam miestui būdinga urbanizacija baigėsi sulig sovietinės modernybės pabaiga ir perėjimu prie kapitalistinio miesto projekto kūrybos.

5. Suburbanizacija kaip logiška miesto plėtros seka vyko jau deindustrializuotame mieste nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu ir apibendrina universalią kapitalistinio miesto tendenciją, kad dauguma pasiturinčių, vidurinėsios ar aukštesnės klasės gyventojų, pasitraukia iš miesto branduolio ir įsikuria periferijoje. Kita vertus, ši priemiesčių plėtra pasižymi neribota suburbanizacija, miesto išdrikimu ir pereinama prie deurbanizacijos stadijos. Deurbanizacija Lietuvos didmiestyje pasižymi ne tik vis didėjančia jaunų pasiturinčių šeimų su vaikais migracija į priemiesčius, bet ir tuo, kad konkrečios miesto kaimynystės atsiduria depopuliacijos rizikoje, nes mieste esančiose kaimynystėse (kaip darbo klasės ir daugiabučių rajonai) gyventojai yra skurdesni, senesni ir (Vilniaus atveju) etniškai įvairesni, bei matoma turtingų ir jaunesnių priemiesčių ir skurdžių bei senesnių miesto kaimynysčių poliarizacija.
6. Lietuvos didmiesčiuose galima aptikti reurbanizacijos požymių, pasižyminčių kaip gentifikatorių – jaunų, kohabituojančių ir šeimos nesukūrusių gyventojų cirkuliacija ir didesne migracija į miesto centro, ir kiek mažiau daugiabučių kaimynystes. Lietuvos moderniajame mieste rezidenciniai skirtumai tampa panašūs į Vakarų kapitalistinio miesto socioekologinę struktūrą, bei gali būti apibendrinti kapitalistiniuose miestuose vykstančių miesto plėtros stadijų cikliškumų kontekste. Bendroji miesto plėtros stadijų teorija ir socioekologinis požiūris leidžia prognozuoti (tikėtiną tolimesnę) Lietuvos didmiesčių rezidencinę diferenciaciją.
7. Lietuvos moderniojo miesto struktūravimasis ir jame vykstantys procesai atkartoja universalias poindustrinio miesto tendencijas, būdingas Vakarų kapitalistiniam miestui, bet jame yra apstu ir kontekstualių elementų, kuriuos leidžia paaiškinti tik rezidencinių skirtumų analizė politinės ekonomijos požiūriu.
8. Staigi deindustrializacija, sovietinio ūkio restruktūrizacija, paremta privačios nuosavybės įteisinimu, bei įgyvendinamos kitos sisteminės politinės ir ekonominės reformos turėjo paspartinti Lietuvos visuomenės prisitaikymą prie kapitalizmo. Būsto nuosavybės institutas buvo “atkurtas” dosnėmis masinės būsto privatizacijos schemomis, kurios užtikrino ir apėmė platų socioekonominių gyventojų spektrą, o tai leido tapti būsto savininkais praktiškai visiems

gyventojams be didesnių privačių asmeninių investicijų į būstą. Galima netgi teigti, kad skirtingo turinio būsto politika – sovietinė būsto politika, kuri buvo orientuota į egalitarinio būsto sektoriaus projekto įgyvendinimą, ir masinė būstų privatizacija, orientuota į privataus būsto instituto sukūrimą, iš esmės nesukūrė jokių rezidencinių skirtumų bei neišdiferencijavo miesto gyventojų į skirtingas būsto valdas, nes jie savo gyvenamosios vietos nepakeitė. Privatizacija sukūrė prielaidas “vakuume” atsirasti būsto nuosavybės institutui, kai valstybinio būsto nuomininkai tapo nauja būsto savininkų klase, kurie gali valdyti, turėti ir patys būti atsakingi už savo gyvenamą būstą.

9. Lietuvos didmiesčiuose pastebimas dualistinis būsto nuosavybės institutas, kai abu šio instituto dėmenys reprezentuoja skirtingais būdais įgytą būsto nuosavybę. Pirmasis būsto nuosavybės segmentas apibūdina būstą privatizavusius gyventojus, kuriems nereikėjo didelių išlaidų įsigyti būsto nuosavybę, ir kurie sudaro apie trečdalį Lietuvos didmiesčių branduoliuose – miesto centre, darbo klasės rajone ir sovietmečiu pastatytų daugiabučių rajone gyventojų. Šie senbuviai tikėtina yra senėjantys gyventojai, reziduojantys sovietmečiu pastatyme būsto fonde ir kuriems tampa sunku išlaikyti būsto nuosavybę. Šalia reikšmingos senųjų gyventojų-būsto savininkų dalies atsiranda kitas dominuojantis naujakurių-būsto savininkų segmentas, kuris įsikelia į būstą jau nepriklausomoje Lietuvoje nusiperkant būstą, o naujakuriai-būsto savininkai tampa vis labiau dominuojantis būsto savininkų segmentas, kuriems išlaikyti turimą būstą yra žymiai mažesnė problema. Būsto nuosavybės instituto dualizacija yra Lietuvos posocialistinio modernaus miesto bruožas palyginus su brandžiu Vakarų kapitalistiniu miestu, nes būsto nuosavybės institutas nesignalizuoja apie geresnę asmens ar namų ūkio socioekonominę padėtį, geresnius gyvenimo šansus ar gerovės akumuliaciją bendroje visuomenės stratifikacijos sistemoje. Priešingai, įvykusi privatizacija sukūrė tam tikrus būsto nuosavybės “spąstus” ir būsto nuosavybės institutas skurdina reikšmingą būsto savininkų grupę kapitalistinio miesto kontekste.
10. Būsimojus nuosavo būsto savininkus (t. y. gyventojus išsimokančius būsto paskolą) galima apibūdinti kaip mobiliausią miesto gyventojų dalį, nes absoliuti dauguma jų įsikėlė į dabartinį būstą per pastarąjį penkmetį. Ši būsimų būsto savininkų grupė yra naujos, brandžios ir susiformavusios būsto rinkos Lietuvoje reiškinys. Dauguma būsimų būstų savininkų reziduoja naujausiame būsto fondo segmente, dažniausiai priemiesčiuose, ir kiek mažiau sovietmečio statybos būste. Būsimi būstų savininkai yra gana homogeniška grupė – jaunos šeimos su mažamečiais vaikais, kurie yra linkę rinktis ilgesnio laikotarpio finansinius įsipareigojimus susijusius su būstu (t. y. ilgalaikę būsto paskolą). Tikėtina, kad tokie asmenys

strategiškai pasirenka įsipareigoti už nuosavą būstą kaip ilgalaikę šeimos rezidencijos vietą, ir jie naudojami būsto instituto teikiamams privalumais ir tikėtina geresniais gyvenimo šansais.

11. Tyrimo duomenys atskleidžia, kad būsto nuomą renkasi (ar priversti rinktis) jauni bevaikiai, kohabituojantys namų ūkiai ar individai, kurių pajamos sudaro ir stipendijos, o nuomos fondas apibendrina mobiliusių gyventojų dalį Lietuvos didmiesčiuose. Šie požymiai suponuoja kelti prielaidą, kad būsto nuomos fondas miestų centruose masina gentrifikatorius įsikurti šiose Lietuvos didmiesčių kaimynystėse. Jauni gyventojai, kurie dar nekuria šeimų ir neplanuoja vaikų, kurie išleidžia daugiau už būsto nuomą istorinėse miestų kaimynystėse yra vienas iš gentrifikacijos bruožų ir Vakarų poindustriniuose miestuose. Reikia pabrėžti, kad būsto nuomininkai nėra tik minėti gentrifikatoriai, nes būsto nuomos valda integruoja įvairią socioekonominę padėtį užimančius namų ūkius. Privataus Lietuvos būsto sektoriaus situacija, kai trūksta aktyvios būsto politikos, gali lemti būstą besinuojančių pesimistinį subjektyvų savo pozicijos visuomenės struktūroje vertinimą, nes nuomojamas būstas suprantamas tik kaip laikinos rezidencijos vieta. Būsto nuomos valda subordinuota būsto nuosavybės atžvilgiu, sukurianti gyventojams neapibrėžtumo situacijas, egzistuoja tose kapitalistinėse visuomenėse, kur būsto politika yra rezidualinė, kur valstybės kontroliuojamas būsto fondas yra privatizuotas, kur pasitikima būsto rinka (o ne būsto politika) ir kur gyventojai pasiduoda “populiariajam” kapitalizmui, bei stengiasi prieiti prie būsto nuosavybės instituto.
12. Aktyvi miestų reurbanizacijos politika turėtų būti grįsta ne tik istorinių kaimynysčių revitalizacija ar sovietmečiu pastatytų daugiabučių renovacija, bet ir orientuota į valstybės vaidmens prisiėmimą už visą esamą būsto sektorių. Plataus spektro būsto politika ir koordinuotas miesto planavimo įgyvendinimas tikėtina galėtų mažinti gilėjančią socialinę nelygybę ir rezidencinius skirtumus mieste, padėti sušvelninti suburbanizacijos sukeltas socialines problemas, pristabdyti didmiesčių depopuliacijos bei deurbanizacijos riziką miesto branduolyje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aidukaitė, J. 2013. Būsto politika skirtinguose gerovės modeliuose, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* Vol. 33 (2): 304-320p.
2. Aidukaitė, J., Lipnevič, A., Nefas, S., Narkevičiūtė, A., Anulytė, F. 2014. *Būsto politika ir visuomenės inicityvus mieste*. Vilnius: LSTC.
3. Alexeev, M. 1986. Factors influencing distribution of housing in the USSR, Duke University, internetinė prieiga: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA269894> [žiūrėta 2015 05 01].
4. Alexeev, M. 1988a. Market vs. Rationing: The Case of Soviet Housing, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 70 (3): 414-420p.
5. Alexeev, M. 1988b. The effect of housing allocation on social inequality: A soviet perspective, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 12 (2): 228-234p.
6. Alexeev, M. 1991. If market clearing prices are so good then why doesn't (almost) anybody want them?, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 15 (2): 380-390p.
7. Alexeev, M., Gaddy, C. G. 1993. Income distribution in the U.S.S.R. in the 1980s, *Review of Income and Wealth*, Vol. 39 (1): 23-36p.
8. Andrusz, G. 1992. The Soviet Union: An Introduction. In *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, eds. Turner B., Hegedus J., Tosics I., 190-196. New York: Routledge.
9. Andrusz, G. 1996. Structural Change and Boundary Instability. In *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, eds. Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I., 30-70. Oxford: Blackwell Publishers.
10. Antrop, M. 2004. Landscape Change and the Urbanization Process in Europe, *Landscape and Urban Planning* Vol. 67: 9-26p.
11. Bayona, J., Gil-Alonso, F., Pujadas, I. 2014. Suburbanisation versus Recentralisation. Changes in The Effect of International Migration Inflows on The Largest Spanish Metropolitan Areas (2000-2010), *Revue Quetelet*, Vol. 1(2): 93-118 p.
12. Balčiūnas, V., Vanagas, J. 1983. *Lazdynai*. Vilnius: Mokslas.
13. Ball, S. J. 2002. *Class Strategies and the Education Market: The Middle Classes and Social Advantage*. London: Routledge Falmer.
14. Bardauskienė, D. 2007. Miesto bendrasis planas ir ekspertiniai vertinimai, *Urbanistika ir architektūra*, Vol. 31(3): 119–130p.
15. Bardauskienė, D., Pakalnis, M. 2010. Planavimo dekadansas ir plėtros valdymo šansai. Iš *Urbanistinė drieka: Miesto ir kaimo sandūra, Mokslo straipsnių rinkinys*, Lietuvos urbanistinis forumas, 104-116p., Kaunas: KTU leidykla.
16. Barta, G. 1998. Industrial restructuring or deindustrialization?. In *Social change and urban restructuring in Central Europe*, ed. Enyedi, G., 189-209. Budapest: Akademiai Kiado.
17. Baubinas, R., Krupickaitė, D. 2005. Monofunkcinių miestų sampratos problema, *Geografijos metraštis* Vol. 38(1): 119-131p.
18. Bernt, M., Holm, A. 2005. Exploring the substance and style of gentrification: Berlin's 'Prenzlberg'. In *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism*, eds. Atkinson, R., Bridge, G., 107-123. London & New York: Routledge.
19. Berry, B. J. L., Garrison, W. L. 1958a. The Functional Bases of the Central Place Hierarchy, *Economic Geography*, Vol. 34 (2): 145-154p.
20. Berry, B. J. L., Garrison, W. L. 1958b. A Note on Central Place Theory and the Range of a Good, *Economic Geograph*, Vol. 34 (4): 304-311p.
21. Berry, B. J. L., Kasarda, J. D. 1977. *Contemporary Urban Ecology*. New York: Macmillan Publishing.
22. Bertaud, A., Renaud, B. 1997. Socialist Cities without Land Markets, *Journal of Urban Economics*, Vol. 41 (1): 137-151p.

23. Bessonova, N. 1992. The reform of the Soviet housing model: The search for a concept. In *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, eds. Turner B., Hegedus J., Tosics I., 196-220. New York: Routledge.
24. Blažys, B., Januškevičius, V., Skardžius, J. 1976. *Darbo ištekliai ir jų naudojimas Tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Ekonomikos Institutas, Lietuvos TSR Mokslų Akademija.
25. Brade, I., Herfert, G., Wiest, K. 2009. Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm?, *Cities*, Vol. 26, 233-244p.
26. Braun, E. 2008. *City Marketing: Towards an integrated approach*, PhD Thesis, Haveka: Rotterdam, internetinė prieiga: <http://repub.eur.nl/pub/13694/EPS2008142ORG9058921802Braun.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].
27. Braun, E., van den Berg, L., van der Meer. 2007. *National Policy Responses to Urban Challenges in Europe*. Burlington, USA & Hampshire, UK: Ashgate.
28. Burgess, E. W. 1988. The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. In *The City*, eds. Park, R. E., Burgess, E. W., 47-63. Chicago: The University of Chicago Press.
29. Burneika, D. 2005. Monofunkcinio miesto sampratos problema miesto ūkio priklausomybės kontekste, *Geografijos metraštis* Vol. 38(1): 132-137p.
30. Burneika, D. 2008. Post-Soviet transformations of urban space in Vilnius, *Annales Geographicae* Vol. 41(1/2): 14-25p.
31. Burneika, D. Kriauciunas E., Ubareviciene R. 2010. The problem of research of actors of urban change in post-soviet cities – Vilnius case, *Annales Geographicae*, Vol. 43-44: 42-53p.
32. Burneika, D., Ubarevičienė, R. 2011. The sprawl of Vilnius city – some consequences of rural – urban transformations, *Annales geographicae* Vol. 43-44: 108 – 115p.
33. Butler, T. 2003. Living in the Bubble: Gentrification and its 'Others' in North London, *Urban Studies*, Vol. 40 (12): 2469-2486p.
34. Butler, T. 2007. Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, Suburbanization or New Urbanism?, *International Journal of Urban and Regional Research* Vol. 31 (4): 759–81p.
35. Buzar, S., Ogden, P. E., Hall, R., Haase, A., Kabisch, S., Steinführer, A. 2007. Splintering Urban Populations: Emergent Landscapes of Reurbanisation in Four European Cities, *Urban Studies*, Vol. 44: 651-677p.
36. Carliner, M. S. 1998. Development of Federal Homeownership “Policy”, *Housing Policy Debate*, Vol. 9 (2): 299-322p.
37. Castells, M. 1976. The Theory and Ideology in Urban Sociology. In *Urban Sociology: Critical Essays*, ed. C. G. Pickvance, 147-174. New York: St. Martin’s Press.
38. Castells, M. 1977. *The Urban Question: A Marxist Approach*. Cambridge: The MIT Press.
39. Castells, M. 1983. *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley & Los Angeles: The University of California Press.
40. Castells, M. 2007. Industrinio etatizmo krizė ir Sovietų sąjungos žlugimas. Iš *Informacijos amžius: Ekonomika, visuomenė ir kultūra, Tūkstanmečio pabaiga (3 tomas)*, Castells, M., 18-76. Kaunas: Poligrafija ir Informatika.
41. Catton, W. R., Dunlap, R. E. 1979. Environmental Sociology, *Annual Review of Sociology*, Vol. 5: 243-273p.
42. Cecchi, M. 2000. *Urban Life Cycle and Competitiveness in the Metropolitan Region of Bologna*. Milano: Università Commerciale Luigi Bocconi di Milano.
43. Champion T. 2001. Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Rerurbanization. In *Handbook of Urban Studies*, ed. Ronan Paddison, 143-162. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
44. Ciesla, A. 2012. “Shrinking city” in Eastern Germany: The term in the context of urban development in Poland, PhD thesis, Bauhaus-Universität Weimar.
45. Cirtautas, M. 2013. Urban Sprawl of Major Cities in the Baltic States, *Architecture and Urban Planning*, Vol. 7: 72-29p.

46. Cirtautas, M. 2014. Changing form of the Baltic cities: Resurrection of the suburbs, 21st International Seminar on Urban Form, 2014, July 3-4, internetinė prieiga: http://www.researchgate.net/publication/263894335_Changing_form_of_the_Baltic_cities_resurrection_of_the_suburbs [žiūrėta 2015 05 01].
47. Clark, W. A. V., Rushton, G. 1970. Models of Intra-Urban Consumer Behavior and Their Implications for Central Place Theory, *Economic Geography*, Vol. 46 (3): 486-497p.
48. Collins, M., Crowe, D., Carliner, M. 2002. Supply side constraints on low-income homeownership. In *Low-income Homeownership: Examining the Unexamined Goal*, eds. Retsinas, N. P., Belsky, E. S., 175-200. Harrisonburg, Virginia: Brookings Institution Press.
49. Dekker, K., Hall, S., van Kempen, R., Tosics, I. 2005. Restructuring Large Housing Estates in European Cities: An Introduction. In *Restructuring Large Housing Estates in Europe*, eds. Dekker ir kt., 1-19. Bristol: Polity Press.
50. Černevičiūtė, J. 2006. Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius, *Filosofija. Sociologija*, Nr. 3: 20–24p.
51. Černevičiūtė, J. 2008. Gyvenimo stiliaus stratifikacija, naratyvai ir sukonstruoti tapatumai, *Filosofija. Sociologija*, T. 19 (1): 26–34p.
52. Čiupailaitė, D. 2012. Sociologinė naujųjų būsto projektų posocialistiniame Vilniuje refleksija, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* Vol. 31 (2): 187-221p.
53. Čiupailaitė, D. 2014a. Architektų vaidmens ir statuso dilemos posocialistiniame mieste, *Coactivity: Philosophy, Communication*, Vol. 22 (1): 15–37p.
54. Čiupailaitė, D. 2014b. *Būsto projektai kaip nauja erdvė posocialistiniame mieste*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus Universitetas.
55. Daniliauskas, A., Kalnius, P. 1983. *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: Mokslas.
56. Daniliauskas, A., Morkūnas, V. 1978. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.: Etnografinė studija*. Vilnius: Mokslas.
57. Davidson, M., Lees, L. 2010. New-Build Gentrification: Its Histories, Trajectories, And Critical Geographies, *Population, Space and Place*, Vol. 16: 395-411p.
58. de Souza, X. 2005. *The Geography of Opportunity: Race and Housing Choice in Metropolitan America*. Washington D. C: Brooking Institution Press.
59. Drėmaitė, M. 2012. Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: Teorinis aspektas, *Urbanistika ir architektūra*, Vol. 36 (3): 149-160p.
60. Drėmaitė, M., Petrulis, V., Tutlytė, J. 2010. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademija.
61. Duncan O. D., Lieberman S. 1959. Ethnic Segregation and Assimilation, *American Journal of Sociology*, Vol. 64 (4): 364-374p.
62. Duncan, O. B., Duncan, B. 1955. A methodological analysis of segregation indexes, *American Sociological Review*, Vol. 20: 210-217 p.
63. Duncan, O. D. 1961. From social system to ecosystem, *Sociological Inquiry* Vol. 31: 140-149p.
64. Duncan, O. D. 1969. Inheritance of Poverty or Inheritance of Race. In *Our Understanding Poverty: Perspectives from the Social Sciences*, ed. Moynihan, D. P., 85-110. New York: Sage.
65. Dunlap, R.E., van Liere, K. D., Mertig, A. G., Emmet Jones, R. 2002. New Trends in Measuring Environmental Attitudes: Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale, *Social Issues*, Vol. 56 (3): 425-442p.
66. Dunleavy, P. 1979. The Urban Basis of Political Alignment: Social Class, Domestic Property Ownership, and State Intervention in Consumption Process, *British Journal of Political Science*, Vol. 9 (4): 409–443p.
67. Dunleavy, P. 1980. *Urban Political Analysis: The Politics of Collective Consumption*. London: Macmillan.
68. Enyedi, G. 1990. Specific urbanization in East-Central Europe, *Geoforum*, Vol. 21 (2): 163-172p.

69. Enyedi, G. 1995. Transition of post-socialist cities, *European Review* Vol. 3 (2): 171-182p.
70. Enyedi, G. 1996. Urbanization under socialism. In *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, eds. Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I., 100-118. Oxford: Blackwell Publishers.
71. Enyedi, G. 1998. Transformation in Central European Postsocialist Cities. In *Social change and urban restructuring in Central Europe*, ed. Enyedi, G., 9-35. Budapest: Akademiai Kiado.
72. Fainstein, S. S. 2011. *The Just City*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
73. Feagin, J. 1990. Are planners collective capitalists? The cases of Aberdeen and Houston, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 14 (2): 249-273p.
74. Feagin, J. 1997. Urban Real Estate Speculation: Implication for Social Science and Urban Planning. In *The New Urban Paradigm: Critical Perspectives on the City*, eds. Feagin, J. R., 133-159. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
75. Feagin, J., Parker, R. E. 2002. *Building American Cities: The Urban Real Estate Game*. Washington, D.C.: Prentice-Hall, Inc.
76. Fielding, J., Gilbert, N. 2000. *Understanding Social Statistics*. Thousand Oaks, London, New Dehli. SAGE Publications Inc.
77. Flanagan, W. G. 1993. *Contemporary Urban Sociology*. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
78. Fleischmann, A., Feagin, J. 1987. The Politics of Growth-Oriented Urban Alliances: Comparing Old Industrial and New Sunbelt Cities, *Urban Affairs Review*, Vol. 23 (2): 207-232p.
79. Florida, R. 2014. *The Rise of the Creative Class: Revisited*, New York: Perseus Books Group.
80. Forrest, R., Murie, A. 1988. *Selling the Welfare State: The Privatisation of Public Housing*. London: Routledge.
81. Forrest, R., Murie, A. 1995. From Privatization to Commodification: Tenure Conversion and New Zones of Transition in the City, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 19 (3): 407-422p.
82. Fox, J. 1997. *Applied Regression Analysis, Linear Models, and Related Methods*. Thousand Oaks, London, New Dehli: SAGE Publications Inc.
83. Freund, J. R., Wilson, J. W. 1993. *Statistical Methods*. San Diego & London: Academic Press Inc.
84. Freudenburg, W. R., S. Frickel, Gramling, R. 1995. Beyond the nature/society divide: learning to think about a mountain. *Sociological Forum* Vol. 10: 361-392p.
85. Gans, H. J. 1982. *The Levittowners: Ways of Life and Politics in a New Suburban Community*. New York: Columbia University Press.
86. Giffinger, R., Haindlmaier, G., Kramara, H. 2010. The role of rankings in growing city competition, *Urban Research & Practice*, Vol. 3 (3): 299-312p.
87. Glemža, J. R. 2002. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: Paveldésaugos ir paveldėtvarkos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademija.
88. Golant, S. M. 1994. Aging in place or moving: Multiple meanings of retirees' housing. In *The Columbia Retirement Handbook*, ed. Monk A., 329-346. New York: Columbia University Press.
89. Gottdiener, M. 1994. *The Social Production of Urban Space*. Austin: University of Texas Press.
90. Gottdiener, M., Feagin, J. R. 1988. The Paradigm Shift in Urban Sociology, *Urban Affairs Review* Vol. 24 (2): 163-187p.
91. Gottdiener, M., Hutchinson, R. 2011. *The New Urban Sociology*, 4th Edition. Boulder: Westview Press.
92. Greenwood, J., Seshadri, A., Vandenbroucke, G. 2005. The Baby Boom and Baby Bust, *The American Economic Review*, Vol. 95 (1): 183-207p.

93. Gugler, J. 1982. Overurbanization Reconsidered, *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 31 (1): 173-189p.
94. Haase, A., Kabisch, S., Steinführer, S., Bouzarovski, S., Hall, R., Ogden, P. 2010. Emergent Spaces of Reurbanisation: Exploring The Demographic Dimension of Inner-City Residential Change in A European Setting, *Population, Space and Place*, Vol. 16(5): 443-463p.
95. Haila, A. 1991. Four Types of Investment in Land and Property, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 15 (3): 343-365p.
96. Haila, A. 2000. Real Estate in Global Cities: Singapore and Hong Kong as Property States, *Urban Studies*, Vol. 37 (12): 2241-2256p.
97. Haila, A. 2005. *Urban Land Rent: Singapore as a Property State*. New York: Wiley-Blackwell Pub.
98. Hall, P. 1993. Forces shaping urban Europe, *Urban Studies*, Vol. 30 (6): 883-898p.
99. Hall, P. 1995. Towards a general urban theory. In *Cities in Competition*, eds. J. Brothie, M. Batty, E. Blakely., 1-33. Melbourne: Longman Australia.
100. Hall, P., Hay, D. 1980. *Growth Centres in the European Urban System*. London: Heineman Publishing.
101. Hamilton, B. W. 1991. The baby boom, the baby bust, and the housing market: A second look, *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 21 (4): 547-552p.
102. Hamilton, F. E. 1979. Spatial Structure in East European Cities. In *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*, eds. French, R. A., Hamilton, F. E., 195-263. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley & Sons.
103. Hamilton, F. E. I., Dimitrovska Andrews, K. & Pichler-Milanovic, N. 2005. *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe*. Tokyo, Paris & New York: United Nations university Press.
104. Hamilton, F. E., Burnett, A. D. 1979. Social Processes and Residential Structure. In *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*, eds. French, R. A., Hamilton, F. E., 263-305. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley & Sons.
105. Hamnett, Ch. 2001. Social Segregation and Social Polarization. In *Handbook of Urban Studies*, ed. Paddison, R., 162-177. London: Sage.
106. Hamnett, Ch. 2003. Gentrification and the Middle-class Remaking of Inner London, 1961–2001, *Urban Studies*, Vol. 40 (12): 2401-2426p.
107. Hamnett, Ch. 2005. *Winners and Losers: Home Ownership in Modern Britain*. London: Taylor & Francis Press.
108. Hannigan, J. A. 2002. *Environmental Sociology: A Social Constructionist Perspective*. Routledge: London & New York.
109. Harth, A., Herlyn, U., Scheller, G. 1998. Segregation in Eastern German Cities: Gentrification, Downgrading of Large Estates, and Suburbanization, *Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 13 (4): 421-437p.
110. Harvey, D. 1982. *The Limits to Capital*. Oxford: Blackwell Publishing.
111. Harvey, D. 1987. Flexible Accumulation through Urbanization: Reflections on 'Post-Modernism' in The American City, *Antipode*, Vol. 19 (3): 260-286p.
112. Harvey, D. 1996. Cities or urbanization?, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, Vol. 1 (1/2): 38-61p.
113. Harvey, D. 2001. Globalization and the "Spatial Fix", *Geographische Revue*, Vol. 2: 23-30p.
114. Harvey, D. 2009. *Social justice and the City: Revisited Edition*. Athens, Georgia, USA: University of Georgia Press.
115. Häußermann H., Vogel, B. 2004. Ausgrenzungsprozesse in einer europäischen Stadt. In *An den Rändern der Städte: Armut und Ausgrenzung*, eds. Häußermann, H., Kronauer, M., Siebel, W., 203-235. Baden-Baden: Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main.

- 116.Häußermann, H. 1996. Von der Stadt im Sozialismus zur Stadt im Kapitalismus. In *Stadtentwicklung in Ostdeutschland: Soziale und räumliche Tendenzen*, eds. Häußermann H., Neef R. 5-49. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- 117.Haussermann, H., Haila, A. 2005. The European City: A Conceptual Framework and Normative Project. In *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangement, and Challenge to Urban Cohesion*, ed. Yuri Kazepov, 43-65. Cornwall, UK : Blackwell Publishing.
- 118.Hawley, A. H. 1981. *Urban Society: Ecological Approach*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- 119.Hawley, A. H. 1985. *Human Ecology: A Theoretical Essay*. Chicago: The University of Chicago Press.
- 120.Hegedus, J., Tosics, I. 1992. Housing reforms in Hungary. In *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, eds. Turner B., Hegedus J., Tosics I., 119-142. New York: Routledge.
- 121.Hegedus, J., Tosics, I. 1998. Towards new models of the housing system. In *Social change and urban restructuring in Central Europe*, ed. Enyedi, G., 137-169. Budapest: Akademiai Kiado.
- 122.Hegedus, J., Tosics, I., Mayo, S. K. 1996. Transition of the housing sector in the East Central European countries, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 8(2): 101-136p.
- 123.Henderson, V. 2003. The Urbanization Process and Economic Growth: The So-What Question, *Journal of Economic Growth*, Vol. 8 (1): 47-71p.
- 124.Hirt, S. 2006. Post-Socialist Urban Forms: Notes From Sofia, *Urban Geography*, Vol. 27(5): 464-488p.
- 125.Hirt, S., Kovachev, A. 2006. The changing spatial structure of post-socialist Sofia. In *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy*, eds. Tsenkova, S., Nedovic-Budic, Z., 113-131. Heidelberg: Physica-Verlag Heidelberg.
- 126.Hirt, S., Stanilov, K. 2006. The perils of post-socialist transformation: Residential development in Sofia. In *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformation in Central and Eastern Europe after Socialism*, ed. Kiril Stanilov, 215-245. Dordrecht: Springer.
- 127.Holt-Jensen, A. 2005. *Challenges for Social Housing: A Comparative analysis of Housing Provision and Organization in Baltic and Nordic States*, European Network for Housing Research/EHNR Conference, Reykjavik, Iceland, internetinē nuoroda: https://borg.hi.is/enhr2005iceland/ppr/holt_jensen.pdf [žiūrēta 2015 05 01].
- 128.Yamashita, R., Ichinose, T. 2013. Significance and Limitations of the Support Policy for Marginal Hamlets in the Strategy of Self-sustaining Regional Sphere Development. In *Spatial Planning and Sustainable Development: Approaches for Achieving Sustainable Urban Form in Asian Cities*, eds. Mitsuhiko Kawakami, Zhen-Jiang Shen, Jen-Te Pai, Xiao-Lu Gao, Ming Zhang, 51-69. Dordrecht, Heidelberg & New York: Springer.
- 129.Ingram-Gilderbloom, J. 2008a. University Partnerships to Reclaim and Rebuild Communities. . In *Invisible City: Poverty, Housing and New Urbanism* ed. John Ingram Gildebroom, 159-175. Austin: University of Texas Press.
- 130.Ingram-Gilderbloom, J. 2008b. Housing Opportunities for Everyone. In *Invisible City: Poverty, Housing and New Urbanism* ed. John Ingram Gildebroom, 175-203. Austin: University of Texas Press.
- 131.Ingram-Gilderbloom, J., Applebaum, R. P. 1988. *Rethinking Rental Housing*. Philadelphia: Temple University Press.
- 132.Ingram-Gilderbloom, J., Rosentraub, M. S. 1990. Creating the Accessible City: Proposals for Providing Housing and Transportation for Low Income, Elderly and Disabled People, *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 49 (3): 271-282p.
- 133.Jackson, K. T. 1987. *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States*. New York: Oxford University Press.

134. Jakaitis, J. 2005. Miesto architektūros savitumas kaip architektūros ir visuomenės sąveikos rezultatas, *Urbanistika ir architektūra*, Vol. 29 (4): 191-202p.
135. Janulytė-Bernotienė, G., Lamauskas, A., Tumėnienė, N., Petrulis, V. 2011. *Petras ir Alfonsas Janiuliai*. Kaunas: Kopa.
136. Janušauskaitė, V. 2013. Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai, *Lietuvos istorijos studijos*, Vol. 31: 138-154p.
137. Januškevičius, V. 1975. *Penkmečio plano įvykdymas-svarbiausias mūsų uždavinys*. Vilnius: LTSR Žinijos d-ja.
138. Januškevičius, V. 1976. *Tarybų Lietuvos pramonė dešimtajame penkmeteje*. Vilnius: LTSR Žinijos d-ja.
139. Jurgaitytė, D. 2005. Framework for Housing Sector of Lithuania. In *Housing Finance in Transition Economies: Trends and Challenges*, 97-125. Paris: OECD.
140. Kährik A. 2002. Changing Social Divisions in the Housing Market of Tallinn, Estonia, *Housing, Theory and Society*, Vol.19 (1): 48–54.
141. Kalinina, N. 1992. Housing and housing policy in the USSR. In *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, eds. Turner B., Hegedus J., Tosics I., 196-220. New York: Routledge.
142. Kavaliauskas, P., Šabanovas, S. 2011. New approach to functional zoning in Kaunas city, *Geografija* Nr. 47(2): 125-132p.
143. Klaassen, L. H., Molle, W. T. H., Paelinck, J. H. P. 1981. *Dynamics of Urban Development*. Aldershot, The Netherlands: Gower Publishing.
144. Knox, P. 2005. Vulgaria: The Re-Enchantment of Suburbia, *Opolis*, Vol. 1 (2): 33-45p.
145. Knox, P., Pinch, S. 2010. *Urban Social Geography: An Introduction*, 6th Edition, Essex, England: Prentice Hall.
146. Kok, H., Kovacs, Z. 1999. The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest, *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 14 (2): 119-141p.
147. Konrad, G., Szelenyi, I. 1977. Social conflicts of under-urbanization. In *Captive cities: Studies in the political economy of cities and regions*, ed. M. Harloe, 157–173. New York: Blackwell Wiley.
148. Kos, D. 1992. A case study of conflicting housing pluralism in Yugoslavia: informal 245 (self-help) activities in the formal housing system. In *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, eds. Turner B., Hegedus J., Tosics I., 245-253. New York: Routledge.
149. Kovacs, Z., Herfert, G., Wiest, K. 2008. *Changing Housing Preferences and Residential Mobility in Post-Socialist Cities - the Position of Large Housing Estates*, internetinė prieiga: <http://www.enhr2009.com/enhr/info/cz/25132/W18.html> [žiūrėta 2015 05 01].
150. Kraniauskas, L. 2011. Švenčių ir miesto erdvės santykis: Trijų Klaipėdos miesto švenčių sociologija, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Vol. 28 (1): 149-182p.
151. Kraniauskas, L., Gedutis, A., Acus, A., Kraniauskienė, S., Viluckienė, J., Spiriajevas, E. 2012. *Klaipėdos diskursai 1990–2010 m.: Sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
152. Krukauskienė, E. 1995. Vilniečio portretas. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
153. Krukauskienė, E., Kasparavičienė, V. 1998. Kauniečio portretas: Sociologinis aspektas. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
154. Krupickaitė, D. 1999. *Lietuvos urbanizacijos geografinės problemos*, Disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
155. Krupickaitė, D. 2014. Vilnius – between persistence and socio-spatial change, *Europa Regional* Vol. 19 (3-4): 21-31p.
156. Kutty, N. K. 1998. The Scope for Poverty Alleviation among Elderly Home-owners in the United States through Reverse Mortgages, *Urban Studies*, Vol. 35(1): 113-129p.

- 157.Ladanyi, J., Szelenyi, I. 1998. Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary. In *Social change and urban restructuring in Central Europe*, ed. Enyedi, G., 67-87. Budapest: Akademiai Kiado.
- 158.Lavrinec, J. 2011a. From a “Blind Walker” to an “Urban Curator”: Initiating “Emotionally Moving Situations” in Public Spaces, *LIMES: Cultural Regionalistics* Vol. 4 (1): 54-63p.
- 159.Lavrinec, J. 2011b. Revitalization of Public Space: From “Non-Places” to Creative Playgrounds”, *Coactivity: Philosophy. Communication*, Vol. 19 (2): 70-75p.
- 160.Lavrinec, J., Zaporozhets, O. 2013. Shaping Spaces of Shared Experience: Creative Practices and Temporal Communities. In *Urban Public Space: Facing the Challenges of Mobility and Aestheticization*, ed. Pachenkov, O., 135-149. Frankfurt Am Main: Peter Lang.
- 161.Lees, L., Slater, T., Wyly, W. 2008. *Gentrification*. New York: Routledge.
- 162.Ley, D. 1984. Inner City Revitalization in Canada: A Vancouver Case Study. In *Gentrification, Displacement, and Neighborhood Revitalization*, eds. Palen, J. J., London, B., 186-205p. Albany: State University of New York Press.
- 163.Ley, D. 2003. Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification, *Urban Studies*, Vol. 40 (12): 2527-2544p.
- 164.Ley, D., Dobson, C. 2008. Are There Limits to Gentrification? The Contexts of Impeded Gentrification in Vancouver, *Urban Studies*, Vol. 45 (12): 2471-2498p.
- 165.Leonavičius, V., Genys, D. 2012. Rizikos visuomenė: centralizuoto šildymo sistemos atvejis Lietuvoje, *Filosofija. Sociologija*, T. 23. Nr. 4: 237–245p.
- 166.Leonavičius, V., Žilyls, A. 2009. Gerovės valstybė ir moderniosios Lietuvos urbanizacija, *Filosofija. Sociologija*, Vol. 20 (4): 318–325p.
- 167.Levickaitė, R. 2010. Kūrybingumo fenomenas kaip kompleksinio reiškinių evoliucija, *Logos* Vol. 63: 201-212p.
- 168.Lietuvos Statistikos departamentas. 2013. *Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai: Būstai ir jų charakteristikos*, internetinė nuoroda: http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/906616/Informacija_bustai_charakteristikos.pdf/3160eee6-87b4-4f6e-b0f0-2b995cc20783 [žiūrėta 2015 05 01].
- 169.Lincourt, M. 2000. *Mission to Vilnius, Lithuania, 10 - 17 September 2000 for the Revitalisation of Vilnius Old Town*, UNESCO World Heritage Centre Mission Report, internetinė nuoroda: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001504/150416eo.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].
- 170.Lipnevič, A. 2012. Būsto politikos raida Lietuvoje. In *Societal Innovations for Global Growth, Stream D, Improving Life Quality and Enhancing Employment Possibilities*, eds. M Palmirani and E. Bilevičiūtė, 835-849. Vilnius: Mykolas Romeris University.
- 171.Logan, J. R., Molotch, H. 2007. *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- 172.Logan, J. R., Whaley, R. B., Crowder, K. 1999. The Character and Consequences of Growth Regimes: An Assessment of Twenty Years of Research. In *The Urban Growth Machine– Critical Perspectives: Two Decades Later*, eds. Jonas, A. E. G., Wilson, D., 73-95. Albany, USA: State University of New York.
- 173.Long, J. A. 2008. *New West Or Same West? Evolving Land-use Institutions in the Rural American*. PhD thesis, Ann Arbor, Michigan: The University of Wisconsin – Madison Press.
- 174.MacDonald, D. W. 2010. Human Ecology and the Emergence of Global Society: The Theoretical Insights of Roderick D. McKenzie. In *Legacy of the Chicago School. A Collection of Essays in Honour of the Chicago School of Sociology During the First Half of the 20th Century*, ed. Christopher Hart, 105-126. Cheshire, England: Midrash.
- 175.Maldeikis, E. 1996. *Privatization in Lithuania: Expectations, Process and Consequences*, Centre for Economic Reform and Transformation, internetinė nuoroda: <http://www2.hw.ac.uk/sml/downloads/cert/wpa/1996/dp9603.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].

176. Mandic, S. 1992. Reformism in Yugoslavia: introductory remark. In *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*, eds. Turner B., Hegedus J., Tosics I., 235-245. New York: Routledge.
177. Mankiw, G. N., Weil, D. 1989. The baby boom, the baby bust, and the housing market, *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 19 (2): 235-258p.
178. Mankiw, G. N., Weil, D. 1991. The baby boom, the baby bust, and the housing market: A reply to our critic, *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 21 (4): 573-579p.
179. Massey, D. S. 1995. *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geographies of Production*. London: Macmillan.
180. Massey, D. S., Denton, N. A. 1988. The Dimensions of Residential Segregation, *Social Forces*, Vol 67(2): 281-315.
181. McKenzie, R. D. 1968. The Neighborhood. In *On Human Ecology*, ed. R. D. McKenzie, 73-85. Chicago: University of Chicago Press.
182. McKenzie, R. D. 1988. The Ecological Approach to the Study of the Human Community. In *The City*, eds. Park, R. E., Burgess, E. W., 63-79. Chicago: The University of Chicago Press.
183. Mickaitytė, H., Standl, D., Krupickaitė. 2009. Užupis – A Case of Gentrification in a Run-Down Neighbourhood. In *Urban sustainability and governance: new challenges in Nordic-Baltic housing policies*, eds. A. Holt-Jensen, E. Pollock, 217–221. New York: Nova Science Publishers.
184. Micklin, M., Choldin, H. M. 1984. *Sociological human ecology: Contemporary issues and applications*. Boulder, Colorado USA: Westview Press.
185. Mikučianis, V. 2001. *Norėjau dirbti Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
186. Milerius, N., Tornau, Ū., Dranseika, V. 2009. *Rytų ir Vidurio Europos miestų kaita: architektūriniai, kultūriniai ir socialiniai aspektai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
187. Miškinis, A. 1989. *Lietuvos urbanistika: Problemos ir realijos*. Kaunas: Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto rotaprintas.
188. Miškinis, A. 1991. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Kaunas: Spindulys.
189. Molotch, H. 1976. The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place, *The American Journal of Sociology*, Vol. 82 (2): 309–332p.
190. Molotch, H. 1982. The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place, *The American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 2., 309-332 p.
191. Molotch, H. 1993. The Political Economy Of Growth Machines, *Journal of Urban Affairs*, Vol. 15 (1): 29-53p.
192. Moore, A. A. 2013. *Planning Politics in Toronto: The Ontario Municipal Board and Urban Development*. Toronto: University of Toronto Press.
193. Mulligan, G. F. 1984. Agglomeration and Central Place Theory: A Review of the Literature, *International Regional Science Review*, Vol. 9 (1): 1-42p.
194. Murie A., Tosics I., Aalbers M., Sendi R., Černič Mali B. 2005. Privatisation and after. In *Restructuring Large Housing Estates in Europe*, eds. van Kempen R., Dekker K., Hall S., Tosics I., 85-105, Bristol: The Policy Press.
195. Murray, P., Szelenyi, I. 1984. The city in the transition to socialism, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 8(1): 90-107p.
196. Musil, J. 1980. *Urbanization in socialist countries*. White Plains, NY: M.E. Sharpe.
197. Musil, J. 1993. Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe: analysis and prediction, *Urban Studies*, Vol. 30 (6): 899-905p.
198. Muziol-Weclawowicz, A. 2012. Poland: Old Problems and New Dilemmas. In *Social Housing in Transition Countries*, eds. Hegedus, J., Lux, M., Teller, N., 195-210. New York: Routledge.
199. Noon, M., Blyton, P., Morrell, K. 2014. *The Realities of Work: Experiencing Work and Employment in Contemporary Society*. New York: Palgrave Macmillan.
200. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija? Koks kapitalizmas?*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

201. Nuissl, H., Rink, D. 2005. The 'production' of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of post-socialist transformation, *Cities* Vol. 22 (2): 123-134p.
202. Ogden, P. E., Hall, R. 2000. Households, Reurbanisation and The Rise of Living Alone in The Principal French Cities, 1975-90, *Urban Studies*, Vol. 37: 367-390 p.
203. Pahl, R. 1975. *Whose City?* Harmondsworth, UK: Penguin.
204. Pahl, R. 1978. Castells and Collective Consumption, *Sociology*, Vol. 12 (2): 309-315p.
205. Pahl, R. 1985. The Politics of Work, *The Political Quarterly*, Vol. 56 (4): 331-345p.
206. Pahl, R. 1987. Does Jobless Mean Workless? Unemployment and Informal Work, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 493: 36-46p.
207. Pahl, R. 1988. Some Remarks on Informal Work, Social Polarization and the Social Structure, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol 12. (2), 247-267p.
208. Pahl, R. 2001. Market Success and Social Cohesion: Debates and Developments, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol 25 (4): 879-883p.
209. Pahl, R., Wallace, C. 1988. Neither angels in marble nor rebels in red: Privatization and working-class consciousness. In *Social stratification and economic change*, ed. Rose, D., 127-149. London: Hutchinson.
210. Park, R. E. 1915. The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the City Environment, *American Journal of Sociology* Vol. 20 (5): 577-612p.
211. Parkinson, M., Hutchins, M., Simmie, J., Clark, G., Verdonk, H. 2003. *Competitive European Cities: Where Do The Core Cities Stand?*, Final Report to Core Cities Working Group, internetinė nuoroda: <http://www.vrm.ca/documents/competitive.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].
212. Petrusis, V. 2006. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra*, Vol. 30 (3): 134-142p.
213. Petrusis, V. 2009. Architektūros politikos apraiškos Lietuvos tarpukario (1918-1940 m.) periodikoje: tarp reprezentacijos ir socialinio teisingumo, *Urbanistika ir architektūra* Vol. 33 (2): 126-134p.
214. Pew Research Center. 2012. *The Rise of Residential Segregation by Income, Social & Demographic Trends*, Washington, D. C., internetinė nuoroda: <http://www.pewsocialtrends.org/files/2012/08/Rise-of-Residential-Income-Segregation-2012.2.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].
215. Pichler-Milanovich, N. 1999. *Housing Privatisation in Central and Eastern Europe: From Policy to Practice*, United Nations University; UNU/IAS Working Paper No. 66, internetinė prieiga: http://archive.unu.edu/hq/library/Collection/PDF_files/IAS/milanovich.pdf [žiūrėta 2015 05 01].
216. Pinch, S. 2007. *Cities and Services: The Geography of Collective Consumption*. London & New York: Routledge.
217. Pivo, G. E. 1984. Use Value, Exchange Value, and The Need for Public Land-Use Planning, *Berkeley Planning Journal*, Vol. 1 (1): 40-51p.
218. Platt, R. H. 2004. *Land Use and Society, Revised Edition: Geography, Law, and Public Policy*. Washington, D. C.: Island Press.
219. Poston, D. L. Jr., Parker Frisbie, W. 1998. Human Ecology, Sociology, and Demography. In *Continuities in Sociological Human Ecology: Plenum Series on Demographic Methods and Population Analysis*, eds. Michael Mickley and Dudley L. Poston, Jr., 27-51. New York: Plenum.
220. Poston, D. L. Jr., Parker Frisbie, W. 2005. Ecological Demography. In *Handbook of Population*, eds. Poston, D. L. Jr., Micklin, M., 601-623. New York: Springer.
221. Raugalienė, J. 2008. The Revitalization of Vilnius Old Town, 1995 – 2005, *Global Urban Development Magazine*, Vol. 4 (1): 1-12p.
222. Renaud, B. 1981. *National urbanization policy in developing countries*. New York: Oxford University Press.

223. Renaud, B. 1992. The housing system of the former Soviet Union: Why do the soviets need housing markets?, *Cities*, Vol. 3 (3): 877-899p.
224. Renaud, B. 1995a. The Real Estate Economy and the Design of Russian Housing Reforms, Part I, *Urban Studies*, Vol. 32: 1247-1264p.
225. Renaud, B. 1995b. The Real Estate Economy and the Design of Russian Housing Reforms, Part I, *Urban Studies*, Vol. 32: 1437-1451p.
226. Rerat, P. 2012. The New Demographic Growth of Cities: The Case of Reurbanisation in Switzerland, *Urban Studies*, Vol. 49(5): 1107-1125p.
227. Rex, J., Moore R. 1967. *Race, Community and Conflict*. London. Oxford: University Press
228. Robert, J. 2014. *The European Territory: From Historical Roots to Global Challenges*. New York: Routledge.
229. Rubavičius, V. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos.
230. Ruopilla, S. 2005. Housing Policy and Residential Differentiation in Post-Socialist Tallinn, *European Journal of Housing Policy*, Vol. 5 (3): 279-300p.
231. Ruopilla, S. 2007. Establishing a Market-orientated Urban Planning System after State Socialism: The Case of Tallinn, *European Planning Studies* Vol. 15 (3): 405-427p.
232. Ruopilla, S., Kährrik, A. 2003. Socio-economic residential differentiation in post-socialist Tallinn, *Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 18: 49-73.
233. Rutkauskas, G. 2003. *Vilnius Old Town: Uzupis – Paupys Area Case study*. Advanced Draft for WP2/WP3. ENTRUST Vilnius case 2002-2003.
234. Sabaliauskaitė, G. 2000. *Privatization in Lithuania: General Environment and Case Studies*, Honors Projects, Paper 1., Illinois Wesleyan university, internetinė prieiga: http://digitalcommons.iwu.edu/busadmin_honproj/1 [žiūrėta 2015 05 01].
235. Sally, R. M., Finke, M., Kuty, N. 1994. Potential Beneficiaries From Reverse Mortgage Products for Elderly Homeowners: An Analysis of American Housing Survey Data, *Journal of the American Real Estate and Urban Economics Association*, Vol. 22: 257-299p.
236. Sassen, S. 1996. Service employment: Regimes and the new inequality. In *Urban Poverty and the Urban Underclass: A Reader*, ed. Mingione, E., 64-83. London: Blackwell Publishers.
237. Saunders, P. 1990. *A Nation of Homeowners*. London: Unwin Hyman Pub.
238. Saunders, P. 2001. Urban Ecology. In *Handbook of Urban Studies*, ed. R. Paddison, 143-162. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
239. Saunders, P. 2005. *The Social Theory and the Urban Question*, 2nd Edition. London & New York: Routledge.
240. Saunders, P., Harris, C. 1994. *Privatization and Popular Capitalism*. Milton Keynes: Open University Press.
241. Saunders, P., Williams, P. 1989. The Constitution of Home: Towards a Research Agenda, *Housing Studies*, Vol 3 (2): 81-93p.
242. Savage, M., Warde, A., Ward, K. 2003. *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. 2nd edition. London New York: Palgrave Macmillan.
243. Savickaitė, I., Krupickaitė, D., Tučas, R. 2013. Gyventojų rinkiminės elgsenos kaita Vilniaus suburbanizacijos zonoje, *Geografijos Metraštis* Vol. 46: 72-94p.
244. Scholz, R. W. 2011. Traditional Sociological Approaches to human-Environment Interactions. In *Environmental Literacy in Science and Society: From Knowledge to Decisions*, ed. Roland W. Scholz, 215-231. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
245. Shevky, E., Bell, W. 1955. *Social Area Analysis: Theory, Illustrative Application, and Computational Procedures*. Berkeley: University of California Press.
246. Sipavičienė, A., Tureikytė, D. 1997. Sampling Strategy and implementation. In *International Migration in Lithuania*, ed. Sipavičienė, A., 40-51. Vilnius: Mokslo Aidai.
247. Sykora L., Ouredniček, M. 2007. Sprawling Post-communist Metropolis: Commercial and Residential Suburbanization in Prague and Brno, Czech Republic. In *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas*, eds. Eran Razin, Martin Dijst, Carmen Vazquez, 209-234. Dordrecht: Springer.

- 248.Sykora, L. 1999. Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague, *GeoJournal* Vol. 49 (1): 79-89p.
- 249.Sykora, L. 2005. Gentrification in post-communist cities. In *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism*, eds. Atkinson, R., Bridge, G., 91-107. London & New York: Routledge.
- 250.Sykora, L. 2009. New Socio-Spatial Formations: Places of Residential Segregation and Separation in Czechia, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, Vol. 100 (4): 417-435p.
- 251.Sjoberg, O. 1999. Shortage, priority and urban growth: Towards a theory of urbanization under central planning, *Urban Studies*, Vol. 36 (13): 2217-2236p.
- 252.Skartvedt, V. A. 2009. *Growth imperatives & mixed-use development: The contested terrain of the suburban downtown*. PhD Thesis, Denver: University of Colorado at Denver Press.
- 253.Smith, D. 1988. *The Chicago School: A Liberal Critique of Capitalism*. New York: St. Martin's Press.
- 254.Smith, D. A. 1995. The New Urban Sociology Meets the Old: Rereading Some Classical Human Ecology, *Urban Affairs Review*, Vol. 30 (3): 432-457p.
- 255.Smith, N. 1992. Blind Man's Buff, or Hamnett's Philosophical Individualism in Search of Gentrification, *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17 (1): 110-115p.
- 256.Smith, N. 1996. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- 257.Standl, H., Krupickaitė, D. 2004. Gentrification in Vilnius (Lithuania): the example of Užupis, *Europa Regional*, Vol. 12(1): 42-51p.
- 258.Stanilov, K. 2007a. Taking Stock of Post-socialist Urban Development: A Recapitulation. In *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformation in Central and Eastern Europe after Socialism*, ed. Kiril Stanilov, 3-21. Dordrecht: Springer.
- 259.Stanilov, K. 2007b. Housing Trends in Central and Eastern European Cities During and After The Period of Transition. In *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformation in Central and Eastern Europe after Socialism*, ed. Kiril Stanilov, 173-190. Dordrecht: Springer
- 260.Stankūnienė, V. 1995. Demographic Development of Vilnius in Historical Context, *Demographics Changes and population Policy in Lithuania*, 21-41. Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology.
- 261.Stankūnienė, V. 1997a. Demographic Profile. In *International Migration in Lithuania*, ed. Sipavičienė, A., 75-87. Vilnius: Mokslo Aidai.
- 262.Stankūnienė, V. 1997b. Migration as seen from Historical Perspective// Macro-historical Context of Migration in Vilnius Community. In *International Migration in Lithuania*, ed. Sipavičienė, A., 97-110. Vilnius: Mokslo Aidai.
- 263.Stravinskienė, V. 2006. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947-1959 metais, *Lituanistica*, Vol. 66 (2): 20-33p.
- 264.Stravinskienė, V. 2014. Vilniaus miesto etninė-demografinė padėtis: 1944-1951 metai, *Istorija*, Vol. 95 (3): 40-57p.
- 265.Struyk, R. J. 1996. Housing privatization in the former Soviet bloc to 1995. In *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, eds. Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I., 192-213. Oxford: Blackwell Publishers.
- 266.Szelenyi, I. 1981. Structural changes of and alternatives to capitalist development in the contemporary urban and regional system, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 5(1): 1-14p.
- 267.Szelenyi, I. 1983. *Urban Inequalities under State Socialism*. Hong Kong: Oxford University Press.

268. Szelenyi, I. 1996. Cities under socialism - and after. In *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, eds. Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I., 286-317. Oxford: Blackwell Publishers.
269. Šešelgis, K. 1970. *Miestų ir rajonų planavimo pagrindai*. Vilnius: LTSR Žinijos d-ja.
270. Šešelgis, K. 1990. *Urbanistika ir rajoninis planavimas*. Vilnius: Mokslas.
271. Šimon, M. 2014. Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic, *Sociologia Ruralis*, Vol. 54 (2): 117-142p.
272. Tabara, J. D., Pahl-Wostl, C. 2007. Sustainability learning in natural resource use and management, *Ecology and Society* Vol. 12 (2): 3, internetinė prieiga <http://www.ecologyandsociety.org/vol12/iss2/art3/> [žiūrėta 2015 05 01].
273. Taylor, C., Gorard, S., Fitz, J. 2000. A re-examination of segregation indices in terms of compositional invariance, *Social Research update*, Vol. 30, Sociology at Surrey, University of Surrey, internetinė prieiga: <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU30.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].
274. Taylor, P. J., Hoyer, M., Verbruggen, R. 2010. External Urban Relational Process: Introducing Central Flow Theory to Complement Central Place Theory, *Urban Studies*, Vol. 47 (13): 2803-2818p.
275. Tammaru, T., Kulu, H., Kask, I. 2004. Urbanization, Suburbanization, and Counterurbanization in Estonia, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 45 (3): 212-229p.
276. Temelová, J., Novák, J., Ouredníček, M., Puldová, P. 2011. Housing Estates in the Czech Republic after Socialism : Various Trajectories and Inner Differentiation, *Urban Studies*, Vol. 48 (9): 1811-1834 p.
277. Tereškinas, A., Žilys, A. 2014. Kultūrinis vartojimas ir socioerdvinė diferenciacija Lietuvos didmiesčiuose, *Filosofija, Sociologija*, T.25. Nr. 4: 272-281p.
278. Thorns, D. C. 2002. *The Transformation of Cities: Urban Theory and Urban Life*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
279. Tosics, I. 2003. Comparative Perspectives on Urban Housing Conditions. In *Housing Change in East and Central Europe: Integration or fragmentation?*, eds. Lowe, S., Tsenkova, S., 73-81. Wiltshire, UK: Ashgate.
280. Tosics, I. 2004. European urban development: Sustainability and the role of housing, *Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 19 (1): 67-90p.
281. Tosics, I. 2005. City Development in Central and Eastern Europe 1990: The Impacts of Internal Forces. *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe*, eds. Hamilton, F. E. I., Dimitrovska Andrews, K. & Pichler-Milanovic, N., 44-79. Tokyo, Paris & New York: United Nations university Press.
282. Tosics, I. 2006. Spatial restructuring in post-socialist Budapest. In *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy*, eds. Tsenkova, S., Nedovic-Budic, Z., 131-151. Heidelberg: Physica-Verlag Heidelberg.
283. Tsenkova, S. 2005. *Trends and Progress in Housing Reforms in South Eastern Europe*, Paris, internetinė prieiga: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/housingreforms.pdf> [žiūrėta 2015 05 01].
284. Tsenkova, S. 2009. *Housing Policy Reforms in Post Socialist Europe: Lost in Transition*. Heidelberg: Physica-Verlag Heidelberg.
285. Turner, J. 1972. *Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process*. New York: Macmillan.
286. Turner, J. 1976. *Housing by People: Towards Autonomy in Building Environments, Ideas in progress*. London: Marion Boyars.
287. Tutlytė, J. 2004. Sociologinis aspektas tiriant sovietmečio rekreacinės architektūros kokybę, *Urbanistika ir architektūra*, Vol. 28 (1): 32-40p.
288. Ubarevičienė, R., Burneika, D., van Ham, M. 2012. *Socio-Spatial Transformations, Suburbanisation, and Voting Behaviour in the Vilnius Urban Region*, Discussion Paper Series,

Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, internetinė prieiga: <http://ftp.iza.org/dp7012.pdf> [žiūrėta 2015 01 15].

289. Vaitekūnas, S. 2006. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
290. Vaitiekūnas, S. 1983. *Gyventojų aptarnavimo geografinė Vilnius: Vilniaus Kapsuko un-tas.*
291. Vaitiekūnas, S. 1989. *Gyvenviečių geografinė Vilnius: Vilniaus universitetas.*
292. Valatka, G., Balčiūnas, A. 2012. Trys socioekonominių duomenų taikymo aspektai, *Geografijos metraštis* T. 45: 109-117p.
293. Valatka, V., Burneika, D., Ubarevičienė, R. 2014. Large social inequalities and low levels of socio-economic segregation in Vilnius. In *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West*, eds. Tammaru, T., van Ham, M., Marcinczak, S., Musterd, S., London & New York: Routledge.
294. Van Criekingen, M. 2009. 'Gentrifying the re-urbanisation debate', not vice versa: The uneven socio-spatial implications of changing transitions to adulthood in Brussels, *Population, Space and Place*, Vol. 16 (5): 381-394p.
295. van den Berg L., Drewett R., Klaassen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. 1982. *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon.
296. van den Berg, L., Braun, E. 1999. Urban Competitiveness, Marketing and the Need for Organising Capacity, *Urban Studies*, Vol. 36: 987-999p.
297. van Dijk, M. P., van der Meer, J., van der Borg, J. 2013. From *Urban Systems to Sustainable Competitive Metropolitan Regions: Essays in Honour of Leo van den Berg*. Enschede, The Netherlands: Ipskamp Drukkers.
298. Vanagas, J. 1988. *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų funkcionavimo savybės*. Vilnius: Žinija.
299. Vanagas, J. 1992. *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas: Sociologinis aspektas*. Vilnius: technika.
300. Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
301. Vanagas, J. 2012. *Nuo urvinio būsto iki šiuolaikinio megalopolio*. Vilnius: Technika.
302. Veteikis, D., Šabanovas, S., Jankauskaitė, M. 2011. Landscape structure changes on the coastal plain of Lithuania during 1998-2009, *Baltica* Vol. 24(2): 107-116p.
303. VSAA. 2006. *Case Study of Vilnius Old Town Revitalisation 1995-2005*, internetinė nuoroda: www.vsaa.lt/Case_study_PK.doc [žiūrėta 2015 05 01].
304. Wacquant, L. 2010. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge, UK: Polity Press.
305. Wallace C. 2002. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research, *Sociology*, Vol. 36(2): 275-292p.
306. Weclawowicz, G. 1979. The Structure of Socio-economic Space in Warsaw in 1931 and 1970: A Study in Factorial Ecology. In *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*, eds. French, R. A., Hamilton, F. E., 387-425. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley & Sons.
307. Weclawowicz, G. 1998. Social Polarization in Postsocialist Cities: Budapest, Prague and Warsaw. In *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, ed. Enyedi G. 55-67. Budapest: Akadémiai Kiadó.
308. Wilson, W. J. 1987. *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. London & Chicago: University of Chicago Press.
309. Wirth, L. 1938. Urbanism as a Way of Life, *The American Journal of Sociology*, Vol. 44 (1): 1-24p.
310. Zukin, S. 1987. Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core, *Annual Review of Sociology*, Vol. 13: 129-147p.
311. Zukin, S. 1998. Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption, *Urban Studies*, Vol. 35 (5-6): 825-839p.

312. Zukin, S., Trujillo, V., Frase, P., Jackson, D., Recuber, T., Walker, A. 2009. New Retail Capital and Neighborhood Change: Boutiques and Gentrification in New York City, *City & Community*, Vol. 8 (1): 47-64p.
313. Станкунене, В., Сипавичиене, А. 1989. *Демографическое развитие Литвы: ретроспектива, современные проблемы, сравнительный анализ*, Вильнюс: Институт экономики Академии наук Литовской ССР.

PRIEDAI

Priedas Nr.1

Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos

(Mokslininkų grupių projektas, remiamas LMT, MIP-11306-PATIKSLINTA)

Anketos Nr. **(pildo interviuotojas (Vardo ir pavardės pirmos raidės + apklaustų asmenų skaičius) Pvz., jei interviuotojas Jonas Jonaitis apklausė pirmą žmogų, anketos nr. J.J.1, jei antrą – J.J.2 ir t.t.)**

--	--	--	--

Pastaba interviuotojui: visuose klausimuose reikia pažymėti **tik vieną atsakymo variantą.**

Klausimuose, kuriuose sutiksité **RESPONDENTO RAJ. PAV.** klausti respondento konkrečiai apie tą rajoną, kuriame jis gyvena.

Gerbiamasis (-oji),

Norėtume paprašyti sudalyvauti Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros ir Socialinių Tyrimų Centro rengiamame bei „Factus Dominus“ vykdomame tyrime apie Lietuvos miesto gyventojų būsto, gyvenimo ir darbo sąlygas, nusikalstamumą ir nesaugumą kaimynystėje, kaimynystės ar bendruomenės reikšmę ir kitus klausimus. Tyrimą remia Lietuvos Mokslų Taryba. Tyrimas yra atliekamas 3 Lietuvos didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Tai viena iš SALDES projekto sudedamųjų dalių.

Pagrindinis tyrimo tikslas – apžvelgti ir nustatyti miesto gyventojų gyvenimo ir darbo, saugumo užtikrinimo, adekvataus būsto ir gyvenamojo ploto standartų, bendruomenės susitelkimo sąlygas bei nustatyti jų pagerinimo būdus.

Tyrimui vadovauja: prof. Artūras Tereškinas (Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių Tyrimų Centro vadovas).

Jūs buvote atsitiktiniu būdu atrinktas(-a) dalyvauti šiame tyrime. Visa Jūsų pateikta informacija **yra konfidenciali** ir bus naudojama tik statistiniams apibendrinimams.

Tyrimo grupė nuoširdžiai Jums dėkoja už bendradarbiavimą!

**A DALIS. KLAUSIMAI RESPONDENTUI:
GYVENAMOJI VIETA IR GYVENIMO SĄLYGOS**

A1. Norėčiau paklausti apie Jūsų gyvenamąją vietą. Kaip ilgai gyvenate šiame rajone?

1. Mažiau nei metus	2. 1-5 metus	3. 6-10 metų	4. 11-15 metų	5. 16-20 metų	6. Daugiau nei 20 metų	7. Visą savo gyvenimą (→ <i>pereiti prie A3 klausimo</i>)
---------------------	--------------	--------------	---------------	---------------	------------------------	--

A2. Kur gyvenote ilgiausiai iki savo 16-tojo gimtadienio?

1. Šitame pačiame miesto mikrorajone
2. Kitame šio miesto mikrorajone
3. Kitame mieste
4. Kaime
5. Kita (*įrašykite*) _____

A3. Kaip ilgai gyvenate dabartiniame būste?

1. Mažiau nei metus	2. 1-5 metus	3. 6-10 metų	4. 11-15 metų	5. 16-20 metų	6. Daugiau nei 20 metų	7. Visą savo gyvenimą
---------------------	--------------	--------------	---------------	---------------	------------------------	-----------------------

A3a. Kuris iš žemiau pateiktų variantų geriausiai atitiktų Jūsų dabartinę situaciją:

1. Aš esu šio rajono senbuvis ir gerai pažįstu rajoną
2. Aš esu šio rajono senbuvis, tačiau jo gerai nepažįstu
3. Nesu senbuvis, bet pakankamai gerai pažįstu šį rajoną
4. Esu naujakuris šiame rajone

A4. Norėčiau paklausti, kam nuosavybės teise priklauso būstas, kuriame dabar gyvenate?

1. Mano ar mano partnerio (-ės) išsimokėtas būstas ar nuosavybė (→ *pereiti prie A7 klausimo*)
2. Mano ar mano partnerio (-ės) asmeninė nuosavybė, bet dar moku (-a) kreditą bankui (→ *pereiti prie A6 klausimo*)
3. Paskirtas socialinis būstas (→ *pereiti prie A7 klausimo*)
4. Nuomojamas būstas
5. Giminaičiams ir artimiesiems priklausantis būstas (→ *pereiti prie A7 klausimo*)
6. Dovanotas ar paveldėtas būstas (→ *pereiti prie A7 klausimo*)
7. Kita (*įrašykite*) _____ (→ *pereiti prie A7 klausimo*)

A5. Kokia yra šio būsto mėnesinė nuomos kaina (į sumą neįskaičiuojant būsto remonto išlaidų ar komunalinių paslaugų kaip elektra, šildymas, vanduo, šiukšlių išvežimas ir kt.)?

1. (*Įrašykite sumą Lt*) _____ (→ *pereiti prie A7 klausimo*)
2. Atsisako atsakyti (→ *pereiti prie A7 klausimo*)

A6. Kiek maždaug laiko liko išsimokėti Jūsų dabartinio būsto kreditą?

1. Mažiau nei metai	2. 1-5 metai	3. 6-10 metų	4. 11-15 metų	5. 16-20 metų	6. Daugiau nei 20 metų
---------------------	--------------	--------------	---------------	---------------	------------------------

A7. Kokią vidutinę sumą išleidžiate, per mėnesį, dabartinio būsto komunalinėms paslaugoms apmokėti vasaros ir žiemos sezonais?

A7a. Kiek tenka išleisti vasaros sezonu, norint apmokėti komunalines paslaugas	A7b. Kiek tenka išleisti žiemos sezonu, norint apmokėti komunalines paslaugas
<ol style="list-style-type: none"> 1. Mažiau nei ketvirtį savo pajamų 2. Maždaug ketvirtį savo pajamų 3. Maždaug pusę savo pajamų 4. Daugiau nei pusę savo pajamų 5. Dar neteko apmokėti šio būsto sąskaitų 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mažiau nei ketvirtį savo pajamų 2. Maždaug ketvirtį savo pajamų 3. Maždaug pusę savo pajamų 4. Daugiau nei pusę savo pajamų 5. Dar neteko apmokėti šio būsto sąskaitų

A8. Ar per pastaruosius 5 metus remontavote (neįskaitant daugiabučių renovacijos jeigu ši yra atlikta) savo dabartinį būstą iš savo asmeninių ir savo šeimos lėšų?

1. Taip
2. Ne (→ *pereiti prie A11 klausimo*)
3. Nežinau (→ *pereiti prie A11 klausimo*)

A9. Kokią maždaug sumą per pastaruosius 5 metus išleidote šio būsto remontui?

1. (Jrašykite sumą Lt) _____

2. Nežinau/Sunku pasakyti

A10. Galbūt galėtumėte šioje skalėje įvertinti, kokią dalį būsto Jūs remontavote iš savų ar savo dabartinės šeimos lėšų, kuomet 5 reiškia visiškai suremontuotas būstas, o 1 - atliktas minimalus remontas?

Atliktas minimalus remontas				Visiškai suremontuotas būstas
1	2	3	4	5

A11. Ar turite konkrečių planų per artimiausius 5 metus remontuoti dabartinį būstą (neįskaitant daugiabučių renovacijos jeigu ši yra planuojama)?

1. Taip	2. Ne	3. Nežinau/Sunku pasakyti
---------	-------	---------------------------

A12. Ar šiuo metu Jūsų gyvenamame name/daugiabutyje yra atlikta namo/daugiabučio renovacija?

1. Taip (<i>→ pereiti prie A15 klausimo</i>)	2. Iš dalies taip (dalinė renovacija)	3. Ne	4. Sunku pasakyti
--	---------------------------------------	-------	-------------------

A13. Ar Jūsų gyvenamame name/daugiabutyje šiuo metu yra planuojama namo/daugiabučio renovacija?

1. Taip	2. Ne	3. Sunku pasakyti
---------	-------	-------------------

A14. Kaip manote, ar šiuo metu gyvenamam būstui/namui yra reikalinga renovacija?

Visiškai nereikalinga	Nereikalinga	Nei reikalinga, nei nereikalinga	Reikalinga	Labai reikalinga	Nežinau/ Sunku pasakyti
1	2	3	4	5	6

A15. Ar Jūsų dabartiniame būste yra:

Teiginiai:	Taip	Ne	Nežinau
1. Centrinis vandens tiekimas ir kanalizacija	1	0	3
2. Centralizuotas šildymas	1	0	3
3. Vonia	1	0	3
4. Dušas	1	0	3
5. Virtuvė	1	0	3
6. Skalavimo mašina	1	0	3
7. Dujinė viryklė	1	0	3
8. Interneto ryšys	1	0	3

A16. Kaip skalėje nuo 1 iki 5 įvertintumėte savo pasitenkinimą dabartinio būsto fizine būkle, kuomet 1 reiškia jį visiškai Jūsų netenkina, o 5 – jį būsto būklė visiškai tenkina Jus?

Visiškai netenkina	Netenkina	Nei netenkina, nei tenkina	Tenkina	Visiškai tenkina	Nežinau/Sunku pasakyti
1	2	3	4	5	6

A17. Kurio laikotarpio statybos yra namas/daugiabutis, kuriame šiuo metu gyvate?

1. Namai/Daugiabutis statyti iki sovietmečio (iki 1945 m.)
2. Namai/Daugiabutis statyti sovietmečiu (1945-1990 m.)
3. Namai/Daugiabutis statyti Nepriklausomoje Lietuvoje (nuo 1990 m.)
4. Sunku pasakyti/Nežinau (*→ pereiti prie A19 klausimo*)

A18. Galbūt žinote tikslesnius namo statybos metus ir galėtumėte juos įvardinti:

1. Iki 1919 m.	2. 1919-1945 m.	3. 1946-1960 m.	4. 1961-1980 m.	5. 1981-1989 m.	6. 1990-1999 m.	7. Nuo 2000 m. iki dabar	8. Nežinau/Sunku pasakyti
----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	--------------------------	---------------------------

A19. Koks maždaug yra bendras Jūsų gyvenamojo būsto plotas (įskaičiuojant vonią, koridorių, tualetą ir kt. patalpas)?

1. <15m ²	2. 15-30 m ²	3. 31-45 m ²	4. 46-60 m ²	5. 61-75 m ²	6. 76-100 m ²	7. >100 m ²	8. Nežinau
----------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------------	--------------------------	------------------------	------------

A20. Kiek kambarių yra Jūsų dabartiniame būste (neskaitant vonios, virtuvės ar kitų ne gyvenimui skirtų patalpų)

(Pastaba interviuotojui: Įrašykite kambarių skaičių) _____

A21. (Pastaba interviuotojui: Jeigu respondentas gyvena nuosavame name, šio klausimo neklausti). Kas riziūri ir administruoja dabartinį Jūsų namą/daugiabutį:

1. Namų arba kelių namų bendrija
2. Savivaldybės įsteigtas butų ūkis
3. Privati namą administruojanti įmonė ar butų ūkis (kaip „City Service“, „Žaidas“ ar kt.)
4. Kita (įrašykite) _____
5. Nežinau

B. KAIMINYSTĖ IR GYVENAMASIS RAJONAS

B1. Dabar paminėsiu keletą problemų, su kuriomis kartais susiduria kai kurios kaimynystės ar seniūnijos. Kaip manote, kaip dažnai su šiomis problemomis susiduria vietiniai gyventojai [RESPONDENTO RAJONO PAV.]?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite vieng atsakymo variantą:</i>	Visada	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada	Sunku pasakyti/Nežinau
1. Nekokybiškos miesto paslaugos (šiukšlių išvežimas, gatvės apšvietimas ir kt.)	1	2	3	4	5	7
2. Savininkų savo būstų ir aplinkos nepriežiūra	1	2	3	4	5	7
3. Nusikalstamumas ir vandalizmo veiksmai	1	2	3	4	5	7
4. Užterštas oras ir vanduo ar gamyklų ir įmonių sukeliamas triukšmas	1	2	3	4	5	7
5. Per dideli žmonių srautai ir jų keliamas triukšmas	1	2	3	4	5	7
6. Per didelis ar intensyvus transporto eismas ir judėjimas	1	2	3	4	5	7
7. Be priežiūros palikti ir apleisti pastatai	1	2	3	4	5	7
8. Nepakankamas miesto valdžios dėmesys	1	2	3	4	5	7
9. Žaliųjų plotų ar parkų trūkumas	1	2	3	4	5	7

B2. Dabar norėčiau pasiteirauti Jūsų nuomonės apie teikiamų paslaugų kokybę Jūsų rajone. Kaip vertintumėte šių paslaugų kokybę?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite vieng atsakymo variantą:</i>	Puikiai	Gera	Pakankamai	Prastai	Labai blogai	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Policijos darbas ir viešosios tvarkos palaikymas	5	4	3	2	1	9
2. Mokyklų ar darželių teikiamų paslaugų kokybę	5	4	3	2	1	9
3. Prekių pasirinkimas vietinėse parduotuvėse ar prekybos centruose	5	4	3	2	1	9
4. Bankų, finansinių įstaigų ar bankomatų pasiekiamumas	5	4	3	2	1	9
5. Susisiekimas ir viešasis transportas	5	4	3	2	1	9
6. Bendrosios praktikos gydytojo prieinamumas ir pasiekiamumas	5	4	3	2	1	9
7. Pasilinksminimo, pramogų vietų ir maitinimo įstaigų pasirinkimas	5	4	3	2	1	9

B3. Dabar norėčiau Jūsų paklausti apie šiuos Kaune esančius mikrorajonus ar gyvenvietes. Kiek patrauklūs būtų šie mikrorajonai ir gyvenvietės gyventi JUMS?

<i>Ties kiekvienu rajonu pažymėkite atsakymo variantą</i>	Labai nepatrauklus	Nepatrauklus	Patrauklus	Labai patrauklus	Sunku pasakyti	Nežinau tokio mikrorajono ar gyvenvietės
1. Kauno Senamiestis ir Naujamiestis	1	2	3	4	7	9
2. Vilijampolė	1	2	3	4	7	9
3. Dainavos mikrorajonas	1	2	3	4	7	9
4. Kleboniškis	1	2	3	4	7	9
5. Naujasodis	1	2	3	4	7	9
6. Vytėnai	1	2	3	4	7	9
7. Sargėnai	1	2	3	4	7	9
8. Domeikava	1	2	3	4	7	9
9. Saliai	1	2	3	4	7	9

B4. Toliau norėčiau Jūsų paklausti, kaip manote, kiek brangus yra vidutinis būstas šiuose Kauno rajonuose ir gyvenvietėse?

	Labai brangus	Brangus	Vidutinis	Pigus	Sunku pasakyti	Nežinau tokio mikrorajono ar gyvenvietės
1. Kauno Senamiestis ir Naujamiestis	4	3	2	1	7	9
2. Vilijampolė	4	3	2	1	7	9
3. Dainavos mikrorajonas	4	3	2	1	7	9
4. Priemiestyje (pvz., Kleboniškis, Sargėnai, Vytėnai, Saliai, Domeikava, Naujasodis)	4	3	2	1	7	9

C DALIS. SOCIODEMOGRAFINIAI KLAUSIMAI IR KLAUSIMAI APIE NAMŲ ŪKĮ

C1. Jūsų lytis: (Pažymėkite (X))

1. Vyras	2. Moteris
----------	------------

C2. Koks Jūsų amžius?

(Pastaba interviuotojui: Įrašykite amžių) _____ m.

C3. Kokia Jūsų šeimyninė padėtis?

1. Vedęs/ištekėjusi (→ pereiti prie C5 klausimo)
2. Gyvenu kartu su partneriu (-e)
3. Išsiskyręs(-usi) (→ pereiti prie C5 klausimo)
4. Našlys(-ė) (→ pereiti prie C5 klausimo)
5. Nevedęs/netekėjusi (→ pereiti prie C6 klausimo)
6. Kita (įrašykite) _____ (→ pereiti prie C4 klausimo)

C4. Ar Jūs kada nors buvote vedęs/ištekėjusi?

1. Taip
2. Ne (→ pereiti prie C6 klausimo)

C5. Kiek Jums buvo tuo metu metų, kuomet pirma karta vedėte/ištekėjote?

(Pastaba interviuotojui: Įrašykite skaičių) _____

C6. Ar turite vaikų?

1. Taip
2. Ne (→ pereiti prie C9 klausimo)

C7. Kiek vaikų turite?*(Pastaba interviuotojui: Įrašykite skaičių)* _____**C8. Kiek Jums buvo tuo metu metų, kuomet gimė Jūsų pirmagimis?***(Pastaba interviuotojui: Įrašykite amžių)* _____**C9. Koks Jūsų aukščiausias įgytas išsilavinimas?**

1. Pradinis
2. Pagrindinis
3. Vidurinis
4. Aukštesnysis
5. Aukštasis neuniversitetinis
6. Aukštasis universitetinis
 - 6.1. Bakalauro diplomas
 - 6.2. Magistro diplomas
 - 6.3. Mokslų daktaro laipsnis
7. Kita *(Įrašykite)* _____

C10. Kokios maždaug yra Jūsų vidutinės pajamos per mėnesį?

1. _____ Lt;
2. Atsisako atsakyti.

C11. Kokios maždaug yra Jūsų šeimos (bei įskaitant asmenis, gyvenančius kartu su Jumis) vidutinės pajamos per mėnesį? *(Pastaba interviuotojui: jei asmuo gyvena vienas - nepildyti)*

1. _____ Lt;
2. Nežino;
3. Atsisako atsakyti.

C12. Kokie yra Jūsų dabartinės šeimos pajamų šaltiniai?

<i>Ties kiekvienu pajamų šaltiniu pažymėkite atsakymo vieną variantą:</i>	Taip	Ne	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Atlyginimai	1	0	3
2. Pajamos iš privačios veiklos	1	0	3
3. Pensijos	1	0	3
4. Bedarbio pašalpos/kompensacijos	1	0	3
5. Kitos socialinės pašalpos, taip pat stipendijos	1	0	3
6. Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kitokios nuosavybės	1	0	3
7. Pinigų perlaidos iš užsienyje dirbančių artimųjų	1	0	3
8. Pajamos iš kitų šaltinių _____	1	0	3

(Pastaba interviuotojui: Įrašykite, jeigu nurodė)

C13. Kiek asmenų šiuo metu kartu su Jumis gyvena šiame būste? *(Pateikite tam tikro amžiaus asmenų skaičių, įskaičiuojant ir Jus)*

1. Vaikų (iki 18m.)	<i>(Įrašykite vaikų skaičių, jei nėra rašykite 0)</i>
2. Darbingo amžiaus asmenų (nuo 18 m. iki 65 m.)	<i>(Įrašykite asmenų skaičių, jei nėra rašykite 0)</i> _____
3. Pensinio amžiaus asmenų (nuo 65 m.)	<i>(Įrašykite pensininkų skaičių, jei nėra rašykite 0)</i> _____
4. Asmenų turinčių neįgalumą	<i>(Įrašykite pensininkų skaičių, jei nėra rašykite 0)</i>

C14. Kokia Jūsų tautybė:

1. Lietuvis (-ė)	2. Rusas (-ė)	3. Lenkas (-ė)	4. Kitos tautybės <i>(Pastaba interviuotojui: Įrašykite tautybę)</i>
------------------	---------------	----------------	--

C15. Kurį tikėjimą Jūs išpažįstate:

1. Romos katalikų
2. Stačiatikių (pravoslavų)
3. Protestantų
4. Judėjų
5. Musulmonų
6. Kita *(įrašykite)* _____
7. Neišpažįstų jokios religijos

C16. Kokia kalba dažniausiai kalbate savo šeimoje?

1.Lietuvių	2.Rusų	3.Lenkų	4. Kita (<i>Pastaba interviuotojui: Įrašykite kalbą</i>) _____
------------	--------	---------	---

C17. Jeigu sąlyginai susiskirstytume Lietuvos visuomenę į 5 socialinius sluoksnius, kokiam iš išvardintų sluoksnių Jūs save priskirtumėte?

1. Aukščiausias visuomenės sluoksniui
2. Aukštesniam nei vidurinis
3. Viduriniam
4. Žemesniam nei vidurinis
5. Žemiausiam visuomenės sluoksniui
6. Nežinau

D DALIS. KLAUSIMAI APIE RESPONDENTO VAIKYSTĘ/JAUNYSTĘ**D1. Ar mokyklą lankėte (lankote) tame pačiame rajone, kuriame gyvenate dabar?**

1. Taip
2. Ne

D2. Apačioje pateikiama 10 balų skalė, kuomet 0 reiškia žemiausias balas už prasčiausius pasiekimus, o 10 aukščiausias balas už pasiekimus mokykloje. Kur, Jūsų nuomone, atsidurtų Jūsų pasiekimai mokykloje šioje skalėje?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Žemiausias balas										Aukščiausias balas

D3. Kuomet mokėtės (ar šiuo metu mokėtės) mokykloje, ar dalyvavote bent vienoje iš paminėtų užklasiinių veiklų?

<i>Ties kiekviena veikla pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne	Nežinau/ Sunku prisiminti
1.Mokinių savivaldoje ar kitose visuomeninėse organizacijose	1	0	3
2.Sportinėje veikloje ar klube	1	0	3
3.Kituose klubuose ar užsiėmimuose	1	0	3

D4. Norėčiau užduoti Jums keletą klausimų apie Jūsų tėvų šeimą ir Jūsų vaikystę. Jus. Ar Jums teko gyventi iki Jums sukako 16 metų, su:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne	Nežinau/ Sunku prisiminti
1.Abiem tėvais	1	0	3
2.Tik su motina	1	0	3
3. Tik su tėvu	1	0	3
4. Su patėviu ar pamote	1	0	3
5. Tik su vienu ar abiem įtėvais/globėjais	1	0	3
6. Tik su vienu ar abiem seneliais	1	0	3
7. Su kitais giminaičiais ar artimaisiais	1	0	3
8. Vaikų globos namuose ar internate	1	0	3

E DALIS. KLAUSIMAI APIE RESPONDENTO UŽIMTUMĄ IR VIETINĖS DARBO RINKOS DINAMIKĄ.**E1. Kuris iš paminėtųjų dalykų geriausiai atitinka Jūsų dabartinę situaciją?**

1. Dirbu apmokamą darbą (→ pereiti prie E13 klausimo)
2. Mokausi / studijuoju
3. Ir mokausi, ir dirbu (→ pereiti prie E13 klausimo)
4. Bedarbis (-ė)
5. Nuolat sergu, esu neįgalus(-i)
6. Dirbu namų ūkyje, prižiūriu vaikus ar kitą žmogų
7. Esu oficialioje motinystės/tėvystės atostogose (→ pereiti prie E13 klausimo)
8. Esu pensininkė (-as) (→ pereiti prie E3 klausimo)
9. Kita (įrašykite) _____

E2. Ar kada nors turėjote apmokamą darbą?

1. Taip
2. Ne (→ pereiti prie E10 klausimo)

E3. Kuris iš pateikiamų variantų geriausiai atitinka Jūsų užimtumo padėtį paskutinėje pagrindinėje darbovietėje?

1. Valstybinio sektoriaus tarnautojas ar darbuotojas
2. Privačios įmonės darbuotojas
3. Privačios įmonės savininkas
4. Verčiasi privačia individualia veikla (individuali įmonė, patentai, esu smulkusis akcininkas/-ė)
5. Dirbau, bet darbo sutartis nebuvo įforminta
6. Nevyriausybinių sektoriaus darbuotojas
7. Kita (įrašykite) _____

E4. Kokiose pareigose Jūs dirbote paskutinėje pagrindinėje darbovietėje? (įrašykite pareigų pavadinimą)

E5. Kuris iš pateikiamų variantų geriausiai atitinka Jūsų paskutinės pagrindinės darbovietės pagrindinę veiklą?

1. Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė, žuvininkystė
2. Kasyba, iškasenų gavyba ir karjerų eksploatavimas
3. Pramonės ir apdirbamosios gamybos sektorius
4. Elektros, dujų, vandens ir šilumos tiekimas
5. Statybų sektorius ir nekilnojamos turto remontas
6. Didmeninė ir mažmeninė prekyba
7. Apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos
8. Transporto priemonių remontas
9. Transportavimo, logistikos ir transporto sektorius
10. Finansinis sektorius ar draudimo sritis
11. Teisinė, auditavimo ir apskaitos veikla
12. Viešasis valdymas, gynyba ar socialinis draudimas
13. IT ar informacijos ir ryšių sektorius
14. Švietimo sektorius
15. Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas
16. Meninė, pramoginė ar poilsio organizavimo veikla
17. Administracinė ir aptarnavimo veikla
18. Kita veikla (įrašykite) _____

E6. Kalbant apie Jūsų paskutinę pagrindinę darbovietę, Jūs dirbote pagal:

1. Ilgalaikę darbo sutartį
2. Terminuotą darbo sutartį
3. Laikiną darbo sutartį
4. Autorinę sutartį
5. Dirbau, bet darbo sutartis nebuvo įforminta
6. Kita (įrašykite) _____

E7. Kiek laiko dirbote savo paskutinėje pagrindinėje darbovietėje?

1. Mažiau nei metus	2. 1-4 metus	3. 5-9 metus	4. 10-14 metų	5. 15-20 metų	6. Daugiau nei 20 metų
---------------------	--------------	--------------	---------------	---------------	------------------------

E8. Kiek praėjo laiko, kai paskutinį kartą dirbote paskutinėje pagrindinėje darbovietėje?

1. Mažiau nei metai	2. 1-4 metai	3. 5-9 metai	4. 10-14 metų	5. 15-20 metų	6. Daugiau nei 20 metų
---------------------	--------------	--------------	---------------	---------------	------------------------

E9. Kuriame Kauno miesto mikrorajone ir vietovėje ar kuriame mieste Jūs dirbote? (įrašykite vietovės pavadinimą) _____

E10. Ar per pastaruosius 3 mėnesius Jūs ieškojote darbo:

1. Taip
2. Ne (→ pereiti prie E12 klausimo)

E11. Kuriais iš būdų naudojotės, ieškodama (-s) darbo:

<i>Ties kiekvienu būdu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne
1.Pasinaudojau darbo biržos pasiūlymais ir siuntimais	1	0
2.Žiūrėjau ir ieškojau skelbimų spaudoje ir internete	1	0
3.Siunčiau savo CV	1	0
4.Klausiau artimųjų ir pažįstamų apie darbo galimybes	1	0
5.Naudojaisi privačių įdarbinimo agentūrų paslaugomis	1	0
6.Kita (įrašykite)	1	0

E12. Ar išvyktumėte iš Kauno tam, kad susirastumėte darbą:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne	Sunku pasakyti
1. Į kitą Lietuvos miestą ar vietovę	1	0	3
2. Į užsienį	1	0	3

(PASTABA INTERVIUOTOJUI: KLAUSIMAI BEDARBIAMS BAIGĖSI → PEREITI PRIE E21 KLAUSIMO)

E13. Kuris iš pateikiamų variantų geriausiai atitinka Jūsų dabartinę pagrindinę užimtumo padėtį darbovietėje?

1. Valstybinio sektoriaus tarnautojas ar darbuotojas
2. Privačios įmonės darbuotojas
3. Privačios įmonės savininkas
4. Verčiuosi privačia individualia veikla (individuali įmonė, patentai, esu akcininkas/-ė)
5. Dirbu, bet darbo sutartis dar nėra įforminta
6. Nevyriausybinių sektoriaus darbuotojas
7. Kita (*patikslinkite*) _____

E14. Kokiose pareigose Jūs dirbate savo dabartinėje pagrindinėje darbovietėje? (įrašykite pareigų pavadinimą)

E15. Kuris iš pateikiamų variantų geriausiai atitinka Jūsų dabartinės darbovietės pagrindinę veiklą?

1. Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė, žuvininkystė
2. Kasyba, iškasenų gavyba ir karjerų eksploatavimas
3. Pramonės ir apdirbamosios gamybos sektorius
4. Elektros, dujų, vandens ir šilumos tiekimas
5. Statybų sektorius ir nekilnojamos turto remontas
6. Didmeninė ir mažmeninė prekyba
7. Apgyvandinimo ir maitinimo paslaugos
8. Transporto priemonių remontas
9. Transportavimo, logistikos ir transporto sektorius
10. Finansinis sektorius ar draudimo sritis
11. Teisinė, auditavimo ir apskaitos veikla
12. Viešasis valdymas, gynyba ar socialinis draudimas
13. IT ar informacijos ir ryšių sektorius
14. Švietimo sektorius
15. Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas
16. Meninė, pramoginė ar poilsio organizavimo veikla
17. Administracinė ir aptarnavimo veikla
18. Kita veikla (*įrašykite*) _____

E16. Kalbant apie Jūsų dabartinę pagrindinę darbovietę, Jūs dirbate pagal:

1. Ilgalaikę darbo sutartį
2. Terminuotą darbo sutartį
3. Laikiną darbo sutartį
4. Autorinę sutartį
5. Dirbu, bet nesu įforminta(-s) darbo sutartimi
6. Kita (*įrašykite*) _____

E17. Kiek laiko dirbate savo dabartinėje pagrindinėje darbovietėje?

1. Mažiau nei metus	2. 1-4 metus	3. 5-9 metus	4. 10-14 metų	5. 15-20 metų	6. Daugiau nei 20 metų
---------------------	--------------	--------------	---------------	---------------	------------------------

E18. Kuriame Kauno miesto mikrorajone ir vietovėje ar kuriame kitame mieste Jūs dirbate? (įrašykite vietovės pavadinimą)

E19. Jūs dažniausiai kasdien keliaujate į darbą su:

1. Savo mašina
2. Mane labai dažnai nuveža artimieji ar pažįstami
3. Pėsčiomis
4. Viešuoju transportu
5. Taksi
6. Dirbu namuose/Man nereikia važinėti į darbą (→ *pereiti prie E21 klausimo*)
7. Mane nuveža įmonės/darbovietės transportas
8. Dviračiu
9. Kitais būdais (įrašykite) _____

E20. Kiek laiko į vieną pusę dažniausiai sugaištate keliaujant į darbą?

1. Iki 10 min.	2. 10-20 min.	3. 21-30 min.	4. 31-60 min.	5. Daugiau nei 60 min.
----------------	---------------	---------------	---------------	------------------------

E21. Kaip manote, ar bedarbystė rajone, kuriame gyvenate yra didesnė problema nei likusiame mieste?

1. Žymiai didesnė problema nei likusiame mieste
2. Didesnė problema nei likusiame mieste
3. Nelabai skiriasi nuo likusio miesto
4. Mažesnė problema nei likusiame mieste
5. Nėra problema
6. Sunku pasakyti

F DALIS. SAUGUMAS, VIEŠOJI TVARKA IR KRIMINOGENINĖ PADĖTIS**F1. Kaip saugiai jaučiatės vaikščiodamas vakarais [RESPONDENTO RAJONO PAV.]?**

1. Labai saugiai (→ *pereiti prie F3 klausimo*)
2. Pakankamai saugiai (→ *pereiti prie F3 klausimo*)
3. Nesaugiai
4. Labai nesaugiai
5. Sunku pasakyti (→ *pereiti prie F3 klausimo*)

F2. Kokios priežastys lemia, kad jaučiatės nesaugiai [RESPONDENTO RAJONO PAV.]?

<i>Ties kiekviena priežastimi pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Dėl agresyvaus jaunimo grupelių	1	2	3	4	5	7
2. Dėl alkoholiu apsvaigusiu asmenų	1	2	3	4	5	7
3. Dėl narkotinėmis medžiagomis apsvaigusiu asmenų	1	2	3	4	5	7
4. Dėl didelio benamių skaičiaus rajone	1	2	3	4	5	7
5. Dėl didelio bendro nusikalstamumo lygio rajone	1	2	3	4	5	7
6. Dėl neapšviestų rajono gatvių, šaligatvių ir takų	1	2	3	4	5	7
7. Kita (įrašykite) _____	1	2	3	4	5	7

F2X. Ar galėtumėte įsvardinti kelias [RESPONDENTO RAJONO PAV.] gatves ar vietoves, kur Jūs nesijaustumėte saugiai vaikščiodamas vakarais?

F2Y. **Užpildyti interviuotojui (-ai).** Kiek respondentas paminėjo gatvių ar vietovių F2X klausime? (Pastaba interviuotojui: įrašykite skaičių. Jei nepamino nei vienos, rašykite 0) _____

F3. Ar Jums **apskritai** teko būti nusikaltimo auka arba kas nors bandė įvykdyti nusikaltimą prieš Jus:

1. Taip	2. Ne (→ pereiti prie F6 klausimo)
---------	------------------------------------

F4. Ar apie įvykį pranešėte policijai ar kitoms saugumą užtikrinančioms institucijoms?

1. Taip	2. Ne
---------	-------

F5. Toliau išvardinsiu nusikalstamų veiklų sąrašą. Prašome įvardinti nusikalstamą (-us) elgesį (-ius), kurį patyrėte Jeigu teko būti nusikaltimo auka ar bandė įvykdyti nusikaltimą prieš Jus

[RESPONDENTO RAJONO PAV.]:

Ties kiekviena priežastimi pažymėkite vieną atsakymo variantą:	Taip	Ne
1. Apiplėšimas ir užpuolimas viešoje vietoje	1	0
2. Priekabiavimas viešoje vietoje	1	0
3. Įsilaužimas į namus ar namų apiplėšimas	1	0
4. Smulki vagystė	1	0
5. Vandalizmo aktas	1	0
6. Automobilio vagystė ar vagystė iš automobilio	1	0
7. „Sunkus“ nusikaltimas (kaip sunkus kūno sužalojimas, masinės riaušės ir kt.)	1	0
8. Kita (įrašykite)	1	0

F6. Ar Jūsų šeimai, draugams ar pažįstamiems teko būti nusikaltimo auka ar bandė kažkas įvykdyti nusikaltimą prieš Jūsų šeimos narį ar pažįstamą **[RESPONDENTO RAJONO PAV.]?**

1. Taip	2. Ne
---------	-------

F7. Gal galėtumėte įvertinti duotoje skalėje, kokia yra rizika **kaimynystėje šalia Jūsų gyvenamosios vietos tapti nusikaltimo auka?**

Nėra rizikos											Labai didelė rizika	Nežinau/Sunku pasakyti
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		99

F8. Dabar norėčiau pasiteirauti Jūsų, jog paskaičiuotumėte, kiek yra Jūsų kaimynystėje **pusės kilometro spinduliu – alkoholio įsigijimo vietų (kioskai, barai, parduotuvės, restoranai, prekybos centrai ir kt.)?**

1. Nėra	2. Viena vieta	3. 2-3 vieta	4. 4-9 vieta	5. 10 ir daugiau vietų	6. Nežinau/Sunku pasakyti
---------	----------------	--------------	--------------	------------------------	---------------------------

F9. Ar Jūsų gyvenamame rajone galima įsigyti alkoholio išsinešimui po 22.00 val. vakaro?

1. Taip	2. Ne	3. Nežinau/Sunku pasakyti
---------	-------	---------------------------

F10. Kaip manote, kiek Jūsų artimoje kaimynystėje gyvena:

Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:	Labai daug	Daug	Keletas	Nėra	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Šeimų, kurios menkai prižiūri vaikus	4	3	2	1	
2. Vienių senyvo amžiaus žmonių	4	3	2	1	
3. Asmenų priklausomų nuo alkoholio vartojimo	4	3	2	1	
4. Asmenų priklausomų nuo narkotinių medžiagų vartojimo	4	3	2	1	
5. Kenčiančių asmenų nuo smurto	4	3	2	1	
6. Išvykusių uždarbiauti į užsienį	4	3	2	1	
7. Planuojančių išvykti į užsienį	4	3	2	1	
8. Ilgalaikių bedarbių	4	3	2	1	
9. Benamių	4	3	2	1	

F DALIS. BENAMYSTĖ IR POŽIŪRIS Į BENAMIUS

F11. Ar teko **savo gyvenamoje kaimynystėje matyti benamių?**

1. Taip, tenka dažnai matyti
2. Taip, mačiau porą kartų
3. Ne, neteko (→ pereiti prie F15 klausimo)

F12. Kur dažniausiai matote benamius savo kaimynystėje?

<i>Ties kiekviena vieta pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne
1. Prie prekybos centrų	1	0
2. Viešajame transporte	1	0
3. Viešojo transporto sustojimo stotelėse	1	0
4. Prie apleistų pastatų	1	0
5. Prie namo laiptinės	1	0
6. Namų laiptinėje	1	0
7. Prie šiukšlių konteinerio/-ių	1	0
8. Parke	1	0

F13. Kiek galėtumėte identifikuoti benamių susibūrimo vietų savo kaimynystėje?

1. Nėra tokių susibūrimo vietų	2. 1-2 vietos	3. 3-4 vietos	4. 5 ir daugiau vietų	5. Nežinau/Sunku pasakyti
--------------------------------	---------------	---------------	-----------------------	---------------------------

F14. Ar susidūrėte su situacijomis, kuomet:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne, nepadėjau	Tokio atvejo nepasitaikė
1. Jūs padėjote benamiui, kuris gyveno (-a) prie Jūsų namų	1	0	3
2. Stebėjote situaciją, kuomet Jūsų kaimynai padėjo benamiui, kuris gyveno (-a) prie Jūsų ir/ar kaimynų namų	1	0	3

F15. Kaip duotoje skalėje vertintumėte šias situacijas?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Jūs padėtumėte benamiui gyvenančiam prie mano namų ar namo laiptinėje	5	4	3	2	1	6
2. Jūsų kaimynai padėtų benamiui gyvenančiam prie mano ir kaimynų namų ar namo laiptinėje	5	4	3	2	1	6

F16. Kaip duotoje skalėje vertintumėte šias situacijas?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Jūs paaugotumėte socialinėms organizacijoms, labdarinėms akcijoms, kurios remia benamius	5	4	3	2	1	6
2. Jūs paaugotumėte benamiui gatvėje	5	4	3	2	1	6

F17. Ar Jums teko kada nors paremti bet kokia forma (dovanomis, sms akcijų metu, maisto produktais, pinigais ar kt.):

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne	Tokio atvejo nepasitaikė
1. Paaugoti socialinėms organizacijoms, labdarinėms akcijoms, kurios remia benamius	1	0	3
2. Paaugoti benamiui gatvėje	1	0	3

F18. Kaip vertintumėte šiuos teiginius apie benamius duotoje skalėje.

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau
1. Benamiai turėtų turėti galimybę prašyti išmaldos viešose miesto vietose	5	4	3	2	1	6
2. Benamystė daro neigiamą poveikį miesto viešosioms erdvėms	5	4	3	2	1	6
3. Apskritai benamiai yra pavojingi asmenys	5	4	3	2	1	6
4. Benamystės paplitimas dažnai įtakoja vietinės bendruomenės gyvenimo kokybę	5	4	3	2	1	6

F19. Kaip manote, dėl kokių priežasčių priklauso, jog žmonės tampa benamiais?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau
1. Dėl asmeninių sprendimų	5	4	3	2	1	6
2. Dėl psichologinių priežasčių	5	4	3	2	1	6
3. Dėl piktnaudžiavimo kvaišalais ir alkoholiu	5	4	3	2	1	6
4. Dėl ekonominių problemų ir bedarystės	5	4	3	2	1	6
5. Dėl šeimyninių problemų (kaip skyrybos, tarpusavio santykių problemos, smurtas ar kt.)	5	4	3	2	1	6
6. Dėl prieinamo būsto trūkumo	5	4	3	2	1	6

F20. Kaip manote, kas turėtų rūpintis benamiais?

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Valstybė	Nevyriausybės organizacijos	Visa bendruomenė	Patys savimi	Benamių šeimos nariai	Kiti benamiai
1. Visų <u>pirma</u> , benamiais turėtų pasirūpinti...	1	2	3	4	5	6
2. <u>Antra</u> , benamiais turėtų pasirūpinti...	1	2	3	4	5	6
3. <u>Mažiausiai</u> benamiais turėtų rūpintis...	1	2	3	4	5	6

F21. Nurodykite, kur, Jūsų manymu gyvena daugiausiai ir mažiausiai benamių?

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Gatvėje ir viešose miesto vietose	Nakvynės namuose	Daugiabučių laiptinėse	Apleistuose pastatuose	Paširūse, malkinėse, sandėliukuose	Šiluminėse trasose
1. <u>Daugiausiai</u> gyvena benamių	1	2	3	4	5	6
2. <u>Mažiausiai</u> gyvena benamių	1	2	3	4	5	6

G DALIS. SU ATSKIRTIMI SUSIJĘ KLAUSIMAI.

G1. Kaip, Jūsų nuomone, dauguma žmonių apibūdintų kaimynystę, kurioje gyvenate?

1	2	3	4	5	6
Labai skurdi	Gana skurdi	Nei skurdi, nei turtinga	Gana turtinga	Labai turtinga	Nežinau/ Sunku pasakyti

G2. Kaip galėtumėte apibūdinti savo dabartinį namų ūkį, kuriame gyvenate:

1	2	3	4	5	6
Labai skurdus	Gana skurdus	Nei skurdus, nei turtingas	Gana turtingas	Labai turtingas	Nežinau/Sunku pasakyti

G3. Įsivaizduokite situaciją, kuomet Jūs radote būstą, kurį pajėgtumėte ir norėtumėte nusipirkti. Kaip būtų svarbu Jūsų apsisprendimui neisigyti šio būsto, jeigu dauguma kaimynų būtų:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Labai svarbu	Svarbu	Nei svarbu, nei nesvarbu	Nesvarbu	Visiškai nesvarbu
1. Jaunos šeimos	5	4	3	2	1
2. Pensinio amžiaus žmonės	5	4	3	2	1
3. Studentai ir jaunimas	5	4	3	2	1
4. Kitos tautybės asmenys ar šeimos	5	4	3	2	1
5. Vieniši asmenys	5	4	3	2	1
6. Socialiai remtini ar pašalpas gaunantys asmenys ar šeimos	5	4	3	2	1
7. Vidutinės pajamas gaunantys asmenys ar šeimos	5	4	3	2	1
8. Aukštesnes nei vidutinės pajamas gaunantys asmenys	5	4	3	2	1
9. Kaimynystėje būtų įsikūrusi valgykla benamiams	5	4	3	2	1
10. Kaimynystėje būtų įsikūrus pirminės sveikatos priežiūros punktas benamiams	5	4	3	2	1
11. Kaimynystėje būtų įsikūrus dienos centras benamiams	5	4	3	2	1
12. Kaimynystėje būtų įsikūrę nakvynės namai benamiams	5	4	3	2	1
13. Kaimynystėje būtų įsikūrus narkomanų reabilitacijos centras	5	4	3	2	1

G4. Kartais taip atsitinka, jog skirtingos šeimos ar žmonių grupės gyvena skirtinguose rajonuose ar miesto dalyse. Kaip manote, nuo kokių priežasčių priklauso, kuriame miesto mikrorajone/vietovėje gyvena konkretus asmuo?

<i>Ties kiekviena priežastimi pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/Sunku pasakyti
1.Dėl ekonominių priežasčių	5	4	3	2	1	6
2.Dėl jų pačių pasirinkimo	5	4	3	2	1	6
3.Dėl per didelių būsto kainų	5	4	3	2	1	6

H DALIS. SOCIALINIAI TINKLAI KAIMINYSTĖJE IR SOCIALINIS KAPITALAS

H1. Kaip įvertintumėte teiginius duotoje skalėje?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/Sunku pasakyti
1.Aš pažįstu daugumą savo kaimynų	5	4	3	2	1	6
2.Aš dažnai su kaimynu(-e) ar kaimynais pasikalbu asmeninėmis temomis	5	4	3	2	1	6
3. Aš ir kaimynas(-ė) dažnai svečiuojamės vienas pas kitą namuose	5	4	3	2	1	6
4. Man išvykus aš galėčiau patikėti savo būsto raktus kaimynui	5	4	3	2	1	6
5.Apskritai kalbant, šios kaimynystės gyventojais pasitikiu	5	4	3	2	1	6
6.Aš ir mano kaimynai esame aktyvūs vietinėje bendruomenėje	5	4	3	2	1	6
7.Aš jaučiuosi asmeniškai atsakingas už šios kaimynystės gyvavimą	5	4	3	2	1	6
8.Šioje kaimynystėje egzistuoja bendras susitarimas, jog aplinka privalo būti švari ir tvarkinga	5	4	3	2	1	6
9.Kaimynai neturėtų kištis vienas į kito reikalus	5	4	3	2	1	6
10.Man nereikia bendravimo su kaimynais	5	4	3	2	1	6
11.Man dažnai sudėtinga bendrauti su savo kaimynais	5	4	3	2	1	6
12.Šioje kaimynystėje yra gana sunku susibendrauti naujakuriams su senbuviais	5	4	3	2	1	6

H2. Kiek iš Jūsų esamų kaimynų galėtumėte apibūdinti kaip gerus draugus?

1. 0 kaimynų	2. (Pastaba interviuotojui: Įrašykite skaičių)
--------------	--

H3. Ar kada nors Jūsų kaimynui (-ei), paprašius Jūsų pagalbos, Jūs bandėte:

<i>Ties kiekviena situacija pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne	Sunku pasakyti/Neprisimenu
1. Padėti buities darbuose	1	0	3
2. Kažką parvežti kaimyno (-ės) prašymu	1	0	3
3. Pavežėti kaimyną (-ę)	1	0	3
4. Prisidėti prie aplinkos tvarkymo ar padėti nukasti sniegą	1	0	3
5. Paskolinti pinigų	1	0	3

H4. Ar Jūs galėtumėte pasakyti, jog turite tokį kaimyną(-ę) ar kaimynus, kurio galėtumėte paprašyti pagalbos sau kritiniu laikotarpiu (kaip rimtos ligos atveju ar jei reikėtų laikinos pastogės)?

1.Taip	2.Ne	3.Nežinau/Sunku pasakyti
--------	------	--------------------------

H5. Ar dauguma Jūsų kaimynų turi nuolatinį darbą?

1.Taip	2.Ne	3.Nežinau/Sunku pasakyti
--------	------	--------------------------

H6. Ar dauguma Jūsų kaimynų gauna socialinę šalpą ar kitokią jiems reikalingą pagalbą iš valstybinių institucijų?

1.Taip	2.Ne	3.Nežinau/Sunku pasakyti
--------	------	--------------------------

H7. Ar turite giminaičių ar gerų draugų gyvenančių [RESPONDENTO RAJONO PAV.]?

1. Taip
2. Ne (→ pereiti prie H9 klausimo)

H8. Kuomet atvykote ar grįžote gyventi į [RESPONDENTO RAJONO PAV.], ar giminaičiai ir draugai jau gyveno [RESPONDENTO RAJONO PAV.]?

1. Taip
2. Ne
3. Aš ir mano giminaičiai, draugai čia gyvename praktiškai visą savo gyvenimą (→ pereiti prie H10 klausimo)

H9. Ar Jums Jūsų giminaičiai ar draugai padėjo rasti Jūsų dabartinį būstą?

1. Taip	2. Ne
---------	-------

H10. Dabar norėtume paklausti, kurioms grupėms ar organizacijoms Jūs priklausote ar priklausėte per pastaruosius metus. Dabar perskaitysiu organizacijų sąrašą ir Jūs nurodykite, ar teko dalyvauti, prisidėti ar būti susitikimuose per pastaruosius metus (t.v. 12 mėnesių) šių organizacijų veiklose [RESPONDENTO RAJ. PAV.]?

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Taip	Ne	Nežinau/ Sunku prisiminti
1. Kaimynų ar namo susirinkimuose	1	0	3
2. Vietinės bendruomenės ar seniūnijos rengiamuose susibūrimuose ar renginiuose	1	0	3

H11. Gal galėtumėte įvertinti, kiek yra aktyvūs Jūsų kaimynystėje ar vietinės bendruomenės veiklose:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Labai aktyvūs	Pakankamai aktyvūs	Pakankamai pasyvūs	Visiškai pasyvūs	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Artimiausi kaimynai	1	2	3	4	6
2. Atskiri [RESPONDENTO RAJ. PAV.] asmenys	1	2	3	4	6
3. [RESPONDENTO RAJ. PAV.] seniūnija ar savivaldybė	1	2	3	4	6
4. [RESPONDENTO RAJ. PAV.] bendruomenė	1	2	3	4	6
5. Bažnyčia [RESPONDENTO RAJ. PAV.]	1	2	3	4	6
6. [RESPONDENTO RAJ. PAV.] mokykla, biblioteka ar kitos valstybinės institucijos	1	2	3	4	6

H12. Kaip manote kiek Jūsų gyvenamoje kaimynystėje žmonės:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku	Nežinau/ Sunku pasakyti
1. Stengiasi vienas kitam padėti	5	4	3	2	1	6
2. Gerai vienas kitą pažįsta	5	4	3	2	1	6
3. Gerai vienas su kitu sutaria	5	4	3	2	1	6
4. Gerbia įstatymą ir viešą tvarką	5	4	3	2	1	6
5. Aš gyvenu draugiškoje kaimynystėje	5	4	3	2	1	6
6. Galį pajusti stiprią bendruomenės dvasią	5	4	3	2	1	6
7. Egzistuoja nerašytos taisyklės norint tapti šios bendruomenės nariu	5	4	3	2	1	6

H13. Kaip manote, ar Jūsų gyvenamoje kaimynystėje:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/ Sunku pasakyti
1. Suauge pažįsta visus savo kaimynų vaikus	5	4	3	2	1	6
2. Tėvai pažįsta vienas kito vaikus	5	4	3	2	1	6
3. Tėvai žino ką veikia jų vaikai	5	4	3	2	1	6
4. Yra gera vieta užaugti vaikui	5	4	3	2	1	6

H14. Kaip manote, ar Jūsų gyvenamoje kaimynystėje:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/ Sunku pasakyti
1. Yra triukšmingų kaimynų	5	4	3	2	1	6
2. Vandalizmas ir viešo turto gadinimas yra dažnas reiškinys	5	4	3	2	1	6
3. Yra aktuali šiukšlinimo problema	5	4	3	2	1	6
4. Yra daugybė neprižiūrimų ir pavojingų vietų	5	4	3	2	1	6
5. Yra pavyzdys kaip turi atrodyti kaimynystė	5	4	3	2	1	6

H15. Kiek yra vietų Jūsų artimoje kaimynystėje prie šių viešų erdvių ar vietovių, kuriose būriuojasi alkoholi vartojantys asmenys

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Nėra tokių vietų	Yra 1-2	Yra 3-4	Yra daugiau nei 5	Nežinau/ Sunku pasakyti
1. Parkelyje	1	2	3	4	5
2. Prie apleistų pastatų	1	2	3	4	5
3. Prie parduotuvės	1	2	3	4	5
4. Kita (rašykite)	1	2	3	4	5

H16. Kaip manote, ar Jūsų gyvenamoje kaimynystėje:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/ Sunku pasakyti
1. Dažnas atvejis, kuomet tėvai muša savo vaikus	5	4	3	2	1	6
2. Dažnas atvejis, kuomet vyrai muša savo žmonas	5	4	3	2	1	6
3. Dažnai pasitaiko vagiliavimo atvejų ar vagysčių	5	4	3	2	1	6
4. Jaunimas dažnai gadina viešą ir privatų turą	5	4	3	2	1	6
5. Jaunimas dažnai priekabiauja prie kitų žmonių	5	4	3	2	1	6
6. Pasitaiko muštynių ar smurto atvejų tarp jaunimo	5	4	3	2	1	6

H17. Ar sutinkate su šiais teiginiais apie kaimynystę, kurioje šiuo metu gyvenate?

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/ Sunku pasakyti
1. Ši kaimynystė yra patraukli vieta ateities investicijoms	5	4	3	2	1	6
2. Šioje kaimynystėje dideli privatūs projektai ar objektai yra pageidaujami	5	4	3	2	1	6
3. Dauguma vietinių čia nepageidauja didelių infrastruktūros darbų	5	4	3	2	1	6
4. Dauguma vietinių čia nepageidauja stambių statybų masto ar staigios plėtros	5	4	3	2	1	6
5. Šiai kaimynystei yra labai reikalingos naujos investicijos	5	4	3	2	1	6
5. Ši kaimynystė turi unikalią ir gražią istoriją	5	4	3	2	1	6
6. Šios kaimynystės nevalia keisti ar atnaujinti neatsiklausus vietinių gyventojų nuomonės	5	4	3	2	1	6

K DALIS. VIENIŠUMO IR KITOS SKALĖS

K1. Prašome nurodyti savo dabartinę savijautą ties kiekvienu teiginiu:

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
1. Visada yra kažkas kuo galiu pasikalbėti apie kasdienes problemas	5	4	3	2	1
2. Man trūksta tikrai gerų draugų	5	4	3	2	1
3. Aš patiriu bendrą tuštumos jausmą	5	4	3	2	1
4. Yra daug žmonių, kurie man gali padėti ištikus bėdai	5	4	3	2	1
5. Man trūksta kitų žmonių draugijos	5	4	3	2	1
6. Aš dažnai manau, jog mano draugų ir pažįstamų ratas yra per siauras	5	4	3	2	1
7. Yra daugybė žmonių, kuriai galiu visiškai pasitikėti	5	4	3	2	1
8. Yra pakankamai žmonių, kurie yra man artimi	5	4	3	2	1
9. Man trūksta žmonių, kurie galėtų dažnai būti šalia manęs	5	4	3	2	1
10. Aš dažnai jaučiuosi atstumtas kitų	5	4	3	2	1
11. Aš galiu pasikliauti draugais, kada man jų reikia	5	4	3	2	1

K2. Kaip apskritai Jūs apibūdintumėte savo sveikatą šiuo metu?

Labai gera	Gera	Pusėtina	Bloga	Labai bloga	Nežinau/Sunku pasakyti
1	2	3	4	5	6

K3. Kaip vertintumėte duotoje skalėje šiuos teiginius, kalbant apie Jus?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Aš nesijaučiu, jog dėl kažko turėčiau didžiulius gyvenime	5	4	3	2	1	6
2. Apskritai esu patenkintas savimi	5	4	3	2	1	6
3. Galvodamas apie ateitį esu optimistas	5	4	3	2	1	6
4. Gana dažnai jaučiuosi, jog man nesiseka gyvenime	5	4	3	2	1	6
5. Tai, kas mano gyvenime nutiko, yra mano paties sprendimų ir veiksmų rezultatas	5	4	3	2	1	6
6. Žmonėms kaip aš yra sunku kažką keisti, kad pagerėtų mūsų gyvenama vietovė	5	4	3	2	1	6
7. Žmonės kaip aš neturi teisės įtakoti vietos valdžios sprendimų	5	4	3	2	1	6
8. Nemanau, kad vietos valdžiai labai rūpi, ką galvoja tokie žmonės kaip aš	5	4	3	2	1	6

K4. Ar Jūs apie save galėtumėte pasakyti, jog šiuo metu esate:

Labai laimingas	Laimingas	Nei laimingas, nei nelaimingas	Nelaimingas	Labai nelaimingas	Nežinau/Sunku pasakyti
1	2	3	4	5	6

L DALIS. KLAUSIMAI APIE TRANSPORTĄ IR VIETŪVIŲ PASIEKIAMUMĄ

L1. Kiek laiko pėsčiomis Jums tenka ar tektų keliauti nuo Jūsų gyvenamos vietos iki artimiausios:

<i>Ties kiekviena vietovė pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Iki 10 min.	10-30 min.	31-60 min.	Daugiau nei 60 min. (ilgiau nei valandą)	Sunku pasakyti/Nežinau	Man netenka/neteko keliauti iki šių vietų
1. Mažos parduotuvės ar turgaus	1	2	3	4	5	6
2. Prekybos centro	1	2	3	4	5	6
3. Vaistinės	1	2	3	4	5	6
4. Poliklinikos ar kitos gydymo įstaigos	1	2	3	4	5	6

<i>Ties kiekviena vietoje pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Iki 10 min.	10-30 min.	31-60 min.	Daugiau nei 60 min. (ilgiau nei valandą)	Sunku paskyti/ Nežinau	Man netenka/neteko keliauti iki šių vietų
5. Pašto	1	2	3	4	5	6
6. Tvarkingos žaidimų aikštelės vaikams	1	2	3	4	5	6
7. Dviračių tako	1	2	3	4	5	6
8. Vaikų darželio ar mokyklos	1	2	3	4	5	6

L2. Ar Jums dažnai tenka kaip pagrindinė keliavimo priemonė naudotis?

<i>Ties kiekviena transporto rūšimi pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Labai dažnai	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
1. Dviračiu	5	4	3	2	1
2. Viešuoju transportu	5	4	3	2	1
3. Mikroautobusais (maršrutiniais taksi)	5	4	3	2	1
4. Taksi	5	4	3	2	1
5. (Savo ar kitų) Automobiliu	5	4	3	2	1
6. Eiti pėsčiomis	5	4	3	2	1

L3. Ar Jūs ir asmenys, gyvenantys kartu su Jumis dabartiniame būste, turite automobilį?

1. Taip
2. Ne (→ pereiti prie L5 klausimo)

L4. Kiek Jūs ir asmenys, gyvenantys kartu su Jumis, turite automobilių šiuo metu?

(Pastaba interviuotojui: įrašykite automobilių skaičių, jei neturite rašykite 0) _____

L5. Kaip manote, ar automobilių stovėjimo aikštelių trūkumas Jūsų gyvenamoje kaimynystėje yra:

1. Labai didelė problema	2. Didelė problema	3. Kartais tai problema	4. Niekada nebuvo problema	5. Nežinau
--------------------------	--------------------	-------------------------	----------------------------	------------

L6. Kaip manote, ar transporto spūstys ir kamščiai [RESPONDENTO RAJ. PAV.] yra:

1. Labai didelė problema	2. Didelė problema	3. Kartais tai problema	4. Niekada nebuvo problema	5. Nežinau
--------------------------	--------------------	-------------------------	----------------------------	------------

L7. Kiek yra reikalinga Jūsų dabartinėje kaimynystėje konkrečios infrastruktūros plėtra, vertinant duotoje skalėje.

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Labai reikalinga	Reikalinga	Nereikalinga	Visiškai nereikalinga	Nežinau/Sunku pasakyti
1. Bendruomenės centras	4	3	2	1	5
2. Vaikų žaidimo aikštelės	4	3	2	1	5
3. Sporto aikštelės ar aikštynas	4	3	2	1	5
4. Dviračių takai	4	3	2	1	5
5. Šaligatviai	4	3	2	1	5
6. Gatvių ir šaligatvių apšvietimas	4	3	2	1	5
7. Gatvių remontas	4	3	2	1	5
8. Automobilių stovėjimo aikštelės	4	3	2	1	5
9. Parkas ir žalieji plotai	4	3	2	1	5
10. Pėsčiųjų perėjės	4	3	2	1	5

M DALIS. KLAUSIMAI APIE KULTŪRINĮ KAPITALĄ IR VARTOJIMĄ

M1. Ar per pastaruosius metus (12 mėn.) Jums teko lankytis Kaune:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Vieną kartą	2-3 kartus	4-9 kartus	10 ir daugiau kartų	Neteko lankytis visai
1. Operoje ar muzikiniame teatre	1	2	3	4	5
2. Teatre	1	2	3	4	5
3. (Profesionalaus) sporto varžybose	1	2	3	4	5
4. Kine	1	2	3	4	5
5. Koncerte/ muzikos festivalyje	1	2	3	4	5
6. Miesto rengiamoje šventėje	1	2	3	4	5
7. Bibliotekoje	1	2	3	4	5
8. Parodoje ar paveikslų galerijoje	1	2	3	4	5

9. Muziejuje	1	2	3	4	5
10. Bare	1	2	3	4	5
11. Naktiniame klube	1	2	3	4	5

M2. Toliau išvardinsiu tam tikrus restoranų tipus ir vietas, kurios skirtos pietauti ne namuose. Norėčiau pasiteirauti, jeigu būtų tokia galimybė laisvai pasirinkti valgyti ne namuose, koks būtų Jūsų pasirinkimas?

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Kavinė	Greito maisto restoranai ar užkeigos (pvz. McDonalds, Hesburger ar kt.)	Vyninė	Aludė ar vietinis baras	Kebabinė	Etninių virtuvių restoranai (pvz. kinų, italų ar kt. restoranai)	Lietuvių tradicinės virtuvės restoranai	Nei vienas iš šių variantų
1. Pirmasis pasirinkimas	1	2	3	4	5	6	7	8
2. Antrasis pasirinkimas	1	2	3	4	5	6	7	8
3. Mažiausiai tikėtinas pasirinkimas	1	2	3	4	5	6	7	8

M3. Kaip dažnai Jūs vartojate alkoholinius gėrimus?

1. Niekada	2. Kartą per mėnesį	3. 2-4 kartus per mėnesį	4. 2-3 kartus per savaitę	5. 4 kartus ar daugiau per savaitę
------------	---------------------	--------------------------	---------------------------	------------------------------------

M4. Dabar norėčiau Jūsų paklausti, kaip dažnai Jūs:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Labai dažnai	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
1. Skaitote spaudą	5	4	3	2	1
2. Klausotės radijo	5	4	3	2	1
3. Žiūrite televiziją	5	4	3	2	1
4. Naršote internete	5	4	3	2	1
5. Skaitote (grožinės literatūros) knygas	5	4	3	2	1

M5. Kaip vertintumėte šiuos teiginius duotoje skalėje?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau
1. Norėdamas praleisti laisvalaikį dažnai turiu išvažiuoti iš [RESPONDENTO RAJ. PAV.]	5	4	3	2	1	6
2. Kokybiškų pramogų galima rasti ir [RESPONDENTO RAJ. PAV.]	5	4	3	2	1	6
3. Kultūrinis gyvenimas [RESPONDENTO RAJ. PAV.] yra toks pat įvairus ir įdomus kaip ir bet kur kitur mieste	5	4	3	2	1	6
4. [RESPONDENTO RAJ. PAV.] yra puiki vieta kultūriniam gyvenimui virti	5	4	3	2	1	6
5. [RESPONDENTO RAJ. PAV.] dažnai jaučiamas kultūrinių renginių trūkumas	5	4	3	2	1	6
6. Mane dominančių kultūrinių renginių gausa ir pasirinkimu išsiskiria tik Kauno centras	5	4	3	2	1	6

M6. Kalbant apie Jus ar Jūsų šeimos narius, su kuriais šiuo metu gyvenate, kaip dažnai tenka nueiti į:

<i>Ties kiekvienu punktu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Labai dažnai	Dažnai	Kartais	Retai	Niekada
1. Kiną	5	4	3	2	1
2. Teatrą	5	4	3	2	1
3. Sporto varžybas	5	4	3	2	1
4. Kavines ir restoranus	5	4	3	2	1

M7. Kaip vertintumėte šiuos teiginius duotoje skalėje?

<i>Ties kiekvienu teiginiu pažymėkite atsakymo variantą:</i>	Visiškai Sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Nežinau
1. Jog pilnai galėtum mėgautis menu ar klasikine muzika, turėtum daugiau nusimanyti apie tai	5	4	3	2	1	6
2. Valstybės remiamas menas nėra skirtas paprastiems žmonėms	5	4	3	2	1	6

Dėkojame už Jūsų nuoširdžius atsakymus, kurie yra labai vertingi atliekamam tyrimui.

Ar sutiktumėte dalyvauti tyrime ir susitikti išsamesniam pokalbiui (interviu) apie Jūsų dabartinį gyvenimą ir ateities planus? Pokalbis vyktų Jums patogiu laiku ir vietoje.

TAIP (jei Taip, parašykite savo vardą, pavardę ir telefono numerį)

NE

RESPONDENTO VARDAS IR PAVARDĖ: _____

TELEFONO NUMERIS: _____

INT DALIS. KLAUSIMAI INTERVIUOTOJUI: UŽPILDYTI PO APKLAUSOS

INT1. Miestas: (pažymėkite vieną atsakymo variantą)

1. Vilnius
2. Kaunas
3. Klaipėda

INT2. Pažymėkite respondento gyvenamojo rajono tipą: (pažymėkite vieną atsakymo variantą)

1. I-as tipas: Senamiestis ir Naujamiestis
2. II-as tipas: Vilijampolė
3. III-as tipas: Dainavos mikrorajonas
4. IV-as tipas: Kleboniškis, Naujasodis, Sargėnai, Vytėnai, Domeikava ir Saliai

INT2a. Pažymėkite (☒) respondento gyvenamąjį rajoną:

		Kaunas (pagal seniūnijas ir susiskirstymą seniūnijose)
1.	☐	Centro seniūnija: Senamiestis
2.	☐	Centro seniūnija: Naujamiestis
3.	☐	Vilijampolės seniūnija: Vilijampolė
4.	☐	Vilijampolės seniūnija: Panerys
5.	☐	Dainavos seniūnija: Dainavos mikrorajonas
6.	☐	Eigulių seniūnija: Kleboniškis
7.	☐	Naujasodis/ Naujasodžio kaimas
8.	☐	Šilainių seniūnija: Sargėnai
9.	☐	Šilainių seniūnija: Vytėnai
10.	☐	Domeikavos seniūnija: Domeikava
11.	☐	Domeikavos seniūnija: Saliai
12.	☐	Kita (įrašykite).....

INT3. Kokiam būste gyvena respondentas: (pažymėkite vieną atsakymo variantą)

1. Vieno aukšto nuosavas namas (neįskaitant palėpės)
2. Kelių aukštų nuosavas namas
3. Nuosavas namas, kurį dalinasi keli kaimynai (name yra keli butai)
4. Butas nesovietinės statybos daugiabutyje (kuriame yra įsikūrę iki 6 butų)
5. Butas nesovietinės statybos daugiabutyje (kuriame yra įsikūrę daugiau nei 6 butai)
6. Butas sovietinės statybos daugiabutyje (kuriame yra įsikūrę iki 6 butų)
7. Butas sovietinės statybos daugiabutyje (kuriame yra įsikūrę daugiau nei 6 butai)
8. Sunku pasakyti/Nežinau

INT4. Kelių aukštų namas (neskaitant palėpės): (pažymėkite vieną atsakymo variantą)

1. I aukštas	2. II aukštai	3. III aukštai	4. IV-V aukštai	5. VI-IX aukštai	6. X aukštų ir daugiau
--------------	---------------	----------------	-----------------	------------------	------------------------

INT5. Kiek namų supa respondento namą: (pažymėkite vieną atsakymo variantą)

1. Neį vieną namą/vienkiemis	2. I-II namai	3. III-IV namai	4. V-VI namai	5. VII ir daugiau namų
------------------------------	---------------	-----------------	---------------	------------------------

INT6. Kelių aukštų namai dominuoja aplink respondento būstą/namą: (pažymėkite vieną atsakymo variantą)

1. I-II aukštų namai	2. III-V aukštų namai	3. VI-IX aukštų namai	4. X ir daugiau aukštų namai
----------------------	-----------------------	-----------------------	------------------------------

X (METODOLOGINĖ) DALIS. INTERVIUOTOJUI SKIRTI KLAUSIMAI

X1. Vidutinė apklausos trukmė minutėmis

(Irašykite skaičių) _____

X2. Interviu data ir savaitės diena

X2a. Diena/Mėn/Metai / / /

X2b. Savaitės diena _____

X3. Kalbant apskritai, koks buvo respondento požiūris apklausos metu?

1. Draugiškas ir susidomėjęs
2. Linkęs kooperuoti ir padėti, bet nerodė jokio susidomėjimo
3. Nekantrus, norintis greičiau baigti apklausą
4. Nusiteikęs priešiška

X4. Ar trukdė kalbos barjeras suprasti kai kuriuose apklausos klausimus, jeigu respondento gimtoji kalba buvo ne lietuvių?

1. Respondento gimtoji kalba buvo lietuvių
2. Taip
3. Ne
4. Nežinau/Sunku pasakyti

X5. Kaip manote, kaip apskritai respondentas suprato pateiktus klausimus apklausos metu?

1. Puikiai	2. Labai gerai	3. Gerai	4. Patenkinamai	5. Sunkiai
------------	----------------	----------	-----------------	------------

X6. Kaip manote, ar respondentas pavargo atsakinėdamas į klausimus?

1. Labai pavargo	2. Pavargo	3. Nepavargo	4. Visai nepavargo	5. Sunku pasakyti
------------------	------------	--------------	--------------------	-------------------

X7. Kaip manote, ar buvo klausimas ar klausimų, į kuriuos respondentas atsakė nesažiningai?

1. Taip	2. Ne	3. Nežinau/Sunku pasakyti
---------	-------	---------------------------

X8. Ar apklausos metu toje pačioje patalpoje buvo ar klausėsi kitas asmuo?

1. Taip (Jei pasirinkote šį atsakymą pildykite X9)
2. Ne (Jei pasirinkote šį atsakymą, toliau pildyti X9 nereikia)

X9. Jei buvo kitas asmuo, kaip manote ar šis trukdė ar įtakojo apklausos procesą?

1. Taip
2. Ne
3. Nežinau/Sunku pasakyti

Apolonijus ŽILYS

**MODERNIOSIOS VISUOMENĖS MIESTO PLĖTRA:
REZIDENCINĖ DIFERENCIACIJA LIETUVOS
DIDMIESČIUOSE**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K15-086. Tiražas 15 egz. 2015 07 14.

Nemokamai.